

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi XII

Zuhuri Danışman

ZUHURİ DANIşMAN
YAYINEVİ

P. K. 458 Büyük Postahane — İstanbul
Ankara Cad. Cağaloğlu yokuşu 42 No. lu
Saâdet iş hanı kat 1, oda 108.

Y E N İ M A T B A A

İ S T A N B U L — 1966

**İkinci Mahmud Devrinin
Devamı - Abdülmecid -
Abdülâziz ve Beşinci
Murad Devirleri**

İKİNCİ MAHMUD DEVRİNİN DEVAMI

İkinci Mahmud devri Şeyhülislâmları

Arap - zade Mehmed Arif efendi:

(21 temmuz 1808) (15 ağustos 1808)

Sâlih - zâde Ahmed Es'ad efendi:

(15 ağustos 1808) (22 kasım 1808)

Dürri-zâde Seyyid Abdullah efendi:

(2 kasım 1808) (22 eylül 1810)

Samânî-zâde Ömer Hulûsî efendi:

(22 eylül 1810) (11 haziran 1812)

Dürri-zâde Seyyid Abdullah efendi:

(12 haziran 1812) (22 mart 1815)

Seyyid Mehmed Zeynülâbidin efendi:

(22 mart 1815) (27 ocak 1818) Azledilmiştir.

Mekkî-zâde Mustafa Asım efendi:

(27 ocak 1818) (3 eylül 1819) azledilmiştir.

Çerkez hacı Halil efendi:

(3 eylül 1819) (28 mart 1821) azledilmiştir.

Yâsinci - zâde Abdülvahhap efendi:

(28 mart 1821) (10 kasım 1822) azledilmiştir.

Sıdkı-zâde Ahmed Reşid efendi:

(10 kasım 1822) (25 eylül 1823) azledilmiştir.

Mekkî-zâde Mustafa Asım efendi:

(25 eylül 1823) (26 kasım 1825) azledilmiştir.

Kadı-zâde Mehmed Tâhir efendi:

(26 kasım 1825) (6 mayıs 1828) azledilmiştir.

Yâsinci-zâde Abdülvahhap efendi:

(6 mayıs 1828) (8 şubat 1833) azledilmiştir.

Mekkî-zâde Mustafa Asım efendi:

(8 şubat 1833) (19 kasım 1846) vefat etmiştir.

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ ŞEYHÜLİSLAMLARI

Cezayirli Seydi Ali paşa:

(24 şubat 1807) (23 ağustos 1808) azledilmiştir.

Abdullah Râmiz paşa:

(23 ağustos 1808) (17 kasım 1808)

Seydi Ali paşa:

(22 kasım 1808) (20 mart 1809) azledilmiştir.

Çarhacı Ali paşa:

(20 mart 1809) (7 haziran 1809) azledilmiştir.

Bostancı başı Hacı Mehmed paşa:

(7 haziran 1809) (4 şubat 1810) azledilmiştir.

Hafız - Ali paşa:

(4 şubat 1810) (18 kasım 1811) azledilmiştir.

Kara - Mehmed paşa:

(18 kasım 1811) (22 aralık 1811) vefat etmiştir.

Koca - Hüseyin paşa:

(22 aralık 1811) (2 mart 1818) azledilmiştir.

Müftü - zâde Ahmed paşa:

(2 mart 1818) (15 ağustos 1818) istifa etmiştir.

Kasapbaşı - Hasan paşa:

(15 ağustos 1818) (13 temmuz 1819) azledilmiştir.

Deli - Abdullah paşa:

(13 Temmuz 1819) (15 kasım 1821) istifa etmiştir.

Nasuh - zâde Ali paşa:

(15 kasım 1821) (18 haziran 1822) vefat etmiştir.

Kara - Mehmed paşa:

(26 haziran 1822) (9 aralık 1822) azledilmiştir.

Koca - Hüseyin paşa:

(9 aralık 1822) (9 şubat 1827) Anadolu vâililiğine nakledilmiştir.

Topal - İzzet Mehmet paşa:

(9 şubat 1827) (4 ekim 1828) sadarete tâyin edilmiştir.

Pabuççuoğlu Ahmed paşa:

(24 ekim 1828) (13 ocak 1830) vefat etmiştir.

Damad - Halil Rifat paşa:

(13 ocak 1830 (16 kasım 1832) Tophane müşirliğine nakledilmiştir.

Çengel oğlu Tahir paşa:

(16 kasım 1832) (10 kasım 1836) Tophane müşirliği ile Trablusgarp vâililiğine nakledilmiştir.

Hâin (firarî) Ahme Fdevzi paşa:

(10 kasım 1836) (8 ocak 1840) azledilmiştir.

SULTAN MAHMUD DEVRİ BAŞ DEFTERDARLARI**Seyid - Mehmed Behiç efendi:**

(7 mart 1808) (14 ekim 1808) mur-u cihadiye nâzirliğine nakledilmiştir.

Mehmed Tahsin efendi:

(14 ekim 1808) (15 kasım 1808) Alemdar vakasında şehit edilmiştir.

Mehmed Ragıp efendi:

(22 kasım 1808) (12 haziran 1811) azledilmiştir.

Hüseyin Hüsnü bey:

(12 haziran 1811) (22 ocak 1814) azledilmiştir.

Mehmed Emin Rauf bey/Paşa:

(22 ocak 1814) (1 nisan 1815) sadrazam olmuştur.

Hacı - Mehmed Sait efendi:

(2 nisan 1815) (22 mart 1817) azledilmiştir.

Mustafa Mazhar efendi:

(22 mart 1817) (10 nisan 1821) azledilmiştir.

Mehmed Atâullah efendi:

(10 nisan 1821) (19 aralık 1821) Şark ordusu defterdarlığına nakledilmiştir.

Mustafa Sabri efendi:

(19 aralık 1821) (18 şubat 1823) azledilmiştir.

Mehmed Esad efendi:

(18 şubat 1823) (21 mayıs 1825) Darphane Nazırlığına nakledilmiştir.

Mehmed Tahir efendi:

(21 mayıs 1825) (11 şubat 1828) azledilmiştir.

Mehmed Esad efendi:

(ikinci defa) (11 şubat 1828) (6 ağustos 1828) ordu defterdarlığına nakledilmiştir.

Ali Necip bey/Paşa:

(6 ağustos 1828) (8 mayıs 1829) azledilmiştir.

Mehmed Sadık efendi:

(8 mayıs 1829) (Ağustos 1830) fevkalâde memuriyetle Bağdad'a gönderilmiştir.

Ali Necip bey/Paşa:

(ikinci defa) (Ağustos 1830) (eylül 1835).

Bu tarihte Baş defterdarlık müessesesi lâğvedilerek Maliye Nezareti haline getirilmiştir.

İKİNCİ MEHMED DEVRİ REİS-ÜL KÜTTAPLARI**Mehmed Said Galip efendi:**

(16 nisan 1808) (haziran 1811) sadâret kethüdalığına nakledilmiştir.

Küçük . Arif Mehmed efendi:

(Haziran 1811) (22 ocak 1814) azledilmiştir.

Mehmed Said Galip efendi (Üçüncü defa):

(22 ocak 1814) (temmuz 1814) azledilmiştir.

Mehmed Seyyid efendi:

(Temmuz 1814) (22 mart 1817) azledilmiştir.

Mehmed Salih Vesim (Besim) efendi:

(2 mart 1817) (8 mart 1821) sadâret kethüdalığına nakledilmiştir.

Pertev Efendi/Paşa:

(24 mart 1827) (23 şubat 1830) azledilmiştir.

Doğramacı - zâde Mehmed Hâmid bey:

(23 şubat 1830) (21 mart 1831) azledilmiştir.

Süleyman Necip Bey:

(21 Mart 1831) (13 nisan 1832) azledilmiştir.

Mehmed Arif efendi/Paşa:

(13 nisan 1832) (11 martj 1836)

Bu tarihte Reisül küttâphık makamı lâğvedilmiş ve umur-u hariciye nezareti ünvanını almıştır.

Sultan Abdülmecid devri

ABDÜLMECİD

(Otuz birinci Osmanlı pâdişahı)

(M. 1839 — 1861)

(H. 1255 — 1277)

Tanzimat devri

Babası: İkinci Maḥmud

Annesi: Bezm-i Âlem Sultan

Doğduğu tarih: (25 Nisan 1823 — 13 şaban 1238) cuma

Tahta çıktığı tarih: (1 temmuz 1839 — 18 Rebiülâhir 1255) pazartesi

Tahta çıktığı sırada yaşı: 16 sene, 2 ay, 7 gün (17 yaşı içinde).

Vefatı tarihi: (25 haziran 1861 — 16 Zilhicce 1277) salı

Vefatı sırasında yaşı: 38 sene, 2 ay, (39 yaşı içinde)

Saltanat müddeti: 21 sene, 6 ay.

Tahta cülûs ve ilk günler:

İkinci Mahmud'un vefatı sırasında başvekil Mehmed Emin Rauf paşa idi. İkinci Mahmud devrinde «Şeyhülvüzera» adını almış olan Koca Hüsrev paşa, bütün arzu ve ihtirasına rağmen ikinci Mahmud devrinde sadrazam olamamıştı. Halbuki sadrazamlığa fevkalâde haris idi. «Hüsrev paşa, kısa boylu, tıknaz mavi gözlü, kırmızı çehreli, sakalını kısa kestirir, başına büyük bir kırmızı fes, arkasına lâcivert bir bol harmanı giyer, garip manzaralı bir şahıs idi. Haris, çakır pençe, kurnaz, cebbar ve karşısındakini aldatmağa mühemik idi. Yeniliğe taraftar değildi. Mısırlı Mehmed Ali paşaya karşı hudutsuz bir kını vardır.» (1)

Koca Hüsrev paşa, şehzâdeliği zamanında Abdülmecid'in gözüne girmişti. İkinci Mahmud'un vefatı anını da sarayın bir odasında gözleyerek ilk defa Abdülmecid'e cülûsunu tebşir etmiş, böylece, pek arzuladığı sadrazamlığı elde etmiştir.

«Rivayete nazaran İkinci Mahmud'un son senelerinde, onu tahtından indirerek büyük şehzâde Abdülmecid efendinin tahta çıkarılmasını isteyen bir zümre varmış ki bu zümrenin başında Koca Hüsrev paşa varmış. Bunlara karşı da Mabeyin müşiri Ahmed Fevzi paşa ve taraftarları da, Abdülmecid'i öldürerek İkinci Mahmud'un saltanatında devamını arzu ederlermiş.» (2).

İkinci Mahmud vefat eder etmez defnedileceği sırada fazla yağmur yağmakta olduğu için başvekil Rauf paşa Köprülü kütüphanesinde beklerken, genç padişah Abdülmecid'in taraftarı olmakla meşhur, haris Koca Hüsrev paşa, Köprülü kütüphanesine giderek gayet sert ve haşin bir tavırla mühr-ü hümayunu

(1) Abdurrahman Şeref — Tarih müzahabeleri, sayfa 12.

(2) Abdurrahman Şeref — Tarih müzahabeleri, sayfa 11.

Rauf paşadan almış, ertesi gün sadrazam tayinine meşru bir şekil vermiş olmak için bir hatt-ı hümayun neşredilmiş ve başvekâlet ünvanı tekrar sadaret ünvanına çevrilmiştir.

Koca Hüsrev paşa derhal kendi adamlarını en mühim yerlere tayin etmiş ve bu tayinler genç padişah tarafından tasdik edilmiştir. Hüsrev paşa, kendi köleliğinden yetişme Halil paşayı Serasker, Said paşayı Ticaret Nazırı, eski sadrazam Rauf Paşayı Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliye reisliğine, Kurenâdan Rıza bey mabeyin müşirliğine, Ali Necip bey valide kethüdâlığına, Deâvi nazırı Necip efendi mühimmat-ı askeriye nazırlığına, Hacı Saip efendi Deâvi nazırlığına tayin edildi.

Sultan Abdülmecid'in tahta cülûsu ile 1839 yılında başlayan «Tanzimat Devri», Osmanlı tarihinin çok mühim ve dikkate şayan bir intikal devridir. 500 küsur senedenberi muayyen ve yerleşmiş an'anelerle idare edilen Osmanlı devleti, hâdiselerin zorlaması ile teşkilâtında, siyasi, içtimai, iktisadi bünyesinde büyük değişiklikler yapmak mecburiyetini hissetti.

Devleti buna zorlayan sebepleri, Tanzimat hareketlerini terviç ve idare edenlerin zihniyetlerini, karakterlerini, muvafakiyet derecelerini, tanzimatın faydalı veya zararlı taraflarını ileride geniş bir şekilde mütalâa edeceğiz.

Şimdi, Abdülmecid'in tahta çıktığı ilk günlerdeki vukuatı izah edeceğiz ve ondan sonra da «Gülhane Hatt-ı Hümayunu» nun ilânını ve Tanzimat hareketlerini, ıslahatı, dış ve iç meseleleri mütalâa edeceğiz.

MEHMED ALİ PAŞA İSYANININ DEVAMI, MISIR VE BOĞAZLAR MESELESİ

**Hâin Ahmed Fevzi paşanın Osmanlı
donanmasını alarak Mısır'a kaçıışı:**

Tarihlerimizde «Firarı» veya «Hain» diye anılan Ahmed Fevzi paşanın bir rum dönmesi olduğu rivâyet edilir.

Sultan Abdülmecid tahta çıktığının üç veya dördüncü günü, Nizip mağlubiyeti haberi İstanbul'a gelmiştir. Yeni hükümdar Mısır meselesini sulh yoluyla halletmek kararında idi. Bu hususta sadrazam Hüsrev paşaya bir irade tebliğ etmiş, Mehmed Ali paşayı isyan etmemiş farzederek ona bu arzusunun bildirilmesini istemişti. Padişahın iradesi, Köse - Akif Efendiye verilerek, Peyk-i Şevket vapuru ile Mısır'a gönderildi. O sırada Çanakkale'de bulunan Derya kaptanı Ahmed Fevzi paşaya da donanmanın daha ileriye gitmemesi emrolundu. Ahmed Fevzi paşa ile, Koca Hüsrev paşanın araları açıktı. Koca - Hüsrev paşanın ise kindarlığı meşhurdur. Hüsrev paşa, Ahmed Fevzi paşaya hitaben yazdığı mektupta: «Derhal İstanbul'a dönmesini, aksi halde bütün rütbe ve memuriyetlerinden mahrum edileceğini» bildirmiş ve bu mektubunu da Köse - Akif efendi vasıtasıyla göndermişti. Köse - Akif efendi Ahmed Fevzi paşaya, Sultan Mahmud'un vefatı haberini verdi. Yerine Abdülmecid'in çıktığını ve Koca Hüsrev paşanın da sadrazam olduğunu, yeni hükümdarın Mısırlı Mehmed Ali paşayı affettiğini, onunla anlaşmak istediğini, binaenaleyh donanmanın Mısır'a gitmesine lüzum kalmadığını anlattı. Köse Akif efendi Mısır'a doğru yoluna devam ettikten sonra hain Ahmed paşa, kendi kafadarı olan Piyale kaptanı Osman beyle görüştü. İstanbul'a gidip, Hüsrev paşanın eline düşmek-

tense donanmayı Mısır'a götürüp Mehmed Ali paşaya teslim etmeği daha uygun buldu. Bu fikrini kabul etmiyeceklerine kani olduğu donanma müsteşarı Muhsin efendiyi bir bahane ile İstanbul'a gönderdi, Ferik Mustafa paşa ile daha birkaç kişiyi göz hapsine aldı ve bundan sonra donanmayı alarak Mısır'a doğru yelken açtı.

Köse Akif efendi, Hain Ahmed paşanın idare ettiği Osmanlı donanmasından evvel Mısır'a ulaştı ve Mehmed Ali paşaya Sultan Mahmud'un vefatını, Abdülmecid'in Mehmed Ali paşa hakkındaki iyi niyetlerini anlattı. Mehmed Ali, memnun görünüyordu. Bu sırada, Hain Ahmed paşa da, donanmayı Mısır sularına getirmiş bulunuyordu. Mehmed Ali paşa bunu görünce fevkalâde hiddetlenerek Köse Akif efendiye:

— Efendi, bu ne haldir? Sen beni kandırmak üzere mi geldin?

Diye çıktı. Akif efendi korku ve telâşından ne diyeceğini şaşırdı. Çünkü Mehmed Ali'ye, Osmanlı donanmasının İstanbul'a dönmesi için emir verilmiş olduğunu söylemişti. Yine tam bu sırada da Hain Ahmed paşanın bir adamı gelerek, Ahmed paşanın, donanmayı Mısır paşasına teslim etmek üzere geldiğini bildirince, Mehmed Ali, büyük bir ferahlığa kavuştu.

Esasen bu sırada, Osmanlı ordusunun da Nizip'te mağlûp olduğu haberi gelmişti. Böylece Osmanlı devleti, hem ordusuz, hem donanmasız kalmış bulunuyordu.

Donanmanın İskenderiye limanına gelişinden bir gün evvel Fransa, İngiltere ve Avusturya konsolosları Mehmed Ali paşaya müracaat ederek, Osmanlı donanmasının iadesini tavsiye ve ihtar ettiler. Fakat Mehmed Ali paşa «Kendisinin hâlâ Bab-ı Ali ile harp halinde bulunduğunu, talihin kendi eline tevdi edildiği böyle bir rehni iade etmenin delilik olacağını» bildirerek reddetti.

Buna rağmen kurnaz Mehmed Ali, padişaha itaat ve kulhuna dair yeni teminat veriyor, fakat, bütün fenalıkların müsebbibi olan Hüsrev paşanın sadrazamlıktan uzaklaştırılmasını ve hâlen elinde bulunan eyâletlerin tamamının vera-

set suretinde uhdesine tevdiini istiyor, bu kabul edilmediği takdirde gemileri iade etmiyeceğini beyan ediyordu.

Bab-ı âli büyük bir endişe içinde idi. Mehmed Ali paşa, bir taraftan Hüsrev paşaya, işten çekilmesi hakkında mektuplar yazıyor, diğer taraftan valide sultana, diğer devlet ricaline garip yazılar gönderiyordu.

Bu sırada Fransa, İngiltere elçileri Bab-ı âliye müracaatla, Mehmed Ali paşanın anı bir şekilde Kütahya'da bulunan İbrahim paşa ordusunu İstanbul üzerine sevketmesi ve Osmanlı donanmasının iltihakı ile kuvvetlenen donanmasını Çanakkale boğazı yoluyla İstanbul'a göndermesi tehlikesini önlemek için İngiliz, Fransız, Rus filolarının Çanakkale boğazından geçmelerini istedilerse de, Bab-ı âli tabii olarak bu teklifi red ve Mehmed Ali ile doğrudan doğruya müzakereye girişerek işi her ne pahasına olursa olsun halletmeğe karar verdi.

Bab-ı âli, Mısır ile birlikte Berr-üş-şam'ın de verasetle Mehmed Ali'ye verilmesine, fakat Adana, Şam, Kudüs, Mekte ve Medine'nin Osmanlı devletinde kalmasına ve bu şekilde Mehmed Ali'ye tebligat yapılmasına karar verdiği sırada, İngiltere, Rusya, Prusya, Avusturya ve Fransa elçileri Bab-ı âliye bir nota vererek bu beş devletin Şark meselesinin halli hususunda birlik oldukları muhakkak olduğundan, Mısır meselesi hakkında hiç bir karar verilmemesini istediler.

Beş devletin bu müracaatı üzerine Mısır meselesinin şekli büsbütün değişti. Bu beş devlet, Osmanlı toprakları üzerinde maddi ve manevi hiç bir menfaat düşünmemek şartıyla at düşünülmemek şartıyla Osmanlı devletinin «tamamiyeti mülkiyesin muhafazası» üzerine anlaşmışlardı. Bu ittifak, Viyana'da aktedilmişti.

Beş devletten her biri, Mısır meselesini kendi menfaati bakımından mütalâa etmekte idi. Fransa, daha ziyade Mehmed Ali tarafını tutuyor ve Mısır ile Şam ülkesinin veraset suretiyle, Adana'nın kayd-ı hayat şartıyla Mehmed Ali'ye verilmesini, İngiltere ise Mısır'dan gayri Mehmed Ali paşa eli-ne geçmiş olan yerlerin padişaha iadesinde ısrar ediyordu.

Mehmed Ali paşa ise Suriye’de takip ettiği şiddet siyaseti yüzünden bu havalide aleyhinde derin bir hoşnutsuzluk yaratmış ve bilhassa maddi müşkülâta uğramıştı. Dürziler ve Filistin ahalisi isyan etmiş, ve vergi vermez olmuşlardı. Buna rağmen Mehmed Ali, Adana ve Girid dahil olduğu halde, elinde bulunan yerlerin verasetle kendisine verilmesinde ısrar ediyordu.

Fransa’nın Mehmed Ali tarafını ısrarla tutması karşısında, bilhassa İngiltere’nin oyunu neticesinde, Fransa hariçte bırakılarak diğer dört devlet Londra’da bir konferans akdettiler.

Londra muahedesi (15 temmuz 1840):

Londra mukavelenamesi beş maddeliktir, sekiz maddelik bir de zeyli vardır. Asıl metin olan beş madde, Mısır meselesi dolayısıyla Türkiye ile ittifak eden İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya’nın askerî yardımlarına aittir. Zeyl maddelerine göre ise, padişahın Mehmed Ali’ye yapacağı ultimatomlar hakkındadır.

Padişah, Mehmed Ali paşaya, on gün mühlet vererek «Osmanlı donanmasının iadesini, Hicaz, Suriye, Girid ve Adana’yı tahliye etmek şartıyla Mısır’ın Mehmed Ali’ye veraset suretiyle, Akkâ’nın da kayd-ı hayat suretiyle verileceğini» bildirecek, eğer bu teklif Mehmed Ali tarafından reddedilirse ikinci bir on günlük mühlet verilerek «Akkâ da elinden alınmak suretiyle, yalnız Mısır’ın veraset suretiyle Mehmed Ali’ye bırakılacağı» şeklinde tebliğat yapılacaktır, Mehmed Ali buna da red cevabı verirse padişah dilediği gibi hareket etmekte serbest olacak ve dört devlet kendisine bu hususta yardım yapacaktır.

Mehmed Ali paşa, doğrudan doğruya Ba-ı âli ile isi halletmeği daha menfaatine uygun görmekte idi. Bunun için de, o sırada doğan Fatma sultanın tebriki bahanesiyle hususî kâtipi Sami beyi İstanbul’a gönderdi ise de, Bab-ı âli kendisine yüz vermedi.

İngiliz komodoru Napier, Akdenizde Mısır donanmasını aramağa başladı. Dört devlet arasındaki mukaveleyi müteakip Bab-ı Âli Rifat beyi İskenderiye'ye gönderdi ve devletler mukarrerâtını Mehmed Ali'ye tebliğ etti. Mehmed Ali cevabında «Malik olduğu araziden bir karışını bile terkemiyeceğini, kendisine harp ilân edilirse, padişah ülkesini altüst ederek harabesi altına kendisini gömeceğini bildirdi. Birkaç gün sonra da İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya konsolosları Mehmed Ali'ye, muahedenamenin birinci maddesi mucibince Mısır'ın verasetle, Akkâ'nın kayd-ı hayat şartıyla tevcihini teklif ve on gün mühlet verdiler. Mehmed Ali Fransa hükûmetinin, bilhassa başvekil Tier'in yardımına güveniyordu. Ve bunun için de müzakereleri uzatarak vakit kazanmak istiyordu. Birinci on günlük mühlet sona erince dört devlet konsolosu ikinci tebliğatı yaptılar ve on gün zarfında muvafakat ederse, Mısır'ın verasetle verileceğini bildirdiler. Mehmed Ali, hiddetinden kendini kaybederek: «İlk hamlede İstanbul üzerine yürüyeceğini» bildirdi.

Diğer taraftan Mehmed Ali, Bab-ı Alinin gönderdiği Rifat beyi çağırarak: «Avrupa devletleri murahhaslarına kasden sert davrandığını, kendisinin padişahın bir kulu olduğunu, tâbi ile metbu arasına ecnebi devletlerin girmesinde bir fayda görmediğini, yoksa Şam eyâletinin kayd-ı hayat ve Mısır'ın verasetle kendisine bırakılmasına razı olduğunu» riyakârane bir kurnazlıkla bildirdi.

Bu sırada ikinci on günlük mühlet te bitmişti. Konsoloslar «Mehmed Ali paşanın Londra mukavelenamesine riayet etmediğini, Osmanlı donanmasını iade etmeği reddettiğini» bildirir bir mazbata tanzim ettiler.

Bu sırada Bab-ı Ali Mehmed Ali paşayı üçüncü defa Mısır vâililiğinden azlederek yerine İzzet paşayı tâyin etti. Bab-ı Alinin bu kararı üzerine Mısır'daki dört devlet konsolosları bandıralarını indirerek Mısır'ı terkettiler.

Mehmed Ali paşaya verilen onar günlük iki mühlet te bittiği için, İngiliz donanmasının bir filosuna kumanda eden komodor Napier, filosu ile Beyrut'a giderek şehri topa tuttu. Şam vâlisi halka bol para dağıtarak Mehmed Ali paşaya karşı

halkı isyana teşvik etti. Ertesi gün gemilerle 10.000 Osmanlı, 1500 İngiliz ve Avusturya askeri karaya çıkarıldı. Mısır askeri, Beyrut'un arkasında dağların ötesine çekildi. İngiliz Amirali, Beyrut limanındaki gemileri zaptetti. Fransa başvekili, Mehmed Ali'yi himaye maksadiyle gürültülü nümayişlere başladı. Fransa'nın harbe gireceği rivâyetleri dolaştı. Fakat Fransa kralı Lui Filip sulha taraftardı. Fransa başvekili Tier istifaya mecbur kaldı.

Suriye halkı Mısırlılara karşı ayaklandı. Dürziler Osmanlı devleti tarafına geçti. Mısırlı İbrahim paşa ordusu her tarafta mağlûp olmağa başladı. Ekim ayı sonlarında Mısırlıların elinde Trablusşam ile Akkâ'dan başka yer kalmadı. İbrahim paşa, 20.000 maktul ve mecruh vermişti.

Âsi Mehmed Ali, baş eğmeğe mecbur kalıyor:

Kasım ayının ilk günlerinde Akkâ kalesi topa tutuldu. Cephanelik berhava oldu. Nihayet kale Osmanlı askerleri tarafından işgal edildi.

Mehmed Ali'nin orduları her tarafta mağlûp oluyordu. Donanması hareket edecek halde değildi. Mısır sahilleri ab-luka altına alınmıştı. Mehmed Ali'yi en fazla destekleyen Fransa başvekili Tier'in istifası da Mehmed Ali'yi büsbütün yeise düşürdü.

Bu sırada bir İngiliz filosu kumandanı olan komodor Napier, harp filosu ile birlikte İskenderiye ötüne geldi. Devletlerin haberi ve muvafakati olmaksızın Mehmed Ali paşa ile bir mukavele imzasına muvaffak oldu. Bu mukaveleye göre Mehmed Ali paşa, Berr-üş-Şam'ın derhal tahliyesini, Babı Alice devletlerin kefaleti altında Mısır hükûmetinin verasetle tevcih edilmesini ve Osmanlı donanmasının geri verilmesini kabul ediyordu.

Napier, böyle bir mukavele imza etmekle bir muvaffakiyet elde etmiş sayılamazdı. Mehmed Ali'nin orduları her tarafta mağlûp olduğuna göre, esasen Mehmed Ali, çoktan yalnız Mısır'a veraset tarikiyle sahip olmağa razı olacak hale

gelmişti. Asıl İngiliz amirali Stupford, komodor Napier'in hareketini takbih etti ve Mehmed Ali paşaya yazdığı bir mektupta Napier'in böyle bir mukavele akdine mezuun olmadığını bildirdi.

İngiltere başvekili Lord Palmerston, amiralin hareketini tasvip etmediği gibi, gönderdiği bir yazıda da, «Devlet-i Osmaniye'nin hükümdarı sıfatıyla padişahın, Osmanlı ülkesinin herhangi kıtasına tebaasından istediğini tâyin etmek hakkına sahip olduğundan, ecnebi devletlerin bunu teftişe salâhiyetleri olmadığını» bildirdi. Bu sert yazı, Fransa'nın Mehmed Ali'yi tutmasına karşı şiddetli bir ihtardı. Mehmed Ali paşa artık tamamen Fransa tarafından terkedildiğini görere, itaat ettiğini, devletlerin kararına baş eğdiğini bildirdi.

Bundan sonra İbrahim paşa, Suriye'den perişan bir şekilde Mısır'a döndü. 200.000 kişilik ordusundan ancak 60 bin acınacak bir sefalette Mısır'a götürebilmişti.

Mehmed Ali paşanın padişahın arzularına baş eğmesi, bilhassa Rusya'yı memnun etmemiştir. Rusya, Osmanlı devletinin müşkül duruma düşerek, Rusya'nın askeri yardımına muhtaç kalmasını ve böylece yardım bahanesiyle Rus ordularını İstanbul'a sokmayı düşünmekte idi.

Padişah Mehmed Ali'yi azletmişti. Şu hal, İngiliz siyasetinin büyük bir zaferi idi. Fakat Mehmed Ali paşanın tamamen Mısır'dan atılması, bu defa da Mısır'ın İngiliz nüfuzu altına girmesi neticesini vereceğinden, o güne kadar Osmanlı devletine taraftar görünen Rus Çarı, bu defa Mehmed Ali tarafını tutmağa başladı. Devletlerin menfaatleri birbirine zıt düşmekte idi.

Mısır vâililiğinin verasetle Mehmed Ali paşaya verilmesi (24 mayıs 1841)

Mehmed Ali paşanın, devletler kararına mütaveatini bildirmediği üzerine, Hain Ahmed paşa tarafından Mehmed Ali paşaya teslim edilmiş olan Osmanlı donanmasını almak üzere Meclis-i vâlâ âzasından Mazlum bey, Yaver paşa ve Osmanlı devleti hizmetinde bulunan İngiliz kumandanlarından Vol-

ker Mısır'a hareket etti. Mazlum beyin ve donanmanın avdetine kadar, Mısır'ın Mehmed Ali'ye veraset yoluyla verilmesini bildiren ferman, bekletildi. İbrahim paşa pek perişan bir halde Mısır'a dönmüştü. Mısır meselesinin bu suretle sonuna yaklaşmış bulunması üzerine, bu hususta büyük hizmeti görülmüş olan Mustafa Reşid paşaya imtiyaz nişanının enbüyük rütbesi verildi ve bizzat padişah tarafından göğsüne takıldı.

Mehmed Ali paşaya verilecek olan imtiyaz fermanı büyük münakaşaları mucip oldu. Mustafa Reşid paşa, Mehmed Ali paşanın diğer vâlilerden hiç bir farkı olmaması üzerinde ısrar ediyordu. Fakat Avrupa devletleri de, bu kadar mühim darbelerden sonra Mehmed Ali'nin üzerine daha fazla varılmamasına taraftar görünmekte idiler. Bunun üzerine Mustafa Reşid paşa mevkiinden oldu. Yerine gelen Rifat paşa da aynı kanaatte olmasına rağmen, Mehmed Ali paşanın şiddetli itirazları karşısında, fermana bazı tadilat yapılarak şu şekle sokuldu:

- 1 — Mısır eyâletinin hududu, eski huduttur.
- 2 — Vâlilik, büyük erkek evlâttan büyük evlâda intikal edecekti. Aynı zamanda her yeni vâlinin tâyininde pâdişah tarafından tasdikine dair ferman gönderilecek ve merasimin ifası için yeni vâli, İstanbul'a gelecekti.
- 3 — Mısır vâlileri'nin elkap ve teşrifat itibariyle diğer vâli-lerden hiç bir farkı olmayacaktı.
- 4 — Osmanlı devleti tarafından aktedilmiş ve aktedilecek bütün muahedelerin ahkâmı, Mısır'da da aynen tatbik edilecek, Osmanlı kanunları Mısır'da da mer'î olacaktı.
- 5 — Gülhane hattı ile ilân edilen ahkâm aynen Mısır'da da câri olacaktı.
- 6 — Mısır, her sene devlete seksen bin kese vergi ödeyecekti.
- 7 — Mısır'da basılacak paralar, padişah namına olacaktı.
- 8 — Mısır ordusunun miktarı 18 bin kişi olacak, yalnız bu miktar bir muharebe vukuunda irade-i seniyye ile arttırılabilecekti. Askerin elbise ve nişanları, Osmanlı ordusunun aynı olacaktı. Her sene İstanbul'a 400 asker gönderilecekti.

Miralaylığa kadar olan askeri tâyinler Mısır vâlisi tarafından yapılacak, daha büyük rütbeler, padişah tarafından tevcih olunacaktır.

9 — Harp gemisi yapılması yasaktı. Ancak padişahın müsaadesiyle yapılabilecektir.

10 — Bu şartlardan herhangi birinin yerine getirilmemesi halinde, veraset imtiyazları tamamen kaldırılacaktır.

Mehmed Ali bu şartları kabul etti. Kendisine sadaret pâyesi bile verildi. Hattâ 1846 yılında Mehmed Ali paşa bizzat İstanbul'a geldi. Padişah tarafından defalarca huzura kabul olundu. Mehmed Ali paşa, hemen herkese «evlâd» diye hitap ederdi. Rivayete göre bir gün dalgınlıkla padişah sultan Abdülmecid'e de aynı şekilde «Evlâd» diye hitap etmiş, fakat hatasını derhal anlayarak padişahın ayaklarına kapanmış, zeki, zarif ve çok kibar olan padişah ta:

— Siz devlet-i âliyyenin pederi makamında sayılırsınız! Cümlesiyle hatırını almıştır.

Mehmed Ali paşa doğduğu memleket olan Kavala üzerinde (17 ağustos 1846) te Mısır'a dönmüş, bir müddet sonra ateh getirdiğinden yerine büyük oğlu İbrahim paşa tâyin edilmiş ise de onun da babasından evvel (10 kasım 1864) te vefatı üzerine kardeşi Tosun paşanın oğlu Abbas paşa tâyin edilmiş, nihayet (1 ağustos 1849) da da Mehmed Ali paşa vefat etmiştir.

Bu suretle Kavala'da başıbozuk askerin başında Mehmed Ali ağa olarak Mısır'a geldikten sonra zekâsı, entrikalarile Mısır vâlliliğine kadar yükseldikten sonra, Sultan Mahmud zamanında devletin iç ve dış gâilelerle fevkalâde müşkül durumlarda olduğu sırada, fırsattan istifade ederek Mısır'da müstakil olmağı, hattâ daha da ileri giderek Osmanlı padişahını tahtından indirip onun yerine imparator olmağı aklına koymuş, fakat nihayet, metbuu olan Osmanlı padişahının lûtfuna sığınmak mecburiyetinde kaldıktan sonra Mısır vâlisi olarak ölmüştür.

Boğazlar mukavelenamesi: (13 temmuz 1841)

Osmanlı ordularının birbiri ardı sıra mağlûbiyetleri yüzünden çok müşkül duruma düşen sultan Mahmud «Denize düşen yılana sarılır» diyerek, büyük bir yeis ve çaresizlik içinde, Rus Çarının yardım teklifini kabul etmiş, Rus donanması İstanbul'a gelmiş, fakat gûya bu yardımına mukabil Çar, Sultan Mahmud ile (8 temmuz 1833) te meşhur «Hünkâr İskeleyi muahedesi» ni imza etmek suretiyle âdetâ Osmanlı hükûmeti üzerinde bir himaye vazetmiş ve aynı zamanda Boğazlara hâkim duruma gelmişti.

Rusya'yı boğazlara hâkim kılmak suretiyle Avrupa devletleri arasında çok faik bir duruma sokan bu muahede, o yıldan itibaren büyük Avrupa devletlerinin rahatını kaçırmış ve bu muahedenin hükümsüz olması için çalışmalar devam edegelmişti. Rus Çarı da nihayet, bütün Avrupa'ya rağmen bu muahede ahkâmını yürütemeyeceğini anlamış olduğundan, İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya devletleri, bu defa Fransa'yı da aralarına alarak Londra'da, Türkiye ile bir «Boğazlar mukavelenamesi» imza etmişlerdir.

Bu muahedename dört maddeliktir. Muahede ahkâmına göre:

«Türkiye sulh zamanlarında, Boğazları bütün ecnebi harp gemilerine kapalı tutacak, beş büyük devlet te bu hükme riayet edecekler, yalnız elçiliklerin maiyetlerindeki hafif harp gemileri bu hükümden müstesna olacaktır. Bu anlaşmaya, isteyen devletin de iltihakı için açık kapı bırakılmıştır. Nitekim bir müddet sonra Toskana, Danimarka, Belçika, İsveç, Norveç devletleri de bu muahedeye katılmışlardır.»

Bu suretle Boğazlar, yalnız Rusya menfaatine açık tutulmaktan kurtulmuş, Avrupa siyaset âleminde de bir huzur yaratmıştır.

TANZİMAT-I HAYRİYE

(1839)

Osmanlı imparatorluğunun şirazesini bozulmuştu. Devlet mekanizmasında doğru dürüst işleyen bir taraf kalmamıştı. Büyük Türk Hakanı Üçüncü Selim, bu hal ile devletin bekasını temine imkân olmadığını görmüş ve anlamıştı. Büyük bir samimiyetle işe başlayan Üçüncü Selim, etrafında bulunan ve eskinin devamında menfaatleri olan kötü niyetli kimselelerin tezviri ve ifsadatı yüzünden dilediği gibi hareket edememiş, nihayet fazla merhameti, hassas oluşu yüzünden başladığı yenilik teşebbüslerini tamamlamaya imkân bulamadan şehit edilmişti.

Azim ve iradesi Üçüncü Selim'e nazaran çok daha fazla olan ve aynı yolu takip ederek devleti kurtarmağa kararlı bulunan İkinci Mahmud, bütün enerjisine, hüsnü niyetine rağmen zamanında vukua gelen iç ve dış buhranlar yüzünden Osmanlı devletini modern teşkilâta malik bir devlet haline getirmekte çok müşkülât çekmişti. Mora meselesi, Mehmed Ali Paşa isyanı, Vehabiler meselesi, Rusya'nın korkunç ihtirasları arasında yine de büyük işler yapmış, asırlardanberi Osmanlı gerilemesinin yegâne müsebbibi haline gelmiş olan devşirme Yeniçeri ordusunu ortadan kaldırmış, nihayet devleti yepyeni bir nizâm içinde taze hayata kavuşturmağa azmetmişti.

İkinci Mahmud devrinde gördüğümüz gibi, İkinci Mahmud, büyük yenilikler yapmış, hattâ mutlak bir hükümdarlık vasfını hâiz bulunan Osmanlı devletini, kanunlarla idare edilir bir şekle ifrağ etmeğe, kendi mutlak salâhiyetlerinden feragat etmeğe karar vermişti. Bu hâle göre, Abdülmecid'in ilk günlerinde ilân edilmiş olan «Tanzimat-ı Hayriye» daha Sultan Mahmud zamanında hazırlanmış bulunuyordu.

Hüsrev, Pertev, Âkif ve Mustafa Reşid Paşaların Tanzimat fermanı hakkındaki mücadeleleri :

Sultan Mahmud, gailelerle dolu zamanında, Osmanlı İmparatorluğunun bozulmuş olan teşkilâtına yeni bir ruh vermek için çalışırken, bir kısım devlet adamlarının müzaheretine, bazılarının da mümanaatına uğramıştır. Mustafa Reşid Paşa, ilk Hariciye Nazırlığı sırasında, daha evvel bulunduğu Avrupa devletlerinin idare şekli, medeniyeti, demokratik rejim ve faydaları hakkında Sultan Mahmud'a devamlı olarak telkinlerde bulunmuştu. Sultan Mahmud, Mustafa Reşid Paşa'nın bu telkinlerindeki hakikati ve memleketin kurtuluşunun bu yolda olduğunu anlamıştı. Avrupa devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğunun, tedavisi çok zor hastalıklarla malûl olduğuna kani olduklarını, halbuki yapılacak idari, içtimai, iktisadi değişikliklerle bu kanaatın silinebileceğini öğrenmişti. Tanzimatın ilânında birinci derecede Padişahın yardımcısı Mustafa Reşid Paşa idi. Fakat Sultan Mahmud, Mustafa Reşid Paşa'ya inanmakla beraber, diğer devlet ricali ile de bu hususları müzakere ederdi. Bunlar arasında bilhassa Âkif Paşa, böyle bir yenilik hareketinin şiddetle aleyhinde idi. Bunun da muhtelif sebepleri vardı. Âkif Paşa tarafından telkin edildiğine vâkıftı. Mustafa Reşid Paşa, Pertev Paşa'nın yetiştirmesi idi. Halbuki, çok kindar ve kıskanç bir adam olan Âkif Paşa, Pertev Paşa'nın ikbalini çekemiyen, ona düşman olan bir kimse idi. Âkif Paşa, Pertev Paşa'ya olan düşmanlığı yüzünden, onun yetiştirmesi olan Mustafa Reşid Paşa'ya da düşman olmuştu.

Âkif ve Pertev Paşalar :

Âkif Paşa Yorgadlı idi. Bâb-ı âlide yetişmiş, reis-ül-küttablıktan müşirlik rütbesiyle ilk Hariciye Nazırı olmuştu. Aynı günlerde Pertev Efendi de kethüdalıktan Mülkiye Nâzırı olmuştu, ikisi de Bab-ıâlinin en değerli birer uzvu idi.

Pertev Paşa, temiz yürekli, derviş meşrep, kapısı herkese açık, ikramı, ihsanı bol ve herkesçe sevilmiş bir insandı. Âkif Paşa ise

kıskanç ve gaddardı. Bab-ı âlinin bu iki değerli uzvu arasında sönmez bir kin ve düşmanlık mevcuttu.

Son zamanlarda padişah, bilhassa Pertev paşaya daha fazla iltifata başlamış, damadı Vssaf bey mabeyin başkâtibi olmuş, bu hal, Akif paşayı çılgına çevirmişti. Nihayet Pertev paşa azledilmiş, Edirneye sürülmüş, orada da boynu vurulmuştu. Abdurrahman Şeref bey, tarih müzahabelerinde «Vezirlerden, muhakemesiz son katlolunan Pertev paşadır» der. Yerine Akif paşa tâyin olundu ise de, halk nazarında Pertev paşanın feci âkîbetinin müsebbibi sayıldığı için lânetle yâdedilir oldu. Kısa bir zaman sonra Kocaeli müşiri, orada da halkın şikâyeti üzerine vezirliği alınarak Edirne'ye sürüldü ve muhakemesi başladı. Bütün hayatı boyunca kin beslediği Pertev paşanın âkîbetini düşünerek çok buhranlı günler geçirdi. Daha sonra Hacc'a giderek dönüşte İskenderiye'de vefat etti.

Âlim, şâir, üslûbu güzel, vakur ve kibirli bir zattı. Vaktiyle Mustafa Reşid paşa Hariciye müsteşarı olduğu vakit Akif paşayı konağında ziyarete gitmiş, fakat Akif paşa, Pertev paşanın yetiştirmesi olduğu için hiç sevmediği Mustafa Reşid paşayı bekleme salonunda uzunca bir müddet bekleterek kabul etmediği için, Mustafa Reşid paşa da padişah yanında sözü geçer olduğu vakit, velinimetini Pertev paşanın feci âkîbetine sebep olan Akif paşanın mevkiinden atılmasına çalışmıştır.

Akif paşanın ikbalden uzaklaşması üzerine Mustafa Reşid paşa, Sultan Mahmud üzerinde daha fazla müessir olmağa başladı. Fakat bir türlü Tanzimat hatt-ı hümayununu neşrettirmeğe muvaffak olamadı. Esasen bu sırada Mısırlı Mehmed Ali paşanın isyanı meselesi devleti büsbütün meşgul etmeğe başlamış, bu meselenin hallinde Avrupa devletlerinin Osmanlı siyaseti tarafına temayülllerini temin etmek üzere Mustafa Reşid paşa, Hariciye Nazırlığı uhdesinde kalmak şartıyla Londra elçiliğine tâyin edilmişti.

Mustafa Reşid paşa, İngiltere siyasetini Osmanlı devleti namına kazanmış idi ise de, hâdiselerin birdenbire buhranlı bir hal alması Sultan Mahmud'un Rus yardımına boyun eğmesi, Hünkâr iskelesi muahedesinin daha sona ermemesi gibi sebeplerle paşa, bir Osmanlı-İngiliz ittifakını temin edememişti.

İstanbul'da Koca - Hüsrev paşa ise, Mustafa Reşid paşanın aley-

hine pâdişahı her gün zehirlemekte ve onu gözden düşürmek için hiç bir fırsatı kaçırmamakta idi.

O sırada Meclis-i vâlâ reisi bulunan Hüsrev paşa, padişahın gözüne girmiş bulunuyordu. Bu vesileden istifade ederek Koca - Hüsrev paşanın, Reşid Paşanın idamı için padişahıdan bir ferman bile aldığı rivâyet edilir. Alelâcele Londra'dan İstanbul'a davet edilen Mustafa Reşid paşa, ihtimal ki bu rivâyetler üzerine Türkiye'ye gelmiyerek, bir müddet Fransa'da kalmayı tercih etmiştir.

Mustafa Reşid paşa, Paris'te de boş durmadı. Tanzimatın yakında ilân edileceğini Fransız devlet adamlarına anlatarak, Türkiye'nin Avrupa devletleri gibi idare edilmeğe başlanacağını izah etmekten geri durmadı. Başvekil Mareşal Sult ile, kral Lui Filip'in oğullarından birinci Juanvii ile görüşmeler yaptı.

Bu sırada Sultan Mahmud vefat etmiş, Abdülmecid tahta çıkmış, Hüsrev paşa da sadrazam olmuş bulunuyordu. Hüsrev paşa, Mustafa Reşid paşayı büyük iltifatlarla karşıladı. Derhal padişaha giderek arz-ı ubudiyet etmesini tavsiye etti ve bir tezkere yazarak bunu padişaha takdim edilmek üzere Mustafa Reşid paşaya verdi. Paşa, Hüsrev paşanın iltifatlarından memnun kalmış, beraberce ve elele vererek Tanzimatı ilân edebileceğine sevinerek padişahın huzuruna çıkıp, Hüsrev paşanın mektubunu vermişti. Rivâyete nazaran bu mektupta şunlar yazılı imiş:

«İşbu arızamı efendimize takdim edecek olan Mustafa Reşid paşa, cennetmekân pederinizin, idamı için ferman isdar buyurduğu muzır bir şahıstır. Pederinizin hükmünü ıera buyurmanız...»

Genç ve daha 16 yaşında olan pâdişah üzerinde bu mektup çok acı bir tesir uyandırdı ve bir tarafa fırlattı. Padişah, Hüsrev paşanın mektubunu Mustafa Reşid paşaya gösterdi. Reşid paşa büyük bir yese düştü ve şaşırıldı. Genç padişah onu teselli ettiği gibi, Hariciye Nazırlığında bırakıldığına dair yazdığı bir iradeyi de ona vererek Hüsrev paşaya götürmesini söyledi. Hüsrev paşa, Reşid paşanın öldürülmeyip, Hariciye Nazırlığında bırakılmasına hayret etmekle beraber Reşid paşayı rıyakârane iltifatlara boğdu.

Mustafa Reşid paşa, genç padişaha, Avrupa'da gördüklerini, Devleti Osmaniyenin kurtulması için Tanzimat fermanının ilânının şart olduğunu uzun uzadıya izah etti.

İyi yetişmiş, çok kibar ve zeki bir kimse olan Abdüamecid, Av-

rupa'yı çok iyi tanımış ve Tanzimatın fayda ve zarureti anlamış olan Reşid paşanın izahatını saatlerce ve dikkatle dinlemiş, ona inanmış, itimat etmiş ve Gülhane hatt-ı hümayununun ilânında ona bütün samimiyeti ile müzaheret etmiştir.

Büyük Reşid paşa, Tanzimatın ilânı hususunda hem bir takım devlet adamlarının, hem de efkârı umumiyenin reaksiyonu ile karşı karşıya idi. Mutlakiyet devrinden kalma yaşlı devlet adamları, getirecek yeni nizamdan ürüyor, beğenmiyor, Avrupalılaştırmanın bizim için zararlı olacağına inanıyor, bu yüzden muhalefet ediyordu. Halk efkârının ise, gayri müslim tebaaya verilecek müsavat hakkı dolayısıyla gayri memnun olmasından korkuluyordu. Buna mukabil Reşid paşaya bu hususlarda yardımcı olan genç devlet adamları da vardı. Sadık Rifat bey (Paşa) Mehmed Emin Âli efendi (paşa), Mehmed Fuad efendi (paşa) bunlardandı. Bunlar Reşid paşanın çıraqları, yetirmeleri idi.

Tanzimat, halka verilen insani ve medeni haklar mecmuasıdır. Osmanlı devletinde ıslâhat fikir ve hareketleri, batıda vukua gelen inkılâpların aksi bir yol tutmuştur. Batıda, hürriyetlerini, müsavilik haklarını, çeşitli yenilikleri, baştaki mutlak ve müstebit hükümdarlara karşı daima halk istemiş, ayaklanmış, bu hakların verilmesine hükûmetleri ve hükümdarları zorlamıştır. Yani inkılâp fikir ve hareketleri aşağıdan yukarıya doğru vukua gelmiştir. Osmanlı devletinde ise, halk kitlesi daima maziye bağlı kalmak istemiş, yenilikleri hoş görmemiş, buna mukabil hükûmetler ve hükümdarlar, kendi salâhiyetlerinden ferâğat ederek kitleye hürriyetlerini vermek için çabalamış ve hattâ bu yüzden İkinci Osman, Üçüncü Selim gibi şehitler de vermiştir.

Avrupa devletleri ve mütefekkirleri ise, Tanzimat hareketini bir gösteriş olarak telâkki etmiş, Mısır buhranı yüzünden husule gelen müşkül durumdan kurtulmak için padişahın sonradan yine eski şekle dönmek üzere alelâcele ve zahiri bir yenilik yapmak istediğine zahip olmuşlar, Tanzimat hareketini samimi telâkki etmemişlerdir.

Avrupa fikir ve siyaset adamları içinde, ıslâmî ve millî an'aneler üzerine kurulmuş olan Osmanlı siyasi ve içtimai

düzeninin bozularak, Tanzimat adı altında maddeten ve mânen Avrupa taklitçiliğine baş vurulmuş olmasını, Osmanlı devletinin izmihlâlîne ve çökmesine sebep olacağı kanaatinde olanlar da mevcuttur. Velhasıl Tanzimat hareketi, çok taraflı bir harekettir ve muhtelif cephelerden leh ve aleyhinde pek çok mütalâalar serdedilmiştir ve edilmektedir.

Mustafa Reşid paşa, Avrupa devletleri arasında Osmanlı devletinin itibarını iade edeceğine tamamen kani olduğu Tanzimat fermanının ilânına padişahı ikna ettikten sonra, fazla vakit geçirmemek için derhal bu fermanın esaslarını hazırladı. «Gülhane Hatt-ı hümayunu» denilen Tanzimat fermanı, Abdülmecid'in tahta çıkışından 4 ay 3 gün sonra okunmuştur. Esasen fermanın ilk şekli İkinci Mahmud'un son senelerinde hazırlanmağa başlamış bulunuyordu.

Mustafa Reşid paşa tarafından hazırlanmış olan Gülhane Hatt-ı hümayunu (25 Şaban 1255) (3 kasım 1839) pazar günü merâsim-i mahsusa ile okundu. Bu hatt-ı hümayun, sadrazama hitaben yazılmış idi.

Bu hatt-ı hümayun Topkapı sarayının Gülhane meydanında okunmuştur. Vak'anüvis Lûtfi efendi bu okunuş merasiminde, kürsünün yanında bulunmuş ve teferruatıyla bu sahneyi canlandırmıştır.

Gülhane Hatt-ı hümayununun Mustafa Reşid paşa tarafından okunuşu merasimine bütün devlet ricalî, ilmiye sınıfı, İstanbul'da bulunan yabancı elçilikler erkânı, bütün gayri müslim cemaat temsilcileri, esnaf kethüdaları ve halkın ileri gelenleri davet edilmişti. Bizzat padişah ta dinlemek için Gülhane meydanına nâzır kasre gelmişti.

Reşid paşa, haklı olarak telâş ve endişe içinde idi. Tanzimatın aleyhinde olanlar pek çoktu. Hayatı tehlikede olabildi. Her ihtimal mevcuttu. Hattâ o kadar ki, vak'anüvis Lûtfi efendi onun bu endişesini şu misalle izah eder:

«Reşid paşa dairesi kethüdası Topçubaşı - zâde Salih bey ki sonradan vezir olmuştur, bu zattan işittim ki, dairece mühim bir işin ifadesi için haftalarca bir münasip vaktini bulup ta Reşid paşaya ifadeden âciz kalıp bir akşam paşa, mutadî olduğu üzere nısfilleylilden sonra harem dairesine gidinceye

kadar bekleyip şamdanla paşa mabeyin kapısını açmakta iken kethüda yanına sokularak meramını ifade için ağzını açar açmaz:

— Efendim, sen ne efkârdasın, ben ne haldeyim? Ben yarınki gün bir mehlikedeyim ki akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur!

Diyerek içeri girip kapıyı kapamıştır. Meğer o gecenin ertesi günü zikrolunan Gülhane cemiyeti vuku bulacak imiş.»

Reşid paşa, Gülhane Hatt-ı Hümayununu çok kalabalık bir kitle huzurunda okumuştur. Vükelâ, ulemâ, erkân çadırlarda bulunuyorlardı. Gayet yüksek bir kürsü kurulmuştu. Reşid paşa bu kürsiye çıktı. Gür sesiyle Hatt-ı hümayunu okudu.

Gülhane Hatt-ı hümayununun metni şöyledir:

Bismillâhi'r-Rahmani'r-Rahîm

(Tebârek'llezi bi-yedihi'il-mülkü ve Hüve alâ külli şey'in kadir).

Benim vezirim! Cümleye ma'lûm olduğu üzere Devlet-i Aliyyemizin bidâyet-i zuhurundan berü ahkâm-ı celile-i kur'âniyye ve kavânin-i şer'iyyeye kemâliyle riâyet olunduğundan saltatant-ı seniyyemizin kuvvet-ü-miknet ve bilcümle tebeasının refâh-u-ma'mûriyyeti rütbe-i gaayete vâsıl olmuşiken yüz elli sene vardır ki gavâil-i müteâkibe ve esbâb-ı mütenevviaya mebni ne şer'i-şerife ve ne Kavânin-i-münifeye inkiyâd-u-imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet-ü-ma'mûriyyet bil'aks za'fu-fakra mübeddel olmuş ve halbuki kavânin-i şer'iyye tahtında idâre olunmayan memâlikin pâydar olmayacağı vâzıhattan bulunmuş olup cülûs-i hümayûnunuz rûz-i firûzundanberi efkâr-ı hayriyyet-âsâr-ı mülûkânemiz dahî mücerred imâr-ı memâlik ve terfîh-i ahâlî ve fukarâ kaziiye-i nâfiasına münhasır ve memâlik-i Devlet-i-Aliyyemizin mevki'-i coğrafi-sine arâzî-i münbitesine ve halkın kaabiliyet ve isti'datlarına nazaran esbâb-ı lâzimesine teşebbüs olunduğu halde beş on sene zarfında bitevfikihi-iteâlâ suver-i matlûbe hâsıl olacağı zâhir olmağla avn-u-inâyet-i Hazret-i Bârî'ye itimad ve imdâd-ı ruhâniyyet-i cenâb-ı peygamberî'ye tevessül ve istinad bir-

le bundan böyle Devlet-i Aliyye ve memâlik-i mahrûsemizin hüsn-i idâresi zımnında bâzı kavânin-i cedide vaz'-u-te'siri lâzım ve mühim görünerek işbu kavânin-i muktaziyyenin mevad-d-ı esâsiyyesi dahi emniyet-i can ve mahfûziyyet-i ırz-u-nâmûs ve mâl ve ta'yin-i virgü ve asâkir-i muktaziyyenin sûret-i celb ve müddet-i istihdâmı kazıyyelerinden ibâret olup şöyle ki dünyâda candan ve ırz-u-nâmûsdan eaz bir şey olmadığından bir âdem anları tehlikede gördükçe hılkat-i zâtıyye ve cibillet-i fitriyyesinde hiyânete meyl olmasa bile muhâfaza-i cân-u nâmûsiyçün elbette ba'zı sûretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet-ü-memlekete muzır olageldiği müsellemler olduğu misillü bi-l-aks cân-u-nâmûsundan emîn olduğu halde dahi sıdk-u-istikaametden ayrılamıyacağı ve işi gücü heman devlet-ü-milletine hüsn-i hizmetden ibâret olacağı dahi bedihi ve zâhirdir ve emniyyet-i mâl kazıyyesinin fıkdanı hâlinde ise her kes ne devlet ve ne milletine ısınamayup ve ne imâr-ı mülke bakamayup dâimâ endişe ve ıztırâbdan hâli olamadığı misillü aksi takdirinde ya'ni emvâl-ü-emlâkinden emniyet-i-kâmile olduğu halde dahi heman kendü işiyle ve tevs-i dâire-i taayyüşiyle uğraşup ve kendüsüne gün-begün devlet-ü-millet gayreti ve vatan muhabbeti artup ana göre hüsn-i harekete çalışacağı şüpheden âzâdedir ve ta'yin-i virgü maddesi dahi çünki bir devlet muhâfaza-i memâlikiyçün elbette asker-ü leşgere ve sair masârif-i muktaziyyeye muhtâc olarak bu ise akça ile idâre olunacağına ve akç dahi tebaanın virgüsüyle hâsıl olacağına binâen bunun dahi bir hüsn-i sûretine bakılmak ehemmiyetli olup eğerçi mukaddemlerde vâridât zannolunmuş olan yed-i vâhid belıyyesinden lehü-l-hamd memâlik-i mahrûsemiz ahâlisi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlât-ı tahribiyyeden olup hiç bir vaktde semere-i nâfiası görülemiyen iltizâmât usûl-i muzırrası elyevm câri olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyâsiyye ve umûr-i mâliyyesini bir ademin yed-i ihtiyârına ve belki pençe-i cebr-ü-kahrına teslim demek olarak ol dâhi eğer zâten bir iyüce âdem değil ise heman kendü çıkarına bakup cemi-i harekât-u-sekenâtı gadr-ü-zulmden ibâret olmasıyla ba'd-ez-in ahâli-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir virgüy-i münâsib ta'yin olunarak kimseden ziyâde şey alı-

namaması ve Devlet-i Aliyyemizin berren ve bahren masârif-i askeriyye ve sâiresi dahî kavânın-i icâbiyye ile tahdid-i tebyîn olunup ana göre icrâ olunması lâzimedendir ve asker maddesi dahî ber-minvâl-i muharrer mevâdd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhâfaza-i vatan için asker vermek ahâlinin fariza-i zimmeti ise de şimdiye kadar câri olduğu veçhile bir memleketin aded-i nüfûs-i mevcûdesine bakılmıyarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyâde ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem zirâat ve ticaret mevâdd-ı nâfiasının ihlâlini mûcib olduğu misillü askerliğe gelenlerin ilâ-nihâyet-il-ömr istihdamları dahî fütûru ve kat'-i tenâsüllü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzûmu takdirinde talep olunacak neferat-ı askeriyye için ba'zı usûl-i hasene ve dört ve yâhud beş sene müddet-i istihdâm zımnında dahî bir tarik-i münâvebe vaz'-u te'sis olunmak icâb-ı hâldendir. Velhasıl bu kavânın-i nizâmiyye hâsıl olmadıkça tahsîl-i kuvvet-ü-ma'muriyyet ve âsâyiş-ü-istirâhat mümkün olmayup cümlesinin esâsı dahî mevâdd-ı meşrûhadan ibaret olduğundan fimâ-ba'd eshâb-ı cünhanın da'vâları kavânın-i şer'iyye iktizâsınca âlenen ber-veçh-i tedkik görölüp hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hafi ve celi i'dâm-u-tesmim muâamelesi icrâsı câiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz-u nâmûsuna tasallut vuku' bulmamak ve her kes emvâl-ü-emlâkine kemâl-i serbestiyyetle mâlik-ü-mutasarrıf olarak ana bir taraftan müdâhale olunmamak ve farzâ birinin töhmet-ü-kabâhati vukuunda anın veresei ol töhmet-ü-kabâhatden beriyy-üz-zimme olacaklarından anın malını müsâdere ile veresei hukuk-ı irsiyyelerinden mahrum kılınmamak ve tebaa-i Saltanat-ı-Seniyyemizden olan ehl-i islâm ve milel-i sâire bu müsâadât-ı Şâhânemize bilâ istisnâ mazhar olmak üzere can ve ırz-u-nâmûs ve mâl maddelerinden hükm-i şer'i iktizâsınca kâffe-i memâlik-i mahrûsemiz ahâlisine taraf-ı şahanemizden emniyyet-i kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahî ittifâk-ı ârâ ile karar verilmesi lâzımgelmiş olmağla Meclis-i Ahkâm-ül-Adliyye a'zâsı daha lüzûmu mertebe teksir olunarak ve vukela ve ricâl-i Devlet-i Aliyyemiz dahî ba'zı ta'yin olunacak eyyâmda orada içtimâ ederek ve cümlesi efkâr-u-mütâlââtını hiç çekinmeyüp

serbestçe söyliyerek işbu emniyyet-i cân-u-mâl ve ta'yîn-i vir-gü hususlarına dâir kavânin-i muktaziyye bir taraftan kararlaştırılıp ve Tanzimat-ı Askeriyye maddesi dahi Bâb-ı Ser-as-kerî Dâr-ı Şûrâsında söylesişüp her bir kanun karargir oldukça ilâ-mâsâ'-Allâhi-Teâlâ düstûr-ül-amel tutulmak üzere bâlâsı Hatt-ı Hümayûnumuz ile tasdik-u-tevşih olunmak için taraf-ı Hümayûnumuza arzolunsun ve işbu kavânin-i Şer'iyye mücer-red din-ü-devlet ve mülk-ü-milleti ihyâ için vaz'olunacak olduğundan cânib-i Hümayûnumuzdan hilâfına hareket vuku' bulmıyacağına ahd-ü misâk olunup Hırka-i-Şerife odasında cemî'-i ulemâ ve vükelâ hazır oldukları halde kase-m-billâh dahi olunarak ulemâ ve vükelâ dahi tahlif olunacağından ana göre ulemâ ve vüzerâdan velhâsıl her kim olur ise olsun kavânin-i şer'iyyeye muhâlif hareket edenlerin kabâhat-i sâbitele-rine göre te'dibât-ı lâyıkalارının hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmıyarak icrâsı zımında mahsûsen Cezâ kanun-nâmesi dahi tanzim edilsün ve cümle me'mûrinin el-hâlet-ü-hâzihi mıkdar-ı vâfi maaşları olarak şâyet henüz olmıyanları var ise anlar dahi tanzim olunacağından şer'an menfûr olup harâbiy-et-i mülkûn sebeb-i a'zamı olan rüşvet madde-i kerihesinin fimâ-ba'd adem-i vukuu maddesinin dahi bir kanun-ı kavi ile te'kidine bakılsun ve keyfiyyât-ı meşrûhat-i atıkayı bütün bü-tün tağyir-ü-tecdid demek olacağından işbu irâde-i şâhânemiz Der-i saâdet ve bilcümle memâlik-i mahrûsemiz ahâlisine ilâ-n-u-işâe olunacağı misillü düvel-i mütehâbbe dahi bu usûlün inşâallâhu-Teâlâ ile-l-ebed bekaasına şâhid olmak üzere Der-i-saâdetimizde mukim bilcümle süferâya dahi resmen bildiril-sün. Hemen Rabbimiz Teâlâ Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavânin-i müessesenin hilâfına hareket eden-ler Allahû-teâlâ Hazretlerinin lâ'netine mazhar olunsunlar ve ile-l-ebed felân bulmasunlar âmin.»

Tanzimat fermanının ilânını icap ettiren sebepler ve Hatt-ı Hümayunun getirdiği yenilikler:

Yerli ve yabancı pek kalabalık bir heyet huzurunda okunan «Gülhane Hatt-ı Hümayunu» Osmanlı devletinde yepyeni bir devrin başlangıcı addolunabilir. Reşid paşa ve taraftarları, Tanzimat fermanının ilânının her sene şenliklerle tes'it edilmesini, okunduğu mahalle bir mermer sütun dikilerek üzerine Hatt-ı Hümayunun yazılmasını, daha sonra bu sütunun herkes tarafından seyir ve ziyaretinin kolay olması için Bayezid meydanına dikilmesine karar verilmiş idi ise de, sonradan muhtelif düşüncelerle bundan vaz geçilmiştir.

Tanzimat fermanının mukaddemesinde:

«Yüz elli senedenberi çeşitli gaileler ve sebepler yüzünden şer-i şerife ve mevcut kanunlara inkıyat ve imtisal olunmaması sebebiple Osmanlı devletinin evvelki kuvvet ve kudretinin ve mamuriyetinin zaafa ve fakra yüz tuttuğu» itiraf edildikten sonra «şer'i ve mazbut kanunlar altında idare olunmayan devletlerin ve memleketlerin pâyidar olamayacağı» da kat'i bir lisanla tasdik olunuyordu.

Koca Hüsrev paşa ve emsali gibi, mutlakîyet ve istibdat devrine alışmış olan devlet adamlarının, devlet nizamının kanunlarla idare edilir bir şekle girmesi her halde hoş a gider bir şey değil ise de, açıktan açığa da başlangıçta itiraz edilemiyordu.

Hatt-ı Hümayunda bilhassa «Nâmus, ırz, mal ve can emniyeti, vergi ve asker toplanması» hususları ehemmiyetle mevzuubahis edildikten sonra, bu hususlarda emniyetin temin edilmesinin faydaları izah olunuyordu.

Tanzimatın esas unsurlarını kısaca izah edelim:

- 1 — Can emniyeti: Can emniyeti, insan haklarının başında gelir. Bir memlekette can emniyeti olmazsa, devlet, ferdin yaşama hürriyetini temin etmez, aksine bu hürriyete kendisi musallat olursa, o memleket barınılacak bir yer olmaktan çıkar. Hiç kimsenin, kanunlarda yazılı cürüm ve cinayetleri

işlemedikçe ve kendisine isnat olunan cürüm ve cinayeti işlediği bir mahkeme huzurunda sabit olarak o mahkemenin hükmüne iktiran etmedikçe idam edilmesi câiz değildir. Şer'i hükümler de esasen bunu âmirdir. Fakat, zamanla şirazesi bozulan Osmanlı idaresinde can emniyeti hakkıyla temin edilmez olmuştur. Bazen fertlerin hayatı, padişahın, vezirlerin iki du-dağı arasından çıkacak bir tek kelimeye bağlı olurdu. Nice sadrazamların, vezirlerin başları, kendilerine müdafaaya imkân dahi verilmeksizin, hükümdarın bir işareti ile düşürülmüştü.

Meselâ, Hekimoğlu Ali paşa gibi değerli bir vezire karşı her nedense hiddetlenen Üçüncü Osman:

«Ben seni azleder, hamalbaşı Ali ağayı kendime vezir edirim» demişti. Padişahın bu yersiz itabı karşısında kendine hâkim olamayan Hekimoğlu Ali paşa:

«Şüphesiz yaparsınız, ama ona Hamalbaşı Ali paşa derler, Hekimoğlu Ali paşa demezler!» cevabını verdiği için Kız kulesine hapsedilmiş, ölümden ancak, valide sultanın şefaati ile güçlüklerle kurtulabilmişti.

Bir başka misal... Halk arasında mütevatir olan bu misaller, vâki olmasa dahi, vukuu gayri muhtemel olmayan misallerdendir.

«Bir sabah Vali paşanın, en sevdiği bir kâhyasını idam ettirdiğini haber alan vilâyetin kadısı sebebini paşaya sorduğu vakit:

— Gece rüyamda beni korkuttu, artık emniyetim kalmadığı için öldürttüm.

Cevabını alınca, taşı tarağı toplayan Kadı efendi doğrudan İstanbul'a gitmiş, geliş sebebini soranlara:

— Vallahi, vali paşanın her dediğini yaptım, yine de yapacaktım, fakat rüyasına girmemek elimden gelmez. Onun için vazifemi bırakıp geldim, demişti.

Rivâyete nazaran bir gün sadrazam bir caddeden geçerken, dükkânın birinden atılan suyun kendi üzerine sıçraması üzerine, derhal o dükkân sahibinin başının kesilmesini emretmişti. Fakat kethüdası, suyu atanın sadrazamın berber başısı olduğunu sadrazama hatırlatınca:

— Onun başının kesilmesini istemem. Ama bir sadrazamanın emri de hükümsüz bırakılamaz. Onun yerine bir başka berberin başını kesiverin...

Dediği halk arasında mütevatırdır. Şu misaller, vâki olmuş olsa bile, bir zamanlar Osmanlı ülkesinde can emniyetinin mevcut olmadığını ispata kâfidir.

Osmanlı tarihinde «Celâîler» adıyla anılan kimselerin çoğunun, can korkusuyla dağa çıkıp eşkıyalığa başladığı da bir hakikattir.

Tanzimat-ı Hayriye, işte buna nihayet veriyordu.

2 — Irz ve namusun muhafazası:

Irza taarruz, dinî ve millî an'anelerimizce tel'in edilmiş bir keyfiyettir ve hattâ «ırz padişahındır» mütearifesiyle ona dokunulamıyacağı, dokunanların en ağır şekilde tecziye edileceği sarıhtır. Buna rağmen Tanzimat fermanının muhtevasından, «hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallût vuku bulmayacak» mefhumu yer almıştır.

Abdurrahman Şeref beyin kanaatine göre «Namus» kelimesi, Günhane hattında «Zâtî haysiyet» mânasına gelmektedir.. Herhangi bir memurun muhakemesiz olarak rütbesinin alınması, sürgüne gönderilmesi şüphesiz haysiyeti ihlâl eden şeylerdir. Sonradan iadei memuriyet etse dahi, kırılan haysiyetin iadesi mümkün olmaz. Binaenaleyh usul ve kanunların tasrih ettiği hallerin dışında hiç bir memurun azil, nefy, tevkif ve tecziye edilmemesi, Tanzimatın kabul ve ilân ettiği esaslardandır.

3 — Tasarruf hakkı, mal mahfuziyeti:

İmparatorluğun son yıllarında ferdin tasarruf hakkı ve mal mahfuziyeti de alabildiğine ihlâl olunmakta idi. Müsadere usulü, âdetâ bir teamül, cari bir âdet hükmüne girmişti. Zengin bir vezir nikbete uğrar, azil olunur veya vefat ederse, çocuklarının geçimini temin edecek miktarı veresmesine ayrılarak mütebaki haklar, mal ve mülkü hazine namına müsadere edilirdi. Bu şeklin adalet ve hakkaniyet ile taban tabana zıt ol-

duğu aşıkârdır. Bu yüzden hiç kimse, mal, mülk ve nakdinden emin değildi. Bir gün gazaba uğrayıp hepsinin müsadere edilmeyeceğinden emin değildi.

Tanzimat fermanı, «Herkesin emval ve emlâkine serbestçe malik ve mütasarrıf olarak hiç bir taraftan kendisine müdahale edilmeyeceği» kaydını ilân ederek tasarruf hakkını da tahtı temine almış oluyordu.

4 — Vergi meselesi:

Osmanlı devletinin teşekkülünden itibaren yükselme devrine ve hattâ daha sonraları, vergi tarh ve cibayeti usulü gayet muntazamdı. O devirde hemen hiç bir devletin malik olmadığı fevkalâde muntazam vergi defterleri tutulur ve halkın, takatinden fazla vergi vermemesine azamî derecede dikkat olunurdu. Esasen verginin, servetle mütenasip ve muayyen olması, ve herkesin, bir sene içinde vereceği vergi miktarını bilerek ona göre hazırlıkta bulunması, bunun dışında kimseden bu nam altında bir para alınmaması, en iptidai iktisat kaidelerinden iken, zamanla her idare şubesinde olduğu gibi, vergi tahsili şekilleri de, halkın takatini aşacak ve canından bezdirecek hale gelmişti.

Bunların en ağırı âşâr hakkında, kontrolsuz iltizam usulü idi. Mültezim denilen zümre, o senenin kendine temin edeceği menfaatten başka bir şey düşmediği için çiftçiye soğana çevirir, gelir kaynaklarını kurutur, halktan bir yerine iki alırdı. Halk şikâyet edecek olursa, şikâyet mercileri de mültezimler tarafından para ile elde edilmiş olduğu için şikâyetini kimseye duyuramaz, çifti, çubuğu, ziraat alât ve edevatı satılırdı. Bu yüzden çiftçi ertesi sene hiç ekip biçemez hale gelir, böylece de memleketin zirai mahsulleri, ekilen toprakları azalırdı. Hattâ mültezimlerin zulmünden kurtulmak için köylünün, meyvalı ağaçlarını kestigi görülürdü.

Hatt-ı hümayunda «Önceleri varidat zannolunmuş olan yed-i vâhid beliyesinden hamdolsun memalik-i mahrusemiz ahalişi daha evvel kurtulduğu» beyan edilmektedir.

Bugünkü adıyla inhisar demek olan yed-i vâhid usulü vâ-

kıa hazineye bir miktar gelir getirirdi ise de, ihtikâra da resmen müsaade şeklinde, halk üzerinde hakiki bir belâ idi.

İşte bunlar dikkate alınarak fermanla: «Bundan böyle memleket halkından emlak ve kudretine göre münasip bir vergi tâyin olunarak, kimseden ziyade bir şey alınmaması» kaydolunmuştur.

5 — Asker alma işleri:

Sultan Mahmud, artık hiç bir işe yaramaz bir hale, hattâ mülk ve memleket için zararlı bir hale gelmiş bulunan devşirme Yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra devlet ordusuz kalma tehlikesiyle başbaşa idi. Sultan Mahmud zamanının bin bir gailisi arasında, yeni bir ordunun teşkili hususunda esaslı mevzuat konulamadı. Asker alma memurları taşra vilâyetlere gidilerek, köylerden, kasabalardan, dinç ve tüvana olanları yakalayıp asker sınıfına sokarlardı. Bir defa asker olunca, artık hayatının sonuna kadar bir daha kurtulma ümidi yoktu. Bu yüzden halk, asker alma memurları geliyor denilince kaçar, hattâ bazen, işe yaramaz halde görünmek için kendi kendilerini sakat edenler bulunurdu. Hatt-ı hümayunda «Bu usul hem nizamsızlığı, hem de askerliğe gelenlerin ömürlerinin sonuna kadar istihdamları dahi bıkkınlığı ve neslin munkati olmasını mucip olduğundan» bahsedilmiş gereken askerin toplanması ve hizmet müddetlerine dair nizamatin konulması lüzumuna işaret edilmiştir.

Bu mahzurları ortadan kaldırmak için iki sınıf asker ihdas olundu. Birinci sınıf nizamiye efradı idi ki, askerlik yaşına giren her erkek, silâh altına alınır ve bir müddet talim ve askeri inzibat ile ülfet eder, ikinci sınıf redif efradı idi ki, nizamiye vazifesini ifadan sonra memleketine dönüp işi gücü ile meşgul olur ve harp vukuunda silâh altına alınardı.

Nizamiye teşkilâtı için münavebe ve kur'a kaidesi konulmuştu. Taşrada ve münasip merkezlerde ordular teşkil edildi.

6 — Fermanla rüşvet üzerinde de ehemmiyetle durulmuştur. «Cümle memurların hâlen maaşları olup, şayet maaşı olmayanlar varsa onlar dahi tanzim olunacağından şer'an men-

fur olup, mülün harap olmasının en büyük sebebi olan rüşvet maddei kerihisinin bundan sonra adem-i vukuu maddesinin dahi bir kanun-u kavî ile tekidine bakılsın» denilmektedir. Bu suretle, zaman zaman âdeta resmen alınıp verilecek hale gelmiş olan rüşvetin de ortadan kaldırılması çaresi düşünülmüştür.

Diğer müteferrik maddelerinde:

Yeni mülki kanunların «Meclis-i ahkâm-ı adliye» de tanzimi, askeri kanunların da «Dar-i şûray-ı askeri» de kararlaştırılması emrolunuyordu.

Ayrıca, hiç kimsenin, mevcut kanunlar iktizasınca ve âlenen muhakemesi rüyet olunup, hakkında bir hüküm verilmedikçe hapis ve mücazat edilmemesi emrolunmakla masuniyet-i şahsiye temin edilmiş oluyor, «Herkesin emval ve emlâkine tam serbestlikle malik ve mütasarrıf olması» tesbit edilmiş oluyordu.

Mühim maddelerden birinde de yukarıdaki müeyyidelerin istisnasız olarak «Bütün Osmanlı ülkesi ahalisine taraf-ı şahanedan emniyet-i kâmile» verilmiş olduğu müjdeleniyordu. Bu, kanun müvacehesinde müslim veya gayr-i müslim bütün tebaanın hukukan müsaviliği demektir.

Masuniyet-i şahsiye ile, hukuki müsavat, Tanzimat fermanının en mühim noktalarındandır. Bu suretle Osmanlı imparatorluğunun idarî tarzı tamamen yepyeni bir veçhe alıyor, umum tebaanın kanun hâkimiyeti altında yaşayacağı taahhüt ediliyordu.

Sultan Abdülmecid bütün vükela ve ulemâyı Hırka-i Saadet dairesine toplayarak yeni hükümlerin hilâfına hareket olunmayacağına dair cümleten ahit ve misak aldı. Ve : «Bundan sonra vezirler ve ulemâdan her kim olursa olsun yeni kanunlara muhalif hareket edenlerin sabit olacak kâbatlerine göre rütbe ve hatır ve gönüle bakılmıyarak gereken cezalarının verilmesi» irade olunuyor ve «Bu kavanin-i müessesinin hilâfına hareket edenler, Allahü teâlâ hazretlerinin lânetine uğrasın ve ebediyen felâh bulmasın âmin!» beddua-sıyla Hatt-ı hümayun sona eriyordu.

Tanzimat-ı Hayriye, Hatt-ı Hümayun şeklinde ilân edilmiştir. Mahiyeti itibariyle idarî emir nev'indendir. İdarî ve hukukî esasları tâyin eden bu ferman, bu esaslara göre hazırlanacak kanun ve nizamların tanzimini «Meclis-i vâlâ ve Dar-i Şûra» ya havale ediyordu. Bunun için «Meclisi ahkâm-ı adliye» genişletildi. Eski başvekil Rauf paşanın riyasetinde on âzadan müteşekkil olan bu meclise, sadrazam, şeyhülislâm, bütün vükelâ ve ricâlden yirmi kadar zat memur edildi.

Önce yeni kanunları müzakere edecek olan bu meclis için bir nizamname kaleme alındı. Usul-ü müzakere tesbit edildi. Herhangi bir lâyiha müzakereye konulmazdan evvel bütün âzaya tetkik edilmek üzere dağıtılacaktı. Söz söylemek isteyenlerin isimleri sıra ile kaydedilmek suretiyle müzakerelerin intizamı temin edilecekti. Müzakerelerin zabıtları âza tarafından imza olunacaktı. Reyler müsavi olursa karar hakkı padişaha ait idi. Kat'iyet kesbeden kanunların tenkid memnu idi.

Evvelce Bab-ı Alide «Meclis-i vâlâ» olmak üzere inşasına başlanmış olan daire, «Meclis-i ahkâm-ı adliye» ye tahsis edildi. 1840 senesi başlarında Abdülmecid meclis odasına geldi ve resmî nutuk olarak yazılmış olan Hatt-ı Hümayunu Reşid paşa okudu.

Bu hatt-ı hümayununda Abdülmecid: «Meclisin, yeni kanunlar tanzimindeki çalışmalarından memnun olduğunu, devlet-i Osmaniye'nin dost ve müttefiki olan devletler tarafından vâki olan tebliğata göre derdest olan bazı meselelerin yakında iyi bir şekilde halledilmesinin ümit olunduğunu beyan ediyor ve bundan böyle meclisin, tebaanın refah ve saadetini, mülk ve devletin mamur olması ve kuvvetlenmesi için yeni usul ve nizamların tertibine çalışmasını, yeni vazolunacak kanunlara karşı gelenlerin şer'an dahi müttehem olacaklarından tedip edileceklerini» ihtar ediyordu.

Gülhane hatt-ı hümayunu, Mısır dahil olma küzere bütün vilâyetlere tebliğ edildi. Buna göre vâki olacak icraatın teftişi için de ricâlden iki kişi Rumeli ve Anadolu'ya gönderildi.

Tanzimat-ı Hayriyenin icrasına başlangıç olmak üzere iltizam usulünün bütün memlekette terkine karar verildi. Vergilerin tahsili hakkında nizamnameler yapıldı. Devlet gelirlerini tahsil için muhassıl-i emval adı altında memurlar tâyin edildi. Bu yenilikler yüzünden menfaatleri haleldar olan sarraflar birçok entrikalar çevirmek istedilerse de fazla bir tesiri olmadı. Yeni kanunlara göre idare edilecek olan Maliye nezaretine Hacı Saip efendi tâyin olundu.

Cizye memurları tarafından reâyanın şikâyetlerine mahal verilmemesi için tedbirler alındı.

Rüşdiye mekteplerinin teşkilinden beri, resmî dairelere alınacak kimselerin bu mekteplerden yetişmesi şartı konulmuştu. Daha evvel kalemlere alınmış olanların tahsili için de Sultanahmed câmii yanında «Mekteb-i Maarif-i adliye» tesis edildi.

«Meclis-i ahkâm-ı adliye», ceza kanununu da tanzim ve neşretti. Bu kanun, rüşvet, zapt ve müsadere, gasp ve garat gibi kötü fiilleri irtikâp eden hükûmet memurlarının fenalıklarına nihayet vermek için yapılmıştı.

Tanzimat fermânı, Nizip vak'ası, Mısırlı Mehmed Ali paşa buhranının sür'atle hallini temin maksadiyle alelâcele tanzim edilmişti. Reşid paşa, aynı zamanda padişahı bu fermanın ilânına ikna ettikten sonra, sağdan soldan padişaha vâki olacak aleyhte telkinlerle tadını kaçırmamak için de acele etmişti. Bu yüzden tertip itibariyle biraz karışıktır.

Tanzimat-ı hayriyenin en mühim maddesi, «Tebaanın müsaviliği» idi.

Osmanlı imparatorluğunda eskiden beri, gayri müslim tebaaya karşı daima iyi muamele edilir, onların din ve mezhep işlerine karışılmaz, her hususta serbest hareket etmelerine müsaade edilirdi. Son zamanlarda müslim ve gayri müslim tebaa arasında bizzarure bazı farklar meydana gelmişti. Tanzimat-ı Hayriye, bu farkları da ortadan kaldırmak istedi. Zaten daha evvel Sultan Mahmud «Ben tebaamdan müslümanı câmide, hristiyanı kilisede, Museviyi Sinagogda fark ederim, aralarında başka bir fark görmem» demişti.

Şimdi onun bu kanaati yeni nizamla teminat altına alı-

niyordu. Tanzimat-ı Hayriye, bütün devlet memuriyet ve mevkilerinin kapılarını gayri müslimlere de açtı. Bir gayri müslimin, bir müslüman üzerine şahitlik etmesi kabul olunmazken, bir müslüman hakkında hüküm vermek üzere gayri müslimlere mahkeme âzâlığı da verildi. Gayri müslim tebaa, daha evvel asker olmazdı. Yalnız ticaretle meşgul olurdu, Bu bakımdan esasen refah içinde idi. Tanzimatın getirdiği yeni müsaadelerle bu unsur, daha da zengin ve refah sahibi oldu. Bu fazla servet ve refah, bu unsurların siyasi emeller peşinde koşmalarında âmil oldu.

Tanzimat-ı Hayriyenin içte ve dıştaki tesirleri:

Tanzimat-ı Hayriye memleket içinde memnunluk uyanırdı. Fakat gayri müslim tebaanın sevinci çok daha fazla idi. Bu unsurların fazla refah ve şımarıklıkları, zamanla unsuru aslı olan müslüman Türk vatandaşlar arasında endişe ile karşılanmağa başladı.

Tanzimat-ı Hayriye, Avrupa matbuatında ve siyaset âleminde evvelâ şüphe ve tereddüt ile karşılandı. Mısır meselesi gibi, daha bir takım siyasi buhranları halletmek için Avrupa efkârını kazanmak üzere ilân edilmiş muvakkat ve gayri samimi bir vesika telâkki edildi. Fakat Reşid paşa ve bir kısım arkadaşlarının işe büyük bir ciddiyetle sarıldığı görüldükçe, Avrupa siyaset adamlarının fikirleri değişmeğe başladı. Avrupa'ya gönderilen elçilerimiz de Tanzimatın ciddiliği hakkında gereken izahları yaparak, Avrupa matbuatında Türkiye lehinde yazılar çıkmaya başladı.

Mustafa Reşid paşanın bizzat sadrazam olarak tanzimatı tatbik etmeğe başlamasına kadar bu makamda Koca Hüseyin paşa, Rauf paşa, Darendeli - İzzet Mehmed Paşalar bulunmuşlardı. Eski devrin mutlak idaresine alışmış olan ekseri devlet erkânı, Tanzimatın getirdiği yeniliklere bir türlü ısınamıyorlardı. Merhum Abdurrahman Şeref bey üstadın söylediği gibi «Hüseyin ve Darendeli - İzzet Mehmed paşalara Tanzimat-ı Hayriyeyi tevdi etmek kediye peynir tulumu-

nu emanet etmeğe benzerdi. Ve Hüsrev paşanın elinden gel-se, Reşid paşayı bir kaşık suda boğardı.» Rauf paşa de-ğerli ve ehl-i namus olmakla beraber tehdidini ikaa kadir değildi, lüzumundan fazla ihtiyatkârdı. Bu tip vezirlere ve eski valilere tanzimatı anlatmak kolay olmuyordu. Nitekim en değerli valilerimizden olan Esad Muhlis paşanın bazan sıkılarak odasında kılıcını çekerek:

«Ah Tanzimat! Ah Tanzimat!» diye minderlere vurmakla hiddetini teskin edebildiği rivayet edilir. (1)

Tanzimat-ı Hayriyeye bütün mevcudiyeti ile sarılanlar, Abdülmecid ile Reşid paşa idi. Mustafa Reşid paşa, Tanzima-tın getirdiği kanunî müeyyideleri, şiddetle, ciddiyetle tatbi-ke başladı. Nitekim, Meclis-i ahkâm-ı adliye tarafından ha-zırlanan ceza kanununun ilânından bir sene sonra Hüsrev paşa, bir rüşvet maddesinden dolayı Meclis-i ahkâm-ı adli-yede gıyaben muhakeme edilerek vezirlik rütbesi refedildi ve 60.000 kuruş aylığı kesildi. Borçlarının tediyesi için eşya-sının satılmasına karar verildi.

Uzunca bir zaman Maliye Nezaretinde bulunmuş olan Nafiz paşa da aynı şekilde muhakeme edilerek, bundan son-ra devlet hizmetinde kullanılmamak üzere rütbesi kaldırıldı. Akif paşa bile, rütbesi kaldırılarak Edirne'ye gönderildi.

Mustafa Reşid paşa, Tanzimatın getirdiği kanunî hü-kümlerin herkes için muta' olması icap ettiğini göstermek için, sadrazam bulunduğu sırada, bir arsa ihtilâfını hallet-mek üzere Giridli Mustafa paşa ile bizzat Meclis-i vâlâda mü-rafaa oldu.

Netice:

Abdülmecid genç yaşında tahta geçtiği sırada, Londra'dan gelmiş olan Hariciye Nazırı Mustafa Reşid paşa padişaha, Mısır meselesinin, diğer gallelerin hal ve fasl edilebilmesi için Avru-pa devletlerinin müzaheretinin teminini şart olarak izah etmiş bunun için de, Osmanlı devletince eski usul ve nizama son ve-

(1) Abdurrahman Şeref, Tarih Müsahabeleri 70, 71

rılarak Avrupa usul ve kanunlarının, hattâ âdâtının kabulünün lüzumunu anlatmıştı.

Yukarıda metnini de verdiğimiz Gülhane Hatt-ı Hümayununda, açıktan açığa batı hükümetlerinin usul ve kaidelerinin kabul edileceğinin ilâmına cesaret edilememiş, buna mukabil, yüz elli senedenberi devletin düştüğü zaaf ve fakrın, şer'i kanunlara riayetsizlikten ileri geldiği mukaddemesiyle başlanmış, bundan sonra şahsî emniyet, ırz ve namus ve mal mahfuziyeti, tâyin vergi ve asker alma meseleleri zikredilmiştir. Bundan başka bir mahkeme hükmü olmadıkça hiç kimse hakkında gizli ve aşîkâr surette idam muamelesi yapılmıyacağı, herkesin, mallarına tam bir serbesti ile mütasarrif olacağı, kimsenin malının müsadere edilmeyip veresesine terkolunacağı, bütün bu müsadeler (ehl-i islâm ve diğer milletlerin istisnasız mazhar oldukları) temin ediliyordu.

Tanzimatın neticeleri oldukça farklı olmuştur.

Mısır meselesinin hallinde iyi bir tesir icra etti ve bu meselenin hallinde Avrupa devletlerinin müzaheretini temin edildi. Daha sonraki Kırım muharebesinde de Rusya'ya karşı Avrupa devletlerinin yardımını temin etti.

Devletin iç teşkilâtı itibariyle yarı Avrupai bir şekil almaya sebep oldu. Bir taraftan ahkâm-ı fıkhiyeye dayanarak bir «mecelle», diğer taraftan Avrupa kanunları esas alınarak idarî, askerî, cezai ve ticari kanunlar vücuda getirildi. Eski medreselerin yanında yeni mektepler açıldı.

Müslim ve gayr-i müslim tebaa arasında geniş bir hukuk müsavâtı teessüs etti. Kıyafette, maişette, âdât ve ahlâkta geniş bir değişiklik başladı. Islâm, Türk an'aneleri yanında Avrupai yaşayış ve düşünüş telâkkileri yer aldı. Yani ne şarklılık bırakılabildi, ne tamamen garph olunabildi. Her iki şeklin de müdafileri ve muarızları vardı. Dinî ve millî an'anelerimizin, âdetlerimizin yerine, batılı yaşayış tarzının ikame edilmek istenilmesi, geniş islâm - Türk kitlesi arasında hoşnutsuzluklar yarattı. Bu hoşnutsuzluğu arttıran başka sebepler de vardı. Tanzimatın getirdiği prensipler, ecnebilerle, gayri müslim tebaanın iktisadî faaliyetine çok daha müsait idi. Bu suretle ticaret geniş mik-

yasta bunların, gayri müslimlerin eline geçti. Bunlar gittikçe daha büyük servetler elde etmeğe başladı.

Devlet dışarıdan borç para almağa koyuldu. Bu paralar, her vakit mahalline sarfedilemiyerek israf edildi.

Şu tabloya nazaran, Tanzimatı, Avrupa'ya doğru açılmış bir pencere olarak tarif etmek mümkündür. Yalnız şurası muhakkaktır ki bu pencereden memlekete girecek olan Avrupa medeniyeti için hiç bir süzgeç konulmamıştır. Avrupa'nın iyi ve kötü, bütün malzemesine kapılar açılmıştır.

Uzun yıllardan beri tamamen dejenere olmuş bulunan Osmanlı tarzı idaresi için ıslâhatın lüzumu aşikârdı. Buna rağmen imparatorluğu, bütün tehlikelere rağmen ayakta tutabilen, asırlardanberi yerleşmiş bir milli an'aneler sistemi de mevcuttu. Birçok kimselerin mütalâasına göre, iklim, muhit, an'ane bakımından Türk unsuru, hiç bir vakit tam bir Avrupalı gibi olamaz ve olması da istenilmemelidir. Türkiyenin, Avrupa'nın medeniyetini, ilmini, irfanını alması kadar tabii ve faydalı bir şey yoktur. Fakat, medeniyet yalnız tren, vapur, ve fabrikalardan ibaret olmayıp, bir milletin kendine hâs meziyetleri, gelenekleri de vardır ki, bunlar tahrip edilirse, başka milletlerin, başka yönlerde inkişaf etmiş âdet ve ahlâkı, onun millî an'anelerinin yerini aslâ tutamaz.

Yıllardanberi Tanzimat hakkında bu mütalâalar serdedilmiştir. Lehte ve aleyhte pek çok yazılar yazılmıştır.

Avrupai bir şekli idareye doğru Osmanlı imparatorluğunu sevketmesi bakımından elbette Tanzimat hayırlı olmuştur. Frenk ahlâk ve âdâtını aynen kabule doğru açılan yolun ise ne dereceye kadar faydalı olduğu meselesi münâziünfihtir.

Tanzimattan sonra muhtelif ecnebi nüfuz ve tesirleri kuvvetlenmiş, Osmanlı memleketinin istismarı genişlemiş, gayri müslim tebaamızın da siyasi emeller peşinde koşmaları büsbütün kuvvetlenmiştir.

Sultan Abdülmecid teftiş seyahatine çıkıyor:

Osmanlı imparatorları umumiyetle Türkiye dışına seyahat yapmak âdetinde değillerdir. Hattâ, memleket içinde bi-

le seyahatleri pek enderdir. Bilhassa son yüz yıl içinde padişahlar hemen hemen İstanbul'dan ve saraylarından dışarıya çıkmamışlardır. İlk defa Abdülmecid bu âdeti bozarak, halk ile temas edip, memleketi tanımak üzere bir seyahate çıkmağı arzu etti. «Eser-i Cedid» adındaki vapurla (25 haziran 1844) te İstanbul'dan hareket ederek evvelâ İzmit'e gitti. Burada çuha ve diğer mensucat fabrikalarıyla çok yakından alâkadar oldu. Memurlar ve halk ile temas etti. Buradan Mudanya'ya, Bursa'ya, Gelibolu, Çanakkale ve Midilli'ye gitti. Buralardaki tahkimatı, müdafaa tertibatını yakından gördü. Rütbe ve nişanlar dağıttı. Abdülmecid'in bu seyahati 17 gün sürdü.

İki sene sonra Sultan Mecid (29 Nisan 1846) da da bir defa daha seyahate çıkarak Varna'ya kadar gitti. Kara yolu ile Varna'ya giden padişah, dönüşte deniz yolunu tercih etti. Hünkârın bu seyahatleri, halk ile temas etme bakımından çok faydalı olmuştur.

Tanzimatın ilânını müteakip bazı iç meseleler:

Tanzimat-ı Hayriyenin ilânı, bilhassa gayri müslim tebaanın hareketleri üzerinde garip tesirler icra etti. 1841 de Yunanlılar Girid'de bir ihtilâl çıkarmak teşebbüsünde bulundular. Bunun üzerine Kaptan-ı Derya «Çengel oğlu Tahir paşa» donanma ile Girid'e gönderildi. Girid vâlisi Mustafa paşa idi. Alınan isabetli tedbirlerle şumarık Rumların teşebbüsü, başlamadan söndürüldü.

O devrin şayanı dikkat bir siması olan Çengel oğlu Tahir paşa hakkında bazı malûmat vermek faydalı olacaktır:

«Çengel oğlu Tahir paşa: (1)

Karadenizlidir. Genç yaşında gemiciliğe başlamış, Garp ocaklarında yetişmiştir. İstanbul'a dönüşünde tersaneye girmiş, süratle yükselmiş, Navarin muharebesinde filo kuman-

(1) Abdurrahman Şeref bey - Tarih müzahabeleri. 21

danlığı yapmış, ve bu deniz faciasından bir iki hafif tekne ile kurtularak İstanbul'a gelmiştir. 1832 de vezirlik rütbesiyle Kaptan-ı Derya, beş sene sonra Tophane müşiri, 1841 de ikinci defa Kaptan-ı Derya olmuş ve 1847 de Bosna vâlisi iken vefat ederek nâşı İstanbul'a getirilmiş ve Eyüpte defnedilmiştir.

Çengel - oğlu Tahir paşa, 19 uncu asırda yetişen denizcilerimizin en değerlisidir. Sert, haşın, hatır gönül dinlemez, şakaya gelmez ve Türk donanmasını Avrupa'nın en kuvvetli filoları derecesine çıkarmak için hiç bir fedakârlıktan çekinmez bir kumandandı. Talim hususunda çok sertti. Deniz neferlerine göz açtırmazdı, dayağını yemiyen hemen yok gibi idi.

En büyük emeli, Türk donanmasını, İngiliz donanması ile müsavi bir hale getirmektir. Meselâ, bir kalyonun falan direğinin falan yelkeni sefer sırasında parçalansa, onu çıkarıp anbardan yenisinin takılması İngiliz donanmasında on beş dakikada yapılırsa, bizde de aynı müddette yapılması için efrat ve zabitlerin canını çıkarırdı.

Çok garip icraatı vardı.

Meselâ Mora ihtilâli sırasında bir aralık topçu başı idi ve İstanbul'un inzibatı ona terkedilmişti. O sırada İstanbul'daki Rumlar da pek şımarmış, efendileri olan Türk milletine karşı küstahça hareketlere başlamışlardı. Şehir halkı arasında, İstanbul Rumlarının bir hâdise çıkarması şayiası yüzünden mahallelerdeki Türk delikanlıları, geceleri sokak başlarına seccade ve kilim sererek nöbet beklemeye başlamışlardı.

İşte bu sırada topçu başı olan Çengel - oğlu Tahir paşa bekçiler vasıtasıyla bütün İstanbul mahallelerine şu emri ilân ettirmişti:

«İstanbul'un âsayişini temin etmek vazifesi Çengel - oğlu Tahir paşaya verilmiştir. Herkes evlerine çekilip rahatça uyuyabilir. Yalnız yatsı namazından sonra fenerli veya fenersiz sokağa çıkmayacaktır!»

Bu ilân üzerine, Tahir paşayı iyice tanımayan halk «Ey-vah! biz her akşam evlerimizi beklediğimiz halde bin türlü fena-
lık oluyor. Bu deli herif bunlarla nasıl başa çıkacak? Me-
ramı bizi kıtır kıtır kestirmek mi?» diye mırıldanmağa başla-
mışlardı.

Tahir paşa ise, şehrin her tarafında devriyeler gezdirmeye başladı. Emri dinlemeyip gece sokağa çıkanları tevkif ettirerek karakol gemisine gönderdi. Ertesi gün bunları bizzat kendisi sorguya çeker, ayyaş takımını temiz bir dayaktan geçirir, uygunsuz ve küstah şerirlerden birkaçını denize attırırdı. Tahir paşanın elinden kurtulanlar, başlarına geleni, bire bin katarak, paşanın yüzlerce adamı gümbür gümbür denize attığından bahsederlerdi.

Hatâ bir defasında, gece yarısı yakalanan birisi Tahir paşanın huzuruna getirilmiş, emri dinlemediği için şiddetli tehdirlere maruz kalmış, fakat sonradan, karısının ağrıları tuttuğu için ebe aramağa gittiği anlaşıncı Çengel - oğlu Tahir paşanın adama «Hatuna söyle, bir daha gece vakti ağrısı tutmasın!» dediği rivâyet olunur.

Bu şiddetli ve ciddi tutum, derhal tesirini göstermiş, herkes birer birer evlerine çekilmişti. Birkaç gün sonra paşanın şöyle bir emri daha ilân edildi:

«Bugünden itibaren herkes geceleri dahi kapılarını açık bırakacaktır. Bir tenceresi zayı olana, bir tencere verilecektir!»

Kaptan paşalığı sırasında Akdeniz adaları konsolosiarından birinden, paşa hoşlanmazmış. Çıkıp gitmesini istediği bu konsolosa «Sihhatiniz bozuk gibi görünüyor, tebdili hava etmeniz fena olmayacak» suretinde haber göndermiş, paşayı iyi tanımayan konsolos ise gitmemekte direnerek «Bilâkis adaların havası bana pek fazla yarıyor!» şeklinde cevap verince, bir gün konsolosu huzuruna çağırmış ve ona: «Güzel ama konsolos bey, bir an evvel buradan çıkıp gitmezseniz beni beş yüz beş kuruş masraftan çıkaracaksınız!» demişti. Konsolos bunun mânasını anlamayınca da izah etmişti:

«Yâni demışti, beşyüz kuruşa bir köle alacağım. Sizi vurup öldürecek, sonra da beş kuruşa bir ip alıp köleyi asacağımı!»

Konsolos, daha ertesi güne varmadan pılısını pırtısını toplayıp, arkasına bile bakmadan çıkıp gitmişti.

Rivayete nazaran Çengel - oğlu Tahir Paşa Bosna valisi iken, Tanzimattan sonra hapishanelerin ıslahı da programa alınmış ve vilâyetlere bu hususta emirler gönderilmiştir.

Çengel - oğlu Tahir Paşa'nın, hapishanelerin ıslahına akli ermiyordu. Ona göre, suç işleyenlerin eziyet çekmeleri lâzımdı. Tabii hiçbir ıslahata yanaşmadı. Ecnebi devlet konsolosları ise onu bu hususta sıkıştırmakta idi. Aynı zamanda, ecnebi devletler de Bab-ı âli'yi tazyik ettikleri için, İstanbul'dan, hapishanenin ıslah edildiği hususunda Avusturya konsolosu ile birlikte bir rapor hazırlayarak gönderilmesi paşaya bildirilmişti. Tahir paşa, böyle bir rapor hazırlayarak Avusturya konsolosuna imza etmesini teklif etti. Konsolos, bızat hapishaneye gidip, hakikaten ıslahatın yapıp yapılmadığını görmedikçe imza etmek istemedi. Bunun üzerine Tahir paşa konsolosa :

«Canım konsolos bey! Görmeğe ne hâcet! Zaten malûmunuzdur, bilhassa bu son günlerde mahbuslar arasında galeyân var. Nerede ise hapishane kapılarını kırıp boşanacaklar, hattâ hükûmet konağını dahi basacaklardır. Bu sırada bana atacakları kurşunların size de isabet etmesi ihtimali vardır. Bana kalırsa işi uzatmadan şu raporu imza buyurursanız sizin için faydalı olur!»

Dedi. Şaşırıp kalan konsolosun, raporu derhal imza ettiğinde elbette şüphe edilemez.

Bazan fevkalâde ahvalde maiyetindekileri mükâfatlandırır-mış. Bir gün, kendi yetiştirmelerinden Kel Abaza Ahmed Ağa'nın bir hizmetini işidince onu yanına çağır-mış, Abaza Ahmed Ağa içeri girince ayağa kalkmış ve :

«Aferin Kel!.. Varol! Anandan emdiğin süt helâl olsun! Allah seni devlete bağışlasın!» diyerek kucaklamış ve bir gocuk ile 300 kuruş hediye etmiş. Sonraları Abaza Ahmed bey bu vak'adan bahsederken :

«Biz büyüklerimizden böyle iltifat görmeğe alıştık!» diye öğünmüş...

İç meselelere devam ediyoruz :

Malûm Rum eteryası tarafından Eflâk ve Boğdan'da komiteler teşkil edilmişti. Bunların teşvikiyle Sırp ve Bulgarlar arasında da isyan alâmetleri başlamış idi. Fakat bu isyanlar da sûratle bastırıldı.

Bu sırada hükûmet merkezinde bâzı değişiklikler oldu. İstanbul'da Reşid Paşa ve Rıza Paşa'ya mensup iki parti teşekkül etmişti. Reşid Paşa azledildi. Büyük elçilikle Paris'e gitti. Yerine geçen Rauf Paşa, Rıza Paşa'nın gurur ve azameti karşısında baş eğdi. Daha sonra Sadrazam olan Darendeli İzzet Mehmed Paşa bir müddet Rıza Paşa'ya mukavemet etmek istedi ise de muvaffak olamadı. Rıza Paşa, devlet mekanizmasının yegâne söz sahibi oldu.

Bu sırada Cebel-i Dürüz'de karışıklıklar çıktı.

Tanzimat-ı Hayriye, eskiye bağlı olanları memnun edememişti. Kendilerine büyük müsaadeler bahşedilen gayri müslim unsurlar da şırmışlardı. Hristiyan tebaanın imtiyazları arttırıldıkça, daha fazlasını istemekte idiler. Bilhas-sa Rusya İmparatoru Nikola, ortodoksları himaye bahanesiyle Osmanlı Devleti işlerine karışmaktan hâli kalmıyordu. Tanzimattan sonra Avrupa devletlerinin, iç işlerimize karışması da artmıştı. Başları sıkıştıkça ortodoks tebaamız Rusya'ya, katolikler Fransa'ya, protestanlar İngiltere'ye müracaat ediyorlardı. Bu suretle, Avrupa devletleri arasında garip bir rekabet başladı. Her birisi, Türkiye'nin iç işlerine karışmak, menfaat temin etmek, diğerini karıştırmamak için bahaneler aramağa başladı.

1839 da Ruslar, kendisinden memnun olmadıkları Sırp Knezi «Miloş» u istifa ettirerek yerine Mihal'i getirtmişlerdi. Mihal de 1842 de Sırpîlar tarafından kovuldu. Yerine, Kara Yorgi sülâlesinden Aleksandr getirildi. Bu suretle de Ob-roneviç sülâlesiyle Kara-Yorgi sülâlesi arasında bir rekabet başladı.

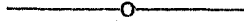
Türkiyenin Balkanlardaki tedip hareketlerine karşı Rusya, iç işlerimize karışmağa vesile arıyordu.

1844 te Arnavutluğun Keğalık taraflarında da isyan çıktı. Fakat gönderilen Türk kuvvetleri âsileri tarumar etti.

Bu çeşitli gaileler arasında Tanzimatçılar memleket içinde maarif, imar gibi işlerle de meşgul olmağa çalıştılar. Vilâyetlerin en muteber ve güvenilir adamlarından ikişer mu rahhas İstanbul'a getirilerek Meclis-i vâlâda, memleketin imarı hususunda fikirleri alındı. «Mecalis-i imariye» adı altında mülki, askerî ve ilmiye erbabından müteşekkil komisyonlar Rumeli ve Anadolu'ya gönderildi. Bu komisyonlar yol, liman inşası gibi maddelere ait hazırladıkları raporları Bab-ı Aliye yolluyorlardı. Fakat bu teşebbüsler de ciddiyetle takip edilemedi.

Bu sırada, bütün iktidar halk arasında «Cihan Seraskeri» diye anılan Rıza paşanın elinde idi. Abdülmecid de Rıza paşanın tahakkümünden usanmıştı. Ondan kurtulmak için bahane arıyordu. İşte bu arada veliaht Abdülâziz efendi, tahsisatının arttırılmasını isteyen yazılı bir ricanamesini padişaha sunmuş, Abdülmecid de kâğıdın altına muvafakatini bildirerek Rıza paşaya göndermiş, Rıza paşa ise bunu getiren adama iade etmiştir. Bundan müteessir olan Abdülâziz Abdülmecid'in huzuruna çıkarak, Mabeyin Müşiri Rıza paşaya bu kadar fazla yüz verilmesinden şikâyet edince, Abdülmecid Rıza paşa ile birlikte, yakın dostu Maliye Nazırı Saffeti paşayı da azletti.

Rıza paşa, halk arasında o kadar müthiş bir korku salmıştı ki, azli haberi yayılınca herkes birbirinin kulağına: «Haberiniz var mı? Serasker Rıza paşa azledilmiş, ama sakın benden duymuş olmayınız!» diye fısıldamışlardı.

CEBEL-İ LÜBNAN MESELESİ

Cebel-i Lübnan'da yaşayışları, din, ırk ve mezhepleri birbirinden ayrı çeşitli insanlar yaşar. Bu muhtelif halk kitlesi içinde iki zümre mühimdir. Bunlardan birincisi, içlerinde pek azı sünnî müslüman olan Dürziler, ikincisi de tamamen hristiyan olan Mârûnilerdir. Bunlar, Cebel-i Lübnan'da, asırlardanberi bir nevi derebeylik idaresi şeklinde yaşamaktadırlar. Lübnan, Osmanlı idaresine geçtikten sonra mukataacılar vasıtasıyla idare edilmiştir. Mukataacılar, hep yerli hanelara mensup nüfuzlu kimselerdi ve bunlar halkı esir gibi kullanırlardı. Tanzimat ilân edilince, Cebel-i Lübnan halkı, muhassıl adındaki tahsildarları istemediği için, bizzarure burada istisnai olarak yine mukataacılık şekli ipka edilmişti.

Uzun zaman bu muntakada Maan-oğulları hâkim olmuştu. Fakat sonradan, Havran'dan gelen Şihâbî sülâlesi emirliği elde etmişti. Bu ailenin en meşhur şahsiyeti, 1789 yılında, Cezzar Ahmed paşa tarafından emirlik mevkiine getirilmiş olan «Mîr Beşir» dir. Mîr Beşir, 1840 tarihine kadar bu mevkide kalmıştır. Katolik olan Mîr Beşir, Suriye kıtası Mısırlı Mehmed Ali paşanın oğlu İbrahim paşanın bu muntakadan çekilmesinden sonra, azledilmiş, Malta'ya sürülmüş, daha sonra Anadolu'ya ve İstanbul'a gelmiş ve 1851 de İstanbul'da vefat etmiştir.

Mîr Beşir, zalim, gaddar bir adamdı. Lübnan havalisi Mısırlılardan istirdat edildikten sonra yerine Berriyet-üş-Şam Seraskeri olan İzzet Mehmed paşa tarafından azledilen Mîr Beşir'in yerine, değersiz ve kabiliyetsiz bir kimse olan yeğeni Mîr Kasım getirilmişti. Mısırlıların vasıtası olan Mîr

Beşir'in zulmünden bıkmış olan Cebel-i Lübnanlılar, onun azlinden pek memnun kalarak Osmanlı idaresine müteşekkîr kalmışlardı.

Tanzimattan sonra vaziyet değişti. Mısırlılar zamanında Cebel'in vergisi 6500 keseye çıkarılmıştı, istilâdan çok zarar görmüş olan halkın iktisadî durumunu göz önüne alarak bu miktarı Sayda vâlisi Mehmed Selim paşa 3500 keseye indirdi. Cebelliler, bu miktarın daha da azaltılmasını istedilerse de devletçe muvafakat edilmeyince, yaşama zorlukları yüzünden Dürziler, çeteler teşkil ederek Mârûnîler üzerine saldırdılar, köyleri yaktılar. Mir Kasım, 1841 de Deyr-ül-Kamer'deki konağından kaldırılarak sokaklarda sürüklendi.

Ve işte bu hâdiselerden sonra, yıllarca devleti meşgul edecek olan «Lübnan meselesi» alevlendi.

Sayda vâlisi Mehmed Selim paşa, bütün cemaat mümesillerinden mürekkep bir divan teşkil ederek, mukataacılığa son vermiş ve muhassıllar tâyin etmişti. Bu yeni şekil, mukataacılıktan büyük menfaatleri olan yerli reisleri mukavemet sevkettiği gibi, Lübnan muhtariyetinin sona ereceğini gösteren bu şekil hristiyanlarca da hiç hoş görülmemiştir.

Bunun üzerine işe, ecnebi konsoloslukları da karıştı. İstanbul'daki elçilerin talebi ile, Lübnan ıslâhatı için serasker sır kâtibi Mustafa Nuri paşa salâhiyet ile Lübnan'a gönderilmişti.

Mustafa Nuri paşa, Lübnan muhtariyetine son vererek Lübnan idaresini Mirliya Macar Ömer paşaya bıraktı. Bu şekil Fransa ve Rusya'nın itirazı ile karşılaştı. Bunun üzerine 1842 de, Cebel-i Lübnan, biri Dürzî, diğeri Mârûnî iki kaymakam tarafından idare edilmek üzere iki kısma ayrıldı ve bu iki kaymakam Sayda vâlisinin emrine verildi. Fakat bu şekil de tatmin edici olmadı. Dürziler ve Mârûnîler karışık olarak oturmakta olduğu için iki kaymakamın idarî muntakalarını hudutlandırmak mümkün olamadı.

Ecnebi devletlerden bilhassa Fransa ile İngiltere Lübnan meselesi ile yakından alâka göstermekte idiler. Napol-

yon zamanında Mısır'ı ve Suriye'nin bir kısmını istilâ ettikleri halde sonradan buralardan kovulan Fransızların gözü hâlâ buralarda idi. İngilizler de, Akdenizin bu mühim mevkiinde Fransızların yerleşmesini menfaatlerine uygun görmezlerdi. Lübnan meselesinde Avusturya, Rusya ve Prusya ikinci plânda idiler.

Fransa, Şarkta katoliklerin hâmisî rolünü oynamaktaydı. Bu yüzden katolik Marûniler, Fransızlar tarafından, Dürziler de İngilizler tarafından müzaheret görmekte idiler.

Mısırlı Mehmed Ali paşa meselesi gibi, Avrupa devletlerinin müdahalesini icap ettirecek bir şekil alması ihtimali karşısında Bab-ı Ali, Lübnan meselesini bir an evvel halletmek istedi ve 1843 senesi sonlarında Kaptan-ı Derya damat Halil Rifat paşayı Lübnan'a gönderdi. Halil Rifat paşa Dürzî ve Mârûnî kaymakamlarının salâhiyetlerini ve nüfuz mın-takalarını tâyine çalıştı. Her cemaat kendi işini kendi görecekti. Vaziyet düzelir gibi olmuştu. Fakat Avrupa devletlerinden bazılarının el altından kışkırtmaları neticesi olarak Lübnan meselesi birdenbire kanlı bir safhaya giriverdi. Dürziler, Mârûniler üzerine saldırdı. Bir Fransız manastırı basıldı, bir katolik papası öldürüldü. Fransızlar, Avrupa'ya yalan haberler yaymak suretiyle velveleye başladılar.

İstanbul'daki beş devlet elçileri Bab-ı Aliyi tazyike başladı. Bunun üzerine Hariciye Nazırı «Şekip efendi» gönderildi. Şekip efendi 14 eylül 1845 te Beyrut'a vâsıl oldu.

Şekip efendi, hâdiselere sebep olanların tenkili icap ettiğine kani oldu. Bunun için kuvvet kullanmak icap edecekti. Binaenaleyh tenkil sırasında ecnebi tebaalarının zarar görmemeleri için bunların Cebel-i Lübnan'dan Beyrut'a nakle dilmelerini bildirdi. Makul olan bu tedbire karşı Fransız konsolosu Poujade şiddetle itiraz etti. Aynı günlerde Fransa'nın İstanbul sefiri Bourqueney de harekete geçmişti.

Poujade, Şekip efendinin teklifine karşı, yerlerinden ve işlerinden uzak kalacak olan Fransız tebaasına tazminat verilmesini, Dürziler tarafından evvelce öldürülmüş olan Rahip Charles'in katili Şeyh Nâmmud Noked'in derhal cezaya

çarptırılmasını, yağma edilen iki manastırın zayıatının tazminini istedi. Fransız elçisi de aynı mealde talepte bulundu. Hattâ Fransız elçisi küstahlığını daha da ileri götürerek, Fransız tebaasının zararının tazmini taahhüt edilmezse, elçilik binasını terkederek Boğazda, Fransa'dan talimat bekliyeceğini bildirdi.

Değerli bir devlet adamı olan Şekip efendi, Fransızların patırdılarına pabuç bırakmadı. Arabistan ordusu Müşiri Namık paşa ile müzakere ederek, evvelâ halkın elindeki silâhların toplattırılmasına, 1844 senesinde vukua gelen karışıklıklarda eli olanların affedilmelerine, 1841 de yağmaya uğrayanların zararlarının tazminine, bundan sonra her topluluğun mukataalarının kendi vekilleri tarafından idare edilmesine karar verdi. Arapça bir beyanname neşretti.

Şekip efendi, ecnebi devletlerin yine işe müdahale edeceklerinden emin olduğu için işi bir an evvel bitirmek istiyordu. 24 tabur ve bir miktar başıbozuk süvariye, lüzumlu yerlere yerleştirdi. Fakat halk silâhlarını teslim etmek istemiyordu. Şeyhler de halkı bu hususa teşvik etmekte idiler. Bunun üzerine Şekip efendi Reis ve şeyhlerden bir çoğunu, iki kaymakamı tevkif ettirdi.

Namık paşa, inzibatın temini sırasında lüzumsuz şiddet gösterenleri derhal cezalandırdı. Haksızlık olmamasına azami dikkat edildi.

Fakat, bilhassa Fransızlar Avrupa'da Cebel-i Lübnan meselesini olduğundan çok fazla göstererek Osmanlı devleti aleyhine büyük nümayişler yapmağa başladılar. Bu sırada ahaliyi, silâhlarını teslimden meneden «Halil Müdevver» isminde birisi de tevkif edilmişti. Bu adam, Fransız konsolosu tercümanının biraderi imiş.. Fransız konsolosu, Beyrut'ta bulunan bir fırkateynini derhal, Halil Müdevver'in bulunduğu Cünye limanına göndererek şehri topa tuttuğu gibi kara-ya da asker çıkardı.

Bu şumarıkça hareketleri, hiç bir ecnebi konsolosu beğenmedi, tenkit edildi. Esasen Şekip efendi de bu Fransız şumarıklıklarına pabuç bırakmadı. Fakat ne yazık ki, Fran-

sızların yalan ve iftira makinesi Avrupa'da işliyor ve Türkleri bütün dünyaya barbar diye tanıtıyordu. Hattâ, en büyük dostumuz olan Avusturya başvekili Metternich bile, Halil Müdevver'in tevkifini, Fransız konsolosunun tevkifi gibi işaa edildiği için «Ne yapıyorsunuz? Fransa'nın Beyrut konsolosunu tevkif etmişsiniz!» demek suretiyle Fransız yalanlarına inanmıştı.

Nihayet Şekip efendi, haksız olarak azledildi ve Londra elçiliğine tâyin edildi, Bab-ı Ali, hâdiseler karşısında Şekip efendinin gösterdiği metaneti gösterememiş, zaaf göstermişti.

Hariciye Nazırlığına, Paris elçisi olan Mustafa Reşid paşa getirildi (18 ekim 1846). Şekip efendi, Beyrut'tan ayrılmadan evvel, Lübnan idaresi için esaslı bir proje yaparak bir beyanname şeklinde ilân etmek suretiyle son bir hizmette bulundu.

Bu beyannamenin metni şöyledir:

1 — Cebel-i Lübnan, biri Dürzi, biri Mârûni olmak üzere iki kaymakamlığa ayrılmıştır.

2 — Bu kaymakamlar, Sayda vâlisine tâbi olacaklardır.

3 — Ahalinin çeşitli cemaatlerden mürekkep olduğu yerlerde azınlıkta olanlar için bir kaymakam vekili bulunacak ve vergiler bunlar vasıtasıyla toplanacaktır.

4 — Her kaymakamın maiyetinde on iki âzadan mürekkep karma bir meclis bulunacaktır.

5 — Bu meclislerin, adli, idari ve mali salâhiyetleri olacaktır.

6 — Bu meclislerin on iki üyesinden biri Reis vekili sıfatıyla kaymakam vekili olacaktır. Bu meclislerde Müslüman, Dürzü, Mârûni, Rum melkit, Rum katolik cemaatlerinden ikişer ve mutvali ve Nusayri cemaatlerinden de birer mümessil bulunacaktır.

7 — Lübnan, her sene devlet hazinesine maktuan 3500 kese verecektir.

8 — Vergiler, mükelleflerin mali kudretine göre tahsil edilecektir.

Böylece Şekip efendi Cebel-i Lübnan'ın muhtariyetine nihayet vermiş ve iptidai derebeylik şeklini ortadan kaldarmıştır.

Kavalalı Mehmed Ali Paşanın İstanbul'a gelişi:

Bir zamanlar, yâni Sultan Mahmud zamanında devlete karşı isyan eden, Osmanlı ülkesine ordular sevkeden, kafasında, padişahı tahtından indirip onun yerine Osmanlı padişahı olmayı kuracak kadar büyük emeller beslemiş olan Mehmed Ali paşa, Mustafa Reşid paşanın Gülhane Hatt-ı ilâ-nı, Tanzimat-ı Hayriye dolayısıyla Avrupa devletlerini Osmanlı siyasetine yaklaştırması gibi faaliyetleri neticesi olarak Mehmed Ali paşa, Mısır'ın veraset yoluyla kendisine verilmesinden başka hiç bir şeye muvaffak olamamış, bütün emellerinden vaz geçmek zorunda kalmış, nihayet ahiri ömründe, bir vakitler kafa tuttuğu Osmanlı padişahına arzı tazimat için İstanbul'a gelmek istemişti. Bu, şüphesiz büyük bir değişikliktir. Ve bu neticeyi almakta Mustafa Reşid paşanın himmeti ve hizmeti inkâr edilemez.

Mehmed Ali paşa İstanbul'a geldiği vakit (19 temmuz 1846) padişah ve devlet erkânı tarafından iltifatlarla karşılandı. Padişahın huzuruna kabul edildi. Valide Sultan ve diğer vezir tarafından kendisine muhteşem ziyafetler verildi. Hattâ can düşmanı olan Hüsrev paşa ile de görüşerek şaka-laştı.

Mehmed Ali paşanın İstanbul'da bulunduğu sırada, oğlu İbrahim paşa da Londra'da bulunuyordu. İbrahim paşanın maksadı, bütün Mısır buhranı sırasında Osmanlı imparatorluğu tarafını tutan İngiliz siyasetini Mısır lehine kazanmaktı. İngiltere başvekili İbrahim paşaya, Süveyş kanalının açılması fikrini telkine çalıştı. Aynı zamanda eğer Mısır vâ-lisi, Hind yolunda İngilizlere müşkülât çıkarmazsa, İngiltere hükûmetinin Mısır aleyhinde çalışmayacağı vaadedildi.

İbrahim paaş kanalın açılmasına taraftardı. Fakat Mısır'a döndüğü vakit babası buna aslâ razı olmadı. Böyle bir kanalın açılmasının, Avrupa devletlerinin Mısır işlerine müdahalesine vesile teşkil edeceğine kaniydi.

Mehmed Ali paşa 29 gün İstanbul'da kaldıktan sonra Mısır'a döndü.

Sadaret mevkiindeki değişiklikler ve bazı icraat:

Mehmed Ali paşa Mısır'a avdet ettikten sonra, Tanzimatı bir türlü hazmedemiyen, ona ayak uyduramayan, esasen fazlaca ihtiyarlamış bulunan Mehmed Emin Rauf paşa sadrazamlıktan azledilerek (28 eylül 1846) yerine Mustafa Reşid paşa getirildi. Aynı zamanda Hariciye Nazırlığına da, Mustafa Reşid paşanın yetiştirmesi olan Âli efendi Bâlâ rütbesiyle getirildi.

Hüsrev paşa Seraskerlikten azledilerek yerine damat Said paşa getirildi. 1847 yılında, Tanzimatın ruhuna uymayan esaret ve kölelik müessesesi lâğvedildi. «Esir pazarı» padişahın emriyle dağıtıldı ve bundan sonra esir alınıp satılması yasak edildi.

Ayasofya karşısında bulunan eski «Mehterhane» mevkii ile Sultan Sarayı arsası üzerine ilk defa bir Darülfunun inşa edilmeğe başlandı.

Yine bu sırada Cizre kazası mütesellimi olduğu halde fazlaca nüfuz sahibi olduğu için devlete karşı vaziyet alır gibi görünen Bedirhan beyin tenkili için Anadolu ordusu Müşiri Osman paşaya emir verildi.

Osman paşa Bedirhan beyi Orak kalesinde sıkıştırarak âmân dilemesini temin etti. İki oğlu ile birlikte İstanbul'a gönderildi.

Mustafa Reşid paşanın azli ve tekrar sadarete getirilmesi:

Tanzimatın getirdiği yenilikleri hazmedemeyen devlet erkânı pek çoktu ve bunlar Tanzimatın mümessili olarak tanınan Reşid paşanın tabii düşmanları idi. Bunların başında damad Said paşa bulunmakta idi. Reşid paşanın aleyhtar-

ları onu bilhassa dine karşı lâübalı olmakla, memlekete frenk âdet ve usulierini getirmekle suçlandırıyorlardı. Hakkında hicviyeler yazılarak halk arasında duyuruluyordu. Meselâ aşağıdaki kıt'a bunlardan biridir:

**Zamânın şu tabib-i nâ-reşidini gör kim,
Revac vermek için kendi kâr-u sanatine
Vücûd-i nâzik-i devlet rehîn-i sihhat iken
Düşürdü re'y-i sakimi frengi illetine..**

Nihayet bu kesif çalışmalar neticesinde, bilhassa damat Said paşanın padişah üzerindeki telkinleri neticesinde Mustafa Reşid paşa azledilerek yerine Meclis-i Vâlâ Reisi İbrahim Sârim paşa getirildi. Fakat Sârim paşanın sadareti çok sürmedi. Abdülmecid kısa bir zaman sonra onu azlederek (11 ağustos 1847) de tekrar Mustafa Reşid paşayı makamı sadarete getirdi.

19 UNCU ASIRDA AVRUPA, 1830 VE 1848 İNKILÂPLARI VE AVRUPA DEVLETLERİNİN DURUMU

19 uncu asrın başında Avrupa, mutlak hükümdarların, imparatorluk fikrinin hâkim olduğu bir devir olarak görülmektedir. Bu tarzı idareye karşı ilk hareket 1830 Fransa'da vukua geldi. O sırada Fransa'da Onuncu Şarl, hükümdar bulunuyordu. Şarl, hiç bir yeniliği kabul etmiyordu. Meclisi fesheden kral, matbuatın serbestliğini kayıtlandırdı. Fakat gazetecilerin protestosu ile başlayan ayaklanma, sür'atle silâhlı bir şekle döndü. Kral İngiltere'ye kaçtı. Lui Filip «Milletin iradesiyle Fransızların kralı» ilân edildi.

Bu suretle Fransa'da, Restoration devri denilen Burbonların saltanatı sona ermiş oldu. Bu devirde Fransa'da Kasi-mir Perier, Molé, Guizot gibi değerli devlet adamları vardı. Fransa'da meşrutî bir idare teessüs edilmişti. Fransa'daki bu hareket derhal diğer Avrupa devletlerine sirayet etti.

Lehistan, Rus tahakkümünü silkip atmak için ayaklandı. Fakat insafsız bir müstebit olan Rus Çarı Nikola'nın orduları, bu millî Lehistan ihtilâlini pek kanlı bir şekilde bastırdı.

İtalya'da vukua gelen millî ihtilâller de Avusturya tarafından bastırıldı.

Viyana kongresinin Hollandalılarla birleştirdiği Belçikalıların ayaklanması ise muvaffakiyetle neticelendi. Hollanda-dan ayrılarak 1832 de müstakil bir krallık kurdular.

İngiltere'deki inkılâp, kansız ve ağır ağır vukua geldi. İspanya'da da hürriyetçilere bazı müsaadeler verildi. 1837 anayasasıyla parlâmanter bir hükümet teşekkül etti.

Avusturya'da Metternich, Rusya'da Çar Nikola, mutlakiyet idaresine sımsıkı bağlı kaldılar.

İtalya ve Almanya'da 1830 dan 1848 e kadar mühim değişiklikler oldu. Bu devir, bu iki memlekette millî birlik için bir hazırlık devresi oldu.

1848 ihtilâlleri:

1848 yılında, mutlakîyet idaresine karşı ilk hareket yine Fransa'da oldu. O sırada Fransa'ya Lui Filip hâkimdi ve her türlü ıslâhat arzularını şiddetle reddetmekteydi. Nihayet şubat ayında Paris'te halk ayaklandı. Kral kaçtı. Fransa'da Cumhuriyet ilân edildi.

Derhal ihtilâl hareketleri Avrupa'nın diğer memleketlerine sirayet etti. İtalyanlar, Avusturya'ya karşı mücadelede girişerek, krallarını hürriyet esasına dayanan kanunlar neşrine zorladılar. Alman hürriyetçileri de Frankfurt'ta bir millî parlamento halinde toplandılar.

Avusturya'da, Viyana'da ayaklanan hürriyetçiler karşı-sında Metternich kaçtı. Bir parlamento toplanarak anayasayı kabul etti. Yine bu sırada Çekler ile Macarlar istiklâllerini elde etmek için Avusturya'da ayrılmaya çalışıyorlardı. Fakat Avusturya'da hürriyetçilerin ayaklanması ve muvaffakiyeti uzun sürmedi. Avusturya hükûmeti Piemontelilere, Çeklere ve Macarlara karşı galip geldi. Roma'ya asker gönderdi. Böylece Avusturya'da, İtalya ve Macaristan'da mutlakîyet taraftarları muvffak oldu.

Fransa'da durum yeniden diktatörlüğe doğru kaydı. Meşhur Korsikalı Napolyon'un yeğeni Lui Napolyon, Cumhurreisi intihap edildi. Dolambaçlı yollardan hareketle Lui Napolyon 1851 de Meclisi dağıtarak kendisini «Üçüncü Napolyon» adı ile imparator ilân etti ve bu idare 1870 yılına kadar devam etti.

Eflâk - Boğdan meselesi ve Balta limanı muahedesi:

Fransa'da, mutlakîyete karşı hürriyet için vukua gelen 1848 ihtilâl fikirleri, Balkanlara kadar sirayet etti. Macarlar

Avusturya hâkimiyetine karşı isyan ederek başlarına meşhur Macar milliyetçisi Kossuth'u geçirerek müstakil bir cumhuriyet kurdular. İmparator Ferdinand Viyana'dan kovuldu. Yerine François Joseph getirildi. Lehliler yeniden ayaklandı. Nihayet Eflâk ve Boğdan'da da bir Rumen imparatorluğu kurma hayaliyle ayaklanmalar oldu. Eflâk voyvodası Bibesco, 23 haziran 1848 de istemiyerek kanunu esasiyi kabul ve ilân etti, fakat dört gün sonra kaçtı. Eflâk'ta muvakkat bir hükûmet kuruldu. Eflâk'taki bu hareket derhal Boğdan'a sırayet etti. Voyvoda Mihail Sturtza da kaçmağa mecbur kaldı. Milliyetçiler duruma hâkim gibi görünüyordu. Milliyetçiler, Rus ihtirasından korktukları için Türkiyeye daha ziyade yanaşıyorlardı.

Rus Çarı Nikola, kendi sınırları üzerindeki Boğdan'da vukua gelen milliyet hareketi karşısında lâkayt kalmadı. Köyü bir mutlakiyet taraftarı olan Nikola, derhal Boğdan'a 12 bin kişilik bir ordu sevketti. Rusya'nın bu hareketi karşısında Bab-ı Ali evvelâ protesto etti, fakat biraz sonra 2 ağustos 1848 de İbrail kasabasını işgal etti. Rumen muvakkat hükûmet erkânı kaçıyordu. Vaziyet birdenbire vahim bir şekil aldı. Osmanlı devleti ile Rusya arasında silâhlı bir muharebeye ramak kaldı. Fakat nihayet iki hükûmet arasında yapılan muhabereleler «Balta limanı anlaşması» ile yatıştırıldı. Bu muahe-
de yedi maddeliktir ve yedi sene müddettedir.

Muahedeye göre memleketeyn (yani Eflâk - Boğdan) voyvodaları yine eskisi gibi padişah tarafından yedişer sene müddetle tâyin edilecekti. Vaziyet düzelinceye kadar Osmanlı ve Rus devletlerinden her biri bu beyliklerde 30.000 kadar asker bulunduracaklar, âsayaşı tam olarak tesis ettikten sonra asker miktarını 10.000 e indireceklerdi. Yerli milis teşkilâtı ıslâh edilecek ve her iki devlet bu beyliklerde birer komiser bulunduracaklardı.

Balta limanı anlaşması, aslında mukadder olan Osmanlı-Rus muharebesini muvakkat bir zaman için önlemiş oldu.

MACAR MÜLTECİLERİ MESELESİ

On dokuzuncu asırda Avusturya imparatorluğu, Osmanlı imparatorluğunun karşılaştığı iç isyanlar ve buhranlara benzer gailelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Avusturya'nın idaresi asrın birinci yarısında başvekil prens Metternich'in elinde idi. Metternich, Fransa inkılâbının yaydığı milliyet cereyanlarına karşı cephe alan, koyu muhafazakâr bir zihniyete malikti. Muhtelif din, mezhep ve milliyetlerden mürekkep imparatorluklar idaresindeki milletlerin, istiklâllerini ilân etmesine şiddetle aleyhtardı. Çünkü, bu milliyet fikirleri Avusturya'da filizlenirse, Sırp, Hırvat, Çek ve Macar gibi çeşitli milletlerden teşekkül etmiş olan Avusturya imparatorluğunun parçalanması gerekirdi. Bu düşünce ile Metternich, komşusu Osmanlı imparatorluğunun da aynı dertlerle malûl olduğunu bildiği için, padişaha karşı vukua gelecek tebaa isyanlarında daima Osmanlı hükûmetine yardımcı olmuş, hattâ bu isyanlar sırasında Avrupa devletlerinin devletimizin zararına olan müdahalelerini çok defa bertaraf etmeğe muvaffak olmuştu.

Binaenaleyh Metternich, siyasi kanaatleri ve Avusturya'nın menfaatleri bakımından Osmanlı imparatorluğunun samimi bir dostu idi.

Evvelâ 1830, daha sonra 1848 de Fransa'da vukua gelen hürriyet inkılâpları ve hâkimiyeti milliyeye doğru vukua gelen gelişmelerin tesirleri sür'atle Avusturya'da da kendini gösterdi. Irk, lisan, mezhep ve karakter bakımından Avusturyalı Almanlardan tamamen ayrı bir millet olan Macarlar, Avusturya hâkimiyetine karşı isyan ettiler.

1848 şubatında Paris'te vukua gelen bir ayaklanma sonunda Fransa kralı Lui Filip kapalı bir arabaya binerek kaç-

mişti. Kısa bir zaman sonra aynı ayaklanm Viyana'da imparator Ferdinand ve Başvekil Metternich'e karşı da vukua geldi. Metternich, bir çamaşırcı arabasına binerek Londra'ya kadar kaçmak suretiyle kurtulabildi. İmparator Ferdinand ihtilâl gürültüleri arasında Olmutz'a kaçtı. Yerine François Josef geçti.

1848 Fransa inkılâbı, Almanya ve İtalya'da milli bir birlik için bir işaret olduğu halde Avusturya'da, milletlerin ayrılarak müstakil devletler teşkili için bir hareket noktası teşlâki edildi.

Avusturya'da Macarların isyanı en mühim buhranı tevhit etti ve mücadele uzun sürdü. Çünkü Macarlar, teşkilâtı tam bir millet idiler. Macar isyanının başında, sesinin tonu fevkalâde müessir olan ve güzel konuşan Layoş Kossuth adında bir Macar vatanperveri vardı. 50.000 kişilik bir Macar ordusu tecavüze başladı. Teis nehrini geçti. Avusturyalıların Vindisgraç ordusunu püskürttü. Hemen bütün Macaristan'ı kurtardı. Bunun üzerine Diet meclisi, Kossuth'un teşviki üzerine, Macaristan'ın Avusturya'dan ayrıldığını ve Macar cumhuriyetini ilân ederek Kossuth'u cumhurbaşkanı seçti.

Avusturya imparatoru, Macar milliyetçileri ile başa çıkmıyacağını anlamış ve âciz kalmıştı. Bunun üzerine, «Avrupa inkılâp fırkası aleyhinde» Rus Çarından yardım istedi, Çar Nikola, milletlerin istiklâllerini ilân etmelerine karşı fevkalâde düşmandı. Derhal imparatorun müracaatını kabul ederek bir Rus ordusunu Macaristan'ın fethine memur etti. Paskievitch kumandasındaki 80.000 kişilik bir Rus ordusu Karpat dağlarını geçerek Macaristan'a girdi (14 haziran 1849). Macar orduları Arad'a çekildi. 23.000 kişilik Macar ordusu Ruslara Vilagos'da teslim oldu (13 ağustos 1849).

İşte bu hâdise üzerine «Macar milliyetçileri meselesi» adı verilen, ve Türk asalet ve necabetinin en güzel örneğini veren hâdise zuhur etti.

Çar I. Nikola, Lehlilere karşı nasıl zalimane bir imha siyasetini tatbik etti ise, Avusturya imparatoru François Joseph de aynı şekilde Macarlara karşı çok insafsızca davrandı. İşte bu korkunç zulüm karşısında Macaristan istiklâlini kay-

bettiği gibi, başlarında Kossuth olmak üzere birçok Macar vatanperverleri ve Leh milliyetçileri Türk topraklarına iltica etmek mecburiyetinde kaldılar.

Macar milliyetçileri, Avusturyalıların Macarlara tatbik ettiği zulümlerden yana yakılan bütün dünya milletlerine baş vurmuşlar, vatanperverlerin sürü halinde kurşuna dizilmelelerinden şikâyetlerde bulunmuşlar, fakat medenî dünyanın hiç bir tarafından yaralarına merhem olacak en küçük bir yardım değil, teselli bile bulamamışlardı.

Macar milliyetçileri son olarak bir kere de kardeş millet olan Türklerden yardım istemek üzere İstanbul'a genç bir Macar asilzadesi olan Andraşi'yi göndermişlerdi. Bab-ı Ali Macar vatanperverlerine ve istiklâl hareketlerine yardım etmeğe can ve gönülden hazır ve âmade idi. Fakat böyle haklı bir yardım, Osmanlı devletinin Rusya ve Avusturya ile harbi göze almasıyle mümkün olabilirdi. O sırada ise Bab-ı Ali, böyle bir tehlikeyi haklı olarak göze alamazdı. Buna mukabil Bab-ı Ali, Avrupa devletinin yapmadığı, yapmağa cesaret edemediği insanî ve medenî bir cesaret gösterdi. Andraşi'ye, Türkiyeye iltica edecek Macar ve Leh milliyetçilerini himaye edeceğini bildirdi.

Avusturya, milliyetçilerin iadesi için şiddetli bir protesto gönderdi. Mustafa Reşid paşa, Avusturya'nın protestosuna alırdış etmedi.

Avusturya hükûmeti, Macar vatanperverlerini «âsi», Leh vatanperverlerini de «haydutlar» olarak vasıflandırıyor ve Belgrad muahedesinin 18 inci maddesini ileri sürerek âsi ve haydutların iadesini talep etmekte ısrar ediyordu. Bab-ı Ali ise, bu milliyetçileri, memleketlerinin istiklâlleri için silâha sarılmış muhterem birer vatanperver olarak kabul ediyordu. Avusturya'nın haksız olan taleplerini büsbütün çürütmek için bu milliyetçilere müslüman olmalarını teklif etti. Bunların ekserisi islâmiyeti kabul ederek devlet tarafından muhtelif memuriyetlere tâyin bile edildiler.

İki büyük Avrupa devletine, yâni Rusya ve Avusturya'ya karşı, âdeta bir harbi göze alacak derecede metanet ve azim

ile vatanperverleri himaye etmekt ısrar etmesi kndisine sığınanları düşmanlarına teslim etmemek gibi çok yüksek bir misafirperverlik ve asalet göstermesi, bütün Avrupa'da Türklere karşı umumi bir teveccühün doğmasına sebep oldu.

Bab-1 Ali, haklı olarak, kendine sığınanları teslim etmeği, devlet ve milletin şeref ve haysiyeti ile kabili telif görmüyordu.

Bab-1 Alinin bu asil tavır ve hareketi karşısında Rusya ve Avusturya, İstanbul'daki elçilerini geri çektiler. Siyasi münasebetler kesildi. Bunun sonu harbe müncer olabilirdi. Buna rağmen Bab-1 Ali azimkâr tutumundan zerrece dönmedi. Aynı zamanda, mültecilere karşı göstermek mecburiyetinde kaldığı insani muameleyi ve bu yüzden Rusya ve Avusturya'ya karşı gösterdiği mukavemeti, bir rapor halinde bütün Avrupa devletlerine gönderdi. Bu rapor, Avrupa hükûmet merkezlerinde derin bir heyecanın husule gelmesine sebep oldu. Hatta o kadar ki, Londra'da İngiliz gençleri, arabasıyla yoldan geçmekten olan Türkiye'nin Londra elçisi Mozurus paşanın arabasının atlarını serbest bırakarak arabayı bizzat çekip götürmek gibi fevkalâde muhabbet nümâyişleri yaptılar.

Avrupa'da heyecan o kadar artmış, Türklere karşı muhabbet o hali almıştı ki, efkârı umumiyenin tazyiki altında İngiltere hükûmeti, eğer mülteciler meselesi yüzünden Türkiye, Rusya ve Avusturya ile bir harbe girmek zorunda kalırsa, donanmasıyla derhal yardıma âmade olduğunu bildirdi. Fransa'da da aynı temayül husule geldi.

Çar Nikola, ilk defa, parçalamak ve dünya haritasından silmek istediği Osmanlı devletini ve Türkleri, Hristiyan Avrupa'nın kendisine karşı tuttuğunu görerek müthiş bir hiddete kapıldığı gibi, bütün Avrupa'ya karşı da mücadeleden ürktü. Esasen Bab-1 Ali ile Çar arasında muhabere cereyan etmekte idi. Çar ve Avusturya hükûmeti, Bab-1 Ali ile anlaşmaktan başka çıkar yol bulamadılar. Bu suretle, islâmiyeti kabul etmiş olan mültecilerin, kayıtsız şartsız Osmanlı ülkesinde kalmaları, hristiyan olarak kalanların da, Rusya ve Avusturya tarafından hayatlarına ve hürriyetlerine dokunulmıyacağına dair teminat verilmek şartıyla isterlerse memleket-

lerine dönebilmeleri kaydı ile anlaşmaya varıldı. Bunun üzerine Rusya ve Avusturya hükümetleri elçilerini İstanbul'a gönderdiler.

Macar mültecileri meselesi, Tanzimatın ve Mustafa Reşid paşanın büyük muvaffakiyetlerindendir. Fakat Rus Çarı Osmanlı siyaseti ve necabeti karşısında bu mağlûbiyeti bir türlü hazmedemiyordu. Nitekim «Makamat-ı mübareke meselesi» ve müteakiben «Kırım harbi» bu hazımsızlığın bir neticesi olmuştur.

Devletler rekabeti ve Tanzimatçılar:

Mustafa Reşid paşa ve onun yetiştirmeleri olan Âli ve Fuad paşalara Osmanlı tarihinde Tanzimatçılar demek âdet olmuştur. Yeniliği ve Avrupalılaşmağı temsil eden bu üç devlet adamı ve taraftarları ile Tanzimata asla taraftar olmayan muhafazakâr grubu da, Damad Said paşa, Hüseyin paşa ve Darıdeli İzzet Mehmed paşalar temsil ederlerdi. Tanzimatın ilk yılları, bu iki grubun çekişmeleriyle geçmiştir.

Bu sırada Avrupa devletlerinin siyasetlerinde de büyük değişiklikler olmuş, Tanzimatçılar bu değişikliklerden istifade imkânları sağlamağa çalışmışlardır.

«Şark Meselesi» adıyla anılan, Osmanlı İmparatorluğunun bekası veya parçalanması meselesi karşısında en ziyade alâkalı devletler İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya idi. Bilhassa İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğunun durumu hakkındaki kanaat ve tutumları zaman zaman lehimize ve aleyhimizde dalgalanmalar gösterdiği halde, Rusya'nın bu mesele hakkında hiç değişmeyen bir yolu vardı.

Rusya, mutlak surette Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını, en büyük hisseyi kendisinin almasını, İstanbul'u ele geçirmeyi ve boğazları elde ederek Akdeniz'e inmeyi siyasetinin ana hattı haline getirmişti.

Buna mukabil İngiltere ile Fransa'nın, Şark Meselesi hakkında takip ettikleri siyaset bir takım zikzaklar çizmiştir. Bir zamanlar Fransa, Osmanlı İmparatorluğunda hâiz olduğu imtiyazlar dolayısıyla Türkiye'nin dostu gibi görünmüş,

sonra Mısır'ı istilâ etmek suretiyle İmparatorluğun aleyhine hareket etmeğe başlamış, daha sonra Rusya'nın korkunç istilâ projeleri karşısında irkilerek Osmanlı Devleti ile Kırım harbinde Rusya'ya karşı cephe almıştır.

İngiltere'ye gelince, daha önceki asırlarda şark meselesi ile birinci plânda meşgul olmayan İngiltere, denizlere hâkim olmağa ve bir müstemleke imparatorluğu kurmağa başladıktan sonra Osmanlı devleti ile yakından alâkalanmağa başlamıştır. Bir zamanlar, Napolyon'a karşı Rusya ile birleşerek Osmanlı devletine karşı düşmanca hareketlerde bulunmuş, donanmasını Üçüncü Selim zamanında İstanbul önlerine göndermiş, daha sonra Sultan Mahmud zamanında, Rusya'nın gizlice padişahla akdettiği «Hünkâr İskeleyi muahedesi» karşısında birdenbire Rusya'nın karşısına dikilmiş, Şark meselesinde emellerinde muvaffak olacak olan bir Rusya'nın, İstanbul'u ve Boğazları eline geçirerek Akdeniz'e ve Hind yolunu tehdit edeceğini görerek, Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasının İngiliz menfaatlerine aykırı olduğunu tesbit ettikten sonra Osmanlı hükûmetinin yanında yer almış ve Rusya'ya karşı imparatorluğun müdafii olmuştur.

Buna rağmen zaman zaman yine İngiltere'de ihtimal ki hristiyanlık gayretiyle müslüman Türk milletine karşı sert bir siyasetin takip edildiği görülmüş ve İngiltere, en büyük hatayı, birinci cihan harbini müteakip imparatorluğun inhilâlini kolaylaştırmak suretiyle yapmıştır. Osmanlı imparatorluğunun inhilâli, Orta Şarkı uzun yıllar için bir anarşi kaynağı haline getirmiştir. Halbuki Osmanlı imparatorluğu, Orta Şarkta huzur ve istikrarı temin eden en mükemmel bir unsurdu.

Şurasını derhal ilâve etmek icap eder ki, gerek İngiltere'nin, gerek Fransa'nın ve diğer Avrupa devletlerinin, zaman zaman Osmanlı devleti ve Türk milleti için dost görünmeleri, ancak kendi menfaatleri icabı olup, hiç bir vakit samimi olmamıştır.

En basit bir teveccüh veya güler yüz gördüğü vakit maziye ait bütün kinleri unutmak gibi asil bir karaktere malik olan müslüman Türk milletinin bu şayanı tebcil karakterine

mukabil, hıristiyan Avrupa devletleri bir haçlı zihniyetinden kendilerini hiç bir vakit kurtarabilmiş değillerdir.

Rusya'nın ve Çarın ezeli plânı:

Rusya'nın ve Çarın bir endişesi vardı. Çarın «Hasta adam» dediği ve pek yakında öleceğini tahmin ve temenni ederek ona göre hazırlandığı Osmanlı imparatorluğunda, hastalıktan kurtulmak üzere olduğuna dair bir hareket başlamıştı. Tanzimat ıslâhatiyle Türkiye her sahada toparlanmağa başlamıştı. Ordusunu gün geçtikçe daha kuvvetli ve muntazam bir hale koymakta idi. Eğer bu hal devam ederse Rusya'nın Osmanlı devletini mahvetmesi mümkün olmazdı. Binaenaleyh Çarın, acele etmesi, Türkiye kendini toplamadan sudan bahaneler icat ederek onu kımıldayamaz, ıslâhatını tamamlayamaz hale getirmemesi lâzımdı. «Makamat-ı Mübareke meselesi» ye onu müteakip Kırım harbi, Rusya'nın bu ihtiraslarının bir neticesidir.

Rusya, İkinci Mahmud zamanında akdettiği «Hünkâr İskelesi muahedesi» ile Osmanlı devletini âdeta himayesi altına almıştı. Rusya'nın şarkta böyle imtiyazlı ve kudretli bir duruma yükselmesi, İngiltere'yi harekete geçirmekte gecikmedi. Nitekim Macar mültecileri meselesinde İngiltere, Rusya'nın karşısına dikilmişti.

Rusya'nın, Çar Petro ve Katerina'dan beri hayal ettiği bir plânı vardı. Rusya, İstanbul'u alacak, burada kendi himayesinde eski Bizans devletini ihya edecekti! Bu plân, öyle kolay kolay tatbik edilemezdi. Vaktiyle Napolyon, şimdi İngiltere Rusya'nın bu korkunç ihtirasına karşı gelmekte idiler. Çar Nikola, başka yoldan Türkiye'yi imhayı düşündü. Nikola, muahedelerle kademe kademe, Osmanlı imparatorluğunun Ortodoks tebaasının hâmilliğini üzerine almak istiyor, bu suretle zamanla Türkiye'yi de, Lehistan gibi tam hâkimiyeti altına sokmak niyetini güdüyordu.

Rusya, Avrupa devletlerinin mukavemeti karşısında «Hünkâr İskelesi muahedesini» devam ettiremeyeceğini anlamıştı. Son yıllarda ise Bab-ı Ali, kendi menfaatinin İngilte-

re ile dost geçinmeğe vabeste olduğunu anlamış bulunuyordu. Gitgide İngiltere elçisi «Sir Statford de Redclif» İstanbul'da büyük bir nüfuz sahibi oldu. Osmanlı devlet erkânı, onunla müşavere etmeden bir işe karar vermez oldular. Çar, İngiltere muvafakat etmedikçe Osmanlı ülkesi üzerindeki ihtiraslarına ulaşamayacağını anlayınca İngiltere'ye yanaşarak, Türkiyenin taksimini temin etmeğe çalıştı.

Çar Nikola, Osmanlı devletinin taksimini İngiliz elçisi «Sir Hamilton Seymur» 1853 senesi ocak ayının dokuzuncu günü Petersburg kışlık sarayında verilen bir baloda açıkladı. Elçiyi bir kenara çeken Çar ona:

«Türkiye büyük bir buhran içindedir. Bize de fazlasiyle sıkıntı verebilir!

Dedikten sonra şöyle devam etti:

«Kollarımız arasında ağırca bir hasta adam, mühlik surette hasta bir adam var (yâni Osmanlı devletini kastediyor). Gereken tertibatı ittihaz etmezden evvel elimizden kaçırırsak pek yazık olur!»

İngiliz elçisi bu teklife karşı kaçamaklı ve güzel bir cevap verdi:

«Zatı haşmetaneleri adamın (Osmanlı devletinin) hasta olduğunu beyan buyuruyorsunuz. O halde zatı imparatorilerine, hasta ve zayıf adamı korumak, kerim ve kavi olan komşuya bir borçtur demekliğimi lûtfen mazur görünüz!»

İngiliz elçisi, Çarın hakiki kanaatini anlamak için bundan sonra sık sık onunla temas etti. Çarın maksadı şöyle idi:

«Fransa dışarıda bırakılmak üzere İngiltere Mısır ve Girit'i alacak, Rusya kendi himayesi altında olmak üzere Eflâk, Boğdan, Sırbistan ve Bulgar prensliklerini teşkil edecektir. Bu arada İstanbul'un da Rusya hissesine düştüğünü hatırlatmaktan geri durmıyordu.»

İngiltere, Çarın bu tekliflerine aldırmış etmedi.

MAKAMÂT-I MUBAREKE MESELESİ

**Çarın bir başka yoldan Türkiyeyi
tazyiki, Karadağ isyanı:**

Çar Nikola acele ediyordu. Daha evvel Bab-ı Alinin, Kara Yorgi sülâlesinden Aleksandr'ı prensliğe getirmesi, Eflâk ve Boğdan ihtilâlinde Bükreş'e asker sevkiyle Rusları geriletmesi, Macar mültecileri meselesinde Rus ve Avusturya tehditlerine aldırmayarak mültecileri iade etmemesi, hattâ Rus ordusunu Prut nehri ötesine atışı, Mısır'da bile vâli Abbas paşanın muhalefetine rağmen Tanzimatı tatbik edişi, Osmanlı devletinin yeni bir enerji ile silkinmekte olduğunu belirttiği için Rusya'yı telâşa düşürmekte idi. Çar Birinci Nikola, Türkiyeyi imha için «Ağaç henüz fidan iken kırılması kolay olur!» diyordu. Bu hal, 1852 yılına kadar böyle devam etti. Fakat aynı sene, Fransa cumhurreisi Louis-Napoleon Bonaparte'ın, imparatorluğunu ilân etmesi, Alman birliği meselesi dolayısıyla Avrupa'nın fazlaca meşgul olmasından istifade ederek asırlık imha siyaseti için başka bir yoldan Türkiyeyi zayıf düşürmeğe çalıştı.

Çar Nikola, Rumeli'deki Osmanlı tebaasını isyana teşvik etti. İsyanı tahrike evvelâ Karadağ'dan başladı. Karadağ şeklen bize bağlı idi. Reislerine Vladika denir, bunlar ruhanî sıfatı hâiz bulunurlar ve Petersburg'daki Saint-Sinod meclisinden ferman alırlardı. Bu sırada Vladika olan «Danilo» prensliğini ilân ederek Petersburg'a gitti. Çar Nikola onu, «Karadağ prensi» olarak kabul ve bir takım vaatlerde bulundu. Ona para ve nişan vererek isyana teşvik etti.

Danilo Karadağ'a döner dönmez Osmanlı idaresine karşı isyan etti. Hükûmet derhal Macarlı Ömer paşa kumandasında 35.000 kişilik bir ordu gönderdi. İngiltere ve Avusturya

durumu dikkatle takip etmeğe başladı. Çünkü, Rusya'nın, Osmanlı ülkesindeki Slav ırkını hâkimiyeti altında bulundurması bu iki devletin menfaatlerine mugayirdi.

Ömer paşa, kısa bir zamanda Karadağlıları ezdi, isyanı şiddetle bastırdı. Fakat Avusturya güya Slavları himaye bahanesiyle Bab-ı Aliyi tazyik etti. Bu suretle Avusturya, Rusya'nın gizli emeline engel oldu. Tebaamızı isyana teşvik teşebbüsü boşa çıkınca Çar, başka yollar aramağa başladı. İşte tam bu sırada, «Makamat-ı Mübareke meselesi» meydana çıktı.

Makamât-ı Mübâreke nedir?

Hıristiyan itikadına göre Hazreti İsa'nın doup büyüdüğü, çarmıha gerilerek öldüğü ve sonradan uruç ettiği yerler Kudüs ve civarında bulunuyordu. Hazreti İsa'nın validesi Meryem de buralarda yaşamıştı. Sonradan buralara birçok kiliseler yapılmış, ziyaret ve âyin yerleri vücuda getirilmişti.

Hıristiyanlarca mukaddes sayılan bu âyin ve ziyaret yerlerinin tamirine, temizlenmesine ait işlerle, anahtarlarına sahip olmağa katolik ve ortodoks papasları fazla ehemmiyet verirler ve bu yüzden sırlardan beri zaman zama kanlı mücadeleler bile olurdu.

Osmanlı hükûmetince Kanunî Süleyman tarafından verilen ilk kapitülâsyonlarda mukaddes mahallere ait bazı imtiyazlar, Katolik papaslarına verilmiş ve sonradan 1740 kapitülâsyonlariyle de bu imtiyazlar genişletilmişti. Siyasi hâdiseler dolayısıyla Türkiye ile Fransa'nın arası açık olduğu zamanlarda Ortodoks papasları Katolik imtiyazlarına tecavüz ederek Rum patrikhanesinin delâletiyle bir kısım imtiyazlar elde ederek, buna dair Bab-ı Aliden beratlar almışlardır.

1852 senesinde, Hazreti İsa'nın doğduğu mağarada bulunan ve üzerinde Lâtince bir ibare bulunan Katoliklere ait gümüşten bir yıldız kaybolmuştu. Bu münasebetle Katolik papaslar, Şarkta Katoliklerin hâmisi tavrını takınan Fransa'ya şikâyetle bulundular.

Bu sırada Fransa'da Cumhurreisi bulunan Louis Napol-

yon, imparatorluğunu ilân etmek istemekte ve Fransa'daki Katolik rahiplerinin ve mütaassıp halkının memnurluğunu mucip olacak şekilde şatafatlı iddialarla bunu temin etmeğe kararlı görünmekte idi. İşte bu düşünce ile İstanbul'daki Fransız elçisi, Makamât-ı Mübârekedeki Katolik menfaatleri hakkında Bab-ı Aliyi tazyike başladı. O sırada sadrazam olan Mustafa Reşid paşa ile, Hariciye Nazırı Âli paşalar verdikleri cevapta:

«Bütün çeşitli mezheplere mensup hristiyanlar, Kudüs'te ve mukaddes mahallerde bulunan ziyaret yerlerinden hissedardırlar. Bunların hepsinin ellerinde fermanlar ve senetler mevcuttur. Bu vesikalar, muhtelit bir komisyon tarafından tetkik edilmedikçe Bab-ı Ali tarafından bu mesele hakkında bir mütalâada bulunulamayacağı» bildirildi. Bu sırada Fransa Cumhurreisi ile Papa Pi IX. tarafından yazılmış olan iki mektupla İstanbul'a yeni Fransız elçisi geldi. Bu mektuplarda, katoliklerin, kaybettikleri haklarının iadesinden bahsediliyordu.

Aslına bakılırsa, bu mesele hakkında durmadan nutuklar iradeden, iddialarda bulunan Fransa Cumhurreisi Louis Napolyon, Makamât-ı Mübârekenin ne olduğunu bile bilmiyordu. Bu yüzden o devrin Avrupa siyasi âleminde bu hâdiseye (Siyasi komedya) deniliyordu.

Katoliklerin bu iddiaları karşısında Ortodokslar ve Rum Patrikhanesi de Rusya'ya müracaat etmişti. Bu suretle Rusya ve Çar Nikola da işe karıştı. Rusya esasen Türkiyenin iç işlerine karışmak için bahane aramakta idi. Böylece mesele, bir Avrupa meselesi halini aldı, hattâ katolikliğin orodoskluğa karşı cephe alması gibi bir manzara arz etmeğe başladı.

Meselenin halli için Bab-ı Alinin teklif ettiği muhtelit komisyon, vesikaları tahkike başlayınca, katoliklerin haklı oldukları meydana çıkmağa başladı. Bu durum üzerine Çar Nikola, yaverlerinden birini İstanbul'a göndererek statükonun muhafazasını istedi. Bab-ı Ali, muhtelit komisyonun vazifesine son vererek, yalnız müslümanlardan mürekkep bir komisyon teşkil etti. Bu komisyon, Rus Çarını da memnun edecek küçük bazı değişikliklerle hazırladığı notasını Fransa

sefaretine bildirdi. Fransa hükûmeti, Rusya'nın gittikçe bir harbi göze alacak şekilde sinirlendiğini hesaba katarak bu notayı, hafif bir protesto ile geçıştirdikten sonra, sanki katolikler, Makamât-ı Mübâreke meselesini tamamen kendi lehlerine halletmişlercesine velveleli nümayişlere başladı. Bu velveleli nümayişler, ortodoksların haklarının tamamen katoliklere verildiği zehabını uyandırdığı için Rusya ve Çar çileden çıkıyordu.

İşte bu sırada Louis Napolyon imparatorluğunu ilân etmiş olduğu için, artık Makamât-ı Mübâreke meselesinde ricati kabul etmekte bir beis görmedi. Rusya Çarı da Şark meselesini, yâni Türkiyenin taksimi işini temin edebilmek için, havanın yumuşamasından istifade ederek İngiltere ve Fransa ile anlaşma yolunu tuttu. Bir taraftan da Çar, gürültülü bir şekilde hazırlanıyordu.

Mençikof'un İstanbul'a gelişi:

Tam bu sırada, Rusya'nın Baltık denizi filoları kumandanı, Bahriye Nazırı, Finlandiya eyâleti vâli umumisi, Amiral Prens Mençikof fevkalâde elçi sıfatıyla ve fevkalâde salâhiyetlerle İstanbul'a geldi. (28 şubat 1853).

Mençikof, Çarın en yakın adamı idi. Kuru ve buruşuk çehresinde iğrenç bir gurur vardır. İstanbul'a ayak basar basmaz, siyasi muâşeret âdâbına riayet etmemek suretiyle kabaca hareketlere başlamıştır. Meselâ sadrazamı, alelade sivil bir elbise ile ziyarete gittiği ibi, Rus düşmanlığı ile maruf olan Hariciye Nazırı Keçeci-zâda Fuad paşanın kendisini, makamında beklediğini bildiği halde semtine bile uğramadı. Bu çirkin kabalık üzerine Fuad paşa derhal istifa ederek yerine Rifat paşa getirildi.

Mençikof, kendisiyle görüşenlere aklı sıra nüktedanlık ederek : «Padişahın kızlarından birini, Rus prenslerinden birine istemeğe geldim» gibi küstahlıklarda bulunuyordu. Mençikof'un bu hoyratça hareketleri, yabancı elçilerin bile dikkatlerini çekmekte idi.

İstanbul'a gelişinden on gün sonra padişah tarafından kabul edildi (10 mart 1853). (22 mart 1853) te de Bab-ı Aliye şifahi bir nota verdi. Müteakiben (22 nisan 1853) te Makamât-ı Mübâreke mese-

lesinin Rus arzularına göre halli hususunda bir mukavele projesi, (19 nisan 1853) te ikinci ve (5 mayıs) ta üçüncü notasını verdi.

Bu notalarda Rus Çarı sunları istiyordu:

«Makamât-ı Mübâreke meselesi bir an evvel halledilmelidir. Türkiye Ortodoks kilisesine Osmanlı devleti tarafından verilmiş olan imtiyazların devamı hakkında bir senet vermelidir. Kudüs'e giden Rus ziyaretçilerinin maruz kaldıkları fena muamelelere nihayet verilmelidir.»

Rusya'nın, Ortodoks tebaamız hakkında bizden senet istemesi çok garipti ve istiklâl mefhumu ile kabili telif değildi.

Mençikof, (5 mayıs) ta verdiği notasında, istediği taahhüt senedinin bir suretini de ilâştırmış ve bunun kabul veya reddi için beş günlük mühlet vermişti.

Mençikof'un bu teklifi, Bab-ı Ali tarafından gayet makul ve delillere müstenit olarak reddedildi. Çünkü bir devletin, kendi tebaasından bir cemaate, kendi tarafından verilmiş ve asırlarca devam etmiş olan imtiyazlar hakkında başka bir devlete ahitname şeklinde bir vesika vermesi, hâkimiyet ve istiklâl ile kabili telif değildi. Bab-ı Alice bu karar, Bab-ı Alide toplanan 43 kişilik bir mecliste, bir muhalif reye karşı ittifakla alınmıştı.

Bu sırada sadrazam damat Mehmed Ali paşanın yerine Giridli Mustafa Naili paşa, Hariciye Nazırlığına da Rifat paşanın yerine Mustafa Reşid paşa getirildi.

Bu değişikliğin sebebi garip bir tarzda izah olunur. Sadrazam Mehmed Ali paşa, Mençikof İstanbul'a geldiği vakit ona kılıcını göstermek suretiyle mukabele etmiş bir şahıs olarak halk arasında şöhret bulduğu halde, Fransa'nın, bir muharebe çıkmasını istememesi gibi sebepler yüzünden Mençikof'un isteklerinin bir kısmına razı olmuştu.

Türkiyenin, Rus isteklerine boyun eğmesini istemeyen İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Statford Redclif ile birlikte bir rivâyete göre Mustafa Reşid paşa, el altından ve sureti haktan görünerek bazı kimseleri Mençikof'a göndererek, eğer padişah üzerinde tesir edilerek, sadrazam Mehmed Ali paşanın azli temin edilir ve yerine Mustafa Reşid paşa getirilirse, Rus isteklerinin tamamen yerine getirileceği fikri telkin edilir.

Esasen hiç te zeki bir kimse olmayan, kibir ve gururdan başka

bir gösterişi bulunmayan Mençikof bu telkinlere inanarak padişah nezdinde teşebbüse girişmiş ve Mehmed Ali paşanın sadrazamlıktan azledilmesine muvaffak olmuştur.

Halbuki Mustafa Reşid paşa, en şiddetli bir Rus düşmanı idi.

Mayıs ortalarına doğru bütün Avrupa'da bir rahatlık husule gelmişti. Fransa, Makamât-ı Mübâreke meselesinde ısrarlarından vaz geçmiş, Mençikof bazı iddialarından vaz geçmiş, Bab-ı Ali de yumuşamıştı. Harp tehlikesi bertaraf olmuş görünüyordu. Fakat İngiliz elçisinin çevirdiği dolap neticesinde Mustafa Reşid paşa Hariciye Nazırlığına gelir gelmez, kendisinden evvel Rus isteklerinin bir kısmının kabulüne dair olan tesviye suretini hiç dikkate almadan, bütün Rus isteklerinin toptan reddedilğini Mençikof'a bildirdi. Mençikof, neye uğradığını anlayamadı. Şaşırıp kaldı. Hiddetten ve şaşkınlıktan perişan bir halde (21 mayıs 1853) te gemisine binerek İstanbul'dan defolup gitti.

İki devlet arasında artık harbi önlemeğe imkân kalmamıştı.

Mençikof, İstanbul'da başından geçenleri Çar Nikola'ya Petersburg'ta anlattığı vakit Nikola:

«Sultan Abdülmecid'ten yediğim sillerin acısını tepemde, ve beş parmağının izini yüzümde hissediyorum!» demiştir.

KIRIM HARBİNE DOĞRU

Türkiyenin Rusya ile bir harbe tutuşmasında en faal rolü, İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Statford oynamıştı. Alelâcele Londra'dan İstanbul'a dönen elçi, her vasıtaya baş vurarak, Rus isteklerinin Türkler tarafından reddedilmesini temin etmişti. Hattâ, elçi, Sultan Abdülmecid'e, Rus isteklerini tamamen reddettiği takdirde, Malta'da bulunan İngiliz donanmasını derhal çağıracağını vaadetmişti.

Mençikof hareketinden evvel şaşkına dönerek, Reşid paşa ile vukua gelen müzakerelerinde yumuşamış ve Osmanlı devletinin Rusya'ya adı bir nota vererek, isteklerini icra etmeği taahhüt eder olduğuna bildirmesine kadar aşağılaşmış olduğu halde, Türk Hariciye Nazırlığından verilen notada padişahın istiklâl ve hâkimiyeti şiddetli bir lisanla tekrar edildiğinden Mençikof ne yapacağını şaşırmış ve:

«Palto ile gelmiştim, fakat yakında gömlek ile geleceğim» diyerek elçilikten armalarını indirerek Rusya'ya dönmüştü.

Mençikof ile müzakereler devam ederken, her ihtimale karşı hükûmet, Tuna taraflarına ve Karadeniz boğazında lâzım gelen müdafaa tertibatı almağa başlamıştı. Rusya ise daha evvel ordularını toplamağa başlamış bulunuyordu.

Rus Hariciye Nazırı Nesselrod (21 mayıs 1853) te Bab-ı Aliye gönderdiği bir nota ile, Mençikof tarafından verilen notanın kabulüne kadar Memleketeyn'in (Eflâk ve Boğdan'ın) işgal edileceğini bildirmişti.

Bu sırada Avrupa devletlerinin durumu:

Rusya'nın tecavüz niyetleri, Osmanlı devletinin meşru ve azimkâr mukavemeti, Şark ufuklarını karartmıştı. Avrupa devletleri ise, iki

devlet arasında bir muharebenin çıkmasını pek te o kadar arzu etmiyorlardı. İngiltere'de Lord Aberdin muhafazakâr bir kabine kurmağa memur edilmiştir. Palmerston Hariciye Nezaretinden Dahiliyeye alınmış, Fransa'da Drauin, Avusturya'da Kont Buol Hariciye Nazırlıklarına getirilmişlerdi.

Üçüncü Napolyon imparatorluğunu ilân ettikten sonra, Makamât-ı Mübâreke meselesinde işi daha ileri götürmekten çekinmiş, Mençikof'un elçiliğinden iyi bir netice çıkmasını beklemeğe başlamıştı.

Avusturya hükûmeti, iki hükûmet arasında vukua gelecek harpten kendine de zarar geleceğini tahmin ederek ateş bacaya sarmadan aralarını bulmağa çalışıyor, Viyana'daki büyük devletler elçilerini bir toplantıya çağırarak (21 temmuz 1853) Mençikof'un tekliflerini bir başka şekle sokarak iki tarafa birer nota ile bildiriyordu. Fakat Reşid paşa bu notayı da reddetti.

Rusya devleti, Lehistan taksiminde hissesine büyükçe bir parça isabet ettiğinden Şark meselesiyle pek fazla alâkadar görünmüyordu.

İtalya'da millî birlik daha kurulamamış, Sardunya - Piemonte krallığı, Avrupa devletleri siyasi halkasına girmeyi pek fazla istemekte ise de beynelmîl meselelerde daha söz sahibi olacak kadar kuvvetli bulunmuyordu.

Ruslar hududu geçiyor:

Rus Hariciye Nazırı Nesselrod, (11 haziranda) bütün Rus elçiliklerine ve büyük devletlere gönderdiği bir notada; «Eflâk ve Boğdan'ı işgal ediyoruz, fakat bu, Türkiye ile teca-vüzi bir harp maksadiyle değildir. Bab-ı Ali haklı olarak (!) istediğimiz teminatı vermediği için, onun yerine muvakkaten maddî teminat ikamesine mecbur olduk» diyordu. Bu, açık bir mugalâta idi.

Bunun üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları (25 hazi-ran) da Beşike limanına geldi ve Bab-ı Alinin göstereceği lüzum üzerine icabında bu donanmaların İstanbul'a çağırılması salâhiyeti de devletleri tarafından İstanbul'daki elçilerine verildi.

Vaziyet bu merkezde iken Rus generali Gorçakof (3 tem-

muz 1853) te Prut suyunu geçerek memleketeyn'i (Eflâk ve Boğdan'ı) işgale başladı.

Bu hal, fiilen Rusya'nın harbe başlaması idi. Bab-ı Ali derhal bu hareketi protesto etti.

Rusya, Avusturya ve Prusya'nın dostça bir tarafsızlık takip edeceklerine inanıyor, Fransa ile İngiltere'nin, harp için ittifak edebileceklerine inanamıyordu. Aynı zamanda Balkan milletlerinin ayaklanmalarına da büyük ümitler bağlamış bulunuyordu. Rus ajanları, Yunanlıları teşvik ediyorlardı. Çar İran devletini, hattâ Baltık denizinde serbest olabilmek için Danimarka'yı bile ittifaka davet ediyordu. Osmanlı devletinin ise, parasızlık yüzünden ilkbahara kadar ancak dayanabilip, ilkbaharda sulh istemek zorunda kalacağına inanıyordu.

Rusya'ya harp ilânı:

Fakat işler, Çarın düşündüğü gibi çıkmadı. Avusturya ve Prusya hükûmetleri Rus ilerlemesi karşısında telâşa düşerek Rusya'yı protesto ettiler.

Bab-ı Alide toplanan 163 kişilik fevkalâde bir mecliste, Rus ordularının memleketeyn'e saldırmalarının fiilî bir tecavüz ve nakz-ı ahit olduğuna karar verildi. Toplantı iki gün sürdü. Harp ilânının meşruiyetine dair Şeyhülislâm tarafından fetva verildi. Bunun üzerine (26 eylül 1853) te Rusya'ya harp ilânına karar verildi. Bu karar, Abdülmecid tarafından üç gün sonra tasdik olundu.

(4 Ekim 1853) te Rusya'ya harp ilân edildi.

Rumeli kumandanı Ömer Paşanın muvaffakiyetleri:

Ruslar harekâta başlamadan evvel Türk ordusunu tanzim ve harbe hazır bir duruma sokmuş olan Rumeli kumandanı Ömer paşa, (14 ekim 1853) te Rus başkumandanı general Gorçakof'a bir ültimatom vererek Eflâk ve Boğdan'ın on beş gün içinde boşaltılmasını istedi. Bu istek reddedilir edilmez de (23 ekim 1853) te fiilen Rus ordusuna karşı harekete

geçti. Bu sırada Rus ve Türk kuvvetleri arasında büyükçe farklar vardı. Rumeli ve Anadolu'daki Rus kuvvetleri, sayıca ve mühimmatça Türk ordularından daha fazla idi.

**Birbiri ardı sıra Türk zaferleri:
(Oltanıçe, Kalafat, Çatana zaferleri):**

Ömer Lütfi Paşa, Rusların hazırlıklarından haberdardı. Ruslar, Vidin karşısından Tuna'yı geçerek Sırplarla birleşmek ve Rumeli'deki Hristiyan Osmanlı tebaasını isyana teşvik etmek istiyorlardı. Ömer paşa, verdiği ulti-matomun müddeti sona erer ermez, Tuna'yı geçerek Bükreş'i tehdide başladı. Vidin'in tam karşısında bulunan Kalafat'ı işgal ederek tahkime başladı. (27 ekim 1853). Rusları şaşırtmak için de paşa, Tutrakan ve Oltanıçe taraflarına asker sevketmekteydi. Oltanıçe'nin de işgali üzerine Ruslar, Türk ilerleyişinin Bükreş üzerine olduğunu zannederek, Vidin cephesindeki askerlerini çekerek Oltanıçe'deki Türk mevkilerine hücumla başlamışlardı. Bu sırada ise Ömer paşa Kalafat istihkâmlarını zaptedilemez hale getirmiş bulunuyordu.

Aynı günlerde Kafkas cephesinde Çırpanlı Abdülkerim Nadir paşa, bir taraftan Kafkas mücahidi Şeyh Şamil ile irtibat kurmağa çalışırken diğer taraftan da Batum'un 4 kilometre şimalindeki Saint-Nicolas kalesini işgal ediyordu.

Yine bu sırada, evvelce «Beşike limanı» na gelerek emre âmâde bekleyen İngiliz ve Fransız filoları, (2 kasım 1853) te Bab-ı Alinin gösterdiği lüzum üzerine Boğazı geçerek İstanbul önlerine geldi. Rusya, bu hareketi protesto etti ise de, ne İngiltere, ne Fransa aldırış etmedi.

Bu sırada general Donnenberg kumandasındaki kuvvetli bir Rus ordusu Oltanıçe'ye taarruz etti. Muharebe beş saat sürdü. Fakat Müşir Ömer paşa bu noktayı daha evvel tahkim ettiği için Ruslar büyük zayıat vererek kaçmağa mecbur kaldılar. Bu ilk Türk zaferi, artık Türk ordusunun, devşirme Yeniceri ordusu olmadığını, Ruslarla boy ölçüşebilecek kudrette olduğunu gösteriyordu.

Sinop felâketi: (30 kasım 1853)

Rus donanmasına karşı Rumeli ve Anadolu sahillerini muhafaza etmek gayesiyle, harbin başladığı günlerdenberi Karadeniz'de bulunan iki hafif Türk filosu, fırtına yüzünden Sinop limanına sığınmış idi. Bu Türk gemilerinin sayısı 12 ve Filo kumandanı da Osman paşa idi.

Türk donanmasının Sinop'ta olduğunu haber alan Rus Amirali Nakhimoff (30 kasım 1853) öğle üzeri Türk donanmasına anı bir baskın yaptı. Rus gemi adedi alt idi ise de, Türk filosundan daha kuvvetli idi. Havanın sisli oluşu ve Osman paşanın da tedbir almakta kusurlu oluşu yüzünden son sistem 318 topla mücehhez olan Rus filosu, eski sistem 282 topa malik olan Türk donanmasına karşı şiddetli bir ateşe başladı. Öğleyin başlayan harp, saat üçte sona erdi. Türk filosu, bir tek gemi müstesna tamamen imha edildi. 4000 askerden yarısından fazlası şehit oldu. Patrona Osman paşa ayağından yaralanarak esir düştü. Sinop şehri hemen tamamen yandı. Kaçıp İstanbul'a gelebilen Tâif vapuru, felâketi bildirdi.

Bu felâket haberi üzerine bir İngiliz ve bir Fransız gemisi Sinop'a gelerek tahkikat yapmış halktan yaralı olan 280 kişi İstanbul'a nakledilmiştir.

Sinop baskını, Avrupa'ya aksettği vakit, İngiliz ve Fransız gazeteleri büyük manşetlerle Rusya aleyhine kesif bir neşriyata başladı. Bütün Avrupa efkârı umumiyesi Rusya aleyhine döndü.

Bu hâdise üzerine, İngiltere ve Fransa hükûmetleri, Rusya'ya karşı Türkiye ile olan ittifaklarını biraz daha kuvvetlendirerek, İstanbul'daki filolarını, diğer Türk gemileriyle birlikte, sahillerimizi korumak üzere Karadeniz'e çıkardılar.

Çar, İngiliz ve Fransızların bu hareketlerini protesto etti ve sonra Rus milletine karşı bir beyanname neşrederek, İngiliz ve Fransızlara meydan okudu.

İngiltere ve Fransa hükûmetleri «Osmanlı devletinin

mevcudiyetinin muhafazasının Avrupa umumî siyasetince matlûp ve zarurî olduğunu, Tanzimat ile beraber başlamış olan ıslâhatın devam edilmesine vakit ve imkân verilmek bütün devletlerce mukarrer olduğunu, Rusya devleti de bu halis niyete iştirâk ettiği takdirde, bugünkü çatışmanın hal çaresi bulunabileceğini, aksi takdirde Türkiyeyi, Rusya'nın karşısında yalnız bırakmayacaklarını» anlattılar.

Çar Birinci Nikola'nın, geri çekilmesi mümkün değildi. Fransız ve İngilizlerin gürültülü beyanlarına karşı, Sinop faciasına sebep olan amiral Nakhimoff'a hararetli tebriknameler gönderdi ve başkumandanı Gorçakof'a, Tuna'ya doğru ilerlemesi emrini verdi.

(29 Ocak 1854) te Üçüncü Napolyon «İşler bu raddeye geldikten sonra ya dostane bir şekilde uyushulmak veya ipi koparmak zarurî olduğu» na dair Çara bir mektup gönderdi. Nikola sulha yanaşmadı, harbi tercih etti. «Makamât-ı Mübârekeyi hetkedenlere karşı açtıkı mukaddes harpten rücu ederse mütaassıp Rus milletin yüzüne bakamayacağını» ilân etti.

Siyasî hava tamamen gerginleşti. İngiltere ve Fransa'nın Petersburg elçileri (Şubat 1854) te Petersburg'u terkettiler. Çar (21 şubat 1854) te Rus halkına hitaben bir beyanname neşretti. Bu beyannamede:

«... Böylece İngiltere ve Fransa, hıristiyanlık düşmanlarıyla saf bağladılar ve Ortodoks dinini müdafaa eden Rusya'ya karşı durdular. Lâkin Rusya, mukaddes vazifesinde sendelemiyecektir!» diyordu.

Bu hâdiseler olurken (5 ocak 1854) te Türkler tarafından Çatana zaferi kazanıldı. Rusların işgal ve tahkim ettikleri Çatana köyüne karşı, Rumeli ordusu Erkânı Harbiye Reisi Ferik Nazır - Ahmed paşa, 10.000 kişilik bir kuvveti üç kola ayırarak Menemenli Mustafa Tevfik, Ferik Çerkes - İsmail ve süvari livası Osman paşalar kumandasında Rusların üzerine sevketti. Yapılan kahramanca hücumlar sonunda Rus orduları dayanamıyarak, büyük zayıat verdi ve kaçmağa mecbur kaldı. Tuna boyundaki bu ikinci mühim zafer dolayısıyla Çar

Başkumandan Gorçakof'u azlederek yerine Paskiewitch'i tâyin etti. Buna karşılık Abdülmecid de Ömer paşaya Serdar-ı ekremlik rütbesini ihsan etti.

Rusların Kalafat tarafındaki şiddetli hücumları da aynı şekilde zayıflatla püskürtüldü.

İngiliz ve Fransız ültimatomu: (27 Şubat 1854)

Rusların Sinop baskını, İngiliz - Fransız hükûmetlerine karşı bir meydan okuma idi. Fransa ve İngiltere efkârı umumiyesi, Ruslara karşı ateş püskürmekte idi. Bu sırada Fransa ve İngiltere elçileri Petersburg hükûmetine «Karadenizdeki Rus gemilerinin Türklere taarruz etmesine mâni olacaklarını, aynı zamanda da Türk donanmasının Rus sahillerine tecavüz etmesini önliyeceklerini bildirerek, Çar kabul ederse, İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye ile Rusya arasında arabuluculuk yapacaklarını» bildirdiler. Aynı zamanda imparator Üçüncü Napolyon da Çara gönderdiği bir mektubunda: «Rusların Eflâk ve Boğdan'ı, İngiliz ve Fransızların da Karadeniz'i terk etmeleri şartıyla Türkiye ve Rusya sulh müzakerelerinin zaşlıyabileceğini» bildirdi.

Çar bu teklifi de reddetti.

Bu ültimatomda, Rusya'nın cevap vermesi için altı gün mühlet verilmiş ve Rusya hükûmetinin red cevabı vermesi veya sükût etmesinin «harp sebebi = Casus belli» addedileceği de ilâve edilmişti.

Yunan hükûmetinin fırsattan istifade teşebbüsü:

Rus Çarının teşviki ile, Osmanlı devletinin Rusya ile harbe tutuşmak suretiyle meşgul olmasından istifade etmek isteyen Yunan hükûmeti, Rumeli'deki Osmanlı tebaasını isyana teşvik, çeteler meydana getirerek müdafaasız kasabalarda vahşetler icra etmek ve çetelere de silâh vermek suretiyle alçakça teşebbüslere girişmiştir. Esasen Yunanlılar, hiç bir va-

kit kendi silâh ve kuvvetleriyle bir iş görmezlerdi. Rumlar, daima, başka devletlerin koltuğuna riyakârane bir şekilde sığınarak, komşularının topraklarından parçalar koparmağa çalışan parazit bir millet olarak tanımışlardır.

Bab-ı Ali, Yunan hükûmetinin el altından çeteler sevkıyla Osmanlı ülkesinde huzuru bozma teşebbüsü karşısında Yunanistan'a bir nota verdi. Atina'daki İngiliz ve Fransız elçileri de Türk notasını desteklediler. Fakat Ruslardan yardım göreceğine inanan Yunan hükûmeti müsaait cevap vermedi. Bunun üzerine Keçeci - zaâde Fuad efendi/paşa, Rum harekâtını tenkile memur edildi.

Atina'daki Osmanlı maslâhatgüzarı Atina'yı terketti. Yunan hükûmeti ile siyasî münasebetimiz kesildi. Türkiyedeki Yunan konsolosları ile tüccar ve tebaası Türkiyeden kovuldu.

Fuad paşa, Elenlerin başkumandanı adını almış olan Tzavallas'ı, Narda'nın kuzeyinde Pita yakınında perişan ettiği gibi, Tesalya âsilerinin reisi olan Grivas'ı da aynı şekilde tenkil etti.

Bu sırada İngiltere ve Fransa hükûmetleri Yunan hükûmetine sert bir nota verdiler ve «Osmanlı devletinin mülkî tamamiyetinin muhafazası hakkında almış oldukları kararın infazında azimli olduklarını, icap ederse bu uğurda Yunan tahtını bile yıkmak icap ederse, bütün mesuliyetin Yunan hükûmetinde olacağını» ihtar ettiler. Müttefikler tehditlerini fiilen de ispat ettiler ve Yunanistan'ı abluka altına aldılar. Bir Fransız ordusu Atina ve Pire'yi işgal etmek üzere gönderildi. Nihayet kral Othon, Osmanlı ülkesine gönderdiği çeteleri geri çekmeğe, Osmanlı - Rus harbinin devamınca tarafsızlığı muhafaza etmeğe mecbur oldu.

Osmanlı - İngiliz - Fransız ittifakı: (12 mart 1854)

Tuna boyunda Ruslarla başlayan muharebelerde Türk ordusunun gösterdiği muvaffakiyetler, şecaat ve intizam, tanzimatın ciddiyetle tatbik edilmekte olduğunu ve Türkiyenin, ıslâhatında devamına yardım etmek için onu, Rus tecavüzüne

karşı korumak lüzumuna kani olan İngiltere ve Fransa ile (12 mart 1854) te İstanbul'da bir ittifak muahedesi aktedildi.

Beş maddelik olan bu muahedede:

«İki devletin Osmanlı topraklarına imdat için evvelce gönderdikleri deniz kuvvetlerine ilâveten münasip göreceikleri miktarda kara kuvveti de sevk etmek suretiyle Rumeli ve Anadolu'da Osmanlı ülkesini müdafaa etmeği ve yapılacak askeri harekâtı, üç müttefik ordunun başkumandanları tarafından görüşülerek kararlaştırmağı, sulh aktedilir edilmez, vazifeleri kalmayan İngiliz ve Fransız kara ve deniz kuvvetlerinin derhal geri çekilmesi» şartları yer almıştı.

Bu muahedenin akdinden on altı gün sonra (27 mart 1854) te İngiltere ve Fransa hükümetleri Rusya'ya resmen harp ilân ettiler.

Bunun üzerine ilk müttefik kuvvetleri (31 mart 1854) te Gelibolu'ya çıkarıldı. Bu ilk kuvvet 6000 İngiliz ve 22 bin Fransızdan mürekkepti. Fransız ordusu kumandanı Mareşal Saint - Arnaud, İngiliz ordusu kumandanı da «Lord Raglan» idi. Bu kuvvetler (24 mayıs) ta Varna'ya naklolundu.

Bu sırada Serdar-ı Ekrem Ömer paşa, Ruslara karşı Kalafat zaferini kazandı. (17 Nisan 1854). Bu zafer üzerine Ruslar, küçük - Eflâk arazisini tahliye etmek zorunda kaldı. Türk kuvvetleri Ruslara büyük zayıat verdirdi ve (10 mayıs) ta Karayova Türklerin eline geçti.

Silistre önünde yapılan şanlı muharebeler:

Mühim bir stratejik mevki olan Silistre, (Mayıs 1854) tarihinde Rus general Shilder tarafından sol tarafından, general Luders tarafından da sağ sahilinden kuşatıldı. Harekâtı bizzat başkumandan Paskiewiç idare ediyordu. Rus ordusunun sayısı 80 bin idi.

Türk kumandanı Topçu Feriki Musa paşanın maiyetinde ise ancak 10 - 15 bin kadar bir kuvvet vardı. Muhasara sırasında başkumandan kalçasından yaralandığı için Rusya'-

ya götürüldü. Yerine, eski başkumandan Gorçakof getirildi.

13 haziranda Ruslar umumî bir hücumla kalkıştılar. Muharebe, Mecidiye tabyası etrafında cereyan etti. Cesur ve kahraman Türk askerleri müthiş bir huruç hareketi yaptı, Ruslar, en geri hatlarına kadar püskürtüldü. Gorçakof da bu hücum sırasında yaralandı. İstihkâm kumandanı Childer maktul düştü. Ruslar binlerce ölü, yaralı ve esir bıraktı. Bu parlak zafer, Türk ordusunun maneviyatını yükselttiği kadar, Rus ordusunda panik yaratmıştı.

(15 haziran) tarihinde Türk ordusu, ne yapacağını şaşır-mış bir durumda olan Rus ordusu üzerine daha müthiş bir çıkış hareketiyle hücum etti. Bu vaziyet karşısında Rus erkânı harbiyesi, muhasarayı kaldırmaktan başka çare bulamadı ve bir miktar kuvveti kale önünde bırakarak, asıl ordusunu Rassova kasabasına kadar geri çekti. Tuna filosu da Silistreden Kalas'a götürüldü. Biraz sonra son Rus askerleri de (25 haziran) da çekilerek, Silistre muhasarası tamamen kalkmış oldu.

Ruslar bu muhasarada rivâyete göre 15 bin ölü ve bir o kadar yaralı vermişler, dokuz generalleri maktul düşmüştür. Türklerin zayıyatı ise 3000 şehit bir o kadar yaralı idi. Kale kumandanı Musa paşa, muhasaranın sonlarına doğru namaz kılar-ken bir gülle isabetiyle şehit olmuştur. Şehadetinden üç gün evvel kendisine müşirlik rütbesi verilmiştir. O vakit Musa paşa:

— Şehadet rütbesini tercih ederim!

Demişti. Bu temennisi Allah katında kabul edilmişti.

Yerköyü zaferi ve Türk ordusunun Bükreş'e girişi:

Çar, son Rus muvaffakiyetsizliklerinden dolayı fevkalâde sinirlenmişti. Gorçakof'a, tekrar Eflâk'ı işgal etmesi için emir vermişti. 30.000 kişilik bir kuvvetle Gorçakof Eflâk'ı, Bükreş'i, Oltanice'yi işgal etti. Fakat Türk ordusu 8 temmuzda Yerköyü yakınında Ruslarla harbe tutuşarak, maneviyatı tamamen bozulmuş olan Rusları acı bir mağlûbiyete daha uğ-

rattı. Bu mağlûbiyet üzerine Ruslar depoları yakarak, Tuna üzerindeki köprüleri yıkarak Boğdan'a çekilmeğe mecbur kaldı ve Türk ordusu da Eflâk'ı tekrar işgal etti. Aynı zamanda çekilen Rus kuvvetlerini de takibe devam etti. Nihayet (6 Ağustos 1854) te Bükreş'te Türk ordusu tarafından işgal edildi.

Boyacıköy mukavelesi:

(14 hazira 1854)

Rusya'nın Tuna boylarına, Balkanlara sarkması ve yerleşmesi, sade Osmanlı devletini değil, bilhassa Avusturya hükûmetini de büyük bir telâşa düşürmekte idi.

Avusturya hükûmeti, Avusturya'nın İslâv muhasarası altına düşmesinden endişe etmekte olduğu için, Rus ilerlemelerini dikkatle takip ediyordu. İngiltere ve Fransa bir taraftan, Rusya diğer taraftan Avusturya'yı kendi ittifaklarına almak istemekte idiler. Fakat Avusturya, biraz daha bekliyerek, galip tarafa iltihak etmeği uygun bulmakta idi. Son Türk zaferleri, müttefiklerin faaliyetleri, galibiyetin ne tarafta kalacağını belli etmişti. Avusturya, Viyana'da Fransız, İngiltere ve Prusya elçileriyle zaman zaman toplantılar yapmakta ise de bunlar kâfi gelmemekte idi. Nihayet (14 haziran 1854) te İstanbul'da (Boyacıköy) de Türkiye ile Avusturya arasında bir askerî mukavele imzalandı. Bu mukaveleye göre Avusturya imparatoru (Eflâk ve Boğdan'ı, yabancı askerinden tahliye etmek, icabında bunun için kuvvet kullanmak ve harbin sonuna kadar Eflâk ve Boğdan'ı işgal ederek, mahallî idareyi padişah tarafından verilmiş olan imtiyazlara göre, tesis etmeği ve sulhun akdini müteakip askerini çekmeği» taahhüt ediyordu.

Bunun üzerine Avusturya kuvvetleri (20 eylül 1854) te Eflâk ve Boğdan'ı işgale başladı.

Bu ülkelerin Avusturyalılar tarafından işgaliyle, Türkiye ile Rusya arasında harp sahası kalmamış oldu.

Avusturya'nın bu hareketi şüphesiz Rusya aleyhine idi. Rivâyete nazaran 1850 de Avusturya imparatoru Fransova Jozef ile Çar Birinci Nikola, Varşova'da buluştukları vakit

Fransuva Jozef, meydandaki Jan Sobieski'nin heykelini göstererek Çar Nikola'ya:

«Dünyada iki âlicenap adam tanırım, biri şu heykelin sahibi, diğeri de zâtı haşmetanenizdir» demişti. Malûm olduğu üzere Sobieski, Leh kralı idi ve Merzifonlu Kara Mustafa paşayı, mağlûp ederek Vinaya'yı kurtarmıştı. Bu mülâkat sırasında Avusturya, Rusya'dan yardımlar görmüştü ve Rusya'ya minnettardı. Bu sözler, bu yüzden söylenmişti. Fakat birkaç sene sonra Avusturya, İngiliz ve Fransız tarafını tutup Rusya'nın aleyhine dönünce, Çar Nikola Avusturya sefirini hususî olarak Varşova'ya çağırılmış ve aynı heykeli göstererek:

(Dünyada iki ahmak adam tanırım, biri bu heykelin sahibi, biri de ben... İmparatorunuza böylece yazınız!) demek suretiyle Avusturya'nın nankörlüğünü suratına çarpmıştır.

Kırım'a asker ihracı:

(14 Eylül 1854) te müttefik kuvvetleri, deniz yoluyla Varna'dan Kırım'a sevk ve karaya ihraç edildi. Biraz sonra bu kuvvetler Sivastopol üzerine hareket etti. Daha sonra müttefik kuvvetlerine iltihak etmek üzere Serdar-ı ekrem Ömer paşa da dahil olmak üzere büyük miktarda Türk kuvvetleri de gönderildi.

Sivastopol yakınındaki Rus ordusunun başında, vaktiyle sefaret fevkalâde ile İstanbul'a gelmiş olan prens Mençikof vardı. Ve Gorçakof ta onun maiyetinde idi. Müttefikler Alma suyuna yaklaştı, sonra nehri geçti. Ruslarla yapılan şiddetli bir çarpışmada Mençikof mağlûp olarak çekildi.

Bu sırada Ruslar, bir kısım gemilerini batırarak Sivastopol limanını müttefik donanmasına kapadılar.

Sivastopol muhasarası:

(25 eylül 1854) ten itibaren müttefik kuvvetleri Sivastopol'u muhasara tertibatına başladılar. Balaklava limanı işgal edildi. (9 ekim 1854) ten itibaren Sivastopol etrafına metrisler kazılmağa başlandı.

Bu sırada Fransız başkumandanı Mareşal Saint-Arnaud, koleradan vefat ettiği için yerine general Canrobert geçti. Yine bu sırada Varna'dan Türk ve Fransız kuvvetleri geldi. İki taraf ordu mevcutları hemen hemen birbirine eşitti.

(17 ekim 1854) te Sivastopol muharebesi fiilen başladı. Karşılıklı kesif bir topçu düellosu oldu. Ruslar büyük zayıata uğradı. Müdafaa kumandanı Amiral Kornilof, bir gülle isabetiyle maktul düştüğü gibi halefi Nakhimof ta yaralandı. (25 ekim 1854) te Balaklava'da yapılan muharebelerde Ruslar mağlûp oldu.

(5 kasım 1854) te Rus başkumandanı Mençikof,, İnkerman yolu üzerinde İngiliz kuvvetlerinin sağ cenahına anı bir baskın yaptı. Gafil avlanan İngiliz askerleri, büyük bir kahramanlıkla harp ettilerse de mağlûp olmak üzereler iken Türk ve Fransız kuvvetlerinin yetişmesi üzerine Rus ordusu perişan edildi, bu sırada şehirden çıkarak müttefikler üzerine şiddetli bir huruç hareketi yapmış olan Ruslar da pürküstüldü ve böylece Rusların 10 - 12 bin ölü ve yaralı verdikleri anlaşıldı.

Sivastopol muhasarasının uzayıp gitmesi, müttefikleri müşkül duruma düşürmüştü. Kış mevsimi çok şiddetli başlamış, askerler arasında vefiyat pek fazla artmıştı. Kış mevsimi daha ziyade siyasî faaliyetlerle geçti.

Bu sırada, birliğini yeni kurmuş olan, fakat Avrupa devletleri arasında mühim bir mevki bulunmayan Piemonte Kralı İkinci Viktor Emanuel, İngiliz ve Fransız hükûmetlerini memnun ederek harp sonundaki sulh konferansında kendine şerefli bir mevki temin etmek suretiyle Avrupa siyaset âleminde bir mevki temini düşüncesiyle Rusya'ya karşı bu iki devlete yardım teklifinde bulundu. Bunun üzerine, Kırım harbine 15000 askerle yardım etmek kaydiyle Torino şehrinde bir ittifak muahedesi akdetti. Böylece Rusya'ya karşı dörtlü bir ittifak husule gelmiş oldu.

İngiliz ve Fransız hükûmetleri, ne bahasına olursa olsun Kırım'da muvaffak olmağı hedef ittihaz etmişlerdi. Aksi

takdirde bu iki devletin Avrupa'daki şöhreti hiçe inecekti. Zaman zaman getirilen yardımcı kuvvetlerle Müttefiklerin askeri kuvveti Kırım'da yüzotuz bini buldu.

Değerli bir kumandan olan Fransız cenerallerinden Pelissier, Canrober'in yerine başkumandanlığa getirildi.

Çar Nikola'nın ölümü: (2 mart 1855):

Çar Nikola, mağrur, mütekebbir, zalim, insafsız bir şahsiyetti. Korkunç derecede müstebitti. İnsan hak ve hürriyeti diye bir şey tanımazdı. Fakat bütün bunlardan ziyade ve bilhassa Türklüğün ve müslümanlığın amansız bir düşmanı idi. Bütün gayesi, Osmanlı imparatorluğunu parçalamak, yıkmak, Türk adını tarihten silmekti. Osmanlı devletine «Hasta adam» adını takmıştı. Kırım seferi onun bu korkunç ihtiraslarının neticesi olarak açılmıştı. Fakat işler onun dilediği gibi cereyan etmemiş, «Hasta adam» dediği Osmanlı devletinin, Türk milletinin kahraman ordusundan birbiri ardı sıra darbeler yiyerek âcz içinde kıvranmağa başlamış ve nihayet bu hezimetlerin kendinde yarattığı sinir buhranları geçirmeğe başlamıştır.

Hasta olmasına ve hususi doktoru Wilje'nin ısrarına rağmen sıfır altında 23 derecede bir askeri birliği teftiş etmiş, bu münasebetle büsbütün hastalanmıştır. Rusya'nın tam bir mağlûbiyete, hezimete gittiğini gören Nikola, bir türlü sulha razı olamıyordu. Doktoru, kendisine bu teftişe başlarken «Haşmetpenah, bu ölüm değil, intihardır!» dediği vakit ona: «Siz vazifenizi yaptınız, bırakınız ben de benimkini yapayım!» cevabını vermişti. Bir rivâyete göre birkaç gün sonra Çar, zehir içerek intihar etmiştir. Fakat ekseriyetin rivâyetine göre hastalığın şiddetlenmesi üzerine ölmüş ve ölürken Rus milletine:

«İmparator ölüyor!» diye bir telgraf yazmıştır (2 mart 1855).

Kendisinden sonra büyük oğlu ikinci Aleksandr Çarlık makamına geçmiş, başlangıçta harbe devam edeceğine dair büyük laflar ettikten sonra âcz kalarak sonunda sulh istemeğe mecbur kalmıştır.

Sivastopol'un zaptı:**(19 eylül 1855)**

Müttefikler Kırım harbine bir an evvel son vermek üzere büyük hazırlıklara başladılar. (7 haziran 1855) de Sivastopol'a hücum başladı. «Yeşiltepe» alındı. Malakof tabyası önünde evvelâ müttefiklerin hücumu muvaffak olamadı ise de, sonradan yapılan müthiş hücumlar neticesinde zaptedildi. Esasen Rus mukavemeti de artık son haddine gelmişti. General Kornilof ve Nakhimof maktul düşmüş, Totleben ağır surette yaralanmıştı.

Çar, son bir hamle yapmak için Gorçakof'a emir verdi. Gorçakof Çırnaya çayı üzerindeki Traktir köprüsü üzerinde ağır bir hezimete uğradı (16 ağustos 1825). Bu muharebede Piyemonte ve Sardinya askerlerinin cesaretleri takdir edilmiştir.

Gözleve'de Osmanlı ordusunun kahramanlığı dillere destan oldu. Bu muvaffakiyetler üzerine Fransız generali Pelissier bütün müttefik kuvvetleriyle Sivastopol'a yüklendi. 17 ağustostan 21 ağustosa kadar şehir müthiş bir bombardıman ile altüst edildi. Müttefikler artık şehre iyice yanaşmışlardı. 5 eylülde bombardıman daha büyük bir şiddetle yeniden başladı. 8 eylül öğle üstü büsbütün şiddetlendi. Limanda barut yüklü iki fırkateynde infilâk vukua geldi. Müttefikler son ve en kanlı hücumu yaptılar. Akşamleyin Rus istihkâmları zaptedilmişti. Ertesi gün Gorçakof Sivastopol'u terke karar verdi. 332 günlük muharebeden, üç adet çok kanlı umumî hücumdan sonra (19 eylül 1855) te Sivastopol zaptedildi. General Pelissier mareşalliğe terfi ettirildi ve Duc de Malakof ünvanını aldı.

İngiliz generali Lord Raglan daha evvel 28 haziranda vefat etmişti. Sivastopol'un scukutunu müteakip Odesa'nın karşısında bulunan «Kılburun» da düştü.

Şark hudutlarındaki muharebeler:

Harbin başlangıcında Anadolu ordusu Kafkasya tarafında birkaç muvaffakiyet kazanmış, birkaç şehir ve kasaba zaptetmişti. Dağıstanlı mücahit Şeyh Şâmil de Osmanlılarla irtibat tesis ederek Ruslara müthiş darbeler indirmiş ve onları şaşırtmıştı. Fakat kumandanlar arasındaki geçimsizlikler, uygunsuz hareketler yüzünden muvaffakiyetlerimiz sekteye uğradı. Ruslar kaybettikleri yerleri geriye aldılar. Bayındır, Ahlacık ve Baş-Gedikler'de muvaffakiyetler kazandılar. Sivastopol'un sukutu sıralarında Kars kalesini muhafaza ettiler ve Osmanlı askerinin pek kahramanca müdafasına rağmen (27 kasım 1855) te Kars'ı zapta muvaffak oldular.

Uygunsuz hareketleri sabit olan Müşir Ahmed paşa ile ferik Rıza paşanın rütbeleri alınarak Kıbrıs ve Magosa'ya sü-rüldüler.

Rusya sulhu şiddetle arzu ediyor, fakat teklif edemiyordu.

Sulh teşebbüsleri:

İngiltere şiddetle harbin devamını istiyor, hattâ Baltık denizinde Kronştat Rus müstahkem mevkiini de tahrip etmek, Petersburg'u bombardıman ederek Rusya'nın uzun müddet kımıldayamaz hale gelmesini temi netmek istiyordu. Hattâ bu maksatla İngiltere, Finlandiya kendisine iade edilmek üzere İsveç ile bile bir ittifak akdetti. Avusturya'nın da Rusya'ya harp ilânını zarurî görüyordu. Fakat Fransa imparatoru Üçüncü Napolyon artık harp istemiyordu. İngilizlerin bütün ısrarına rağmen Napolyon fikrinden caymadı. Bu harp Fransa'ya büyük bir masrafa mal olmuştu.

Esasen daha evvel sulh için Viyana'da birkaç kere toplantılar vukua gelmişti. Bu defa Viyana'da yine (aralık 1855) te bu toplantılar tekrar başladı.

Avusturya hükûmeti bir şeye karar veremiyor, iki taraf arasında sıkışıp kalmış bulunuyordu. Avusturya'nın bu sıkı-

şıklıktan kurtulmasının yegâne çaresi, sulhun bir an evvel akdi idi. Nihayet Avusturya, İngiltere, Fransa ile uzun müzakerelerden sonra (16 aralık 1855) te imzaladığı bir ulti-matoma Çara gönderdi. Bu ulti-matomda, eğer Çar (17 ocak 1856) tarihine kadar muvafakat cevabı vermezse, Avusturya'nın da Fransa ve İngiltere ile Rusya'ya karşı ittifak aktedeceğini bildiriyordu, bu ulti-matomda dört mühim madde vardı:

1 — Tuna beylikleri büyük devletlerin topluca himayesi altına konulacak, bunların iç teşkilâtları büyük devletler tarafından te-keffül edilecek, Osmanlı devleti beylikleri himaye eden devletlerin muvafakatı olmadan silâhlı müdahalede bulunamayacak, Besarab-ya'da hudut tashihi yapılacak.

2 — Muahedeye dahil devletlerin kontrolü altında Tuna'da se-yir ve sefer serbest olacak.

3 — Karadeniz tarafsız bir hale konulacak, bu hususta Bab-ı Ali ile Rusya arasında bir muvafakat aktedilecek. Türkiye, Avrupa dev-letler ailesine kabul olunacak, boğazların kapalı bulunması usulü yeniden ilân olunacak.

4 — Türkiyede bulunan hristiyan reâya hukuku, zât-ı şahane-nin istiklâl ve hâkimiyetine aslâ dokunulmamak şartıyla tasdik olu-nacak..

Çar, hafif bir iki itirazdan sonra bu mukarreratı aynen kabul etti.

Paris Kongresi:

Bunun üzerine sulh muahedesinin akdi için (25 şubat 1856) da Paris'te meşhur kongre açıldı. Bu kongrede devlet-lerin murahhasları şunlardı:

1 — Türkiye murahhasları: Sadrazam Âli paşa, Paris sefiri Ce-mil paşa.

2 — Fransa murahhasları: Hariciye Nazırı Kont Walewski, Ba-ron de Bourqueney.

3 — İngiliz murahhasları: Lord Clarendon, Lord Cowley.

4 — Avusturya murahhasları: Kont Buol, Baron Hübner

Rusya murahhasları: Prens Orlof, Baron Brunnow.

Sardinya murahhasları: Kont Cavour, Marki Villamarina,

**Prusya murahhasları: Hariciye Nazırı Theodore de Manteuffel,
Paris orta elçisi Kont Françoise de Hatzfeldt**

Âli paşanın maiyetinde ayrıca Beylikçi Afif bey, Divan tercümanı Nureddin bey, baş sır kâtibi Amedi hülefasından Ârifi bey, Meclis-i Tanzimat ketebesinden Celâl bey, Fransızca kitabet için tercüme odası memurlarından Kostaki efendi, esbak Girid vâlisi Adosidi paşa vardı.

(1856) ıslâhat fermanı:

Âli paşa Paris'e hareket etmezden evvel meşhur 1856 tarihli ıslâhat fermanını ilân etti. Böyle bir ıslâhat fermanının neşrini icap ettiren sebepler vardı. Müttefik devletlerle Bab-ı Ali arasında vukua gelen bir anlaşma üzerine, Paris kongresinde Rus murahhaslarının, Osmanlı devletinin hristiyan tebaasıyla münasebetleri noktai nazarından dermeyan edecekleri itirazları peşinen önlemek ve cevap vermiş olmak, bu suretle Rusların hiç bir itirazda bulunmalarına meydan vermemek için böyle bir fermanın ilânı uygun görülmüştü. (18 şubat 1856).

Bu fermanın hülâsaten esasları şunlardır:

«Can, mal ve ırz ve namusun masuniyeti —bütün tebaanın ka-
nun nazarında eşitliği— din ve mezhep serbestliği —okuma hürri-
yeti— memuriyetlere ve askerlik hizmetine müslim ve gayri müslim
bütün tebaanın kabulü —vergi hususunda eşitlik— mahkemelerde
müslim ve gayri müslim şahadetinin müsavi tanınması —mahkeme-
lerin âleni olması— gayri müslimlerin mezhep imtiyazlarının muha-
fazası —gayri müslim cemaatlerin, vilâyetlerin ve nahiyelerin idare
meclislerinde âza bulundurmaları— resmî evrakta hristiyanlar için
tahkiri tezammun eden kelimeler kullanılmaması —rüşvetin kal-
dırılması— maliye, adliye ve zabitanın ıslâh ve tanzimi —maarife ve
nafiaya ehemmiyet verilmesi— ecnebilere emlak tasarrufu için mü-
sade verilmesi ve buna benzer diğer maddeler...»

Paris muahedesinin esasları:

Paris kongresi (25 şubat 1856) da Fransa Hariciye Nazırı Kont Walevski'nin başkanlığında açıldı. 24 celse devam etti. (30 Mart 1856) da muahede imza edildi.

1 — Osmanlı devleti, Avrupa devletleri hukuk-u umumiyesinden hissedar olacaktır. İmza sahibi devletler ayrı ayrı Osmanlı devletinin istiklâline riayet etmeği taahhüt ettikleri gibi, işbu taahhütlerinin icrasına müştereken mütekeffil oluyorlardı. Bunu ihlâlini mucip olacak herhangi bir harekete, Avrupa'nın umumi menfaatine dokunur bir mesele nazariyle bakacaklardır. Muahedeyi imza eden devletlerle Osmanlı devleti arasında bir ihtilâf zuhur ederse diğer devletler aral buluculuk yapacaklardır.

2 — 18 Şubat 1856 tarihli ıslâhat fermanının münderecatını hüsnü telâkki ettiklerini Avrupa devletleri kaydederler. Bununla beraber devletler, padişahla tebaası arasındaki münasebetlere, Osmanlı devletinin mülki idaresine hiç bir suretle karıştırmayacaklarını taahhüt ederler.

3 — Karadeniz tarafsız bir hale konulmuştur. Burada ne Rusya'nın, ne de Türkiyenin harp gemisi ve tersanesi bulunmayacaktır.

4 — Tuna'da ticaret serbest olacak ve seyrü seferin temini için milletlerarası bir komisyon teşkil edilecektir.

5 — Besarabya hududu, Rusya'nın Tuna ağızlarına hâkim olamaması için tadil olunarak, alınan arazi Boğdan'a ilhak olunmuştur.

6 — Eflâk ve Boğdan'ın iç işlerinde muhtar olmaları müşterek kefalet altına alınmıştır. Bu hükûmetler üzerinde âkidlerden hiç biri hususi bir himaye icra edemeyecektir.

Bu hükûmetlere kanunlarını yapmak, milli ve muntazam bir asker vücuda getirmek hususunda salâhiyet verilmiştir.

7 — Sırbistan'a da aynı teminat verilmiştir. Fakat Osmanlı devleti orada, muayyen noktalarda asker bulundurmamak hakkına malikdir.

8 — İki tarafın birbirlerinden aldığı yerler iade edilecektir. Bu suretle Kırım Rusya'ya, Kars ta Osmanlı devletine iade edilmiştir.

Sulh kongresinin Paris'te toplanması, Üçüncü Napolyon'un saltanatını en parlak bir şekilde süslemiştir. Bu devir,

Fransa tarihinin en parlak devri olmuştur. Kırım muharebesinin neticeleri, bilhassa Osmanlı devleti için çok mühim olmuştur.

En mühimmi, Osmanlı devletinin, Avrupa devletleri arasına kabuldür. Bu suretle devlet görünüşte siyasi bir mevki kazanmış gibi idi ise de, diğer taraftan da Avrupa devletlerinin müşterek vesayeti altına girmiş bulunuyordu. Vakıa bu, herhangi bir devletin himayesi altına girmek demek değildi. Fakat Osmanlı devleti eğer sür'atle kalkınmaz, zayıf düşerse, Avrupa devletlerinin, Osmanlı devleti iç işlerine teker teker karışmalarına da yol açmış demektir. Nitekim böyle de olmuştur. Mustafa Reşid paşa, Âli paşayı bu bakımdan ve biraz da kıskançlığından acı acı tenkit etmiştir.

Osmanlı devlet adamları Kırım'da şimendiferi görerek bunun Türkiyede de tesisini düşünmüşlerdir. Yine ilk defa bu harp vesilesiyle İstanbul'da bir telgraf hattı tesis edildi. Bu hat Kırım'a kadar uzatıldı. Gazetecilik mesleği ilerleme yolunu tuttu. Fakat, harp dolayısıyla ilk defa Avrupa'dan borç para alındı. Alınan paralar mahalline sarfedilemedi. İsraf edildi. Sefahat arttı. Avrupa sermayesi Türkiye'ye girdi.

Avrupa devletlerinin Rus ihtirasları hakkında mukabil tedbirleri:

Paris muahedesiyle Osmanlı imparatorluğu, Avrupa devletlerinin müşterek kefaleti altına girmiş bulunuyordu. Vakıa, Osmanlı devletinin mülki tamamiyeti bu suretle tekeffül olunuyor idi ise de, muahedenin maddelerini, müdahale şeklinde tefsir ederek Rusya'nın Osmanlı devleti hakkındaki ihtiraslarından hakkiyle şüphe edilmekte idi. Bu yüzden İngiltere, Fransa ve Avusturya hükûmetleri (15 nisan 1856) tarihinde Paris'te üç maddelik bir muahede imazladılar. Bu yeni muahedeye göre, eğer Osmanlı tamamiyeti mülkiyesi herhangi bir devlet tarafından ihlâl edilecek olursa bu, «Harp sebebi» addolunacak ve bu üç devlet, Bab-ı Ali ile anlaşarak, Karadeniz kuvvetleriyle mütecaviz devlete karşı harbe gireceklerdi.

Böyle bir muahedenin akdine hakikaten lüzum vardı. Çünkü Rusya, Kırım harbindeki hezimetini üzerine Paris'te imza ettiği muahede ile, Osmanlı imparatorluğu üzerindeki ihtiraslarından vaz geçmek zorunda kalmış, fakat bu ihtiraslarını tatmin için her fırsattan istifade edeceği de anlaşılmıştı.

Müttefik kuvvetlerin İstanbul'dan çekilmesi:

Rusya'ya karşı Osmanlı - İngiliz - Fransız ittifakı mucibince müttefik devletler askerleri Kırım'a gitmek üzere İstanbul'a gelmişlerdi. Muahede ahkâmına göre harbin hitamında bu müttefik kuvvetler derhal İstanbul'u terkedeceklerdi. Fakat muharebe sona erdiği halde muhtelif sebeplerle bu kuvvetler bir türlü memleketlerine gidemedikleri için, İstanbul sokakları, İngiliz, Fransız askerleriyle dolup taşmakta, ve bu da halkın gözüne batmakta, bu yüzden de Tanzimatçılar hakkında ileri geri sözler söylenmekte idi. Nihayet müttefiklerle Bab-ı Ali arasında (13 mayıs 1856) da yapılan bir anlaşmaya göre müttefik askerlerinin azamî altı ay zarfında memleketlerine avdeti temin edilmiştir.

Paris muahedesinin Osmanlı imparatorluğu bakımından kıymeti ve mahzurları:

Umumiyetle Paris muahedesini, inhilâl halinde olan Osmanlı devletinin bir nisbet dahilinde kurtuluş belgesi olarak telâkki edilir.

Paris muahedesini belki bu inhilâli bir müddet için durdurmuştur, fakat, devlet zayıf olduğu takdirde daha fazla Avrupa devletlerinin iç işlerimize müdahalesine yol açmış olması bakımından da zararlı olmuştur diyenler vardır.

Osmanlı imparatorluğu, Karlofça muahedesinden sonra sür'atle gerilemiş, mütemadî mağlûbiyetler sonunda, geniş imparatorluğun birliğini koruyamaz hale gelmiş, devletin kuvvetli zamanlarında bir âtîfet olarak verilmiş olan kapitü-

lâsyonlar, muhterif Avrupalı hıristiyan devletlerin, bilhassa Rusya'nın, istiklâlimizle kabili telif olmayan müdahalelerine sebep olmuştu.

Tanzimatın ilânı sırasında imparatorluğun durumu cidden tehlikeli idi. Bütün hüsnü niyet ve çalışmalarına rağmen ikinci Mahmud, uzun süren saltanatı zamanında ne iç isyanları, ne harici tehlikeleri tamamen bertaraf edememiş, hattâ, Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali paşanın isyanı dolayısıyla, pâdisahlığın bile elden gitmesi tehlikesi karşısında mecburen Rus Çarının, kötü niyetine müstenit olan yardım teklifini, büyük bir üzüntü ve çaresizlik içinde: «Ne yapalım, denize düşen yılanı sarılır!» ata sözüne uyarak kabul etmişti. Bu yardımı Rusya pek pahalıya satmış, meşhur «Hünkâr İskeleyi Muahedesi» ile, Boğazlardaki nüfuz ve hâkimiyetini tesis etmiş ve Türkiyeyi âdeta himayesi altına almıştır. Bir Rus himayesinin fecaati ise aşikârdır.

Çar Nikola Osmanlı imparatorluğu için «Hasta Adam» diyor ve bu hastanın bir an evvel ölümünü temin ederek mirasını taksim etmek istiyordu. Böyle bir taksim vukuunda şüphesiz en kârlı Avrupa devleti Rusya olacaktı. Bunun içindir ki diğer Avrupa devletleri, bilhassa İngiltere, Fransa, Avusturya, kendi menfaatleri bakımından «Hünkâr İskeleyi Muahedesi» ahkâmının bir an evvel hükümden kaldırılmasına çalışmışlardır.

Tanzimatçıların başlıca muvaffakiyeti, Rus ihtirası karşısında Osmanlı imparatorluğunun çaresiz ve tek başına kaldığı bir devirde, İngiltere, Fransa ve sonradan Sardinya devletlerini, Rusya'ya karşı bir ittifak çerçevesi etrafında toplamış olmasıdır. Bu hal, tarihimizde hemen ilk defa vâki oluyordu. Bu ittifakın neticesinde Rusya mağlûp oldu. Paris muahedesi aktedildi. Bu muahedeye göre müttefiklerimizin, bizim bütün haklarımızı kabul etmeleri gerekirdi. Fakat, Rusya'ya karşı birlikte harp etmiş olmamıza rağmen müttefiklerimiz, daha ziyade ileride kendileri için zararlı olacak olan Rus genişlemesini önlemeğe daha ziyade ehemmiyet vermişler, Türkiyenin menfaatlerini ise, şatafatlı gösterişlere rağmen ikinci plâna atmışlardır.

Paris muahedesinin en mühim esası «Avrupa hukuku

umumiyesinden istifade ettirilmesi, ve bilhassa «Osmanlı istiklâli ile tamamiyeti mülkiyesinin, Avrupa devletlerinin kefaleti altında bulundurulması» keyfiyeti idi.

Görünüşte bu maddeler Osmanlı devletinin lehinde idi. Ve Rusya'nın, müstakbel bir tecavüzüne mâni olurdu. Fakat buna mukabil, Avrupa'nın müşterek himayesine girmiş bulunan Osmanlı imparatorluğunun, ileride hâmi devletlere, bir takım müdahale kapılarını da açık bıraktığı meydandadır. Nitekim, daha muahedenin imzası kurumadan, Cidde, Cebel-i Lübnan meselelerinde bu husus açıkça kendini göstermiştir.

Paris kongresinde, murahhasımız büyük devlet adamı Âli paşanın gayretlerine rağmen mütteliklerimiz, devletimizin inkıraz çukuruna doğru itilmesinde başlıca âmil olan kapitülâsyonların kaldırılmasına yanaşmamışlardır.

Şu kısa izabattan anlaşılır ki, Türkler için en büyük garanti, Avrupa devletlerinin garantisi değildir, bizzat kendisinin kuvvetli oluşudur. Nitekim, Paris muahedesinden dört sene sonra, Kırım harbinde müttelikimiz olan Fransa'nın imparatoru Üçüncü Napolyon, İngiltere Kraliçesinin kocası prens Albert'e:

«Osmanlı devleti tedavisi imkânı olmayan bir hastadır, hattâ parça parça edilmesi icap eden bir ölüdür. Binaenaleyh onun mirasını derhal taksim etmeliyiz!» diyecek kadar yüzüstü edebiliyordu.

Paris muahedesi bu bakımdan, günün icaplarına ve batı devletlerinin menfaatlerine göre tanzim edilmiş, biz kuvvetli olduğumuz vakit faydalı, fakat zayıf olduğumuz vakit aleyhimize işleyebilecek gösterişli bir belgedir. Buna rağmen imparatorluğun en buhranlı devrinde Mustafa Reşid, Âli ve Fuad paşalardan mürekkep üç büyük devlet adamının hizmetlerini sifâyiş ve minnetle anmak bir kadirşinaslık eseridir.

Âli paşanın azliyle Mustafa Reşid paşanın beşinci sadareti:

Âli paşa, Mustafa Reşid paşanın yetiştirmesidir. Fakat haricî siyasette hocasından üstün olduğu rivayet edilir. Kırım harbi sonunda Paris kongresine, murahhas olarak Mus-

tafa Reşid paşa gitmek istemişti. Fakat İngiliz taraftarlığıyla tanındığı için Fransa'nın müdahalesiyle kongreye Âli paşanın gönderilmesi, Mustafa Reşid paşayı pek fazla müteessir etmiş, bu yüzden Paris muahedesini ve Âli paşayı pek şiddetli ve insafsızca tenkitleriyle müşkül durumlara sokmuştu. Bu defa da İngiliz elçisi Statfort of Redklif'in müdahalesiyle Âli paşa azledilerek yerine Mustafa Reşid paşa beşinci defa sadrazamlığa getirilmiştir (1 kasım 1856). Bir müddet sonra (6 ağustos 1857) de azledilen Mustafa Reşid paşa, (22 ekim 1857) de altıncı ve sonuncu defa bir kere daha sadrazamlığa tâyin edilmiş, nihayet sadrazam olarak, (7 ocak 1858) de vefat etmiştir. Osmanlı devlet adamlarınınve Tanzimatın en değerli ve büyük bir siması idi (hal tercümesi, sadrazamlar listesi kısmındadır.)

Tuna ağzındaki adaların Türkiyeye verilmesi:

(19 haziran 1857) tarihinde Türkiye, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya, Sardinya ve Rusya arasında yeni bir muahede aktedildi. Bu muahede, Paris muahedesine eklenmiş vesika idi. Buna göre:

«Tuna deltasındaki adalar, Paris muahedesine göre Boğdan'a terkedilmişti. Bunlar yine eskiden olduğu gibi Osmanlı imparatorluğuna ilhak edilmiştir. Paris muahedesinde hiç bahsi geçmeyen Yılan adası — Fidonisi de Türkiyeye verilmiştir. Türkiye bu adada bir fener kulesi yaptıracaktır.»

Memleketeyn meselesi: (Eflâk ve Boğdan)

1858 yılında Hariciye Nazırı Fuad paşa. Memleketeyn meselesi hakkında Paris'te toplanmış olan Konferansa muharrahas tâyin olundu. Mesele şu idi:

Kırım harbi sırasında, ihtiyaten Avusturyalılar tarafından işgal edilmiş olan Eflâk ve Boğdan 1857 senesi Mart ayında tahliye edilmişti. Paris muahedesine göre, bu iki Osmanlı devletine bağlılığı, yalnız vergi vermekten ibaret kalmış, iç

işleri intihapla iş başına gelen iki divan tarafından görülmekte bulunmuştu (Paris muahedesi 22 - 27 maddeleri).

1855 Viyana konferanslarında, daha Paris kongresinde Fransa, bu iki beyliğin birleşmesini ileri sürmüştü. Rusya, böyle bir birleşmenin, Osmanlı devleti üzerine yürümek için bir ileri karakol olacağından bu birleşmeyi tehlikükle destekledi. Fakat bu durum, Transilvanya ve Bu kovina kıtaları dolaşısıyla Avusturya'yı telâşa düşürdü. Esasen bu birleşmeyi Osmanlı devleti de istemiyordu. Çünkü böyle bir hal, yeni ve müstakil bir devletin doğması demektir. İngiltere de Osmanlı devleti tarafını tuttu.

Paris muahedesi beynelmîlel komisyon Bükreş'te toplandı. Osmanlı devleti de iki divanın intihabı hakkındaki fermanı neşretti. Prusya, Fransa ve Rusya hükûmetleri, iki divan intihabını tanımadılar. Üçüncü Napolyon ile, Çar Aleksandr 1857'de Stutgard'ta buluştular. Çar, Fransa imparatoruna, İtalya'daki politikasına muhalefet etmeyeceğini, Napolyon da Romanya meselesinde Rusya'yı destekliyeceğini vadeddi. Bunun üzerine ağustos ayında Rusya, Fransa, Prusya ve Sardinya hükûmetleri, İstanbul'daki elçilerini geri çağırdılar. Yeni bir harp çıkması ihtimali her tarafı telâşa düşürdü.

Fakat birdenbire vaziyette bir değişiklik oldu. Üçüncü Napolyon Rusya ile müttefik olmakla İngiltere'yi gücendirmiş olmaktan çekindi. Osborn'a giderek Kraliçe Viktorya ile görüştü. Fransa imparatoru Üçüncü Napolyon bu mülâkatta:

«Osmanlı devletinin, tedavisi mümkün olmayan bir hasta, hattâ parça parça edilecek bir ölü olduğunu, binaenaleyh Akdeniz devletlerinin Şimalî Afrika'yı taksim etmelerini, İspanya'nın Fas'ı, Fransa'nın Tunus'u, Sardinya'nın Trablus garbı, İngiltere'nin de Mısır'ı alması icap ettiğini» söylüyordu.

Bunun üzerine, Hindistan'daki isyanla uğraşan İngiltere Rusya ve Fransa'yı gücendirmemek için Memleketeyn (Eflâk ve Boğdan) işinde geriledi. Bundan sonra Bab-ı Ali de Boğdan intihaplarını feshetmeğe mecbur kaldı. Elçiler tekrar İstanbul'a geldiler.

İşte Fuad paşa bu mesele için Paris'e gidiyordu. Bu muahede (19 ağustos 1858) de Paris'te aktedildi. Hükümleri hülasaten şöyle idi:

«Memleketeyn beyleri (voyvodaları) Osmanlı devletinin hâkimiyeti altındadır. Bu beylikler içişlerinde tamamen serbest olacaklardır. Bu iki beylik, ahali tarafından seçilecek birer meclis tarafından idare edilecektir. Her iki beyliğin müşterek işlerini görmek üzere de bir (Merkezî komisyonu) kurulacaktır. Boğdan beyliği her sene Osmanlı hazinesine 1,5, Eflâk ta 2,5 milyon kuruş vergi verecektir. Bu beyliklere bir tecavüz vâki olursa metbu devlet olan Osmanlı hükûmeti, beyliklerle mutabık kalmak şartıyla müdafaa edecektir. Voyvodalar, millet meclisi tarafından kaydı hayat şartıyla intihap edilecektir. Millet Meclisleri yedi sene için seçilecektir. (Merkezî Komisyon) iki beyliğin arasındaki Fokşani'de toplanacaktır.»

Bu muahede, Eflâk ile Boğdan'ın, bir tek idare altında birleşerek müstakil bir devlet teşkil etmelerine doğru atılmış bir adamdı.

Bu muahedeye göre, iki beyliğin voyvodaları ayrı ayrı şahıslar olacaktır. Fakat 1859 yılında beylikler bir adım daha attılar. Boğdan ilkönce (17 ocak 1859) da Miralay Aleksandr Jean Kuza'yı prens intihap etti. 19 gün sonra da, Eflâk (5 şubat 1859) da aynı prensi seçti. Bu suretle iki beylik bir kişi uhdesinde birleşmiş oldu. Bab-ı Ali, yeni ve müstakil bir devletin kuruluşu demek olan bu vaziyeti kabul etmedi, Avusturya da Türkiyeyi tuttu ise de diğer devletlere lâf anlatmak mümkün olmadı. Nihayet mecburen fiili durumu tasdik etti. Müstakbel Romanya'nın teşekkülüne doğru bir adım daha atılmış oldu.

Karadağ meselesi:

Karadağ toprakları, Adiryatik denizi kıyısında dağlık bir arazidir. Ahalisi, ortodoks Sırlardan müteşekkildir. Uzun asırlar Karadağlılar, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamışlar ise de, topraklarının çok sarp oluşu yüzünden, Türk hâkimi-

yeti buralarda tam fiili olmaktan ziyade, nisbeten nazari kalmıştır. Karadağlılar, iptidai bir idare teşkilâtına maliktirler. Kabile hayatı yaşarlardı. Reislerine Vladika denilirdi ve bu reisler, aynı zamanda dinî hüviyeti de hâiz bulunurlardı. Papas olan bu reisler, evlenmedikleri için, ölenin yerine daima yeğenleri geçirdi. Fakat 1852 de Vladika olan Danilo, dinî sıfatından sıyrılarak evlendiği için, kendisinden sonra çocuğu bu mevkie geçmek suretiyle irsî bir idare kurmuştur.

Ruslar, daima bu iptidai dağlıları, metbuaları olan Türkiye aleyhine kışkırtırlardı. Son ayaklanmayı Serdar-ı ekrem Ömer paşa tenkil etmiş, fakat bu tenkil hareketi tamamlanmadan Avusturya ve Rusya'nın şefaati ile iş yarım bırakılmıştı.

Paris muahedesinden sonra Karadağlıların istekleri artmış, hattâ Danilo istiklâlini ilân etmek bile istemiş ise de, Bab-ı Ali, bu havalide Türk hâkimiyetinin kabulünde ısrar ettiği için karışıklıklar çıkmış, bunun üzerine de Bab-ı Ali Karadağa asker sevketmiştir. Başlangıçta Türk ordusu muvaffakiyet kazandı ise de (13 mayıs 1858) de Danilo'nun kardeşi Mirko'nun kumandasındaki Karadağlı kuvvetlere Grakhovo muharebesinde mağlûp olmuştur.

Karadağ hâdisesi, Osmanlı devletinin bir iç meselesi olmasına rağmen, Paris muahedesini imza eden Fransa hükûmeti, Adiryatik denizine filosunu göndererek âsileri himaye etmiştir. Bab-ı Ali, son mağlûbiyetin acısını çıkarmak için hazırlandığı sırada derhal Avrupa devletleri işe müdahale etmişler ve Türkiye, Avusturya, Fransa, İngiltere, Rusya ve Prusya arasında Karadağ meselesinin halli için bir protokol imza edilmiş (8 kasım 1858) dir.

Bu protokola göre Grakhova Karadağa bırakılmış, Kulaşin Türkiyeye kalmış ve bu suretle hudut taksimi ile anlaşmazlığa son verilmiştir. Fakat mesele bununla kapanmamış, Abdülâziz devrinde de Karadağ hâdiseleri devletin başına büyük gaileler açmıştır.

Cidde ve Cebel-i Lübnan meseleleri:

Tanzimat fermanı ve onu takiben 1856 ıslâhat fermaniyle, Osmanlı hükûmeti, müslim tebaasıyla hristiyan tebaası arasında tam hukukî ve insani eşitliği kabul ve ilân etmişti. Dış tesirler dolayısıyla da Hristiyan tebaamız, bu eşitliği su-iistimal ederek lüzumsuz şımarıklıklar yapmağa başladıklarından, asırlardan beri Hristiyanlara karşı daima müsamaha ile muamele eden Türk ve müslüman tebaamız, bu gibi halleri hoş görmemekte idi. Tanzimatın ve ıslâhat fermanının şekline göre, hâkim unsur olan müslüman ve Türkler, âdetâ gayri müslim tebaa karşısında, suçlu duruma düşmüş gibi idiler. İşte bu durum dolayısıyla iki unsur arasında gün geçtikçe bir itimatsızlık, hattâ nefret başlamış bulunuyordu.

Bunun ilk tezahürü Cidde'de görüldü. Hac mevsiminde Cidde'de bulunan kalabalık müslüman halk, bir takım tahrikçilerin teşvikiyle birdenbire galeyana gelerek hristiyanlara karşı şiddetli hareketlere, hakaretlere başlamışlardır. (15 temmuz 1858). Rivâyete göre Fransız konsolosu ile, İngiltere Vis-Konsülü, bu kargaşalıkta, kendi hemcinslerini himaye ederken öldürülmüşlerdi.

Usulen böyle bir iç buhran ve kargaşalık sırasında hâkim devletin işe müdahale ederek suçluları tecziye etmesini beklemek gerekirken, o sırada müttefikimiz olan İngiltere ile Fransa filoları Cidde önüne gelerek şehri bombardıman etmişler, ve hattâ 4 ağustosta, bu iki devletin ısrarı üzerine Cidde eşrafından 10 kişi müşevvik oldukları bahanesiyle idam da edilmiştir.

Paris muahdesiyle Osmanlı devletinin istiklâlini garanti eden iki müttefik devletin, bu kadar haşın bir tarzda iç işlerimize karışması, hem memleketimizde, hem de İslâm âleminde derin bir tesir husule getirmiştir. Şimdi anlatacağımız Lübnan vakasının zuhurunda, bu üzücü hâdisenin tesiri olduğu kabul edilir.

Lübnan meselesi:

Evvelce de gördüğümüz gibi Lübnan'da bilhassa iki unsur arasında daimî bir rekabet vardır. Bunlardan birincisi, ekserisi Müslüman olan Dürziler, diğeri Hıristiyan olan Mârûnilerdir.

Dürzileri İngilizler, Mârûnileri Fransızlar himaye ve sehabet ederler. Cidde vak'asından sonra bu iki unsur arasındaki münâferet büsbütün arttığı için Şam vâlisi ve Arabistan Müşiri olan Nazir Ahmed paşa, durumun tehlikesini izah ederek vaktinde Bab-ı Aliyi ikaz etmiş ve askerî yardım istemişse de, Bab-ı Ali aldırış etmediği gibi mevcut askerin de bir miktarını geri çekmiştir.

Hâdisе, (27 mays 1860) ta birdenbire patlak verdi. Babde'de, 500 kadar Hıristiyan Mârûnî ayaklanarak bir Dürzî köyünü basmışlar, bunun üzerine Dürziler de meşhur Canbulat ailesinden Said bey ile İsmâil-ul-Atraş idaresinde Mârûniler üzerine harekete geçmişlerdir. Mârûnilerin bu hareketi sür'atle genişlemiş Haşeyyâ, Hasbeyyâ, Cizzin, Zahle, Deyr-ül-Kamer ve Sayda'da pek çok yağma ve katil hâdiseleri olmuştur. Fransızların mübalâğalı velvelelerine göre bu hâdiseler sırasında 12000 kişi öldürülmüştür.

Kısa bir müddet sonra aynı yağma ve kıtal hâdiseleri Şama da sirayet etmiştir. Şam'daki hâdiseler sırasında Amerika ve Felemenk konsoloslarının da bulunması işin vehametini büsbütün arttırmış, Avrupa devletleri merkezlerinde yapılan mübalâğalı gazete neşriyatı yüzünden efkârı umumiye fevkalâde heyecanlandırılmıştır. Nazir Ahmed paşanın vaka-ya derhal müdahale etmemesi, idarî bir hatâ olarak gösterilir.

Daha Şam vakasının hudusundan evvel Bab-ı Ali, salâhiyeti fevkalâde ile, Hariciye Nazırı Keçeci - zâde Fuad paşayı 3000 askerle Lübnan'a gönderdi. Fuad paşa, Beyrut'a vardığı vakit, Şam hâdisesini öğrendi ve derhal Şam'a hareket etti.

Hâdisе dolayısıyla Avrupa devletlerinin ve bilhassa şımarıklığı bir türlü sükûnet bulmayan Üçüncü Napolyon'un

müdahalede bulunacakları muhakkak görüldüğünden, Osmanlı devletinin Fuad paşayı göndermekten maksadı böyle bir müdahaleden evvel toprağın sahibi sıfatıyla mücrimleri tecziye ederek, Avrupa müdahalesinin önüne geçmek veya böyle bir müdahale olursa yapılacak bir iş bırakmamaktır.

Fuad paşanın, vakanın çok ciddî olması dolayısıyla bir an evvel âsaiyişi temin etmek için belki de lüzumundan fazla şiddet gösterdiği anlaşılmaktadır. Fuad paşa Şam'a varır varmaz derhal askerî bir divanı harp teşkil ederek müşevvikleri ve mücrimleri alelâcele muhakemeye başladı. Muhtelif rütbede asker ve halktan 185 kişiyi derhal kurşuna dizdirdi. Bunların arasında, vaktiyle Bab-ı Aliyi ikaz etmiş olan, Kırım harbinde Çatana zaferinin kazanılmasında büyük hizmeti görülen Müşir Ahmed paşa da vardır. Nazır Ahmed paşanın idamı, ancak tedhiş ve siyasî bir lüzum üzerine yapılmıştı. Yoksa Ahmed paşanın idamının haksız olduğu aşikârdır. Diğer idam edilenler arasında Miralay Ali bey, kaymakam Osman bey, kaymakam Abdüsselâm bey, binbaşı Mehmed Ali ağalar vardır.

Rivâyete göre Nazır Ahmed paşa, haksız yere idam edildiğini bilmesine rağmen kurşuna dizilmeden önce:

«Eğer devletin gailisi benim ölümümle bertaraf edilecekse kanım helâl olsun!» demiş, bu kararı tatbik eden Fuad paşa da büyük bir teessür duymuştur.

Fuad paşanın bu icraatı, İngilizler tarafından takdir edilerek, Bab-ı Aliye «Filistin, Suriye ve Lübnan» dan mürekkep bir Hidivlik teşkil edilmesi ve Hidivliğe de Fuad paşanın getirilmesi tavsiye edilmiş ise de, vatanperver bir insan olan Fuad paşa bu teklifi:

«Devletin taksimi demek olan böyle bir düşüncenin hatıra getirilmesi bile azim teessüfe şayandır» sözleriyle şiddetle reddetmişlerdir.

Lübnan ve Şam hâdiseleri dolayısıyla bilhassa Fransız matbuatının mübalâğalı neşriyatı neticesinde devletler Lübnan ve Şam buhranına müdahaleye karar vermişlerdi. Esasen Fransa'nın ötedenberi Suriye'de gözü vardı. Fransa'nın

istilâ emellerinden kuşkulanan Avrupa devletleri, bilhassa İngiltere'nin tertibiyle (3 ağustos 1860) ta Paris'te bir protokol imza edildi. Türkiye namına bu protokolü Paris büyük elçimiz Ahmed Vefik paşa imza etmiştir. Diğer imza eden devletler de Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'dır. Protokolün ana fikri:

«Suriye'de âsaişin temini için Türkiye'ye yardım adı altında gönderilecek askeri müdahalede hiç bir devletin arazi ilhakı gibi bir maksat takip etmiyeceği» idi.

Bu karar, şüphesiz Fransa'nın Suriye'yi ilhak etmek hususundaki ihtirasını önlemek içindi. Yedi maddeden mürekkep olan bu protokolde:

«Türkiyenin muvafakati üzerine âsaişi temin maksadiyle Suriye'ye devletler tarafından 12 bin kişilik bir kuvvet gönderilecekti. Bunun 6000 i Fransızdı. Bu Avrupalı kuvvetin kumandanı, Suriye'deki Osmanlı fevkalâde komiseri ile temas ederek hareket edecekti. Devletler yine bu maksatla Suriye sahillerine filo da gönderebileceklerdi. Bu kuvvtler Suriye'de altı ay kalabileceklerdi.»

Paris muahedesindeki kat'i kayde rağmen, devletler kısa bir zaman sonra Osmanlı devletinin bir iç buhranına resmen askeri müdahalede bulunmaktan çekinmemişlerdir.

Bu anlaşma üzerine Fransa, general Beufort d'Hautpoul kumandasında 6000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Diğer devletler asker göndermedilerse de, Beyrut limanına 5 Fransız, 5 İngiliz, 2 Rus ve bir de Avuturya harp gemisi gözdermişlerdir. Aasıl garibi, anlaşmada imzası olmadığı ve kimse tarafından da davet edilmediği halde şımarık Yunan hükûmetinin de erzak yardımı bahanesiyle birkaç gemi göndermesidir!

Karışıklıkları bastırmak ve bu bahane ile Suriye'de yerleşmek hevesiyle gelen Fransız askerleri, Fuad paşanın daha evvel aldığı şiddetli tedbirlerle iğtişanın bastırılmış ve Suriye'de tam bir sükûn ve âsaiş hüküm sürmekte olmuş bulunduğunu görerek şaşırdılar. Yapacak bir şey kalmamıştı. Fuzulî bir gelişti. Buna rağmen Fransızlar memleket içinde tatsız bir gösteriştan başka bir şey yapamadılar.

Cebel-i Lübnan imtiyazlı, müstakil sancak haline getiriliyor:

(5 eylül 1860) ta Suriye'ye sevkedilen Avrupalı askerlerle birlikte, mahallî tetkiklerde bulunmak üzere bir de Avrupalı komisyon gönderilmişti. Bu komisyon, Lübnan'ın imtiyazlı bir müstakil sancak haline getirilmesi hakkında bir rapor hazırladı. Bu rapor daha sonra İstanbul'da tetkik ve taddil edilerek, Türkiye, İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında imza edildi (9 haziran 1861).

Protokolün hülâsaten esasları şunlardır:

1 — Tâyin ve azli Bab-ı Aliye ait olmak üzere Lübnan, bir hristiyan mutasarrıf tarafından idare edilecektir. Bu mutasarrıf, her türlü idarî ve malî salâhiyete malik olacaktır.

2 — Mutasarrıfın başkanlığında 2 müslüman, 2 Mârûnî, 2 Dürzî, 2 Rum - Katolik, 2 Rum - Ortodoks ve 2 de Metvâli-lerden mürekkep olmak üzere on kişilik bir idare meclisi bulunacaktır.

4 — Mutasarrıf lüzum görürse âsaiyişi temi niçin Suriye ordusundan yardım isteyebilecektir.

5 — Bab-ı Ali, 3500 kese olan Lübnan vergisini 7000 kese kadar çikarabilecektir.

Bundan sonra aynı gün ek bir protokol ile de Lübnan mutasarrıfının vezir pâyesinde olması, merkezinin Deyr-ül-Kamer'de olması, müddetinin üç sene bulunması, muhake- mesiz azledilmemesi de bir fermanla ilân edilmiştir.

Bu suretle yıllardan beri müzmin bir iğtişâş merkezi halini alan Lübnan meselesi de bertaraf edilmiş oldu.

ABDULMECİD DEVRİNDE İÇ OLAYLAR

1840 yılında, ilk Ceride-i Havadis neşredilmiştir.

Yeni ahz-ı asker usulünün ihdası (6 Eylül 1843) :

Tanzimatın ilânına kadar askere alınanlar, müddetsiz olarak bu hizmette kalırlar, ne vakit memleketlerine dönecekleri malûm olmazdı. Tanzimat fermanının ilânından sonra her ferdin askerlik müddeti 4 - 5 seneye indirilmiş ve istibdal usulü konulmuştur. Böylece daimî askerlik ilga edilmiş, geliş güzel asker toplanmasına nihayet verilmiş, kur'a usulü ihdas edilmiştir.

İdadilerin teşekkülü (1845) :

Islahat hareketlerinin başlaması üzerine, medreselerin yanında mektepler açılmağa başlamıştı. Sultan Mahmud zamanında bugünkü orta mekteplere muadil olan «rişdiye» mektepleri tesis edilmişti. Abdülmecid zamanında da liseye muadil olan idadiler tesis edilmiştir.

Dede Efendi'nin vefâtı (30 Kasım 1846) :

Bu sene, musikimize unutulmaz şaheserler hediye eden, büyük musiki üstadı «Hammâmî - zâde İsmail Dede Efendi» vefat etmiştir. Dede Efendi'nin babası Süleyman Ağa'dır. Dede Efendi (9 Ocak 1778 = 10 Zilhicce 1191) cuma günü İstanbul'da Şehzadebaşında doğmuştur. Bu büyük musikîşinas, ilk tahsilinden sonra Yenikapı Mevlevîhanesine devam etmiş, edebiyat, farisi ve musiki tahsil etmiş, Mevlevî çilesini tamamladıktan sonra da «Dede» ünvanını almıştır. Üçüncü Selim ve

İkinci Mahmud devrinin en mâruf simâlarından ve pek çok eserleri vardır. Bu devirde «fasl-ı hümayun hanendesi» ve «Musahib şehriyari» olmuştur. Klâsik musikimizin yetiştirdiği dehâlerdendir. Sultanî yegâh, nev - eser, sebâ - puselik, hicaz - puselik, araban - kürdi makamları onundur. Hâlen onun eseri olarak 210parça bilinmektedir. Dede Efendi'nin en büyük mazhariyeti, her ikisi de musikiye âşına ve üstad olan Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud gibi iki değerli hükümdar zamanında yaşamış olması ve onlar tarafından takdir ve taltif edilmiş olmasıdır.

Maarif-i Umumiye Nezaretinin ihdası (1847):

Sıbyan mektepleri, Rüşdiyeler ve idadileri idare edecek olan Maarif-i Umumiye Nezareti bu sene teşkil edilmiş ve ilk Nazır olarak ta Rumeli Kadı-askeri Vakanüvis Esad Efendi tayin edilmiştir.

Encümen-i Danış açılış merasimi (18 temmuz 1851) :

Encümen-i Danış, bir ulûm akademisi mahiyetindedir. Bu hayırlı ve fevkalâde faydalı müessese (18 temmuz 1851) de Bezm-i Alem valide sultanın Sultan Mahmud türbesi yanında yaptırmış olduğu «Dâr-ül-Maarif» binasının bir salonunda açılmıştır. Açılış merasiminde Abdülmecid de bizzat bulunduğu gibi, Sadrazam, diğer vükelâ ve ilim adamları da bulunmuştur. Encümen, 40 ı aslı ve 30 u fahrî olmak üzere 70 âzadan mürekkep olup, ilk reisliğine ulemâdan meşhur Kadı-asker Ebu İshak - zâde Şerif Mehmed efendi, ikinci reisliğine de şair Abdülhak Hâmid'in babası müverrih Hayrullah efendi getirilmiştir.

Aslı âzalar arasında o devrin en tanınmış ve değerli ilim adamlarından Hayrullah efendi, Cevdet paşa, Ahmed Vefik paşalar bulunduğu gibi, fahrî âzalar arasında da Avusturyalı meşhur müverrih Hammer, İngiliz müsteşriklerinden Rad-hause, Fransız âlimlerinden Bianchi gibi beynelmilel tanınmış şahsiyetler vardı.

İlk Osmanlı istikrazı: (28 haziran 1855)

Osmanlı imparatorluğunun yükselme devrinde gelir kaynakları hudutsuz olduğu için bütün israflara rağmen devlet hazinesi hiç bir vakit para sıkıntısı çekmezdi. Fakat, bu parlak devir sona erdikten sonra gelir kaynakları azalmış, buna mukabil israf ve sefahat artmış ve bu suretle devlet geliri, giderine kifayet etmez olmuştu. Osmanlı devlet adamları bu bütçe açıklarına ancak ya munzam vergiler ihdas etmek ve yahut ta para ayarını düşürmek suretiyle çare aramışlar, fakat her iki surette de hem halk vergi yükünden bunalmış, memleket dahilinde isyanlar çıkmış, hem de para ayarının bozulmasından İstanbul'da zaman zaman asker veya halk isyanları husule gelmiştir.

Kırım harbinin devam ettiği yıllarda, Osmanlı devleti harp masraflarının fazlalığı karşısında bunalmış, çaresiz kalmış ve ilk defa (28 haziran 1855) te Londra'da aktedilen beş maddelik bir mukavele ile İngiltere ve Fransa'dan 5.000.000 İngiliz liralık yüzde 4 faiz ve yüzde 1 amortisman ile bir istikraz akdetmiş, borcun itfasına karşılık olarak ta Mısır haracını, İzmir ve Suriye gümrüklerinin hasılatı gösterilmiştir.

Tanzimatla birlikte açılan bu istikraz kapısı bir daha kapanmamış, borç miktarı gittikçe artmış, bazen faizi bile ödememez hale gelmiş, bu da devletin malî itibarını zedelediği gibi, istiklâl mefhumu ile bağdaşamıyacak müessif hâdiselere sebep olmuştur. İstikrazlarla birlikte israfın da arttığı söylenebilir.

İlk telgraf hattının işlemeğe başlaması: (9eylül 1855)

Osmanlı imparatorluğunda ilk telgraf hattı Kırım harbi sırasında yapılmıştır. Muharebe sırasında İngilizlerin yardımı ile evvelâ İstanbul'dan Varna'ya kadar, daha sonra da kablo ile Varna'dan Kırım'daki Balaklava'ya kadar uzatılmıştır. Bu telgraf hattı vasıtasıyla Kırım'dan İstanbul'a gönderilen ilk haber, Malakof zaferinden sonra Sivastopol'un zaptı ve işgali haberi idi.

**Süveyş kanalı hafriyatının
başlaması: (24 Nisan 1859)**

Akdenizle Kızıl denizi birbirine bağlayacak olan böyle bir kanalın açılma teşebbüsü çok eskidir. Firavunlar zamanında da böyle bir kanal açılmış ise de, Romalılar zamanında bakımsızlıktan kapanmıştır. Halife Hazreti Ömer zamanında 320 kilometre uzunluğunda yeniden bu kanal işlemeğe açılmış, bu da Abbasiler zamanında ihmal yüzünden, uzun müddet işletilememiştir. Osmanlılar zamanında da aynı teşebbüs üzerinde durulmuş, bilhassa Hind seferlerinin başladığı yükselme devrinde bu bir zaruret halini almış ise de, batı Avrupa büyük seferleriyle pek fazla meşgul olan Osmanlı devleti bu teşebbüse maalesef başlayamamıştır. Halbuki böyle bir kanal, Avrupa ile Hind ve Şarkî Asya arasında en kestirme ticaret yoludur.

Nihayet bu kanalın bugünkü haliyle açılması, 19 uncu asırda mümkün olmuştur. Bu sırada Mısır vâlisi Said paşa idi. Kanal hafri fikrini Fransız diplomatlarından Ferdinand de Lesseps ortaya atmış, İngilizler buna mâni olmağa çalışmışlar, fakat Mısır hizmetinde bulunan ve isimleri Linant ve Mougel olan iki Fransız mühendisi projeyi 1855 te hazırlamış, ertesi sene imtiyazı verilmiş ve (24 nisan 1859) da ilk hafriyat başlamıştır.

Bu projeye göre kanal Akdeniz'deki Port-Said'ten başlayarak, Kızıldenizdeki Süveyş limanına kadar 162 kilometredir.

**Aydın demiryolunun inşasına
başlanması: (1854):**

Bu sene, İngilizler tarafından «Aydın Demiryolu» hattının yapılmasına başlanmıştır.

Kuleli vakası (14 eylül 1859) :

Kuleli vak'ası bir suikast teşebbüsüdür ve Abdülmecid ile, Tanzimat erkânı aleyhine müteveccihdir. Bu suikast te-

şebbüsü fiil haline inkılâp etmemiş, yalnız tasavvur halinde iken yapılan ihbar üzerine suikastçılar yakalanmıştır. Bu ismi almasının sebebi de, yakalanan elebaşılardan, Boğaziçi'ndeki «Kuleli kışlası»nda muhakeme edilmiş olmasındandır.

Böyle bir suikast teşebbüsüne kalkışmanın, tanzimatın İslâm efkârı umumiyesinde uyandırdığı aksülâmel ile, Sultan Mecid'in son zamanlardaki saray israfatına karşı olduğu tahmin edilmektedir.

Vakanın ilk teşebbüsü Musul'daki Süleymaniye Sancağı ahalisinden Şeyh Ahmed isminde birisidir. Vakanın meydana çıkışından 4 - 5 ay evvelindenberi gizli bir fesat cemiyeti kurmakla meşgul olan bu adam, evvelâ Rumeli ordusu feriklerinden Çerkes Hüseyin Daim paşayı kandırmış, aynı zamanda Arnavud Cafer - Dem paşa da gizli cemiyete dahil olmuştur. Bu Arnavud paşasının okuyup yazması da yoktur. İmalât meclisi âzasından binbaşı Rasim, Tophane kâtiplerinden Arif beyler de cemiyete dahildirler. Rivâyete göre, Hezargradlı Şeyh Feyzullah ile Kütahyalı Şeyh İsmail de müritleriyle birlikte yardım vaadinde bulunmuşlar, Arnavud Cafer-dem paşanın Arnavud askerlerinin de işe katılacağı hesaba katılmıştır.

Bu pek karışık hüviyetteki şahsiyetlerin gayeleri «Şariat istemek» olduğu anlaşılıyor.

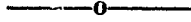
Suikastçılar, Kılıç Ali paşa camiinde toplantı halinde iken suçsütü yakalanmışlardır. İhbar eden Mirliva Tatar Hasan paşadır. Hasan paşa meseleyi Kolağası Hasan ağadan, o da Tophane muzika başçavuşu Erzurumlu Mehmed'ten öğrenmiştir.

Yakalananların sayısı 41 kişidir. Bir kısmı da kaçmışlardır. Mevkuflar, Kuleli kışlasına götürülmüşlerdir. Bu sırada elebaşılardan Arnavud Cafer - dem paşa, yolda korkusundan kendisini kayıktan denize atarak cezasını kendi kendine vermiştir. Diğerleri, sadrazamın riyasetinde Şeyhülislâm, Serser, Tanzimat ve Ahkâm-ı Adliye meclisleri ve Dâr-ı Şûray-ı askerî reislerinden kurulmuş olan bir «Divan-ı Mahsus» ta

muhakeme edilmişlerdir. İstintak işlerini, o sırada Meclis-i Vâlâ ikinci kâtiplerinden Mithad Efendi/Paşa idare etmiştir.

Elebaşılardan Şeyh Ahmed efendi, Hüseyin Dâim paşa, Arif ve Rasim Beyler idama, diğerlerinin de bir kısmı kürek, kalebent, hapis ve nefiy cezalarına mahkûm edilmişlerse de idam mahkûmlarının cezalarını Abdülmecid müebbet küreğe tahvil etmiştir.

Muhakeme (14 eylül 1859) da başlamış ve (8 ekim 1859) da sona ermiştir.

SULTAN ABDÜLMECİD'İN VEFATI

(25 Haziran 1861 — 16 Zilhicce 1277)

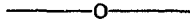
Sultan Abdülmecid, bazı noksanlarına rağmen Osmanlı padişahlarının en değerlilerindendir. Şahsen pek çok ve takdire şayan meziyetleri vardır. Babası İkinci Mahmud tarafından tahsil ve terbiyesine fevkalâde itina gösterilmiştir. Esasen kendisi de zeki ve çalışkan bir insandır. En büyük meziyetleri, zekâsı, terbiyesi, zarafeti, merhameti, adalet hissinin büyüklüğü, zulümden ve ka ndökmekten asl âhoşlanmaması, tebaasına ve hattâ bütün insanlara karşı şefkati, yeniliğe karşı samimi düşkünlüğüdür. Bütün bunlar, bir fani için, bir devlet reisi için elbette en güzel meziyetlerdir. Onun en büyük kusuru, babası gibi icabında sert olamayışı, iradesinin zayıf bulunuşudur. Onun şahsî meziyetleri, hemen bütün Avrupalı yazarlar ve devlet adamları tarafından da tasdik ve takdir edilmiştir.

Tahta çıktığı ilk senelerde normal bir yaşayışı vardı. Tutumlu idi, israftan hoşlanmazdı. Fakat zamanla bu tutumunda bir değişiklik oldu. Sonraları kontrolsüz bir israf hayatına daldı. Bilhassa saray masrafları, saray dışında, halk arasında da yayıldı. Bu tutumu, halkın dedikodusunu, bilhassa yenilik taraftarı olmayanların, onun aleyhinde kullandıkları en büyük kusuru oldu.

Kadınlara karşı zaafından bahsedilir. 30 kadar çocuğu olmuş, fakat birçoğu küçük yaşta vefat etmiştir. Bünye itibariyle zayıf ve nahif idi. En büyük mazhariyetlerinden birisi de, zamanında, Osmanlı tarihinin yetiştirdiği en değerli

devlet adamlarından Mustafa Reşid, Âli ve Fuad paşaların yetişmiş bulunmasıdır. Fakat bilhassa Abdülmecid'in değeri, onun bu kıymetli devlet adamlarından istifade etmesini bilmiş olması, onlara inanması, güvenmesi, onları iş başında bulundurmasındıadr.

Babası gibi veremden vefat etmiştir. Vefatında daha ancak 39 yaşı içinde idi. Osmanlı padişahları içinde sık sık yutiçi seyahatlerine çıkan yegâne hükümdardı denilebilir. Bu seyahatlerinde halk ile temas etmekten, memleket dertlerini dinlemekten, yapılan işler hakkında malûmat almaktan hoşlanırdı. Onun ahlâk ve karakteri hakkında hususî doktoru Spitzer'in dikkate şayan tasvirleri ve şehadetleri vardır.

SULTAN MECİD'İN AİLE DURUMU

Babası: İkinci Mahmud.

Annesi: Bezm-i Âlem Valide Sultan.

Bilinen zevceleri: Bezmî, Dûz-i Dil, Navekmisal, Gülistu, Nesrin, Nûkhetsezâ, Servetsezâ, Şems-i Nur, Nâ-lândil, Servetsezâ, Tîr-i Müjgân, Gülcemal, Ceylan-gâr, Nergis, Neveser, Perestû, Serfiraz, Şâyeste, Sevkefzâ, Verd-i Ceman.

Erkek çocukları: Abdülhamid, Ahmed Kemaleddin, Ba-haeddin, Abdüssamed, Abid, Burhaneddin, Fuad, Murad, Nizameddin, Mehmed Reşad, Rüştü, Meh-med Vahideddin, Vâmık, Zeyneddin, Nureddin, Seyfeddin, Süleyman.

Kız çocukları: Âliye, Bedihe, Behice (Hüsni paşa ve sonra Hamdi beyle evlenmiştir) Behiye, Cemile (Mah-mud Celâleddin paşa ile evlenmiştir). Fatma (Ali Galip, sonra Mehmed Nuri paşa ile evlenmiştir), Fehime (iki tane), Hatice, Mediha (evvelâ Ferid, sonra Necip paşalarla evlenmiştir), Nâile (Çerkes Mehmed paşa ile evlenmiştir), Rukiye, Sabiha, Samiye, Seniha, Şehime, Zekiye.

MUSTAFA REŞİD, ÂLİ VE FUAD PAŞALARIN MUKAYESESİ (I)

O devirde yetişmiş olan değerli müverrih Abdurrahman Şeref bey merhum, bu üç büyük tanzimat rüknünü şöyle izah etmektedir:

Hoca ve Mürsid Reşid paşa olmak üzere talebeleri Âli ve Fuad paşalar, meslek ve esas itibariyle «Üçler» denmeğe lâyık ve birbirine bağlı bir siyasi kitle vücuda getirmişlerdir. Islâhat ve yenilik denince evvelâ akla Üçüncü Selim gelir. Sultan Selim ve maiyeti, Nizam-ı Cedidin aleyhinde bulunanları susturabilselerdi, Devlet-i âliyenin terakki yolunda bir asır kazanacağı aşikârdı.

Üçler, bu eski dersten mütenebbih olmuşlar, teşebbüs ettikleri büyük işi başarmağa, sağlam esaslara bağlamağa çalışmışlar, muhaliflerinin boğazlarını sıkmaktan çekinmemişlerdir.

Bşladıkları iş çok zordu. Uğraşmağa, boğuşmağa mütevakkıf idi. İşte bu fazla çalışma dolayısıyledir ki Reşid paşa 60, Âli paşa 58, Fuad paşa 55 yaşlarında vefat etmişlerdir.

Yorgunluklarının başlıca sebebi rakiplerinden ziyade, saltanat makamı idi. Sultan Abdülmecid, Reşid paşaya mültefit görünmekle beraber onun bitip tükenmek bilmeyen mantık ve maruzatından ve dediğini yaptırmak için bir nevi cebr yapmasından bıkip usanmıştı.

Esbak Serkurena Hacı Ali paşa merhum bana nakletmiş ki, saraya yeni girdiği gençlik sırasında Hırkai Saadette halvet olduğu bir gün, mübarek dairenin arka tarafına doğru yürüyüp padişahın, ağlayarak «Bu adamın elinden beni kurtar» diye Hazreti Peygambere niyaz ederek başını duvara vur-

duğunu görmüş... Hacı Ali paşa bunu hikâye eyledikten sonra «sonradan anladığıma göre padişahın kurtulmak için dua ettiği Reşid paşa imiş.»

Yıllar ilerledikçe padişah devlet işlerine vukufu ve tecrübesi ziyadeleştikçe, Reşid paşanın maruzatına nişan koyarak, eski maruzatına muarız bir ifadede bulunursa yüzüne çarpmağa başlamıştı. Reşid paşa da yaşlandıkça padişahın itirazlarına cevap bulmakta âciz kalmağa başlamıştı.

Serasker Hasan Rıza paşadan naklen işittim ki, bir meclis-i has günü padişah Topkapı sarayına geldiği için Reşid paşanın, padişahın huzuruna gitmesi icap etmiş, Reşid paşa vükelâya dağılmamalarını rica ettiği sırada:

«Efendimizin suallerine cevap vermeğe artık muktedir olamıyorum. Meclis devam ediyor bahanesiyle ruhsat alıp gelirim, meclise devam ederiz» sözlerini söylemiş.

Âli paşa da aynı müşkülâtı çekmişti. Şu kadar ki Âli paşa fitraten mütevazı ve konuşmada cerbezeli olmamakla beraber sultan Aziz, onun fevkalâde nazık ve mütevazı bir şekilde bin dereden su getirerek ve ellerini oğuşturarak vâki olan muhalefetine katlanıyordu. Âli paşa bir taraftan padişahı idare eder, diğer taraftan Bab-ı Alinin mevki ve istiklâlini muhafazaya itina ederdi.

Fuad paşa açık muamelesi, bol ve şirin sözleri ile Sultan Aziz'in hoşuna giderdi. İkinci sadrazamlığında, Hidiv İsmail paşanın kızı Tevhide hanımla, padişahın evlenmesine mâni olması gözden düşmesine sebep olmuştur .

Üçlerin en ziyade uğraşmak mecburiyetinde kaldıkları işlerden en mühimmi, maliyenin müzayekası idi. Borç alma kapıları henüz açılmamıştı. Bütçeyi denk yapmak için iktisada riayet etmek lâzım iken masraflar hiç kontrolsüz yapılmakta ve her sene hazine müthiş bir açık göstermekte idi. Para tedariki hem lâzım, hem müşkül idi. Çıkarılan hazine eshamı millî menfaatlere mugayir olduğu gibi kavaim-i nakdiye dahi dikiş tutturamadı. Bu nevi geçici tedbirler ise devlet hazinesinin itibarını zedelemişti.

M. Reşid paşa, Âli paşayı kıskanırdı. Fuad paşa ise, Reşid paşa tarafından kıskanılacak mevkie henüz ulaşmamıştı. Âli

paşa ile Fuad paşa arasında ise, birbirini çekememezlik olmamıştır. Bu üç büyük devlet adamının, siyasi hedefleri aynı idi ise de tuttukları yol, tabiatleri icabı ayrı ayrı idi. Reşid paşa, ulaşmak istediği gayeyi kat'i bir hakimâne görüş ile kestirir ve muvaffak olması için tedbirlere cesurane bir emniyet ile teşebbüs eder ve önüne çıkan engeleri, kavi darbelerle bıkıp devirirdi. Hattâ icap ederse çarpık yollara saptıktan dahi çekinmezdi. Devlet adamı olmak bakımından diğer ikisinden üstün idi.

Âli paşanın görüş kabiliyeti hocası kadar keskin olduğu halde ihtiyatkârlığı ziyade, cesareti ve yıkıcılık kudreti noksan ve doğru yoldan ayrılmağa doğuştan gayri müsait idi. Mesleği, itidale ve muhafazakârlığa meyyal idi. Devlet bünyesini sarsacak ve mevcut kaideleri kökünden değiştirecek icraattan çekinirdi. Vakıa bu tutumundan devlete fayda gelmesi muhakkak idi ise, işlerde Mustafa Reşid paşa kadar muvaffak olamamış, fakat diplomatikta Reşid paşadan daha üstündü ve Bab-ı Alinin dış politikasını, en yüksek dereceye çıkarmıştı.

Fuad paşa Reşid paşa gibi hakimâne mülâhazata ve Âli paşa gibi teenni ve ağır gidişe mültefit olmayıp, maksada en süratli şekilde yürürdü. Bir gün Abdülâziz Fuad paşaya, kendisiyle Âli ve mütercim Rüştü paşalar arasında ne fark olduğunu sormuştu. Fuad paşa şu güzel cevabı vermişti:

«Bir ırmak kenarına indiğimiz vakit Karşıyakaya geçmek için bir köprü kurulduğunu görsem, ben hemen köprüye saldırırım. Âli paşa, köprünün sağlam olup olmadığını tetkike başlar ve geçit arar. Rüştü paşa ise bir alay geçmedikten sonra köprüye ayak basmaz» cevabını vermiştir. Bir ecnebi mahfilinde, dünyada en kuvvetli devletin hangisi olduğu münakaşa edilmiş, Fuad paşa hiç tereddüt etmeden, en kuvvetli devletin Osmanlı devleti olduğunu ileri sürmüş ve sebebini şöyle izah etmişti:

«Çünkü siz dışarıdan biz içeriden asırlardır yıkmaya çalıştığımız halde yine de yıkamıyoruz!»

Zeki ve hazır cevap olan Fuad paşa, maksadına en kesirme yoldan ve süratle gitmek isterdi. Fakat yol üzerindeki

pürtizleri ayıklamadığı için sendelediği olurdu. Buna rağmen blidiğinden şaşmazdı. En son söyleyeceği sözü en evvel söylerdi.

Şurasını ilâve edelim ki üçü de memleketin imarı hususunda gevşek davranmışlardır. Yalnız Fuad paşanın, yangından sonra birkaç caddeyi genişletmesinden başka bir himmetleri görülmemiştir.

Asalette Âli paşa, diğer ikisinden geri idi. Bir Attar zâde iken, kapısını onlardan ziyade açmış ve onlardan fazla cömertlik göstererek masraf yapmıştır. Mısır Hidivi tarafından iki defa borçları ödendiği halde vefatında terekesi borcuna kâfi gelmemiştir. Vakıa Reşid paşa da Balta limanındaki yalısını 50.000 keseye hazinei hassaya satmağa mecbur kalmış ise de, hem Reşid paşa, hem Fuad paşa varislerine kâfi miktarda servet bırakmışlardır.

Müşir Fazli paşadan işittim. Kendisi padişah yaveri bulunduğu sırada Bağdat'dan beş on kısırak ve tay getirmiş, bunlardan birisini de Âli paşaya takdim etmiş, birkaç gün sonra sadrazam Âli paşa tarafından davet edilerek iltifatlara garkedilmiş ve çıkarken, Kethüda efendi: «Size lâıyk değil ama» diyerek eline 350 altını havi bir kese sıkıştırmış.. Borçlu bir kimse için bu kadar eli açıklık ne dereceye kadar makbuldur, bilemem. Maksadım, bu üç devlet adamının mukayesesini ve karakterlerini izahtır.

ABDÜLMECİD DEVRİ SADRAZAMLRI

MEHMED EMİN RAUF PAŞA ikinci sadareti:

İstanbul'da doğmuştur. Babası, eski Darüssaafe ağası kâtibi Hacı İsmail efendi - zâde Çavuş - başı Said Mehmed efendidir. İyi bir tahsil görmüş ve kalemde yetişmiştir. Mehmed Emin Rauf paşa, İkinci Mahmud'un son yıllarında ikinci defa sadarete getirilmiş ve Abdülmecid'in tahta çıktığı gün azledilmiştir.

Sultan Mahmud devrindeki ilk sadareti pek genç yaşında iken olmuştur. O sırada 35 yaşında idi. Defterdarlıktan rütbe-i vezaretle birdenbire sadrazam tâyin edilmişti. Gençti, hevesli ve ateşli idi. Yeniliğe taraftar olduğu için, Yeniçerilerin hâmisî olan meşhur Hâlet efendinin hoşuna gitmemiş, onun garezkârane ifsadatı ile azledilerek Balıkhane'ye sevk edilmişti. Kindar bir adam olan Hâlet efendi, Rauf paşanın katli için durmadan Sultan Mahmud'a ısrarlarda bulunduğv vakit İkinci Mahmud bir müddet düşünmüş, sonra:

«Kallavî başına pek yakışıyor, ben o güzel başa kıyamam!» demiş ve yalnız Sakız'a nefyetmekle iktifa etmiştir. Rauf paşa, uzun boylu, endamlı ve yakışıklı bir adamdı.

Bu ölüm tehlikesinden kurtulduktan sonra gayet ihtiyatlı, çekingen ve evhamlı bir adam olmuş, daha sonraki sadrazamlıklarında gayet pasif davranmış, hiç bir yenilik hareketiyle meşgul olamamıştır. İhtiyarlığında kendisine, biraz hareketli olması tavsiye edildiği vakit:

«Güzel ama artık Kallavî bizi kurtaramaz!» cevabını vermiş. Sürgünden affolunduktan sonra Anadolu'da birçok vazifelerde bulunmuştur. «Bir kere İstanbul'a girer isek bir daha çıkmayız» der imiş.

Sultan Mahmud'un son yıllarında 6,5 sene kadar sadrazamlıkta bulunmuştur. Zamanında, Mustafa Reşid paşanın tesir ve nüfuzu ile yenilik hareketlerinden bir kısmı yapılmış, defterdarlık Maliye Nezaretine, Reis-ül-küttaplık Hariciye Nazırlığına, sadaret kethüdalığı evvelâ mülkiye, sonra Dahiliye Nezaretine, sadrazamlık ta başvekilliğe tahvil edilmiştir.

İhtiyatkârlıktaki lüzumsuz vehmine şu hâdise güzel bir misaldir:

Mustafa Reşid paşanın son sadaretlerinden birinde azli-ni müteakip, o sırada İstanbul'da pek nüfuzlu bir şahsiyet olan İngiltere elçisi padişah nezdinde ısrar ederek onu yenden sadrazamlığa getirtmişti. Bir ecnebi elçisinin iç işlerimize bu kadar fazla müdahalesi devlet adamlarımızca hoş karşılanmamış, Mısırlı Yusuf paşa, Mehmed Emin Rauf paşanın yalısına giderek elçinin bu halinden şikâyetle paşanın fikrini sorunca, Rauf paşa yerinden kalkmış, perdeleri indirmiş, kapının arkasında da dinleyen bir kimse olup olmadığını yokladıktan sonra gayet yavaş bir sesle:

«Paşa hazretleri, bunlar o kadar mühim şeylerdir ki ağza alınması bile caiz değildir.» cevabını vermiştir.

Sultan Mecid'in itimadına mazhar oluşu da tuhaf bir vaka yüzündendir.

Abdülmecid tahta ilk çıktığı günlerde Rusya, Hünkâr İşkelesi muahedesine dayanarak yersiz isteklerde bulunmuştu. O vakit genç, hassas ve zeki padişah Hırka-i Saadet dairesinde vükelâyı toplayarak:

«Pederim zamanında geçiştirilmiş olan şeyleri Rusya devleti cülûsumu müteakip ortaya attı. Maksat, benim kadrimi halk nazarında düşürmektir. Çaresini arayıp bulmak size düşerken doğruca bana arzettiğiniz. Ben ne yapayım? Yazık ki içinizde beni kayıran kimse yok imiş. Hakikaten yetim olduğumu şimdi anladım. Cenâb-ı Risaletmeâba dehaletten başka kurtuluş yolu kalmadı.»

Diyerek ve ağlayarak Hırka-i Saadete kapandı. Vükelâ şaşırды. İşte o vakit Rauf paşa:

«Efendimiz, dünyada çaresiz bir şey yoktur. Şimdi icabını düşünüyoruz. Ancak huzuru hümayununuz fikir münakaşası

yapmamıza mâni olacağından, lûtfen içeriki odaya buyurunuz. Aramızda müzakere edelim, kararımızın neticesini arzederiz.»

Demişti. O günden itibaren Rauf paşanın, padişah yanındaki itibarı artmış, Abdülmecid ne vakit başı sıkışırsa onu sadrazamlığa davet eder olmuştur.

Rauf paşa, namuslu, dürüst, vakarlı bir kimse idi. Bütün mâmeleki, Bebekteki yalısından ibaretti.

Prens Mençikof'un İstanbul'a gelişi üzerine Vükelâ Heyeti toplanarak ne cevap verileceği hakkında herkes söz söylemiş, nalına mihına vurmuş, fakat Rauf paşa ağzını açmamıştı. Darendeli - İzzet Mehmed paşa «Rauf paşa hazretleri hepimizden kıdemli ve devlet ahvaline vâkıftır. Böyle mühim bir meselede reylerini almadan karar vermiyelim» diye Rauf paşayı sıkıştırmış ise de ağzından bir tek kelime almağa muvaffak olamamıştır.

Bu ikinci sadrazamlığa, Sultan Mahmud zamanında (18 şubat 1833) te tâyin olunmuş ve Sultan Mahmud'un cenazesinin kaldırılacağı gün mühürri hümayun zorla, Hüsrev paşa tarafından elinden alınmıştır (2 temmuz 1839). (1)

KOCA - HÜSREV PAŞA:

Aslen Abazadır. Çavuş - başı Said efendinin kölelerindendir. Küçük yaşta İstanbul'a gelmiş Enderunda yetişmiştir. Üçüncü Selim zamanında Bonapart Mısır'ı istilâ ettiği sırada, Fransızları Mısır'dan çıkarmak üzere gönderilen Kaptan-ı Derya Küçük - Hüseyin paşanın kethüdası idi. Mehmed Hüsrev bay evvelâ Mirmiranlık ile İskenderiye muhafızı oldu ve Fransızlar Mısır'ı tahliye ettikten sonra vezirlik rütbesi verilerek Mısır vâlisi oldu. Vâililiği sırasında Mısır karıştı. Kavalalı Mehmed Ali ağanın entrikaları karşısında tutunamıyarak Kahire'ye kaçtı. Bu hâdise, Koca - Hüsrev paşa ile Mehmed Ali paşa arasında, hayatlarının sonuna kadar devam eden düşmanlığın başlangıcı olmuştur.

Bundan sonra birçok vilâyetlerde vâililiklerde bulundu. Mora ihtilâli sırasında dört seneden fazla Kaptan-ı Deryalık yaptı ve yararlıklar gösterdi. Vak'a-i Hayriye sırasında donanma ile Akdeniz boğazında bulunduğundan bu vakada fiilen hizmet görmemiştir.

İkinci Mahmud, Yeniçeriliğin kökünü tamamen kazımak azminde idi. Bunu bilen Hüsrev paşa, Tunus'tan getirdiği bir miktar fesi, Kalyoncu neferlerine giydirerek selâmlık resmine çıkarmış, bunlar da padişahın hoşuna gitmiş olduğundan, eski serpuşların yerine fes giyilmesini irade etmiş ve bu suretle serpuşlarımızda ilk değişiklik yapılmıştır.

Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra yerine teşkil edilen Asakir-i Mansure seraskerliğine tâyin edilmiş (1827), bu vazifede takdire lâyık hizmetlerde bulunmuştur. Sultan Abdülmecid'in tahta çıktığı gün, garip bir tarzda ve cebren mühürü hümayunu Mehmed Emin Rauf paşanın elinden alarak sadaret mevkiine nâil olmuştur.

Rivayete göre, İkinci Mahmud'un son yıllarında, padişahı tahttan indirerek yerine genç Abdülmecid'i çıkarmak isteyen fırkaya dahil imiş. Bunlara karşı da, Abdülmecid'i öldürerek İkinci Mahmud'un saltanatının devamını temine çalışanlarda varmış. Mabeyin müşiri Ahmed Fevzi paşa, bu ikinci fırkanın elebaşısı imiş. Bu yüzden, Abdülmecid'in tahtac ülûsiyle yıldızı büsbütün parlamıştır. Hüsrev paşa sadrazam olunca, rakibi olan Ahmed Fevzi paşa (Firarî veya hâain) Hüsrev paşaya olan kini yüzünden Osmanlı donanmasını alıp Mısır'da Mehmed Ali paşaya teslim etmiştir.

Hüsrev paşa kısa ve tıknaz, mavi gözlü, kırmızı çehreli, sakalını kısa kestirir, başına büyük bir kırmızı fes, arkasına lâcivert ve bol bir harmanı giyer, manzarası garip bir kimse idi. Fevkalâde haris, kibirli, insafsız ve gaddar, kurnaz, paraya fazla düşkün, bununla beraber zeki, becerikli idi. Eski devirde yetiştigi için yeniliklerden hoşlanmazdı. Vakıa Tanzimat-ı Hayriye onun zamanında ilân edilmiş ise de, bu daha ziyade Koca Mustafa Reşid paşanın himmetiyle olmuştur. Mustafa Reşid paşa, Abdülmecid'in tahta çıktığı sene, Londra'dan gelerek padişahla gizlice uzun uzadıya görüşerek Tan-

zimatın lüzumunu ve Avrupa siyasi havası hakkında malûmat vermişti. Padişahın Mustafa Reşid paşaya olan itimadından kuşkulanan haris ve gaddar Koca Hüsrev paşa, padişaha derhal gizli bir arize takdim ederek Mustafa Reşid paşanın katlini istemiş ise de, genç padişah buna aldırış etmemişti. Sadrazamlığı ve bütün hayatı boyunca ilk Mısır vâililiğinden kalma kini yüzünden Mısırlı Mehmed Ali paşaya karşı düşmanca davranmıştır.

Sadrazamlıktan azlinden sonra yine rahat durmamıştır. Rivâyete nazaran yalısına Kırcalı takımından asker ve top tedarik ederek bir fesat çıkarmak istediği, düşmanları tarafından saraya duyurulmuş, bunun üzerine yalısı bir gece Asakir-i Nizamiye ile muhasara edilmiş ve kendisi de bir vapura bindirilerek Tekirdağına nefyedilmiştir. Bir yıl sonra affedilen Hüsrev paşa 1806 da İkinci defa seraskerliğe getirildi. Bir türlü rahat duramayan Koca Hüsrev paşa, bu defa da yine adamlarını mühim mevkilere yerleştirmeye başladı. Mustafa Reşid paşa sadrazam olunca onu bu mevkiden uzaklaştırdı. Bundan sonra yedi yıl daha yaşayan Hüsrev paşa yine rahat durmadı ise de artık ihtiyarlamıştı. Bir şey yapamadı, yıldızı söndü. (3 mart 1855) te doksan yaşını geçkin olduğu halde vefat etti. Çocuğu olmadığı için serveti hayır işlerine kalmıştır. Çocuğu olmadığı için birçok köle alarak onların tahsil ve terbiyesine itina ederek yetiştirmiştir. Kölelerinden otuza yakın paşa yetişmiştir. Bunlar arasında sekiz tanesi müşir rütbesine kadar yükselmiştir.

Hüsrev paşa çok zengindi. Paraya çok düşkün olduğu için, rüşvet de alırdı. Sadaretten azlinden sonra (9 haziran 1840) aleyhine rüşvet ve irtikâp davası açılmış, suçu sabit görüldüğü için Tekirdağına sürülmüştü. Emlâkinin bir kısmı satılıp dâvacılarına verildi.

Mümtaz efendi zade Ali Rıza efendi, babasının sünnet olacağı vakit Hüsrev paşanın elini öpmeye gitmiş, paşa bir müddet lâtife ettikten sonra bir anahtarla açtığı bir dolaptan «Oğlum, size vermeğe lâıyk bir şeyim de kalmamış ama» diyerek bir gümüş divit ile mürassa bir fincan zarfı hediye et-

miş, Ali Rıza paşa, sonradan bunları satarak Hacce gitmek için yol masrafı yapmıştır (1).

Sadrazamlığa tâyni (2 temmuz 1839), azli de (8 haziran 1840) tir.

MEHMED EMİN RAUF PAŞA (üçüncü sadareti):

(8 haziran 1840) ta tâyin edilmiş, (4 aralık 1841) de azledilmiştir. (Hâl tercümesi için ikinci sadrazamlığına müracaat).

TOPAL - İZZET MEHMED PAŞA (İkinci sadareti):

(4 aralık 1841) te tâyin edilmiş (30 ağustos 1842) de azledilmiştir. (Hal tercümesi için 11 inci ciltte Sultan Mahmud devri sadrazamları listesine müracaat. Sayfa 295).

MEHMED EMİN RAUF PAŞA (Dördüncü sadareti):

(30 ağustos 1842) de tâyin edilmiş (28 eylül 1846) da azledilmiştir. (Hal tercümesi için bundan evvelki sadaretlerine müracaat.)

KOCA - MUSTAFA REŞİD PAŞA:

Mustafa Reşid paşa İstanbul'da doğmuştur. Babası, Sultan Bayezid evkafının ruznamçecisi Mustafa efendidir. (13 mart 1800) de doğmuştur. Tahsilini ikmal ettikten sonra Fransızca'yı da öğrenmiş, bundan sonra eniştesi olan eski sadrazamlardan İspartalı Ali paşa maiyetinde birçok vilâyetleri dolaşmış, Ali paşa Mora Seraskeri olduğu vakit onun mühürdarlığı ile Mora tarafına geçmiştir. Dönüşünde Bab-ı Alide sadaret mektûbî kalemine devam ederek 1827 Osmanlı - Rusya muharebesinde, Orduy-u hümayun maiyetinde bulunduğu halde âmedî hülefalığına iltihak etmiş ve âmedçi vekâletinde

(1) Abdurrahman Şeref, Tarih müzahabeleri 15.

olarak (Edirne) mükâlemeleri başkâtipliğini yapmıştır. Ordu-
dan gelen yazıların selikesi Sultan Mahmud'un dikkatini çek-
tiği için kimin tarafından yazıldığını birkaç kere sormuş,
Mehmed Said Pertev efendi de Mustafa Reşid efendiyi tarif
ettiği için bu isim padişahın hafızasında kalmış, harp sonra-
sında İstanbul'a avdet ettiği vakit, Mustafa Reşid efendi sa-
raya çağrılarak padişah tarafından taltif edilmiş, Fransızca-
yı lâyikiyle öğrenmesi tavsiye olunmuştu.

Bu hâdiseden sonra Mustafa Reşid paşanın yıldızı parla-
mış, zekâsı, dirayeti ile dikkati çekerek sür'atle yükselmeğe
başlamıştır.

1830 da Pertev efendi, 1832 de damat Halil paşalar mai-
yetinde memuren Mısır'a gitmiştir. 1841 de Amedçi, 1834 te
Paris elçisi, sonra Londra elçisi ve Hariciye müsteşarı oldu.
1836 da vezirlik rütbesiyle Hariciye Nazırlığına getirildi. İkinci
Sultan Mahmud'un vefatı sırasında Hariciye Nazırlığı uh-
desinde olmak üzere Londra elçisi idi.

Abdülmecid'in cülûsu üzerine İstanbul'a gelerek Gülha-
ne Hatt-ı Hümayununu ilân etmiştir. 1846 senesine kadar iki
defa Paris elçisi, kısa bir müddet Edirne vâlisi, sonra ikinci
defa Hariciye Nazırı olduktan sonra (28 eylül 1846) da ilk
defa sadrazam olmuştur. Vefatına kadar Koca Reşid paşa,
beş defa daha bu mevkie getirilmiştir. Bu müddet zarfında
Meclis-i vâlâ, Meclis-i Tanzimat riyasetleri ve Hariciye Nazır-
lıklarında bulunmuştur. Son sadaretinde iki ay on yedi gün
kalarak 1858 senesi 7 ocak perşembe günü vefat ederek Sul-
tan Bayezid camii bitişiğinde Okçular başındaki türbeye def-
nedilmiştir. Bu büyük Türk devlet adamı, Emirgândaki yalı-
sında, bir haftalık rahatsızlıktan sonra vefat etmiştir.

En büyük hizmeti, Tanzimat-ı Hayriyeyi ilân edişidir. Va-
kıa Gülhane Hatt-ı hümayunu ile Reşid paşa, imparatorluğun
muhtelif din ve mezheplerdeki unsurları arasında müsavâtı
tesis ederken, hâkim unsurun millî ve dinî hislerini, gelenek-
lerini gereği kadar hesaba katmamış olmakla tenkit edilir ise
de, inhilâl arifesinde olan bir devleti, ayakta tutabilmek için
çok acele olarak hareket etmek zorunda olduğunu da hesaba
katmak icap etse gerektir. Onun, yegâne kurtuluş çaresi ola-

rak ne pahasına olursa olsun Avrupalılaşmayı esas alması, şüphesiz büyük mukavemetlerle karşılaşmış, Mustafa Reşid paşa hayatı boyunca bu mukavemetle mücadele zorunda kalmıştır.

Mısırlı Mehmed Ali paşa hâdisesini bertaraf etmesi, Kırım seferinde Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa, Sardinya'nın ittifakını temin edebilmesi büyük siyasî muvaffakiyetlerindendir.. Macar mültecileri meselesinde ise, Osmanlı devletinin her bakımdan zayıf ve ıslâhatını yapamamış durumda olduğu bir devirde, Rusya ve Avusturya gibi iki kuvvetli devletle harbi göze alarak, büyük bir medenî cesaret ve insanî düşünce ile, mültecileri Rusya ve Avusturya'ya karşı himaye etmesi, ve bu suretle Türkiyenin şeref ve haysiyetini, şöhretini, Türklüğün necabetini Avrupa milletlerine duyurabilmesi de en büyük muvaffakiyetlerindendir.

Rus fevkalâde murahhası prens Mençikof meselesinde ise gösterdiği metanet ve azim sayesinde bu mağrur Rus diplomatının eli boş olarak İstanbul'dan defolup gitmesini temin etmek suretiyle de diplomatlıktaki hünerini göstermiştir.

Mustafa Reşid paşa kıskançtı. Kendi yetiştirmesi olan Âli paşanın, sür'atle yükselerek kendine rakip olmasını bir türlü hazmedemezdi. Bu yüzden Paris muahedesini ve dolaşısıyla Âli paşayı acı acı tenkit etmiştir.

Mustafa Reşid paşa haristi. Fakat bu ihtirası, hizmet edebilmek içindi. Daima en yüksek mevkilerde olmak isterdi. Rakiplerini bertaraf etmekten çekinmez, hattâ bu hususta biraz da fazlaca ileri gittiği olurdu.

Merhum Abdurrahman Şeref bey şöyle bir vaka anlatır: (1)

(Doktor Serviçin efendi bana anlatmıştı. Doktor, mazul olduğu günlerden bir gün Reşid paşanın ziyaretine gitmiş ve hüsnü niyetle Reşid paşaya, fazla yorgun oldukları için istirahat ve tebdili havaya ihtiyaçlarından, Edirne ve Bursa gibi havası güzel ve yakın vilâyetlerden birinde bir memuriyet

(1) Abdurrahman Şeref, Tarih müsahabeleri 86 — 87.

alarak bir müddet sıhhatleri ile mukayyet olmalarını tavsiye etmiş. Reşid paşa acı acı çubuğunu üfledikten sonra:

«Srupe, Serupe! Sen bunu kendiliğinden mi söylüyorsun, yoksa sana öğrettiler mi?» diye hiddetle sormuş, doktorun derhal aklı başına gelerek: «Bana kimse öğretmedi, mahzâ aziz sıhhatinizi düşünmem neticesi olarak arzettim» diye yeminler ve niyazlarla paşanın ayaklarına kapanmış, bunun üzerine paşa:

«Srupe! Aklını başına al! Paşa efendilerimiz İstanbul'da rahat etsinler diye dağ ve bayırlarda sürtemem!» diye haykırmış. Bu kadar bir ihtarla yakasını kurtardığına sevinen doktor şöyle ilâve etmişti:

«Yine de mutmain olamadım. Paşaya vedadan sonra merdivenden inerken kavas başı geliyor mu diye usulca arkama bakıyordum.»)

Bu birinci sadaretine Mustafa Reşid paşa (28 eylül 1846) da tâyin edilmiş (28 nisan 1848) de azledilmiştir.

İBRAHİM SARİM PAŞA:

İstanbul'da doğmuştur. (1801) Ayasofya türbedarlarından Mûsâ efendinin oğludur. Bir müddet tahsilden sonra Divan-ı hümayuna, sonra mühimme kalemine geçmiştir. Reis-ül küttap Süleyman Necip efendinin damadıdır. Bundan sonra sür'atle yükselerek, âmedi hülefası, 1832 de, Mustafa Reşid paşanın Mısır'a gitmesi üzerine âmedçi, daha sonra Baş-mukataacı oldu. 1837 de beylikçi, aynı yıl, Kraliçe Viktorya'nın tahta çıkması dolayısıyla tebrik için büyükelçi rütbesi ve Hariciye müstaşarlığı pâyesiyle Londra'ya gönderildi. Oradan dönüşünde Bab-ı Dâr-ı Şûra âzası, sonra Dahiliye müsteşarı, Abdülmecid zamanında fevkalâde murahhas olarak İran'a gönderildi. Birkaç memuriyetten sonra 1841 de Ticaret Nazırı, sonra Hariciye Nazırı oldu. Paris, Londra elçiliklerinde bulundu. Tekrar Ticaret ve Ziraat Nazırlığı yaptı. Bundan sonra Sadaret müsteşarı, 1846 da Maliye Nazırı, daha sonra

1848 de Mustafa Reşid paşanın yerine sadrazam oldu. Azlin-den sonra Anadolu'da vâililikler yaptı.

Mustafa Reşid paşanın yetiştirmelerindendir.

Sadrazamlığa (29 nisan 1848) de tâyin edilmiş, (11 ağus-tos 1848) de azledilmiştir.

MUSTAFA REŞİD PAŞA (İkinci defa):

(12 ağustos 1848) de tâyin edilmiş, (26 ocak 1852) de az-ledilmiştir. (Birinci sadaretine müracaat).

MEHMED EMİN RAUF PAŞA (Beşinci sadareti):

(26 ocak 1852) de tâyin edilmiş, (5 mart 1852) de azle-dilmiştir.

(Bundan evvelki sadaretlerine müracaat).

MUSTAFA REŞİD PAŞA (Üçüncü defa):

(5 Mart 1852) de tâyin edilmiş, (5 ağustos 1852) de azle-dilmiştir. Paşanın bu kereki azlinin sebebi, nüfuzlu bir şahıs olan padişahın eniştesi damat Fethi Ahmed paşa ile geçine-memesindendir.

MEHMED ÂLİ PAŞA:

İstanbuldudur. Babası, Mısır çarşısı attarlarından, aynı zamanda dükkânı kapıya yakın olduğu için çarşının kapıcısı olan Ali Rıza efendidir. (5 mart 1815) te doğmuştur. Rakip-leri kendisine (Kapıcı - zâde) derlerdi. Muntazam bir tahsil görmemiştir. Fransızca'yı şundan bundan öğrenmiştir. Fakat fevkalâde zeki olduğu için geceli gündüzlü çalışarak ilmi müktesebâtını sür'atle arttırmış, 15 yaşında Divan-ı hüma-yun kalemine girerek burada 7 sene kadar mühimme ve ter-cüme kalemlerinde çalışmış, sonra bir ara Viyana elçiliği 2. kâtipliğine tâyin edilmiş, sekiz ay sonra rütbe-i salise ile Di-van-ı hümayun tercümanı olmuştur (1837). Ertesi sene, müs-

teşarlık vekâletiyle Londra elçiliğine memur olan Reşid paşa İstanbul'a gelince, elçilik maslâhatgüzarlığını, daha 25 yaşında olan Âli efendiye bırakmıştır. Abdülmecid'in cülûsunda İstanbul'a gelerek Divan-ı hümayun tercümanlığında bulundu. Bundan sonra Reşid paşa, Âli paşayı sür'atle yükselterek sırasıyle (1843) te Londra elçisi, sonra Meclis-i Vâlâ âzası, Hariciye müsteşarılığı yaptı. Reşid paşa sadrazam olunca, Âli paşayı (28 eylül 1846) da rütbe-i bâlâ ile Hariciye Nazırı yaptı. (6 ocak 1848) de vezirlik rütbesiyle «Meclisi vâlâ» reisi, sonra ikinci defa Hariciye Nazırı, nihayet Mustafa Reşid paşanın azli üzerine (6 ağustos 1852) de ilk defa sadrazam oldu.

Rivâyete göre kendisine sadrazamlık teklif edildiği vakit, yaşının küçüklüğünden ve böyle mühim bir mevkii dolduramayacağından bahisle kabul etmek istememiş, fakat padişah: «İnşaallah bu makamda sakalı ağarır» şeklindeki ısrarı üzerine kabul etmiş, fakat 2 ay sonra azledilmiştir. Sadrazam olduğu gün, evine gitmeden evvel hocsı Reşid paşanın yalısına giderek eteğini öpmek suretiyle velinimetine şükranını arz etmiştir.

Beş kere sadrazam, iki kere vekâleten, sekiz kere asil olarak Hariciye Nazırı, iki kere Meclis-i Tanzimat reisi ve İzmir, Bursa vâililiklerinde bulunmuştur.

Âli paşa, ufak tefek, zayıf ve cerbezeli olmayan, sesi zayıf bir kimse idi. Daima ceketi ilikli durur, yanına bir kalem efendisi girse dahi ayağa kalkar gibi davranır, lâübalilikten hoşlanmazdı. Dudaklarında daima tebessüm eksik olmaz, fakat huzurunda hafiflik ve kaba harekette bulunan veya söz söylemek hatasında bulunanları tebessümü ve nükteli istihzası ile çarpardı.

Rivâyete nazaran Meclis-i Vükelâda Tophane müşiri Halil paşa, müzakereleri dinlemez, yanındaki evrak çantasından çıkardığı evrakı okurmuş. Bir gün mecliste mühim bir mesele müzakere edilirken birden bire Âli paşa: «Efendim müzakere dağıldı, Müşir paşa hazretlerinden rica etsek te müzakereyi toplayıp hülâsa buyursalar...» deyince zavallı paşa şa-

şırmış, utancından kıpkırmızı olarak, bir daha meclise evrak çantasını getirmemiş.

Merasime fevkalâde riayetkârdı. Kendisine haber vermeden, saray tarafından çağırılrsa bile hiç bir Nazır saraya gidemezdi. Maliye Nazırı Şirvani - zâde Rüşti paşa bir gün padişahın daveti üzerine, Âli paşaya haber vermeden saraya gittiği için Âli paşa işi büyüterek, istifa derecesine vardırmıştı.

«Raftan sünger düşse, bir tarafı incinecek derecede zayıf ve nazık idi.» Fakat resmiyette bir arslan kesilirdi.

Usul ve teşrifata riayeti dolayısıyla, Abdülâziz'i bile yola getirmiştir .

Rivâyete nazaran Abdülâziz adi günlerde giyinmez, kürk ile oturmuş. Âli paşa bir gün huzura girmek istemiş. Abdülâziz de onu gayri resmî kıyafetle kabul etmek istemiş. Fakat Âli paşa odadan içeri girip te padişahı o kıyafette görünce derhal dışarı çıkıp mabeyinciye: «Efendimiz istirahat buyuruyorlarmış, niçin rahatsız ettin?» diye sert sert ihtar etmiş ve doğru Vükelâ odasına gitmiş, padişah, paşanın nereye gittiğini sorup ta sebebini öğrenince gülmüş ve resmî elbisesini giydikten sonra sadrazamı kabul etmeğe mecbur kalmıştır.

Padişaha karşı fevkalâde hürmetkârdı. Rivayete göre padişah huzurunda büyük bir tevazu ile hareket eder, kan ter içinde kalır ve yürürken ayakları titrermiş. Bu, korkusundan olmayıp, fitri olan nezaket ve terbiyesinin mahsulü idi.

Paris sulh konferansında, bütün yabancı murahhasların dikkat ve takdirini celbetmiştir. Hattâ Avusturya murahhası Baron Hübner hâtıratında:

«Kongrede, Âli paşa ayarında bir diplomat yok idi» diye yazmıştı.

Paris murahhaslığından başka, Âli paşanın mühim memuriyetlerinden biri de Girid meselesinin hallidir.

Âli paşa, dış siyasette Fransa politikasını tutardı. Reşid paşa ise İngiltere taraftarı idi. Diplomatlık bakımından, hocası olan Mustafa Reşid paşadan üstün olduğu herkes tarafından tasdik olunmuştur. Vefatında yazıtakımını terekesinden, Almanya imparatoru Vilhelm satın almıştır.

İçişlerde muhafazakâr ve ihtiyatkârdı. Reşid ve Fuad pa-

şalar kadar azimkâr değildi. Münakaşa ve münazaralarda itirazlara cevap vermekte sıkıntı çekerti. Cerbezeli değildi. Eğer ömrü vefa etseydi, ne Sultan Aziz'in hal'i ve ne de Rus harbi vuku bulmazdı diyenler çoktur.

Rivâyete nazaran son yıllarında rahatsızlandığı sırasında bir doktor hatırını sormaya gitmiş, paşayı, kahvaltı tepsisi üzerinde iştiha ile fasulye piyazı yediğini görerek, sıhhatine muzır olduğundan bahisle menedecek olduğu vakit ona:

«Şimdi artık ömr-ü lezizi Ömr-ü Azize tercih eder oldum» cevabını vermiş (1).

DAMAT - MEHMED ALİ PAŞA:

Mehmed Ali paşa Hemşinlidir. Babası, Hacı Ali oğullarından, fındık tüccarı ve Galata Baş - Ağası Hacı - Ömer Ağadır. 1813 te Hemşin'de doğmuştur. İstanbul'a gelerek Enderuna intisap etmiş, zamanla üçüncü ve ikinci mabeyinci olmuştur. Muhtelif vazifelerde bulunduktan sonra 1845 te Abdülmecid'in hemşiresi Adile sultanla evlendi. Daha sonra bir kaç kere Derya Kaptanı oldu, nihayet Âli paşanın vefatı üzerine sadrazamlığa getirildi.

Edebiyata meraklı idi. Şiirleri vardır. Sadareten, Kırım harbi arifesinde İstanbul'a gelmiş bulunan prens Mençikof'un tehdidi üzerine azledilmiştir.

Sadarete tâyini (3 ekim 1852) azli de (13 mayıs 1853) tür.

GİRİDLİ . MUSTAFA NAİLİ PAŞA:

Rumeli'de Kesriye kazasına bağlı Polyan köyünden İsmail bey adında birinin oğludur. 1798 de doğmuştur. Giridli denilmesinin sebebi, otuz sene Girid vâililiğinde bulunmuş olmasındandır. Koca - Reşid paşa ile geçinemediğinden bu birinci sadrazamlığından azledilmiş, fakat azli bayrama rastla-

diği için iki gün kadar sürüncemede kalmış, bayram ertesi tekrar sadrazamlığa tâyin edilmiştir.

Sadrâzamlığa (14 mayıs 1853) te tâyin edilmiş (29 mayıs 1854) te azledilmiştir.

KIBRISLI - MEHMED EMİN PAŞA:

Kıbrıslı Hüseyin efendinin oğludur. 1813 yılında Kıbrıs'ta doğmuştur. İstanbul'a gelerek Enderuna intisap etmiş, daha sonra Paris'e giderek kuvvetli bir tahsil görmüştür. Dü-rüst, temkinli, değerli bir devlet adamı olarak tanılır.

Sadarete tâyini (29 mayıs 1854) azli (23 kasım 1854) tür.

MUSTAFA REŞİD PAŞA (Dördüncü defa):

(23 kasım 1854) te tâyin edilmiş (2 mayıs 1855) te isti-fa etmiştir.

MEHMED ALİ PAŞA (İkinci defa):

(1 kasım 1856) da tâyin edilmiş, (6 ağustos 1857) de az-ledilmiştir.

GİRİDLİ MUSTAFA NAILİ PAŞA (üçüncü defa):

(6 ağustos 1857) de tâyin olunmuş, (22 ekim 1857) de azl olunmuştur.

MUSTAFA REŞİD PAŞA (Altıncı defa):

(22 ekim 1857) de tâyin olunmuş, (7 ocak 1858) de vefat etmiştir.

MEHMED EMİN ÂLİ PAŞA (ikinci defa):

(11 ocak 1858) de tâyin olunmuş (18 Ekim 1859) da azledilmiştir.

KIBRISLI MEHMED EMİN PAŞA:

(18 kasım 1859) da tâyin olunmuş, (23 aralık 1859) da azledilmiştir.

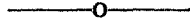
MÜTERCİM - MEHMED RÜŞTÜ PAŞA (ilk sadareti) :

Sinop vilâyetinin Ayandon köyünden Hacı - Hasan ağa adında fakir bir kayıkçının oğludur. 1811 de orada doğmuştur. İstanbul'a gelerek Asakir-i Mansure ocağına girdi ve mülâzım oldu. Fakir olmasına rağmen çalışkan ve zeki idi. Hususi olarak Arapça, Fransızca ve Farsça dersleri aldı. Serasker Hüsrev paşaya intisap etti.

Serasker kapısında askerî nizamnameleri tercüme ettiği için «Mütercim» lâkabı ile anılmağa başlandı. Anadolu'da muhtelif askerî vazifelerde bulunduktan sonra 1847 de hassa müşiri, ertesi sene Dâr-ı Şûra reisi, ve nihayet Serasker oldu. Bundan sonra daha birkaç vazife değiştirdi. Sadrazam olmazdan evvel son vazifesi Tanzimat meclisi reisliğidir.

Abdülâziz ve Abdülmecid devirlerinde de pek çok vazifelerde ve sadrazamlıklarda bulunmuştur.

Fevkalâde dürüst, namuslu, paraya ve rüşvete aslâ düşkün olmayan, vakarlı, olgun, kıymetli bir devlet adamıdır. İktidarda olmadığı vakit her işe itiraz eder, iktidara geçtiği zaman itiraza tahammül edemezdi. Gayet güzel ve mantıkî konuşurdu. Çok ciddi idi, ekser zamanını okumakla geçirirdi. İçkiye ve sefahate, eğlenceye meyli yoktu. Dindardı. Dostlarından çok düşmanları vardı. Meziyetleri ve kusurlarıyla birlikte devrin en şayanı dikkat simalarından birisi idi.

SULTAN ABDÜLMECİD DEVRİ ŞEYHÜLİSLÂMLARI**MEKKİ - ZADE MUSTAFA ASİM EFENDİ:**

İkinci Mahmud'un son, Abdülmecid'in ilk şeyhülislâmıdır. (8 şubat 1833) te tâyin olunmuş (19 kasım 1846) da vefat etmiştir.

SEYİD HACI - AHMED ARİF HİKMET BEY:

Osmanlı Şeyhülislâmlarının en mümtaz olanlarından. Üç lisanda şiir yazardı. Matbu divanı vardır. Medine'de 7000 ciltlik çok değerli bir kütüphane kurdurmuştur.

(21 kasım 1846) da tâyin edilmiş, (29 mart 1854) te azledilmiştir.

MEŞREP - ZADE MEHMED ARİF EFENDİ:

Trabzonlu müderris, Şatır - zâde Emin efendinin oğludur. Açık fikirli, zeki ve âlim bir zattır. Tanzimatın getirdiği yeniliklere taraftar olmakla meşhurdur.

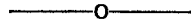
Mektebi Kuzâti tesis etmiş, emval ve eytam nizamnamesini tedvin ederek eytam müdürlüğünü kurmuş, kadılık için imtihan usulünü vazetmiştir.

(21 mart 1854 senesinde tâyin olunarak (20 aralık 1858) de vefat etmiştir.

SEYİD MEHMED SADEDDİN EFENDİ:

Abdülmeccid'in son Abdülâziz'in ilk şeyhülislâmıdır.

(27 Aralık 1858) de tâyin edilmiştir.

ABDÜLMECİD DEVRİ KAPTAN-I DERYALARI**Firarî (hain) AHMED FEVZİ PAŞA:**

(10 kasım 1836) da tâyin olunmuş, (8 ocak 1840) ta azledilmiştir.

DAMAT - MEHMED SAİD PAŞA:

(8 ocak 1840) ta tâyin olunmuş, (29 Mart 1841) de Ticaret Nezaretine tâyin edilmiştir.

ÇENGEL OĞLU TAHİR PAŞA:

(29 mart 1841) de tâyin olunmuş, (16 şubat 1843) te azl olunmuştur. (Hal tercümesi için metne müracaat).

DAMAT - HALİL RİFAT PAŞA (ikinci defa):

(16 şubat 1843) te tâyin olunmuş (10 ağustos 1845) te azlolunmuştur.

DAMAT - MEHMED ALİ PAŞA:

(10 ağustos 1845) te tâyin olunmuş, (20 temmuz 1847) de azlolunmuştur.

DAMAT - HALİL RİFAT PAŞA (üçüncü defa):

(20 temmuz 1847) de tâyin olunmuş, (27 nisan 1848) de azlolunmuştur.

DAMAT - MEHMED ALİ PAŞA (ikinci defa):

(27 nisan 1848) de tâyin olunmuş, (11 mart 1849) da Seraskerliğe tâyin olunmuştur.

SÜLEYMAN RİFAT PAŞA:

(11 mart 1849) da tâyin olunmuş, (6 ağustos 1851) de azlolunmuştur.

DAMAT - MEHMED ALİ PAŞA (üçüncü defa):

(6 ağustos 1851) de tâyin olunmuş, (3 ekim 1852) de sadrazamlığa tâyin olunmuştur.

TOPÇU BAŞI - ZAD EMAHMUD PAŞA:

(3 ekim 1852) de tâyin olunmuş, (17 aralık 1853) te azlolunmuştur.

HASAN RIZA PAŞA:

(17 aralık 1853) te tâyin olunmuş, (30 ocak 1854) te Seraskerliğe tâyin olunmuştur.

KIBRISLI - MEHMED EMİN PAŞA:

(3 ocak 1854) te tâyin olunmuş, (29 mayıs 1854) te sadrazamlığa tâyin olunmuştur.

DAMAT - HALİL RİFAT PAŞA (dördüncü defa):

(29 mayıs 1854) te tâyin olunmuş, (30 ağustos 1855) te azlolunmuştur.

DAMAT - MEHMED ALİ PAŞA (dördüncü defa):

(30 ağustos 1855) te tâyin olunmuş, (29 ağustos 1858) de azlolunmuştur.

DAMAT - MEHMED ALİ PAŞA (Beşinci defa):

Abdülmecid'in son, Abdülâziz'in ilk Kaptan-ı Deryasıdır. (21 ekim 1858) de tâyin olunmuştur.

Sultan Abdülâziz devri

SULTAN ABDÜLÂZİZ

(32 nci Osmanlı padişahı)

(M. 1861 — 1876)

(H. 1277 — 1293)

Babası: İkinci Mahmud

Annesi: Pertevniyal Sultan

Doğduğu tarih: (7/8 şubat 1830) (18/19 Şaban 1245) Pazar/pazartesi

Tahta çıktığı tarih: (25 haziran 1861) (16 Zilhicce 1277) Salı.

Tahta çıktığı sırada yaşı: 31 sene, 4 ay, 16 gün (32 yaşı içinde).

Hal'edildiği tarih: (30 mayıs 1876) (6 Cemazielevvel 1293)) Salı.

Hal'edildiği sırada yaşı: 46 sene, 3 ay, 24 gün (47 yaşı içinde).

Saltanat müddeti: 15 sene 5 gün.

Vefatı tarihi: (4 haziran 1876) (11 Cemazielevvel 1293) pazar.

Tahta cülûsu ve ilk günler:

Sultan Abdülmecid, müteverrimdi. Günden güne eriyordu. Abdülmecid, saltanatının ilk günlerinde veliaht Abdülâziz efendiye fazla ehemmiyet vermemiş, onun her hususta serbestçe yaşamasına müsaade etmişti. Fakat zamanla Abdülâziz'in güçlü kuvvetli, pehlivan yapılı ve gösterişli bir şehzade oluşundan sonra endişelenmeğe başlamıştı. Hattâ bir ara, veraset usulünü değiştirerek biraderi Abdülâziz yerine, kendinden sonra hükümdarlığa oğlu şehzade Murad'ı getirmeği bile düşünmüştü.

Sultan Abdülmecid'in endişesi sebepsiz değildi. Veliaht Abdülâziz efendi gittikçe halk arasında daha fazla tutulmağa, sevilmeğe başlamıştı. Abdülmecid'in, son yıllarında fazla israfatta bulunması halk arasında olduğu kadar, yakın devlet adamları arasında bile hoşnutsuzluğu mucip olmakta, yavaş yavaş, bir an evvel Abdülâziz gibi kuvvetli bir şahsiyetin hükümdar oluşu temenni edilmekte idi. Abdülmecid bir ara, veliahtı Trablusgarp vâililiği ile İstanbul'dan uzaklaştırmayı bile düşündü ise de sadrazam Âli paşa, mahzurlarını bildirerek padişahı bu arzusundan vaz geçirdi. Abdülmecid'in veliahttan şüphelendiğini bilen Damad Mehmed Ali paşa bir gün Abdülmecid'e, Abdülâziz efendi'nin öldürülmesini teklif etmiş, fakat çok hassas ve şefkatli bir insan olan Abdülmecid bu teklifi şiddetle reddetmişti.

Sarayda muhtelif partiler teşekkül etmişti. Meselâ Serasker Rıza paşa, kardeşi Rifat bey, başmabeyinçi Ahmed bey ve bir takım kimseler, Abdülmecid'den sonra Osmanlı tahtına Şehzade Murad efendi'yi çıkarmak üzere gizli tertiplere bile girişmişlerdi. Bunu haber alan Abdülâziz telâşa düşmüş fakat müteşebbisler tarafından kendisi teskin edilmişti.

Sarayda bu türü entrikalar dönerken Sultan Abdülmecid de kendi hayatından ümidini kesmiş bulunuyordu. Hattâ son kurban bayramında, bayramlaşma merasimine güçlkle

çıkabilmiş ve dönüşünde Abdülâziz efendi'yi yanına çağırarak :

«Birader, benden artık hayır yok. Bu bayramlaşmağa ancak vükelâ ile vedâ için çıktım. İşte her şey sana kalacak. İnşallah muvaffak olursun. Evlâdlarımı sana emânet ediyorum. Onlara darlık çektirme.» Deyince, Abdülâziz efendi teesüründen hüngür hüngür ağlamıştı.

Daha sonra Hersek isyanını bastırmağa memur edilen Rumeli ordusu kumandanı Ömer paşa'ya :

«Allah selâmet versin, inşallah muvaffak olursun. Ama dönüşünde öyle sanırım ki beni bulamıyacaksın». Demişti. Vefatı sırasında Abdülmecid Ihlamur köşkünde idi (25 Haziran 1861).

Vefatı sırasında yanı başında bulunan Sadrazam Kırımlı Mehmed Emin paşa, serasker Rıza paşa, Derya kaptanı Mehmed Ali paşa, vefatı müteakıp derhal veliaht Abdülâziz efendinin yanına giderek hem vefatı haberini vermişler, hem de padişahlığını tebrik etmişlerdir.

Biraderinin vefatını işitince Abdülâziz çok müteessir olmuş, hattâ ağlamıştı. Biraz sonra Abdülâziz Topkapı sarayına gitti. Babüssaade önünde kurulan Osmanlı tahtına oturdu. Biat edildi. Bundan sonra yeni hükümdar Dolmabahçe sarayına gitti. Abdülmecid'in çocuklarını huzuruna çağırarak onları taltif etti, hatırlarını aldı. Ondan sonra da, devrin âdetine göre doğumu gizli tutulmuş bulunan beş yaşındaki oğlu Yusuf İzzettin efendiyi getirtti. «Bu da sizlerdendir, merhum efendimiz de bilirlerdi» diye tanıttı.

Abdülâziz vükelâyı yerlerinde ipka etti. Sonra Tanzimat fermanını teyit eden bir hatt-ı hümayun çıkardı. Bu hümayunda hülâsaten:

«Vezîr-i maâlisemîrim Mehmed Emin paşa;

..... Bütün tebaamızın refah ve saadetleri en büyük emelimizdir. Mülkümüzün bütün halkının can, ırz ve mallarının mahfûziyetini temin eden kanunlar tarafımızdan tekit ve teyit kılınmıştır. Mahz-ı adalet olan şeriat şerife, cümlemiz için selâmet yolu olduğundan umuru şer'iyeye ziyade dikkat olunması kat'î dileğimizdir. Mevcut kanunlara herkes itaat etme-

lidir. Böyleleri tarafımızdan mükâfatlandırılacağı gibi, hilâfında hareket edenlerin de cezalandırılacağı tabiidir.

..... Zatımızca devletimizin malî kudretinin tezyidi, ve tebaamızın refahından başka emelimiz olmadığından devlet malının telef ve israftan korunması zaruridir... Kara ve deniz askerlerimizin nizam ve intizamlarının ikmaline ve refahlarına dikkat edilmesi... Devlet-i Osmaniyeimizin dost ve müttefiki olan ecnebi devletlerle dostluklarımızın devamına gayret sarfedilmesi ve mevcut muahedeler ahkâmına riayet olunması... Şurasını da ilâve ederim ki «tebaanın âsaiş ve refahı hakkında olan arzuyu şahanem istisna kabul etmiyeceğinden muhtelif ırk ve dinden olanlar dahi cümleten tarafı hümayumundan adalet ve himmet ve temin-i hüsnühalleri emrinde müsavi dikkat göreceklendir.» Cenabı hakkın mülkümüze ih-san buyurmuş olduğu büyük zenginliklerin yavaş yavaş genişletilmesi, saltanatımız sayesinde cümlelerin saadetini mucip olacak hakiki terakkilerdir. Bunların ve devleti âliyeimizin istiklâlinin, indimizde çok mühim olduğunu bildiririm. Hazret-i feyyaz-ı mutlak Habîb-i Ekremi hürmetine cümlemizi muvafak buyura âmin.» (Fi 23 zilhicce 1272).

Sadrazam değişiklikleri:

1861 yılında sadrazam değişiklikleri oldu. (6 ağustos 1861) de Kıbrıslı Mehmed Emin paşa azledilerek yerine Âli paşa, (22 kasım 1861) de Âli paşa da azledilerek Keçeci zade Fuad paşa sadrazamlığa getirildi. Kıbrıslı Mehmed Emin paşanın azlinin sebebi olarak, padişahın, donanmanın sür'atle takviyesini istemesi, bu münasebetle tersane tahsisatına zam yapılmasını istemesine karşı paşanın, evvelâ malî müzayekaya çare bulmak lâzımdır, şeklindeki itirazı, ve bir de Kıbrıslının düşmanlarının tezviratı olmuştur.

Yerine geçen Âli paşa da fazlaca yerinde kalamadı. Âli paşanın azlinde, o sırada padişah yanında fazlaca sözü geçen şair Ziya beyin (paşanın) tesiri olduğu ve bir de saltanatının ilk senelerinde tasarrufa riayet eden padişahın, Âli paşa tarafından akrabasından birine yol parası olarak altı yüz kese gibi bir miktar vermiş olması sebep olarak gösterilir.

Karadağ isyanı ve harbi (1861):

Karadağ harbi, Hersek isyanı dolayısıyla vukua gelmiştir. Kırım muharebesinde mağlûp olan ve bu yüzden Osmanlı imparatorluğundan intikam almak için müthiş bir kin ile hazırlanan Rusya, Rumeli'deki tebaamız olan İslâm ırkına mensup milletleri durmadan, devlete karşı isyana teşvik ve tahrik ediyordu. Daha evvel gördüğümüz gibi Karadağlılar isyan etmişler ve 1858 de Rakhova'da bir Osmanlı ordusunu mağlûp etmişler ve bir takım imtiyazlar elde etmişlerdi. İşte bu hareket Herseklileri de harekete geçirdi. Hersek hristiyanları da, beylerin kendilerine zulüm yaptığını bahane ederek 1861 de ayaklandı.

Bu sırada Karadağ'ın başında Nikola Ptroviç vardı. Karadağlı gönüllüler, Hersek âsilerine katılarak onları desteklemekte idiler. Bab-ı Ali Karadağlıların yardımına mâni olmak için Karadağ hudut boylarına bir muhafaza kordonu tesis ettiği gibi, bir filo ile de Adiryatik limanlarını abloka altına aldırdı. Bu arada Karadağ prensi, durmadan silâhlanmakta idi. Bunun üzerine Bab-ı Ali, Hersek isyanı ile, Karadağ'ın Hersek'e yardımını, bir tek mesele olarak kabul ve ona göre tedbir aldı. Bab-ı Ali Karadağ'dan, silâhlanmağa devamını durdurmasını istedi. Red cevabı alınca da Serdar-ı Ekrem Ömer paşaya, lüzumlu askeri harekâta geçmesi için emir verdi. Babı Ali, bu askeri harekete başlarken, devletlere bir nota vererek, Karadağ'ın mevcut statüsünü değiştirmeyeceğini bildirdi. Avusturya bu teminatı kabul, İngiltere başvekili, âsilerin tedibinin memnuniyet uyandıracığını beyan etti. Yalnız Fransa ve Rusya Bab-ı Aliden izahat istedi.

Serdar-ı ekrem Ömer paşa (21 kasım 1861) de Piva zafe-riyle, Karadağ ordusuna müthiş bir darbe indirdi. Fakat bu zafer, Avrupa devletlerinin Karadağ meselesine müdahalelerini mucip oldu. Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya ve İtalya devletleri Bab-ı Aliye bir nota vererek harbin durdurulmasını istediler (15 ağustos 1862).

İşkodra sulhu (31 ağustos 1862):

Karadağ prensi harbe devam edemiyeceğini anladı ve barış istedi. Bunun üzerine 14 maddelik İşkodra barışı aktedildi. Muahede, Serdar-ı ekrem Ömer paşa tarafından imzalanmıştır. Muahedenin esasları hülâsaten şöyledir:

1 — Karadağ'ın iç idaresi, eski şekli ile kalacaktır. Hudud, eski haliyle kalacaktır.

2 — Prens Danilo'nun babası, Karadağ'dan çıkacak ve bir daha Karadağ'a girmeyecektir.

3 — Osmanlı hükûmeti, Karadağlılara, Antivari limanından, gümrük resmi alınmaksızın ihracat ve ithalât yapılmasına müsaade edecektir. Fakat Karadağlılar silâh ve mühimmat ithal edemiyeceklerdir.

4 — Karadağ'dan geçen Hersek - İşkodra yolu ticarete açık bulunacak ve bu yol üzerinde muayyen noktalara Osmanlı devleti tarafından kuvvet bulundurulacaktır.

5 — Karadağlılar, hudutları dışında akınlarda bulunmayacaklar ve yine hudutları dışındaki âsilere maddî ve manevî yardım yapmayacaklardır.

6 — Karadağlılarla hudutlarındaki devletler arasında ihtilâf çıkar ve bu halledilemezse, yegâne merci Bab-ı Ali olacaktır.

2 — Türk pasaportu olmadan Karadağ'a hiç bir aile girmeyecektir.

Sonradan bu muahedenin iki maddesi tatbik edilmemiştir. Birincisi, Prens Danilo'nun babası Mirko hakkındaki maddedir. Bu şahsın, memleketinde kalmasına Bab-ı Ali müsaade etmiştir. Tatbik edilmeyen ikinci madde, İşkodra - Hersek yolu üzerinde Osmanlı devletinin muhafaza kuvvetleri bulundurması maddesidir. Devletlerin de müdafaası ve Karadağ prensinin İstanbul'a bir heyet göndererek affını dilemesi ve padişahın merhametine ve şefkatine sığınması üzerine Bab-ı Ali bu altıncı maddenin tatbikinden de vaz geçti (3 mart 1863) Yalnız bu yolun güvenliğinden Karadağ'ın mesul olduğunu, bu yol üzerinde vukua gelecek zarar ve ziyanın Karadağ tarafından tazmin edilmesi lüzumunu ileri sürdü. Karadağ prensi

derhal bu teklifi kabul etti. Haziran 1864 te Bab-ı Ali Karadağ topraklarındaki askeri tesisleri yıktırdı. Bununla beraber bir ihtiyatı tedbir olmak üzere Karadağ hududu boyunca askeri tesisler inşa edildi.

Eflâk - Boğdan (Memleketeyn) meseleleri:

Eflâk ve Boğdan, devamlı olarak birlik haline gelmek prensibi üzerinde çalışmakta idi. Bu iki beyliğin idare meclisleri ayrı olduğu halde, her iki meclis te ayrı ayrı prens Kuza'yı prensliğe intihap etmek suretiyle birlik için mühim bir adım atmışlar, Bab-ı Aliye de bu emri vakii kabul ettirmişlerdi. Yalnız, bu hususta Bab-ı Ali tarafından verilen fermanla, bu birlik, yalnız prens Kuza Eflâk ve Boğdan'ın voyvodası olarak kaldığı müddete mahsustu. Öldüğü takdirde iki memleketin beyleri yine ayrı ayrı şahıslar olacaktı.

Bu sırada prens ile, meclisler arasında anlaşmazlıklar başladı. Prens, meclisleri dinlemiyerek yeni bir intihap kanunu hazırladı. İdareyi tamamen kendi elinde tutmak istiyordu.

Bab-ı Ali ,prens bu hareketini şiddetle takbih etti. Bunun üzerine prens İstanbul'a geldi. Merasimle karşılandı. Pağışah tarafından hediyeler ve nişanlar verildi. Bab-ı Ali yumuşadı.

İstanbul'daki Paris muahedesini imzalayan devletler temsilcileri, Âli paşanın reisliğinde toplanarak (İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya, Rusya, Prusya elçileri) bir protokol imzalandı. (28 Haziran 1864). Muahedenin hülâsaten esasları şöyledir:

1 — Eflâk - Boğdan, bir prens idaresinde, bir millî meclis ile, bir âyan meclisi tarafından idare edilecektir. Prenslik iç işlerinde Osmanlı hükûmetine danışmadan diledikleri gibi nizamı tesis edeceklerdir.

2 — Müttehit Eflâk - Boğdan beyliği, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Türk hâkimiyetini tanıyacaktır.

3 — Türkiyenin akdetmiş olduğu muahedeler, prensliğe de şâmil olacaktır. Bu muahede ile, Romanya'nın kuruluşu

için en mühim adımlardan birisi daha atılmış oldu. Prens, bu başarısından dolayı dönüşte Bükreş'te «Romanya'nın kurucusu birinci Aleksandr - Jean» adıyla selâmlandı.

Aleksandr - Jan'ın feragati (22/23 şubat 1866) :

Birinci Aleksandr - Jan Kuza bey» köylülere dayanarak icra-i hükûmet etmek istiyordu. Toprak reformu ile işe başlamıştı. Fakat bu kanunun tatbiki, ne geniş arazi sahiplerini, ne de topraksız köylüyü memnun etti. Kıtık başladı, yanındaki memurların rezaletleri de halkın gözünden kaçmıyordu. Romanya'nın, Eflâk ve Buğdanlı olmayan yabancı bir prens tarafından idaresi isteniliyordu. (28 Mart 1864) de prens aleyhine vukua gelen bir isyan bastırıldı. Fakat Romanul gazetesi müdürü olan mebus Rosetti ve arkadaşları tarafından gizlice hazırlanan bir teşebbüs neticesinde (22/23 Şubat 1866) gecesi saraya yapılan bir baskın üzerine Aleksandr - Jan, prenslikten feragat ettiğine dair bir beyanname imza ederek memleket dışına çıktı.

Yerine Romanya Parlâmentosu aynı gün Belçika Kralının kardeşi Léopold'u ittifakla Romanya tahtına seçti. Babiâli bu hususu, mevcut anlaşmalara aykırı olduğu için kabul etmediğini Romanya'ya ve devletlere bildirdi. Babiâli, Romanya'nın 1856 dan önceki gibi iki ayrı voyvoda ile idaresini, ve Bükreş'te bir Türk komiserinin bulunmasını teklif ediyordu. Babiâli'nin bu teklifini, Fransa kabul etmeyerek Paris'te bir konferans akdini teklif etti. Rusya ve Avusturya Türk teklifini iyi karşılamışlardı. Fransa, İngiltere, Prusya ve Piyemonte, Fransa tezini tutmuşlardı. Bu sırada yeni bir vaziyet hâsıl oldu. Leopold, Romanya tahtını kabul etmedi. Bunun üzerine (10 mart 1866) da Hohenzolern hanedanından prens Şarl'ı, parlâmento prens olarak seçti. Kefil devletler bu olup bittiği kabul etmediler. Fakat prens (20 mayıs 1866) da gizlice Romanya'ya girerek tahta oturdu. İki gün sonra da sadrazam Fuad paşaya gönderdiği bir mektupta, padişaha sadakatini ve Osmanlı devletinin Romanya üzerindeki hâkimiyetini tanıdığı-

nı bildirdi. Bab-ı Ali, emri vakii kabul etmek istemiyerek hudutlarda hazırlığa bile başladı.

Devletler bir harbin çıkmasını istemiyorlardı. Bu sırada prens Şarl İstanbul'a geldi. Kendisini hünkâr yaverlerinden Cemil bey, İzzettin vapuru ile Varna'dan alarak İstanbul'a getirtti. Prens Şarl muhteşem bir merasimle karşılandı. Huzur-u hümayuna girerek kendisine birinci rütbeden bir nişanı Osmanî verildi. 9 gün sonra Romanya'ya avdet etti.

Anlaşma gereğince Prens Şarl'e verilen fermanla şu hususlar tesbit edilmiş idi:

«Bab-ı Ali, Eflâk ve Boğdan birliğini ve prens Şarl'ın, Romanya tahtı üzerindeki veraset hakkını tanıyordu. Buna mukabil Şarl de, 1858 Paris anlaşması mucibince tesbit edilmiş olan, Osmanlı devletinin Romanya üzerindeki hükümlanlık hakkını tanıyor, 30 000 den fazla kuvvet bulundurmamağı, Bab-ı Alinin yabancı devletlerle imzalanmış olan anlaşmalarının Romanya için de muteber olduğunu, vermekte olduğu vergiyi arttırmamağı, Romanya'da, Osmanlı devletinin diğer eyâletlerinde huzur ve âsâyişi bozacak teşekkül ve hareketlere mâni olmayı taahhüt ediyordu.

Böylece, kısa bir zamanda Romanya, Osmanlı devleti ile olan bağlarını geniş mikyasta koparmış ve istiklâl'e yakın bir devlet halini almış oluyordu.

Sırbistan olayları: (1862) (1867):

Sırlara daha evvel oldukça geniş imtiyazlar verilmişti. 1830 fermanı ile Sırbistandaki müslümanlar şehirlerde oturmayıp, ancak kalelerde ikamet edebileceklerdi. Yalnız bu kayıttan Belgrad müstesna olduğu için, şehir içinde bir müslüman mahallesi bulunmakta idi.

Son senelerde Sırbistan beyi, asker miktarını arttırdığı gibi, yabancı devletlere temsilciler de göndermeğe başlamıştı. Bu hareketler Paris muahedesi ahkâmına mugayirdi.

1862 de Sırbistan, Belgrad'daki jandarma kuvvetlerini arttırdı. Bab-ı Ali bu teşebbüsleri dikkatle takip etmeğe başlamıştı. Yine bu sırada müslüman ahaliden bazıları öldürül-

meğe başlandı. Sırbistan, şehirdeki müslümanları uzaklaştırmış, ve halen Türk işgalinde bulunan «Semendire, Sokod, Eskice, Gladova — Feth-ül-ülâm ve Şabaç — Bögürdelen» kalelerini de Türklerden almak istiyordu.

Son günlerde müslümanlarla Sırplar arası iyiden iyiye gerginleşti. (8 haziran 1862) de Sırp beyi birden bire Belgradı terketti. Şehirdeki müslüman ahaliden bir kısmı, heyecana kapılarak kaleye sığındı. (10 haziran) da rivâyete nazaran Çukurçeşme'de su almak yüzünden Sırplarla birkaç Türk askeri arasında ölümle neticelenen bir kavga oldu. Bunun üzerine Sırplar ayaklanarak şehirdeki Türk karakollarını zaptettileri gibi kaleye karşı da hücum teşebbüslerine başladılar. Başvekil Garaşanin güya arayı bulmak için Türkleri kaleye gönderdi. Şehirde barikatlar yapıldı. Sırp makamları ile kale kumandanı Aşir paşa arasında müzakere başladı. Bir anlaşmaya varıldığı sırada bir gün sonra Sırplar kaleye karşı ayaklandılar. Bunun üzerine Aşir paşa şehri topa tuttu. Türkler tamamen haklı oldukları halde Belgrad'daki yabancı devlet konsolosları hâdiseyi protesto ettiler. Aynı zamanda Avrupa matbuatına, «Sırplar Türkler tarafından katliâm ediliyor!» feryadiyle uydurma haberler yayılmıştı. Bab-ı Ali, hâdiseyi yerinde tahkik etmek üzere Divan-ı Muhasebat reisi Ahmed Vefik Beyi komiser olarak gönderdi. İngiltere ile Avusturya Türk makamlarını haklı gördükleri halde Fransa'nın teklifi üzerine Paris andlaşması devletlerinin İstanbul'da bir konferans halinde toplanmasına karar verildi.

İstanbul konferansı (Ağustos - Eylül) 1862:

Fransa, hâdiseleri, Sırbistan lehine halletmek tasavvurunda idi. Fransa, böyle bir müdahale için (Paris muahede si) nin 28 inci maddesine istinat etmek istiyordu. Halbuki, o günden beri Paris muahedesi âkit devletler tarafından Türkiye aleyhine ihlâl edile edile paçavra haline getirilmişti. Bu konferansta Fransa, Türk kuvvetlerinin Belgrad'ı terketmesi tezi üzerinde durduğu halde Bab-ı Alinin, imparatorluk topraklarının emniyeti bakımından Belgrad'ı terketmeme kara-

rına İngiltere ile Avusturya iştirâk etmişlerdi. Nihayet (8 Eylül 1862) de bir anlaşmaya varıldı.

Bu anlaşmaya göre:

1 — Türk hâkimiyetinde bulunan Sokod ve Oujtza — İslimiye kaleleri Sırlılara terkedildi.

2 — Belgrad, Gladova, Semendire, Şabaç kaleleri Türk hâkimiyetinde kalacaktı.

3 — Eskiden olduğu gibi müslümanlar yalnız kalelerde oturabileceklerdi.

4 — Belgrad şehri içindeki Türk karakolları kaldırılacaktı.

5 — Türkler, muhtelit bir komisyonun göstereceği lüzum üzerine Belgrad kalesini Türk mahallesi istikametinde genişletebilecekti.

6 — Kaleler dışındaki müslümanların çıkarılması için mal ve mülklerine karşılık tazminat alacaklar, ve bu hususta Bab-ı Ali ile Sırp hükûmeti arasında bir anlaşmaya varılacaktı.

Bu muahede, Türklerin aleyhine olduğu halde Sırlar aslâ memnun olmamışlardı. Sırp beyi Mihail, Belgrad'daki Türk kuvvetlerinin çekilmesi hususunda devamlı ısrarlarda bulunmaktan vaz geçmedi.

Sırbistan'daki son dört kalenin de terki: (1867):

Bu sırada Paris muahedesini imzalayan devletlerin durumu şöyle idi:

İngiltere, Amerika işleriyle meşguldü, Avrupa kıtasıyla fazla meşgul olmak istemiyor, inzivaya çekilmiş gibi görünüyordu. Türkiye, bu yüzden İngiltere'nin müzaheretine güvenemezdi. Avusturya ise, Prusya karşısında yenildiği için Avrupa siyaset âleminde nüfuz ve kudretini kaybetmişti. Balkan isyanları esnasında ekseriya Avusturya, Osmanlı devletini desteklerdi. Fakat bu defa kendisi de müşkülât içinde bulunuyordu. Prusya ve İtalya, Sırp isteklerine karşı mülâyim

davranmakta idiler. Rusya'nın hali ise malûmdu. Bütün Balkanları, her an Osmanlı devleti aleyhine kıskırtmağı milli bir vazife sayıyordu! Fransa ise her vakit olduğu gibi iki yüz-lü bir siyaset takip ediyor, sureti haktan görünerek, Sırp isteklerinin kabulünü destekliyordu.

Bab-ı Ali, Sırplıların isteklerini reddederek harbi göze alırsa, Rusya'nın haşin siyaseti ile karşı karşıya kalabilirdi. Rusya esasen Sırp ihtilâfının hallini istemiyor, buna mukabil ihtilâfın bir silâhlı çatışma ile neticelenmesini, bu münasebetle Yunanlıların, Karadağlıların, Bosna hristiyanlarının da ayaklanmalarını temine çalışıyordu. Bu hal karşısında Bab-ı Ali en uygun yolu, Sırp kalelerini terkederek ihtilâfın önünü almakta buldu.

Varılan anlaşmaya göre Sırp beyi Mihailo Obrenoviç'e padişah tarafından «Kalelerdeki Türk askerinin tamamen çekilerek, kale burçlarında Sırp bayrağı yanında Türk bayrağı da bulunmak şartıyla kalelerin Sırp beyine verilmesine» dair (20 mart 1867) tarihli bir ferman gönderildi. Bu suretle Kanunî devrinde fethindenberi 345 yıldanberi Türk hâkimiyetinde bulunan, Orta Avrupa seferlerinde Osmanlı orduları için en mühim istinat noktası olan Belgrad, elden çıkmış, yalnız devletin izzeti nefsinin korumuş olmak için, şanlı bayrağımızın, Sırp bayrağıyla birlikte kaleye çekilmesi tesellisi kalmıştı.

Kılâ'-ı Hakaniye denilen bu dört kale, Belgrad, Şabaç, Semendire, Gladova idi. Bu dört kale hakkındaki ferman (18 nisan 1867) perşembe günü, Belgrad'ın kale meydanında, Belgrad'ın son Osmanlı muhafızı Cezayirli Ali Rıza paşa ile Sırp beyi Mihail'in önlerinde okunmuştur.

Bu hâdiseden biraz sonra Sırp beyi Mihailo, kale muhafızı Cezayirli Ali Rıza paşa ile birlikte İstanbul'a gelerek, metbuu olan padişaha teşekkürlerini arzetti.

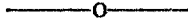
Çok hazin bir âkıbet olmasına rağmen, Âli paşanın Sırp meselesi dolayısıyla tutumu, Türkiyeyi toptan bir Balkan ayaklanmasıyla karşılaşmaktan kurtarmak ve bu vesile ile Rusya'nın arzularının önüne geçmiş olmak bakımından muhakkak ki büyük bir muvaffakiyettir. Fakat ne olursa olsun,

asırlarca Dar-ül-Cihat olarak tanınan, bu bakımdan bütün müslüman ve Türkler tarafından Avrupa'da en mühim mevki-lerden biri olan Belgrad'ın zıyaı, Türk efkârı umumiyesinde büyük ve unutulmaz acılar bıraktı. Ziya paşa, zafernâmesinde Belgrad'ın zıyaı için:

**Şart edüp rek-zi alem etmeyi kahlârâne
Belgrad kal'asın ihsân ile Sırbistân'e,
Devletin kıldı tamâmiyyetini istikmal.**

mısralariyle tenkit ve tehzil etmişti! Yine bu münasebetle Ayaşlı Hayri efendi de şu tarihi yazmıştı:

**Kalenin terki mükerrer olunca teklif
Vükelâ âkibet-i kârdan' oldu agâh
Çıkarıp leşker-i islâmı dedim târihin,
Belgrad kal'ası Sırlı eline geçti vah!**

ABDÜLAZİZ'İN MEMLEKET

DIŞI SEYÂHATLERİ

Sultan Abdülâziz'in Mısır seyahati ve Mısır veraseti meselesi:

Sultan Abdülâziz'e gelinceye kadar, hiç bir Osmanlı padişahı, yurt dışında seyahate çıkmış değildir. Sultan Abdülâziz'in evvel âMısır'a, daha sonra Avrupa payitahtlarına yaptığı seyahatlerin sebepleri ve mânaları vardır.

Sultan Aziz'in Mısır seyahatine çıkmasını, o sırada sadrazam olan, Yusuf Kâmil paşa ile, Fuad paşanın teşvik ettikleri anlaşılmaktadır. Fakat daha esaslı bir sebep vardır ki o da, Kavalalı Mehmed Ali paşa isyanından beri Mısır'ın Osmanlı imparatorluğu ile olan bağları hayilce gevşemiş bulunmakta idi. Mısır, istiklâlâ doğru gidiyordu. Metbuu sıfatiyle bir Osmanlı padişahının Mısır'da görünmesi, Mısır'ın imparatorlukla olan bağlarını kuvvetlendirebilirdi. En mühim sebep bu olsa gerektir.

O sırada Mısır vâlisi İsmail paşa idi. İsmail paşa, 33 yaşında, genç ve çalışkan bir kimse idi. Tahsilini Fransa'da Saint - Syr askerî okulunda yapmış, Avrupa'ya ve İstanbul'a seyahatler yapmıştı. Mısır'da büyük işler yapmak azminde idi. Kafasında istiklâl fikri olduğu muhakkaktır. Fakat bunu, dedesi Mehmed Ali paşa gibi, cebir ve zor ile değil, Osmanlı devlet adamlarını avlamakla mümkün olacağına kaniydi. Bu suretle imtiyaz fermanının hudutlarını genişletmek emelinde idi.

Vâli olur olmaz İstanbul'a gelerek padişaha tâzimatını arzetti. Devlet erkânına çok kıymetli hediyeler verdi. Padişaha da, buharla işleyen yatını hediye etti. Yusuf Kâmil paşa ile Fuad paşa, pâdişahın Mısır'a bir seyahat icra etmesini muhtelif sebeplerle arzu etmekte idiler. Sultan Aziz de bunu kabul etti.

Abdülâziz (3 nisan 1863) te yanında Fuad paşa, Bahriye Nazırı Mehmed Ali paşa, Kaptan-ı Derya Ateş - Mehmed paşa, Muallim-i sultanî Akşehirli Hasan Fehmi efendi, veliaht Murad efendi, şehzade Abdülhamid ve Mehmed Reşad efendilerle şehzade Yusuf efendi olduğu halde Feyz-i Cedid vapuru ile İskenderiye'ye doğru hareket etti.

Sadrızam Yusuf Kâmil paşa, İstanbul'da kaymakam olarak bırakıldı.

Sultan Abdülâziz, Kahire'de pek muhteşem merasimle karşılandı. Rivâyete nazaran bu merasim sırasında Abdülâziz fevkalâde mükellef bir ata binmiş, Mısır vâlisi İsmail paşa ile Fuad paşaya da birer at tahsis edilmişti. Fuad paşa, kendisine verilen ata binmiyerek padişahın atının yanında yayan gitmeğe başlayınca, vâli İsmail paşa da istemiyerek padişahın yanında yürümek mecburiyetinde kalmıştır. Bununla beraber Sultan Aziz İsmail paşaya karşı büyük bir nezaketle muamele etmiş ve defalarca «Ben burada ancak Mısır vâlisinin misafiriyim, öyle kalacağım» sözlerini söylemiştir.

Bu seyahat muhakkak ki çok faydalı olmuştu. Hem Mısırın Osmanlı hükûmetine bağlarını kuvvetlendirmiş, hem de Avrupa devletlerinin İsmail paşayı Osmanlı devleti aleyhine kıskırtmalarının önüne geçmiştir.

İsmail paşa bu seyahat esnasında padişahı, fevkalâde muhteşem, âdeta bin bir gece masallarında olduğu gibi eğlen-dirmişti. Padişahın, Mısır'dan dönüşte zevk ve safaya, israfa düşmesinin, bu Mısır seyahatinde kendisine yapılan masraflı merasimi örnek ittihaz etmesinde gösterilir.

Bu Mısır seyahatinde Fuad paşa, zekâsı, hazır cevaplığı, neşesi ile padişahın gözüne girmiş, Mısır dönüşünde Yusuf Kâmil paşa azledilerek (1 haziran 1863) te Fuad paşa yaver-i ekremlik te verilerek ilâveten sadrazam tâyin edilmiştir.

Mısır veraset usulünde değişiklik:

İsmail paşa, Mısır'da hakikaten faydalı işler yaptı. Ziraati teşvik etti. Sulama kanalları açtı. Mısır'ın hudutlarını Afrika içlerine doğru genişletmek için çareler aradı. Kahire'yi bir Avrupa şehri haline getirdi. Bu işler için Avrupalı mühendislerden, bilginlerden istifade etti ve bu suretle Avrupalıların da takdirini kazandı. Fakat İsmail paşanın asıl maksadı, Mısır'ın muhtariyet imtiyazlarını genişletmek idi. Bunun için de başlıca çare olarak Osmanlı devlet damlarını kazanmayı, Osmanlı padişahını ve devletini memnun etmeği esas aldı. Bu düşünce ile 1864 te Hicaz'da çıkan bir isyanı bastırmak için Bab-ı âli emrine 4500 kişilik, 1866 da Eflâk - Boğdan meselesinde 8000 kişilik bir ordu verdi. Aynı zamanda İsmail paşa, Bab-ı Ali erkânına «Kapı yoldaşı hediyesi» adı altında bol paralar da gönderiyordu.

Bu sırada Mısır vâililiği vârisi olan Mustafa Fazıl paşa, İstanbul'da hazineler meclisi reisi idi. Fuad paşa onu Avrupa'ya sürdürdü (1867). Bundan sonra çok zengin olan Mustafa Fazıl paşa Paris'te Abdülâziz aleyhinde neşriyata başladı. Günün birinde, Mustafa Fazıl paşanın Mısır vâlisi olması icap ediyordu. Padişah aleyhinde olan bir kimsenin Mısır vâlisi olması şüphesiz muvafık olmazdı. Bu yüzden Abdülâziz, Mısır veraset usulünü değiştirmekte fayda buldu. Tabii bu, vâli İsmail paşanın da işine geliyordu.

(27 mayıs 1866) da Abdülâziz bir fermanla:

«Mısır her yıl devlete vermekte olduğu 80000 kese vergiyi, 150.000 keseye çıkaracak, buna mukabil de Mısır vâililiği inhilâl ettiği vakit, eski vâlinin büyük oğluna, oğulları yoksa büyük kardeşine, kardeşi de bulunmazsa en büyük yeğenine kalacak, bundan başka Sudan'ın Mısır idaresinde olacağı ih-sas ediliyor, Mısır ordusunun 30000 e çıkarılmasına müsaade olunuyordu.» İki hafta sonra çıkarılan bir fermanla da «Vârislik için reşit yaşı olarak 18 yaşı tesbit ediliyor, icabında bir vâsi veya vesayet heyeti kurulacağı» da bildiriliyordu.

Bu sırada İsmail paşa İstanbul'da idi. Abdülâziz, İsmail paşanın kızı Tevhide hanımı görmüş, ona fazla alâka göster-

miş ve nihayet onunla evlenmek istemişti. Sadrazam Fuad paşa bu evlenmeye şiddetle muhalefet etti. İleride bunun büyük meseleler doğuracağını ifade ederek, Abdülâziz'in ısrarına rağmen evlenmeye mâni oldu. Vakıa Abdülâziz Tevhide hanımla evlenemedi ama, Fuad paşayı da azletti.

İsmail paşa Mısır Hidivi:

Bu sırada Girid meselesi çıkmış bulunuyordu (1866). Devlet büyük bir gaile ile başbaşa idi. İsmail paşa bundan istifade etmeği bildi. Müşköl durumda olan Bab-ı Aliye, 18 bin kişilik bir ordu ile yardım teklif etti. Hükûmet bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Buna mukabil İsmail paşa Girid vâililiğini beklemekte idi. Fakat İngiltere ve Fransa'nın muhalefeti yüzünden bu vazifeyi elde edemeyince, dışişleri müşaviri Nobar paşayı İstanbul'a göndererek kendisine «Azîz-i Mısır» ünvanının verilmesini rica etti. Bab-ı Ali bu ünvan yerine İsmail paşaya (8 haziran 1867) fermaniyle «Hidiv» ünvanını bahşetti. Bu fermana göre Mısır, iç idaresinde, mali işlerde özel nizamlar yapma hakkını alıyor, ecnebi devletlerle polis, transit ve posta işlerinde konvansiyonlar akdetmek salâhiyetine malik bulunuyordu. Bu suretle Mısır, istiklâlê doğru sür'atli adımlar atmıştı.

Süveyş Kanalının açılması:

Evvelce de gördüğümüz gibi Süveyş kanalının açılma müsaadesi daha evvel verilmişti. Kanalın hafriyatı (15 ağustos 1869) da sona erdi ve Akdeniz'le Kızıldenizin suları birbirine bu tarihte karıştı. Kanalın açılma töreninde Fransa imparatoriçesi Öjeni, Avusturya - Macaristan imparatoru «Fransuva Jozef» Prusya, Hollanda prensleri, elçiler bulundu. İsmail paşa, bir hükümdar gibi, bu hükümdarları misafir etti. Şeref ve itibarı arttı. Onun da istediği bu idi. Misafirler şerefine İsmail paşa milyonlarca lira sarfetti.

Hidiv İsmail paşanın ihtirasları artıyor:

Hidiv İsmail paşanın hareketleri Bab-ı Alinin gözünden kaçmıyordu. Paşa, bundan evvelki fermanlarla aldığı imtiyazların hududunu çoktan aşmağa başlamıştı. Kara ve deniz kuvvetlerini dilediği gibi arttırmağı, İstanbul'a danışmadan sivil ve askerî memurlar tâyini hakkını, yabancı devletler nezdinde siyasi temsilciler bulundurma hakkı istiyordu. 1869 da Avrupa'ya yaptığı seyahatte müstakil bir hükümdar gibi karşılanmış, kendisi de öyle hareket etmişti. Padişah ve Bab-ı Ali, paşanın bu hareketleri karşısında harekete geçmekte gecikmedi. Sadrazam Âli paşa, İsmail paşaya sert bir ihtarda bulundu:

«Mısır, Osmanlı imparatorluğuna bağlıdır. Hidiv, yabancı devlet hükümdarlarını resmen davet edemez, bu hak padişaha aittir. Hidiv Osmanlı devleti erkânındandır, Avrupa hükümdarlarıyla yapacağı temaslarda yanında Türk elçilerinin bulunması şarttır. Hidiv, halkın çekemeyeceği vergiler tarhetmek suretiyle milleti Osmanlı idaresinden soğutmaktadır.»

Bab-ı Ali bu suretle İsmail Paşayı, mevcut fermanlara riayete davet etti. İsmail paşa, işi tatlıya bağlamak istedi ise de Âli paşa işi bu kadarla bırakmadı. İkinci bir fermanla:

«Mısır'ın 30.000 den fazla asker bulundurmamasını, ısmarlanan zırhlılardan vaz geçilmesini, Bab-ı Aliden müsaade almadıkça borç para almamasını, yabancı devletlerle yapacağı muahedeleri Türk elçileri vasıtasıyla yapmasını, aksi halde vâililikten azledileceğini» bildirdi.

Birdenbire Mısır meselesi, hâd bir durum alıvermişti. Avrupa devletleri harekete geçti. Bab-ı Ali isteklerinde ısrar edince, İsmail paşa boyun eğmek zorunda kaldı.

Fakat İsmail paşa, başka yollardan emeline nail olmak imkânını buldu. 1871 de Âli paşa vefat etmiş, yerine Mahmud Nedim paşa geçmişti. Karaktersiz bir adam olan Mahmud Nedim paşa zamanında paşa, Bab-ı Ali erkânına bol paralar gönderdi. (1872) de İstanbul'a gelerek Abdülâziz'e arzı tâzimat

etti. Sultan Aziz'in de paraya ihtiyacı vardı ve nihayet İsmail paşa (8 haziran 1873) fermanını almağa muvaffak oldu.

«Veraset usulü (27 mayıs 1866) fermaniyle tesbit edildiği şekilde kaldı. Mısır, lüzum gördükçe mülki ve mali idaresinde kanunlar ve iç nizamlar yapabilecektir. Yabancı devletlerle, Mısır'ın içişleri, gümrük, ticaret işlerinde mukavele yapmağa, yenilemeğe Hidiv, mezun oldu. Hidiv, İstanbul'dan izin almadan dilediği gibi istikrazlar aktedebilecektir. Hidiv, Mısır ordusunu dilediği kadar çoğaltabilecektir. Mısır, dilediği kadar gemiye malik olabilecek ise de yalnız zırhlı yaptıramıyacaktır. Mısır'da para, padişah adına basılacaktır. Mısır her yıl hükûmete 150.000 kese verecektir.»

Kısaca yazdığımız ferman muhtevasına nazaran Mısır Hidivi artık yalnız resmen Osmanlı hükûmetine bağlı, haddi zatında müstakil bir devlet oluyordu. İsmail paşa bu neticeyi alma kiçin rivâyete nazaran padişaha bir milyon, sadrazama da 600.000 lira takdim etmişti.

İsmail paşa, bu kadar muazzam hediyeler verebilmek için borçlanmıştı. Bugünden itibaren de Avrupa'dan hesapsız istikrazlar akdine koyuldu. Orduyu arttırdı. Ziraati ilerletmeğe çalıştı. Şimendifer yolları yaptı. Sudan üzerinde hükümranlık kurmağa çalıştı. Nil boyunda arazisini genişletti. Hint Okyanusuna kadar olan yerleri eline geçirmek istedi ise de İngiltere'nin mukavemeti ile karşılaştı.

Hidiv'in istikrazları ve vahim neticeleri:

Mısır ilk istikrazını, Said paşa zamanında 1862 de yapmıştı. O vakit Said paşa bu hususta Bab-ı Alinin müsaadesini almıştı. Said paşadan sonra İsmail paşa, 1864 ten 1873 senesine kadar on yıl içinde 6 istikraz daha yaptı. 1873 yılında Mısır'ın borç yekûnu 68 milyon küsur sterline baliğ olmuştu. Bu borçların yanında 18 milyon küsur sterlin de gayri muntazam borçlar vardı. Buna rağmen İsmail paşa para sıkıntısı içinde idi. Mısır'ın beş yıllık vergisini birden toplamağa çalıştı. Bu, vergi mükellefleri için müthiş bir şeydi. Gûya beş yıllık vergisini peşin verenler, vergilerinin yarısından af-

fedilecektir. Fakat bu da, İsmail paşaya lâzım olan miktarı temin etmedi. İsmail paşa yavaş yavaş bir çukura yuvarlanmakta idi. Nihayet elinde bulunan 176000 Süveyş kanalı senedini 100 milyona Fransa'ya satmak istedi. Fakat Fransa'dan bir iş çıkaramadı. Bu defa İngiltere'ye döndü. Başvekil Lord Disraeli, bu kârlı teklifi reddetmek istemedi. Fakat parlamento içtima halinde değildi. Mesuliyeti üzerine alarak Roçilt vasıtasıyla bu senetleri İngiltere namına satın aldı ve bu suretle İngiltere, kanal idaresinde Fransa'dan sonra en kuvvetli mevkie sahip oldu.

Hidiv, yine malî müşkülâttan kurtulamamıştı. 1875 te Mısır'ın malî işlerini tanzim etmek üzere İngiltere'den bir malî müşavir istedi. İngiltere avukat Cava'yı gönderdi. Bu zatın hazırladığı rapor üzerine, borçların ödenmesi işlerini müra-kabe etmek üzere bir «Düyunu umumiye sandığı» kuruldu. Bir kararname ile de borçların tevhidî tesbit edildi. Düyunu umumiye sandığının idaresi, borçlarla ilgili devletler tarafından gösterilecek komiserler vasıtasıyla yapılacaktı. Bu anlaşma üzerine İngiltere, Fransa, Avusturya ve İtalya komiserlerini tâyin ettiler. Bu komisyonda en fazla nüfuz tesis edenler İngiliz Rivers ile Fransız Bilignier idi. Bunlar Mısır'ın bütün iç işlerine karışmakta idiler. Âdeta bu idare, Mısır'da hükûmet içinde bir hükûmet haline gelmişti.

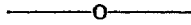
Bir ara Hidiv İsmail paşa, 250 milyonu bulan bütçe açığından şahsen mesul tutuldu. Bu açığın kapatılması için Hidiv ailesinin mal ve mülkünün hükûmeti terki şart koşuldu. Bundan sonra Hidiv İsmail paşa (28 ağustos 1878) de şahsî idaresine nihayet vererek idareyi mesul bir hükûmete terketmeği tecrübe etti. İlk mesul kabineyi Nobar paşa kurdu. Bu kabinede Maliye Nazırlığına İngiliz komiseri, Nafia Nazırlığına da Fransız komiseri getirildi.

Bütün bu hâdiseler Mısır halkının izzeti nefsinî rencide etmekte idi. Hükûmetin ve Hidiv'in Mısır'da itibarı kalmamıştı. (Şubat 1879) da ayaklanmalar başladı. Hidiv, Nobar paşayı istifaya mecbur etti. Tevfik paşa kabineyi kurdu. Haddi zatında Mısır'ı idare edenler İngiliz ve Fransız komiserleri idi.

Halk ve orduda büyük bir yabancı düşmanlığı başlamıştı. İsmail paşa, Şerif paşa başkanlığında, içinde yabancıların bulunmadığı bir kabine kurdu. Düyun-u umumiye sandığını ikinci plâna attı. Bunun üzerine İngiliz ve Fransızların tazyiki karşısında Bab-ı Ali, İsmail paşayı Hidivlikten azletti. Yerine Tevfik paşa tâyin edildi.

Mısır'da sade Hidiv'in değil, Bab-ı Alinin de hükümranlılık hakkı büyük bir darbe yemişti. İsmail paşanın hesapsız hareketleri, ihtirasları, istikrazları yeni bir Mısır buhranı yaratmıştı. Mısır üzerinde bilhassa İngiltere'nin arzuları vardı. Hint yolu üzerindeki bu ülkenin, İngiltere için ehemmiyeti aşikârdı. Ne Hidiv, ne de Bab-ı Ali, Mısır'ı kurtarmak için esaslı hiç bir tedbir düşünmemekte idiler.

Bundan sonra Mısır'ın İngilizler tarafından nasıl işgal edildiği ileride görülecektir.

SULTAN AZİZ'İN AVRUPA SEYÂHATI

(1867)

Fransa imparatoru Üçüncü Napolyon, beynelmilel Paris sergisi dolayısıyla Sultan Abdülâziz'i Paris'e davet etmişti. O sırada Osmanlı devletinin başında Girid gaillesi mevcuttu. Devlet erkânı, bu vesile ile Paris'te Fransız ve diğer Avrupa devletleri erkânı ile Girid meselesinin, Balkanlardaki tebaamızın çeşitli hareketlerinin daha iyi bir şekle bağlanabileceği düşünülmüş ve bu seyahatin faydalı olacağına kani olmuştu. Vâkıa Üçüncü Napolyon hercai meşrep bir adamdı. Rüzgâra göre yön değiştirirdi. Fakat ne de olsa, devletin en yüksek makamını işgal eden padişahın bizzat bu meseleleri mevzuu-bahis etmesi elbette faydadan hâli değildi.

O sırada Âli paşa sadrazam ve Fuad paşa da Hariciye Nazırı idi. Her ikisinin de padişahı bu seyahate teşvik ettikleri muhakkaktır. Padişahın Fransa'ya gideceği tahakkuk edince, İngiltere kraliçesi Viktorya da, Londra'ya davet etmiş, bu davet te kabul edilmişti.

Bir Avrupa memleketine, bir Osmanlı hakanının bu, ilk seyahatidir. Bu yüzden, vaktiyle Viyana önlerine kadar giden bir imparatorluğun ve Avrupayı titreten Türk kudretinin mümessili olarak bir Türk sultanının Avrupa'ya gideceğinin duyulması, bütün Avrupa payitahtlarında kesif bir siyasi faaliyet yaratmış, bilhassa halk, hafızalarında bir efsane gibi yer alan Türk zaferlerinin timsalini görmek için çılgınca bir merak ile fevkalâde tezahürat yapmıştır.

Sultan Abdülâziz (21 haziran 1867) de Ortaköy camiinde yapılan bir cuma selâmlığından sonra Dolmabahçe sarayı

rıhtımından Sultâniye vapuru ile hareket etti. İstanbul'dan çıkış, halkın büyük tezahüratiyle oldu. Bütün erkân, gemiler ve sandallarla padişahı teşyi etti. Her taraftan toplar atıldı. Teşyi edenler, Marmara açıklarına kadar padişahı uğurlamışlardır.

Bu seyahatinde Sultan Abdülâziz'e «Veliaht Murad efendi, şehzade Abdülhamid ve padişahın büyük oğlu Yusuf İzzeddin efendilerle, Hariciye Nazırı Fuad paşa, Muallim-i sultanî Hasan Fehmi efendi, Baş mabeyinci Hüseyin Cemil bey, başkâtip Bursalı Mehmed Emin bey, Mabeyinci Hafız Mehmed bey, Divan'ı Hümayun tercümanı Arifi bey, Mabeyin kâtib-i Hilmi efendi» ler de iştirâk etmişlerdir.

Fransa büyükelçisi Mösyö Bourée ile, İngiltere sefareti baş tercümanı da bulunmuşlardır.

Padişah yurt dışına çıktığı için, makam-ı saltanatı temsilen İstanbul'da «Naip-i saltanat» olarak sadrazam Âli paşa kalmıştır. Daha evvelki devirlerde padişahlar, harp dolayısıyla vey memleket içindeki seyahatleri dolayısıyla İstanbul'dan çıktıkları vakit vükelâdan biri «İstanbul kaymakamı» olarak bırakılırdı. Bu kere Âli paşanın durumu ise bunlara benzemiyordu. Bütün hukukî salâhiyetleriyle padişahın vekili oluyordu.

22 haziran cumartesi günü padişah Çanakkale'ye vasil oldu. Toplarla selâmlandı. Boğaz dışında Fransız donanması tarafından toplar ve alkışlarla karşılandı. Midilli, Sakız ve Yunan sahillerinden geçerek Akdeniz'e açıldı. Bu sırada Serdar-ı ekrem Ömer paşa, Girid âsilerinin tenkili ile meşguldü.

28 haziranda padişah Napoli'ye muvasalât etti. 27 haziranda İtalyan filosu Osmanlı padişahını karşılayarak refakatinde harekete başlamıştır. Napoli'de, Türk elçisi Rüstem bey vapura gelerek padişahın iltifatına mazhar olmuştur.

29 haziranda padişah, bir zamanlar Barbaros Hayreddinin, Fransızları himaye vazifesiyle üss edindiği Fransızların Tuilon limanına geldi ve Fransız toprağına burada ayak bastı. Bir Osmanlı padişahının geldiğini haber alan Fransız halkı, muazzam bir kalabalık ve coşkun tezahüratla ve misli görülmemiş şenliklerle Sultan Aziz'i karşılamışlardır. Öğle yeme-

ğini burada yedikten sonra trenle Marsilya'ya varmış, oradan da Paris'e hareket etmiştir.

Sultan Aziz Paris'te: (30 haziran 1867)

Sultan Aziz 30 haziran pazar günü Paris'e vasıl oldu İstasyon baştan başa Türk bayraklariyle donatıldığı gibi, padişahın basacağı yerler de en nadide halılar ve diğer mefruşatla döşenmişti. Üçüncü Napolyon Abdülâziz'i bizzat karşıladı. Buradan araba ile Tuileries sarayına gidildi. İstasyondan saraya kadar gidiş sırasında Paris'in o güne kadar görmediği mahşeri andıran bir kalabalık, bütün cadde ve sokakları doldurmuştu. Padişahın geçeceği caddelerdeki evlerin pencere leri bile günlerce evvelinden pahalı fiatlarla tutulmuştu. Misli görülmemiş tezahüratla padişahın arabası güçlkle yürüyebiliyordu. Burada Sultan Abdülâziz, güzelliği ile meşhur olan kraliçe Öjeni ile görüştü.

Paris'te ikameti esnasında Abdülâziz'e Elyse sarayı tahsis edildi. Ertesi gün 14 üncü Lui'nin meşhur ve muhteşem arabasiyle saraydan hareketle sergi mahalline geldi. Saraydan sergi mahalline kadar yine bütün caddeler muazzam bir kalabalık tarafından doldurulmuş ve misli görülmemiş tezahürat yapılmıştır. Sergiden padişah başta Sevres mamulâtı olmak üzere birçok şeyler almıştır.

Paris'te kaldığı on gün zarfında Sultan Aziz şerefine verilen birçok muhteşem ziyafetlerde bulundu. Viyana ve Berlin'e davet edildi.

Her halde bu müddet zarfında padişah ile Üçüncü Napolyon arasında Girid meselesi görüşülmüş olduğu muhakkaktır. Fakat buna ait tafsilât yoktur. Yalnız Fuad paşanın Girid meselesi hakkındaki meşhur sözleri hafızalarda kalmıştır. Rivâyete nazaran Üçüncü Napolyon bir sohbet esnasında Fuad paşaya, Girid'in Yunanlılara satılmasını tavsiye ederek, mukabilinde ne kadar para istenileceğini sormuş, zeki ve nüktedan Fuad paşa hiç düşünmeden:

— Aldığımız fiata veririz haşmetpenah!

Diyerek Üçüncü Napolyon'u söylediğine pişman etmişti.

Malûmdur ki Osmanlı imparatorluğu Girid'i almak için 25 sene harp etmiş ve yüz binlerce Türk kanı dökmüştü. Fuad paşa, «Yüz binlerce insan kanı dökmedikçe Girid'i veremeyiz!» demek istemişti. Başında imparatorluk tacı olmaktan başka bir meziyeti olmayan Üçüncü Napolyon, elbette Fuad paşa gibi bir zekânın karşısında bocalayacaktı!

Halk arasında, bu Paris seyahati sırasında Fuad paşaya ait daha bir takım güzel şeyler hikâye edilir. Bunlardan birisi şudur:

Rivâyete göre bir gün Sultan Aziz Fuad paşayı Üçüncü Napolyon'a göndererek bir iki saat sonra imparatoru ziyarette geleceğini bildirmeğe memur etmiş. Bilindiği gibi iki hükümdarın birbiriyle mülakat yapmaları için daha evvelinden bütün teferruatına kadar bir protokolün hazırlanması lâzımdır. Fakat altı yüz senelik bir hânedana mensup hükümdar sıfatıyla Sultan Aziz, öyle merasime falan fazlaca kıymet ve ehemmiyet vermezdi. Halbuki Üçüncü Napolyon, hiç yoktan ve sonradan imparator olmuştu. Malûmdur ki sonradan böyle yüksek mevkilere gelenler, merasime pek düşkün olurlar. Fuad paşa padişahın arzusunu, imparatorun sarayına giderek, Napolyon'un mabeyincisine bildirmiş. Mabeyinci içeri girerek, pencereden dışarıya bakmakta olan Üçüncü Napolyon'a, Sultan Aziz'in arzusunu arz etmiş. Merasimi hiç dikkate almadan yapılan bu anî ziyaretten Üçüncü Napolyon fevkalâde kızarak Abdülâziz hakkında ağır kelimeler sarfetmiş, fakat bir ara bu münasebetsiz ve hakaretâmiz kelimeleri söylerken mabeyincisinin ellerini oğuşturarak perişan bir hale geldiğini görünce arkasına dönmüş, söylediği bütün sözlerin Fuad paşa tarafından aynen duyulduğunu görerek, yaptığı kabalıktan dolayı kıpkırmızı olmuş ve Fuad paşaya elini uzatarak:

— Asabiyet saikasıyla sarfettiğim kelimeleri zâtı şahaneye duyurmıyacağınıza inanabilir miyim?

Sualini sormuş. Çok zeki ve hazırcevap bir adam olan Fuad paşa derhal:

— Elbette haşmetpenah... Esasen daha evvel padişahımın hakkınızdaki sözlerinden hiç birisini size naklettim mi ki, sizin sözlerinizi de zâtı şahaneye duyurayım!.

Cevabını yetiştirmiş. Rivâyete nazaran, Fuad paşanın bu cevabındaki ince nükteyi o dakikada anlayamayan Napolyon, Fuad paşaya dakiklarca teşekkür etmiştir!

Bu vakanın hakikat olup olmadığı belli değil ise de, Fuad paşaya yakışır bir nükte olması bakımından kaydedildi.

Sultan Abdülâziz Londra'da (10 Temmuz 1867) :

Sultan Aziz 10 Temmuzda Paris'ten yine görülmemiş tezahürat arasında ayrılarak Fransa'nın şimal sahilinde bulunan Boulogne limanına vâsıl oldu. Geceyi orada geçirdi. Burada Abdülâziz, Fuad paşayı müşkül durumlara soktu.

Abdülâziz, bütün hareketlerinde dilediği gibi hareket etmeğe alışmış bir insandı. Avrupa seyahatinde ise, falan saatte gitmek, muayyen saatte filân yerde bulunmak gibi teşrifattan çok sıkılmıştı. Esasen bir Osmanlı padişâhı olduğu için Avrupa'da bu merasim daha da sıkı ve muhteşem olmakta idi. Sultan Aziz'i deniz tutuyordu. Maneş denizinin de dalgaları meşhur olduğundan İngiltere'ye geçmek üzere sahile vâsıl olunca Sultan Aziz birdenbire İngiltere'ye geçmekten vazgeçtiğini Fuad paşaya bildirdi. Padişah geri dönmek istiyor ve bunda ısrar ediyordu. Fuad paşa padişâhı bu yersiz arzusundan vazgeçiremeyince, yedi sene İngiliz bahriyesinde hizmet etmiş olan Râsim paşayı çağırarak, padişâhı kandırmasını rica etmiş.. Râsim paşa da padişâha :

«Fırtına denilen şey, karşı yakada bir miktar çirpıntıdan ibarettir. Esasen «Prens de Gal» de donanma ile bizzat istikbale gelmiş.. İngiltere'de milyonlarca halk, teşrif-i şahânele-rine, ve yüzünüzü görmeğe muntazır ve müştak iken vaaddan dönmek ileride politikaca da kötü tesirlerin husulüne sebep olur» gibi mucip sebeplerle ve bin dereden su getirerek Sultan Aziz'i gemiye binip denizi geçmeğe kandırabilmiş.. Vâkıa deniz hakikaten çok dalgah olduğu için Abdülâziz'i fazlaca rahatsız olmuş.. Fakat Londra'da yapılan harikulâde parlak ve muhteşem karşılamayı gördükten sonra bir gün Rasim paşa'ya :

«Paşa, iyi ettik de Londra'ya geldik.. Gelmemezlik olma-

yacakmış..» demiştir. Rivâyete göre Fuad paşa bu seyahatte, Sultan Aziz'in olur olmaz arzularını frenlemek için pek çok sıkıntı çekmiştir.

Sultan Aziz İngiltere'nin Dover rıhtımına vâsıl olduğu vakit İngiliz donanması tarafından karşılanmıştır. Her taraf tarifi imkânsız bir ihtişam içinde donatılmıştı. Kendisini kraliçe Viktorya nâmına burada müstakbel kral Prens Edouard karşıladı. Sahile yakın bir sarayda bir ziyafet verildikten sonra Londra'ya gidildi.

Sultan Aziz (12 temmuz 1867) de akşam üzeri Londra'ya vâsıl oldu. Londra'da da padişah, Paris'te olduğu gibi fevkalâde tezahüratla karşılandı. Muhteşem arabalarla oradan, ikametine tahsis edilen Buckingham sarayına gitti. Geceyi orada geçirdi. Daha sonra kraliçe Viktorya ile mülâkat yaptı.

Sultan Aziz Londra'da 11 gün kaldı, burada da Paris'te olduğu gibi şerefine muhteşem ziyafetler, balolar, konserler, temsiller verildi. Avam Kamarasına giderek müzakereleri dinledi. Birçok yerleri gezdi. Portsmouth tersanesini gördü, şerefine yapılan İngiliz donanması manevralarını seyretti. Kraliçe Viktorya kendi eliyle, İngiltere'nin en büyük nişanı olan «Dizbağı nişanını» Sultan Aziz'e taktı.

Sultan Aziz, iki sene evvel ölmüş olan ve Rusya'ya karşı Osmanlı imparatorluğunun tamamîyetini temin için çalışmış olan başvekil Palmerston'un evine giderek ailesini ziyaret etti. Bu nezaket ziyareti İngilizler üzerinde büyük bir tesir bıraktı.

Sultan Aziz'in İngiltere'de kraliçe ve diğer İngiliz erkânı ile Girid ve diğer meseleleri görüştüğü muhakkaktır.

(23 temmuz 1867) de Sultan Aziz yine muhteşem meraşim arasında Londra'dan ve Dover limanından Calais limanına vâsıl oldu. Oradan trenle Belçika, Prusya, Bavyera üzerinden Viyana'ya doğru hareket etti. Belçika'da kral İkinci Leopold padişaha bir öğle ziyafeti verdi.

Bundan sonra yine yoluna devam eden Abdülâziz (25 temmuz 1867) de Coblenz'de Prusya kral ve kraliçesi tarafından karşılandı. Şerefine yapılan şenlikleri seyretti. Huzurunda bir askerî resmi geçit yapıldı. Bundan sonra Abdülâ-

ziz (28 temmuz 1867) de Viyana'ya ulaştı. Padişahı Viyana istasyonunda, Avusturya - Macaristan imparatoru birinci François Joseph karşıladı. Abdülâziz Viyana'da meşhur Schoenbrun sarayında misafir edildi. Viyana'da üç gün kaldı. Şerefine ziyafetler, balolar, konserler verildi.

Sultan Aziz Viyana'dan Tuna vapurlariyle (31 temmuz 1867) de ayrılarak aynı gün Budapeşte'ye geldi. O Budin ki 159 sene Osmanlılar elinde kalmış ve Dördüncü Mehmed zamanında elimizden çıktığı zaman, bu elim ziyân tesiriyle halk asırlarca:

Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

mısralarını terennüm etmişti.

Geceyi vapurda geçirdi. Ertesi günü sarayda şerefine tertip edilen öğle yemeğinde bulundu. Şehrin görülecek yerlerini gezdi. Akşama doğru da yoluna devamla (3 ağustos 1867) de Vidin'e geldi.

Sadrazam Âli paşa ile Serasker mütercim Rüştü paşalar padişahı karşılamak üzere Rusçuk'a gelmişlerdi. 4 Ağustosta padişah Rusçuk'a geldi. Aynı gün Memleketeyn prensi Karol Charles, padişaha arz-ı ubudiyet etti. 6 ağustosta buradan hareketle, Varna'ya ve oradan deniz yoluyla (7 ağustos 1867) de İstanbul'a vasil oldu.

O gün deniz mahşerden bir nümune halini almıştı. Bütün devlet erkânı, ecnebi sefirleri, ruhaniler, mektep talebeleri ve hemen bütün İstanbul halkı vapurlar ve sandallarla denizi doldurduğu gibi, sahiller de hıncahınç dolmuştu. İşte bu muhteşem merasimle saltanat kayığına binerek Dolmabahçe sarayına gelindi.

Bu mühim seyahat boşa gitmiş değildir. Devlet ve millet için faydalı olduğu muhakkaktır. Bir defa bizzat mülkün sahibi olan padişah, Avrupa'nın terakkisini, medeniyetini yakından görerek, Türkiyenin ne kadar geri kalmış olduğunu anlamıştır. Aynı zamanda padişahın ve Fuad paşanın en salâhiyetli Avrupa devlet ricaliyile memleketin siyasî meselelerini görüşerek, iyi neticeler aldıkları da muhakkaktır.

GİRİD İSYANI

Girid, Osmanlılar tarafından zaptedilmesi için 25 sene siper kavgası edilen ve on binlerce Türkün şehadetine ve milyonlarca mühimmat sarfına sebep olan bir adadır. Coğrafi mevkii itibariyle Akdeniz'in kilidi mesabesindedir. Arazisi dağlık ve sarptır. Çete harplerine müsaittir. Ahalisinin mühim bir kısmı Yunanlı olan Girid halkı, Yunanistanla deniz yolundan daima münasebattedir. Osmanlı - Rus harpleri sırasında Akdeniz'e gelen Rus filoları, yalnız Yunanistanda değil, Girid adasında da isyanlar çıkarmağa, halkı Osmanlı idaresine karşı tahrike ehemmiyet vermişler idi ise de, bu ilk Girid kımıldamaları kolayca bastırılmıştır.

1821 yılında Mora'da başlayan isyan, derhal Girid'de de akisler yapmış, fakat bu defa da Kavalalı Mehmed Ali paşa kuvvetleri Girid'teki isyan hareketlerini şiddetle bastırmıştır.

1830 da Londra konferansı ile müstakil Yunan krallığı teşkil edildikten sonra Yunan iddiaları ve talepleri büsbütün artmış, daima başka devletlerin yardımı ile iş gören Moralı Rumlar, istiklâli az görmüşler, «Büyük Yunanistan» hülyasına bağlanmışlardır. Yunanlılar «Megalo - İdea» yaygarasıyla, bütün Rumları Yunanistan'a bağlamağı ve Avrupa devletlerinin, bilhassa Rusya'nın müzaheretini ile, gıya merkezi İstanbul olmak üzere bir Bizans imparatorluğu kurmağı tasarlağa başlamışlardır. Adım adım Yunanlılar bu gayelerine ulaşmak için, her fırsatta, devletler arasındaki ihtilâflardan, Osmanlı imparatorluğunun müşkül durumlarından istifade etmeğı aslâ ihmal etmemişlerdir. 1830 Londra konferansında İngiltere, Rusya ve Fransa, Girid işini de müzakere etmiş,

Bab-ı Alinin umumî bir af ilân etmesini, ve idarî ıslâhat yapılmasını tavsiye etmiştir. Böylece Girid meselesinin de, bir Avrupa meselesi haline getirilme safhası başlamıştır. Fakat Giritli Rumlar, bu kadarla kalmayarak, ya istiklâl veya Yunanistan'a ilhak istiyerek 1841 de, Mısır kuvvetleri çekildikten sonra tekrar isyan ettilerse de, bu isyan da bastırılmıştır.

Yunanistan'da 1862 ihtilâli üzerine Yunan kralı Birinci Othon devrilerek yerine Danimarka prensi Guillaume geçmişti. Bu prens bir Rus prensesiyle de evlendi. Bu münasebetle, İngiltere himayesinde bulunan «Cezayir Seb'a — Yedi ada», İngiltere hükûmeti tarafından (29 Mart 1864) te Yunanistan'a ilhak edildi. Bab-ı Ali de bu ilhakı, (8 nisan 1865) te kabul ve tasdik etti.

Bu kolay genişlemeler, ilhaklar, Yunan şımarıklığını arttırmakta gecikmedi. Yunanlılar bu defa, Girid'e göz diktiler. Bab-ı Ali, Girid'e birbiri ardı sıra Kaptan-ı Derya Ahmed paşayı, Sami paşayı, Hüseyin Avni paşayı, İsmail paşayı vali olarak gönderdi. Bab-ı Ali, Giritlilerin adaletsizlikten, zulümden şikâyetlerini (!), insanî bir düşünce ile ıslâh etmek istiyor ve bu ıslâhat yapılırsa Girid'te sükûn ve âsâyişin yerine geleceğini sanıyordu. Halbuki Giritlilerin şikâyeti, doğrudan doğruya çıban başı kopararak isyan etmek ve Yunanistan'a iltihak etmekte!

Rumlara bu hususta iki devlet çok yakından müzaheret ediyordu. Birisi Fransa ve imparator Üçüncü Napolyon idi. Kendi müstemlekelerinde müslüman halka akla gelmedik zulümler ve baskılar yapan bu devlet ve imparator, mahkûm milletlerin istiklâllerine kavuşmalarını isteyen insaniyetperver bir tavır takınıyor ve Üçüncü Napolyon general Kallegris'e «hal ve durum gerektirirse, Fransa'nın, Suriye hristiyanları için yaptıklarını Girid hristiyanları için de yapacaktır» şeklinde vaatlerde bulunuyordu. Aynı zamanda Rusya, bütün Balkan hristiyanlarını durmadan metbuları olan Osmanlı devleti aleyhine kışkırtıyordu. Hattâ rivâyete göre, Yunan kralı Yorgi'nin evlendiği Rum prensesi için Rusya'nın, cihaz olarak Yunanistan'a Girid adasını vaadettiğinden bile bahsediliyordu!

Rusya ve Fransa Yunan tezi için kazanıldıktan sonra, Girid hristiyanlarını mağdur durumda göstermek için bahaneler icat etmek meselesi kalıyordu. Bu maksatla, Girid'in muhtelif nahiyelerinden gelen delegeler Epitropia'da toplanarak hazırladıkları bir mazbatayı padişaha ve birer suretini de Girid'deki ecnebi konsoloslarına bildirdiler. (14 mayıs 1866). Bu mazbatada:

«Gümrük resminin fazlalığından, vergi usulünün ıslâhından, mahkemelerin adaletsizliğinden, yol ve köprü yapılmasından, vali Hekim Ali paşanın fena idaresinden, şahıs hürriyetinin garanti edilmesinden, okul ve hastahane açılmasından» bahsediliyordu.

Bab-ı Alinin verdiği cevapta, isteklerinin bazıları kabul edilmemekle beraber, devletin hâkimiyet haklarına karşı geleceklerin de şiddetle cezalandırılacağı bildiriliyordu. Esasen isyana vesile arayan Girid âsileri, Bab-ı Alinin cevabını konsoloslara bildirerek haklarının tanınmadığından bahsederek ayaklandılar (ağustos). Böylece Girid isyanı başlamış oldu. Âsilerin başına «Hacı Mihal» geçti ve halkı silâhlanmağa, dağa çıkmaya zorlamaya başladı. Ayın sonuna doğru âsilerin miktarı 12000 kadar olmuştu. İsfakya dağları, âsilerin en faal oldukları sarp kısımlardı. Âsiler kendilerini kuvvetli hissettikleri için (2 eylül 1866) da «Girid'in Yunanistan'a iltihakını» ilân ettiler. Gûya Yunan hükûmeti resmen isyana karışmamış görünüyorsa da «gönüllü» adı altında «Arkadi ve Enosis» Yunan gemileriyle ve Yunan harp gemilerinin himayesinde Girid'e yardımcı kuvvetler göndermekte idi.

İsyanın başlaması ile birlikte Rumlar sarp dağlara, müslümanlar kalelere çekilmeye başladılar. Bir kısım Rumlar çocuklarıyla birlikte Yunanistan'a taşıyorlar ve bu kasıtlı muhaceret, Yunan matbuatı vasıtasıyla Avrupa efkârı umumiyesine, Türklerin vahşetinden kaçan masumlar olarak gösteriliyor, Türkler tarafından tasarlanmış hayali katliamlardan bahsediliyordu! Halbuki hâdisenin hakiki çehresi tamamen başka türlü cereyan ediyordu. Yunanlı âsiler, müslüman halka saldırarak memleketi kan ve ateş içinde bırakıyorlar, birçok köy ve kasabaları yakıp tahrip ediyorlardı.

Bütün bu Yunan sahtekârlıkları, çığırtkanlıklarının gayesi, gûya mağdur (!) Rumlara karşı Avrupa devletlerinin merhametini celbederek Girid'in Yunanistan'a ilhakını temin etmekte. Bunda da muvaffak olmakta idiler. Başta Rusya olmak üzere Fransa da Yunanlılara müzaheret etmekte idi. Hattâ Prens Gorçakof, isyandan birkaç ay sonra Türk elçisine «Muhafaza edemiyeceğiniz Girid» adasını Yunanlılara bırakınız, zaten bu adayı daha evvel de Mısır vâlisi Mehmed Ali paşaya vermiştiniz» demekten çekinmiyordu.

Fransa'ya gelince, Üçüncü Napolyon, Fransa idaresindeki müstemleke halkına karşı takip ettiği zalimane siyaseti bir tarafa bırakarak, gûya ırk ve milliyet prensiplerini muhafaza adı altında Girid'in Yunanistan'a ilhakını istiyordu. Hattâ Üçüncü Napolyon, Yunan kralı ile bir aralık görüşüp ayrılırken:

«Allahaismarladık aziz kardeşim. Unutmayınız ki Girid sizin demektir» demekten çekinmemişti. O sırada İtalya ile Prusya da milli birliklerini tamamlamak için çalışmakta olduklarından Girid âsilerinin tarafını tutmuş bulunuyorlardı.

Yalnız İngiltere başka türlü düşünüyordu. Nasıl olsa ileride Rus dostluğu siyasetini takip edecek olan geniş bir Yunanistan krallığının teşekkülünü kendi menfaatleri için zararlı buluyor, bu düşünce ile de, müttefiki olan Osmanlı imparatorluğunun toprak bütünlüğünün muhafazasını, siyasetinin esası olarak takip ediyordu.

Yunan hükûmeti, resmen âsilere yardım etmiyor görünüyordu. Böyle bir hal, Türkiye ile bir harbi göze almak demek olurdu. Binaenaleyh Yunan hükûmeti el altından bu yardımı fazlasiyle yapıyordu. Nitekim Atina garnizon kumandanı Gorneos'u, Girid âsilerini idare etmek üzere Girid'e göndermişti.

Bütün bu olup bitenler karşısında Bab-ı Ali de boş durmadı, tedbirlerini aldı. Girid'e kısa bir zamanda 40 bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Aynı zamanda Girid isyanının mahiyeti, Yunanistan'ın gizli maksadı hakkında bir bildiri yayınladı. Bu bildiride «Girid'in bir Osmanlı eyâleti olduğu, isyanın, Osmanlı devleti ile tebaası arasında bir iç mesele bulun-

duğu, silâha sarılan tebaasının âsi telâkki edildiğini» ilân etti. Bab-ı Ali bu kanaatinde şüphesiz tamamen haklı idi. Metbu devlet sıfatıyla Girid'te nizam ve âsaiyişin temini kendisine aitti. Bu suretle Bab-ı Ali, haklı tezini Avrupa devletlerine de bildirmekte fayda gördü. Fakat maddî tedbirler almaktan da geri durmadı. Girid vâlisi İsmail paşa maiyetinde, yukarıda da yazdığımız gibi mühim bir kuvvet topladı.

Bu sırada Yunanistan, Tesalya mıntakasındaki tebaamızı gizliden gizliye Osmanlı devleti aleyhine isyana teşvik ediyor ve Tesalya âsilerinin başına geçen Kiryakos'a yardımlarda bulunuyordu.

Bab-ı Ali, fevkalâde salâhiyetlerle Girid'e «Mustafa Naili» paşayı gönderdi. Vaktiyle Mustafa Naili paşa, otuz sene Girid'de vâililik yapmış ve o yüzden «Giridli» adını almıştı. Fakat bu paşa, esasen ümmî ve ihtiyardı. Beklenen faaliyeti ve enerjiyi göstermekten âcizdi. Esaslı bir iş göremedi.

İş sürüncemede kalmağa başlamıştı. Bu arada bilhassa Fransa, Girid'in muhakkak Yunanlılara terkî için büyük gayretler sarfediyordu. Fransa'nın İstanbul elçisi Moustier, hükûmetinin isteklerini padişaha arzettiği vakit Sultan Aziz, şiddetli bir lisanla, Osmanlı devletinin aslâ Girid'ten vaz geçmiyeceğini kat'î bir şekilde bildirdi.

Bab-ı Alinin birdenbire sertleşmesi üzerine Avrupa devletleri tarzı hareketlerini değiştirmek zorunda kaldılar. Esasen bu meselede Bab-ı Aliyi tutan İngiltere kraliçesi, (5 şubat 1867) parlâmento açış nutkunda «Osmanlı imparatorluğundaki hristiyan tebaanın haklarının garanti altına alınmasına taraftar olduğunu, fakat bu garantilerin padişahın hükûmranlık haklarına hiç bir suretle hâlel getirmesine razı olamayacağını» bildirdi. Bu kat'î görüş karşısında Fransa imparatoru Üçüncü Napolyon da aynı ağız kullanmak zorunda kaldı.

Hâdiseler bu şekilde inkişaf ederken Bab-ı Ali de daha enerjik hareket ederek bir an evvel Girid'teki âsilerin tenkilini kararlaştırdı ve bu maksatla Mustafa Naili paşayı İstanbul'a çağırarak yerine salâhiyet ile Serdar-ı ekrem Ömer paşayı gönderdi. Ömer paşa, değerli bir kumandandı. Çete harp-

lerine vâkıftı. Derhal kuvvetlerini ikiye ayırarak âsileri sıkıştırdı. Bu sırada Girid âsilerine cephane getirmekte olan Yunan gemisi Arkadi adlı vapur da, İzzettin vapuru tarafından batırıldı. Âsiler birkaç noktada mağlûbiyetlere uğradı.

Bu arada Rusya, Prusya, İtalya ve Fransa hükûmetleri için şeklini değiştirmek için Bab-ı Aliye (9 haziran 1867) de bir nota vererek «Girid'e beynelmilel bir komisyon gönderilmesini ve Plebiscite yapılarak, Girid'te tatbik edilecek idare şeklinin bu komisyon tarafından tesbit edilmesini» istediler. Böyle bir şeye Bab-ı Alinin razı olması, Girid'in elden çıkması demekti. İngiltere ile Avusturya hükûmetleri, devletlerin bu taleplerine iştirâk etmemişlerdi. Bab-ı Ali de bundan kuvvet alarak, böyle bir komisyon teşkilini şiddetle reddetti. Ve böyle bir komisyonun yapacağı işi, metbu hükûmet olarak kendisi yapmağı üzerine alarak salâhiyeti fevkalâde ile Girid'e sadrazam Âli paşayı gönderdi (2 ekim 1867).

Âli Paşanın Girid'deki icraatı:

Sadrazam Âli paşa Girid'e Sultan Aziz'in «Sultaniye» adlı yatı ile hareket etti. Maiyetinde donanma Nazırı Kabûli paşa, Ferik Rauf paşa, sonraları vezaret rütbesiyle Hariciye Nazırlığı da yapmış olan Karatodori efendi, Kostaki Adossidi efendi, Sava efendi, Türkçe kâtibi Mahmud efendi, Fransızca kâtibi Charles Mismer, ulemâdan Amasyalı Mecid efendi, ve daha birkaç kişi vardı.

Âli paşa (4 ekim 1867) de Girid'in Hanya limanına vasıl oldu, toplanla selâmlandı. Serdâr-ı ekrem Ömer paşa, Âli paşayı büyük merasimle karşıladı.

Âli paşa, Girid'e varır varmaz, padişahın Girid halkının refah ve saadeti hakkındaki düşüncelerini ve iyi niyetlerini bildiren iki islâhat fermanı neşretti. Bu fermanların esasları siyasî, askeri, idarî ve mali olmak üzere hülâsaten şöyledir:

«Girid'de mülki idare, padişah tarafından tâyin edilecek bir vali ve kalelerin, askerin idaresi ve bir kumandan tarafından tedvir edilecektir. Girid, Osmanlı devletinin umumî ka-

nunlarına ve Girid için tanzim edilen hususî nizamlara göre idare edilecektir.

Vâlinin maiyetinde biri müslüman, diğeri Hristiyan olmak, ve padişah tarafından tâyin edilmek üzere iki müşavir bulunacaktır. Sancaklar mutasarrıflar tarafından idare edilecek, mutasarrıfların yarısı müslüman, yarısı hristiyan olacak, müslüman mutasarrıflara bir hristiyan, hristiyan mutasarrıflara da bir müslüman muavin verilecektir. Kazalar, aynı şekilde kaymakamlar tarafından idare olunacaktır. Bütün mülkî idare âmirlerinin yanında birer idare meclisi bulunacaktır. İdare meclisi iki müşavir, adliye müfettişi, metrepolit, defterdar, mektupçular, ve halk tarafından seçilen üç müslüman ve üç hristiyan üyeden teşekkül edecektir.

Mali işler için vilâyetlerde birer defterdar, sancaklarda muhasebeci, kazalarda malmüdürü bulunacaktır.

Resmî muhaberat iki dilde yapılacaktır.

Vilâyet, sancak ve kazalarda cinayet ve hukuk mahkemeleri kurulacaktır. Halkı karma olan yerlerdeki mahkemelerin müslüman ve hristiyan âzaları, halk tarafından seçilecektir. Halkı tamamen hristiyan olan yerlerde bu üyeler tamamen hristiyanlardan olacaktır. Vilâyet merkezinde ve halkı karma olan sancaklarda müslümanlar için birer şer'î mahkeme olacaktır.

Girid'in, halk tarafından seçilen bir meclis-i umumisi olacaktır. Bu meclis, her kazadan ikişer üye gönderilmek suretiyle teşkil olunacaktır. Bu üyeler, halkı tamamen müslüman olan yerlerden iki müslüman, tamamen hristiyan olan yerlerden iki hristiyan, karma olan yerlerden de biri müslüman biri hristiyan olmak üzere seçilecektir. Bu mecliste halk mümessilleri her türlü ihtiyaçlarını arza imkân bulacaklardı.

Halka ağır gelen bazı vergiler de hafifletilmiş veya kaldırılmıştır. Âşar vergisi iki sene müddetle affedildi, iki sene de ancak nısfı alınacak ve bu da Cezire'nin imarına sarfedecekti. Girid müslümanlarından asker alınmadığı için, hristiyanlardan da «Bedeli askerî» alınmamasına karar verildi.

Âli paşanın, adanın hakiki ihtiyaçlarını göz önüne alarak hazırlayıp neşir ve ilân ettiği bu ıslâhat fermanları, iyi tesirlerini göstermekte gecikmedi. Bu sırada Âli paşanın tensibi ile Serdarı ekrem Ömer paşa kumandanlıktan alınarak, yerine Müşir Hüseyin Avni paşa getirildi. Islâhat fermanının hüsnü niyetle tatbiki, ada rumlarını memnun ettiği için âsilerden pek çoğu dehalet etti. Sarp Girid dağlarında pek az miktarda âsi kaldı. Bu âsiler, Yunanlıların kaçak yardımları ile beslendikleri için, asıl isyan ateşi söndürülmüş idi ise de, tamamen de kökü kazınamamıştır. Bununla beraber, Âli paşanın kurduğu güzel esaslar dolayısıyla bir Girid meselesi kalmamış gibi idi. Âsiler de, Yunanlılar da büyük ihtiraslarından ümitlerini kesmek zorunda kaldılar.

Âli paşanın büyük bir dirayetle idare ettiği Girid meselesi sona ermiş görünüyordu. Âli paşanın tedbirleri, Girid halkını memnun etmiş, Girid'e beynelmilel bir komisyonun gönderilmesini önlemiş, Girid'de isyan ateşi söndürülmüş ve umumî âsaiş temin edilmiş, Avrupa devletlerini, efkârı umumiyesini tatmin ederek, Yunan propagandalarını bir nisbet dahilinde tesirsiz bırakmıştır.

İmparatorluğun inhilâl devrinde, en buhranlı bir meseleyi, bu şekilde muvaffakiyetle neticelendiren bu büyük devlet adamı Âli paşa, yine de düşmanları tarafından zehirli tenkitlere uğramaktan kendini kurtaramamıştı. Âli paşanın en büyük düşmanı meşhur Ziya paşa idi. Ziya paşa, Zafername adlı meşhur eserinde, çok haksız olarak Âli paşayı şu acı mısralarla tenkit ve tehzil etmiştir:

**Sadr-ı Âli - zaman ne yapardı acebâ
Köprülü-zâde şu hengâmede sağ olsa idi
Kapıcı-zâde ile farkı budur Köprülü'nün
Birisi almıştı, diğeri verdi Grid'i**

Ziya paşanın, ihtirasına ve düşmanlığına kapılarak yazdığı bu mısralardaki haksızlığı meydandadır. Âli paşa Girid'i vermemiş, elden çıkmak üzere olan bu adayı, beynelmilel bir

mesele haline gelmekten kurtararak Osmanlı hâkimiyetinde bırakmağa muvaffak olmuştur.

Âli paşa Girid meselesini hallettikten sonra (29 şubat 1868) de İstanbul'a döndü.

Yunanistan ile siyasi münasebetlerin kesilmesi:

Girid isyanının Âli paşa tarafından muvaffakiyetle bastırılmış olması, Yunanistan'ı memnun etmemişti. Yunanistan'ın istediği, karışıklığın devamı ve bir fırsatını bulup Girid'in Yunanistan'a ilhakı idi. Bu hususta Yunanistan'ı bilhassa Rusya teşvik etmekte idi. Bu münasebetle Yunanistan harp hazırlıklarına bile başlamak küstahlığını göstermişti. Yine bu münasebetle Girid âsilerine yardıma devam etmişti. Bunun üzerine Bab-ı Ali, Atina'daki elçisi Fotyadi beyi geri çağırdı. Türk limanları Yunanlılara kapatıldı, Türkiye'deki Yunan tebaaları hudut haricine çıkarıldı.

Nihayet Âli paşa, Girid meselesini kat'î şekilde bir hal şekline bağlamak için Yunanistan'a (11 aralık 1868) de bir ultimatom verdi. Bu ultimatomun meali hülâsaten şöyledir:

«Yunan hükûmeti, Yunanistan'ın muhtelif yerlerinde Osmanlı devletine karşı kurulmuş olan çeteleri dağıtacak ve bir daha da bu nevi çeteler kurulmasına müsaade etmiyecektir. Yunan hükûmeti, Girid'e kaçak mühimmat ve asker gönderen gemilerini tecrit edecektir. Osmanlı asker ve tebaasına taarruz edenler cezalandırılacak ve bu gibilerin ailelerine tazminat verilecektir. Yunan hükûmeti bundan sonra mevcut antlaşmaların hükümlerine ve insan haklarına uygun hareket edecektir.»

Bab-ı Ali bu ultimatom için de sekiz günlük bir mühlet verdi. Aynı zamanda Türk filosu, Yunanistan'ın Girid âsilerine yardımını önlemek için Yunanistan sahillerini abluka etti. Âsiler müşkül duruma düştü. Mütareke yapmağa ve başlıca âsilerin Fransız gemileriyle adayı terketmesine razı ol-

du. Adada kalan âsiler de umumî aftan istifade ettiler. Yunan hükûmetinin cevap vermekte vakit geçirmesi üzerine Bab-ı Ali Yunanistan hükûmeti ile siyâsî ve ticarî münasebetlerini kesti. Bu hal, iki devlet arasında muharebeye yol açmak istidadını gösterdi. Böyle bir hal, Avrupa devletlerinin de muhtelif siyâsî düşüncelerle bu harbe katılmasını ve böylece yeni bir Avrupa buhranının doğmasına sebep olabiliyordu. Bunun üzerine devletler araya girerek meselenin sulh yoluyla halli için, Paris'te bir konferans toplanmasını teklif ettiler.

Paris konferansı kararları (18 şubat 1869):

Konferansa Türkiye, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya, Prusya ve Rusya murahhasları iştirâk etti. Yunanistan bu konferansa, reylerle iştirâk etmemek şartıyla yalnız istişarî mahiyette çağırılmış, fakat Yunanistan bunu kabul etmediği için ona ehemmiyet verilmiyerek konferans inikat etmiştir.

Bab-ı Ali konferansta, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğü, Girid'deki idare hakkında konuşulmamak ve sadece Türk - Yunan ihtilâfı üzerinde durulmak şartıyla bu konferans fikrini kabul etmiştir.

Konferans (9 ocak 1869) da Paris'te toplandı. Âli paşa, büyük bir siyâsî dirayet göstererek, konferans mukarreratının tamamen Türk menfaatlerine uygun karar almasını temin etmiştir. Âli paşa İngiltere, Avusturya ve Prusya devletlerinin de, Türk tezine taraftar olmalarını temin etti. Bu hal karşısında Fransa da, Yunanistan'ı himaye edemez duruma düştü. Netice olarak Türk - Yunan anlaşmazlığı üzerinde yapılan müzakerelerde konferans, Türk isteklerinin tamamen haklı olduğunu tesbit ederek Yunanistan'a bunların bir deklarasyon şeklinde tebliğine karar verdi. «Türk talepleri yukarıda bildirilmiştir.»

Yunanistan, devletlerin müşterek tebligatını kabulden başka çare bulamadı. Girid âsileri yardımsız kaldı. Kısa bir müddet daha Petropolâki ve Limbrakaki gibi sergerdeler fa-

aliyette bulunmak istemişlerse de Bab-ı Ali bu nevi kanlı hareketleri sür'atle bastırdığı için Girid ve Türk - Yunan buhranı bertaraf edilmiş oldu.

Karadeniz'in tarafsızlığı bozuluyor:

Kırım muharebesi sonunda aktedilen «Paris muahedesi» ile Karadeniz, tarafsız bir hale getirilmiş, bu denizde sahil-leri olan ve olmayan devletlerin donanma bulundurmalarına hakları olmadığı gibi Karadeniz'de bulunan Türk ve Rus tersanelerinin yıkılmasını kararlaştırmıştı.

Böyle bir muahede, şüphesiz tamamen Rusya'nın aleyhine idi ve esasen batı devletleri tarafından Rusya'nın cenup-taki ilerleyişini durdurmak maksadiyle yapılmıştı. Türkiye'nin Karadeniz'de donanma ve tersane bulundurmaması bir ehemmiyeti hâiz değildi. Çünkü Akdeniz'de ve Marmaradaki Türk donanması, ihtiyaç anında Karadeniz'e çıkabilirdi. Binaenaleyh bu muahede, doğrudan doğruya Rusya'nın aleyhine idi. Bu yüzden, Osmanlı devleti, Paris muahedesi hükümlerinin devamına sınıksız bağlı kalmak isterken, Rusya, kendi elini kolunu bağlayan böyle bir muahedenin hükümsüz kalmasını temin için çalışması tabii idi.

Abdülâziz zamanında, padişahın Türk donanmasına büyük bir ehemmiyet vermesi ve hattâ bu donanmayı, İngiltere'den sonra dünyanın ikinc iderecede muhteşem bir filosu haline getirmesi de Rusya'yı ürkütmekte idi.

Rusya, Paris muahedesi ile Karadeniz'deki haklarını kaybettığı gibi, aynı zamanda Kaynarca, Bükreş ve Edirne muahedeleriyle, Osmanlı tebaası olan Ortodokslar üzerinde elde ettiği siyasî himaye haklarını da kaybetmiş idi. Binaenaleyh Rusya, bu muahedeyi hükümsüz bırakmak için her fırsattan istifade etmeğe, Avrupa devletlerinin müşkül durumlarından faydalanmağa gayret sarfetmekten hâli kalmıyordu. Rusya 1856 Paris muahedesinden, Fransa'nın Prusya'ya mağlûp olduğu 1870 — 1871 muharebesine kadar bütün gayretini bu yolda sarfetmiştir.

Rusya'nın, bu muahede hükümlerini bozmak için çalıştığını Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa devletleri biliyorlar ve yakından takip ediyorlardı. Bilhassa İngiltere ile Fransa'nın muahede karşısındaki durumları mühimdi. Bu devre zarfında yani, Paris muahedesinin (1856) akdinden sonraki senelerde Fransa en parlak zamanını yaşıyor ve Fransa imparatoru Üçüncü Napolyon bütün Avrupa meselelerinde en fazla söz sahibi oluyordu. İmparator Üçüncü Napolyon, milliyet ve istiklâl fikirlerini desteklemeği prensip haline getirmişti. Ve şüphesiz bu hal, Osmanlı imparatorluğunun aleyhine bir tutumdur. Nitekim Fransa, Suriye, Eflâk, Boğdan, Sırp ve Karadağ meselelerinde, Paris muahedesini imzalayan bir devlet olmasına rağmen muahede hükümlerini hiçe sayarak Osmanlı imparatorluğu aleyhinde hareketler yapmaktan çekinmemişti.

Fransa'nın bu gibi hareketlerine karşı, muhtelif Avrupa devletleri ses çıkaracak durumda değillerdi. İngiltere geniş bir müstemleke imparatorluğu siyaseti takip etmekte ve bu yüzden Avrupa da Fransa'ya karşı sert davranmaktan çekinmekte idi. Prusya ve Piyemonte devletleri, millî birliklerini Fransa'nın yardımlarıyla kurabilmişlerdi. Binaenaleyh bu iki devletin de Fransa'nın takip ettiği siyasete engel olmaları düşünülemezdi.

Fransa imparatoru, Avrupa'da giriştiği muhtelif siyasi teşebbüslerinde, Rusya'yı kenarda tutabilmek için, Çarı memnun etmek durumunda idi ve bu yüzden Çara, Paris muahedesî hükümlerinin değiştirilebileceğini hissettiriyordu.

Avusturya hükûmeti, Fransa tefevvuku karşısında Rusya'yı gücendirmekten çekiniyordu. Ortada yalnız bir İngiltere'nin mukavemeti kalıyordu. Rusya'nın Paris elçisi bu hususta İngiliz devlet adamlarının fikrini almak istediği vakit İngiliz Hariciye Nazırı:

«... Karadeniz'deki Rus kuvvetlerinin tâbi tutuldukları tahditlerin kaldırılmasına İngiltere'nin aslâ muvafakat etmeyeceğini...» bildirmişti.

Fransa'nın Prusya'ya mağlûbiyeti Rusya'nın işine yarıyor:

1870 yılında, Fransa ile Prusya arasında vukua gelen meşhur muharebe sonunda, Üçüncü Napolyon Prusya kralına teslim oldu. Fransa ağır bir mağlûbiyete uğradı. Fransa'nın Avrupa'daki üstünlüğü sona erdi ve imparatorluk rejimi tarihe karışarak Fransa cumhuriyeti iân etti.

Bütün Avrupa'yı şaşkına çeviren bu mağlûbiyet üzerine devletlerin durumlarından istifade eden prens Gorçakof, Paris muahedesini imza eden devletlere meşhur notasını gönderdi. (Ekim 1870). Bu notasında Gorçakof:

«Rusya, Karadeniz'de hükümrânlık haklarını hasır ve tahdit eden hüküm ve kararları artık tanımamaktadır. Bu husustaki kararını Rusya, Bab-ı Aliye bildirmiştir. Rusya, bu kararını, Paris muahedesini imza eden devletlere de bildirmektedir. Rusya, Karadeniz'de sahip olduğu bütün hakları geri almaktadır.»

Rusya'nın Paris muahedesini tek taraflı olarak bozma kararını Prusya sessizce kabul etti. Çünkü Prusya, Fransa ile harp ederken Rusya'nın bitarafılığı ona yaramıştı. Borcunu ödeyordu! Aynı zamanda Prusya, ileride takip edeceği işleri için de Rusya'ya muhtaçtı. Avusturya, emri vakii kabul etmek zorunda kaldı. Fransa ise, daha mağlûbiyetin yarasını saramamıştı. Bir şey yapacak halde değildi. Yine esaslı itiraz İngiltere'den geldi. İngiliz Hariciye Nazırı Rus elçisine: «Bir antlaşma, o antlaşmaya imza koyan devletlerin muvafakati olmadan değiştirilemez» demişti.

Rus notası, Bab-ı Aliye de tebliğ edildi. Âli paşa, o sıradaki devletlerin umumî durumunu yakından takip etmekte idi. Avrupa devletleri arasındaki kuvvet müvazenesi değişmişti. Rus notasının mânasını Âli paşa elbette anlamıştı. Bundan maksat, ileride Rusya'nın Osmanlı ülkesine yapacağı saldırılarda deniz kuvvetine istinat etmek istemesi idi. Rusya'nın gözü hâlâ İstanbul'da idi. Nota Âli paşaya tebliğ edildiği vakit paşa:

«Demek ki bize harp getiriyorsunuz» demişti. Aynı zamanda paşa, bu tebliğin, Paris muahedesi ni ihlâl ettiğ i üzerinde durdu. Rusya, bu münasebetle Avrupa devletlerinin bir harbi göze alamıyacaklarını biliyordu. Bu sırada Prusya başvekili prens Bismark, Paris antlaşmasını imza eden devletlerin bu hususu görüşmek üzere bir konferans akdini teklif etti. Bu fikir devletlerce kabul olundu. Osmanlı devleti de istemiyerek bu teklife rıza gösterdi. Bu konferans Londra'da toplandı.

Londra Konferansı:

(17 ocak 1871)

Londra konferansı (17 ocak 1871) de toplandı. Konferansa Osmanlı devleti, İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya devletleri katıldı.

Bu konferansta Osmanlı imparatorluğunu Londra elçimiz Mozurus paşa temsil etti. Konferans çok münakaşalı ve uzun sürdü. Bu konferansta (30 mart 1856) tarihli Paris muahedesinin 11, 13, 14 üncü maddeleriyle, antlaşmaya bağlı özel mukavele kaldırıldı. Buna mukabil yeni maddeler ilâve edildi. Karadeniz ve Boğazlar hakkındaki yeni statüye göre «Karadeniz'in tarafsızlığı kaldırılmıştır. Türkiyenin, Boğazları, sulh halinde dahi kapalı tutmak mecburiyeti de ilga edilmiş, fakat Bab-ı Ali, lüzum gördüğü zaman dost ve müttefik harp donanmalarını içeriye almakta serbest bırakılmıştır. Bu şekle nazaran Rusya Karadeniz'de donanma yapmak hakkını kazanmış ise de, Bab-ı Alinin sulh zamanında dahi dilediği devletin harp gemilerini Boğazdan geçirebilme hakkına malik olması, Rusya'ya karşı yeni bir tehdit olmuştur.

ÂLÎ PAŞANIN VEFATI VE SULTAN ABDÜLAZİZ DEVRİNİN İKİNCİ SAFHASI

Tahta çıktığı günden vefatına kadar Sultan Abdülâziz devrini ikiye ayırmak mümkün ve doğrudur. Birinci devir, tahta çıktığı 1861 yılından 1871 yılına kadar devam eder. Bu devirde devletin haricî siyaseti, Tanzimatçılar adıyla anılan Mustafa Reşid paşanın çıraqları olan Âli ve Fuad paşalar tarafından idare edilmiştir. Bu devirde bu iki değerli devlet adamı, Osmanlı imparatorluğunun inhilâlini durdurmak için büyük gayretler sarfetmişler, hattâ bu hususta muvaffak ta olmuşlardır. İkisi de ayrı karakterde olmalarına rağmen, her ikisi de ıslâhata, devlet bünyesinin sir'atle Avrupalılaşmasına taraftardı. Her ikisi de, mutlak bir hükümdar olmak istidadında bulunan Abdülâziz'in müfrit hareketlerini frenlemeğe çalışmış ve muvaffak olmuşlardı. Bu değerli devlet adamları zamanında Bab-ı Ali ile saray arasında bir müvazene teessüs etmişti. Devlet idaresinde Bab-ı Ali, kendi salâhiyetlerini saraya karşı asabiyetle muhafaza etmeği bilmmişti. İnkârı haksızlık olacak bir hakikattir ki, Sultan Aziz de bu iki büyük devlet adamının kadir ve kıymetini takdir etmek suretiyle büyük bir hüsnü niyet göstermiştir. Çoğu zaman bunların mukavemeti karşısında kendi iradelerini geri almakta beis görmemiştir. Açıkçası Sultan Aziz, devletin idaresini bu iki büyük devlet adamına terketmekle memleketinin selâmetine hizmet etmiştir.

Fakat 1869 da Fuad paşanın, iki sene sonra 1871 de de Âli paşanın vefatı, devletin yüksek kademesinde büyük bir

boşluk husule getirmiş, bu iki değerli vezirin yerini kimse tutamamıştı. Âli ve Fuad paşaların vefatından sonra, sultan Aziz'in ikinci devri başlar ki, bu devir, Abdülâziz'in dilediği gibi harekete başladığı, etrafını karaktersiz, değersiz, dalkavuk kimselerin kapladığı, Osmanlı devletinin birdenbire felâketli günler yaşamağa başladığı bir devirdir.

Âli paşanın, padişah üzerindeki tesir ve nüfuzunu, Avrupa devlet adamları arasındaki itibarını birkaç misalle arz etmek yerinde olur.

1856 da Paris sulh konferansında Âli paşa Türkiye murahhası idi. Bu konferansta Avusturya murahhası olan «Baron Aleksandr Hübner» Âli paşa için: «Konferansta Âli paşa ayarında bir diplomat yoktu» demişti.

Fransız imparatoru Üçüncü Napolyon ise:

«Âli paşa ayarında bir Hariciye Nazırım olsaydı» diye onun kıymetini takdir ettiği gibi, sırf batıya ait bir mesele mevzuu bahis olduğu vakit te Napolyon'un, vükelâsına «Bir kere de Âli paşanın reyini alınız» dediği muhakkaktır.

1870 te Frans Prusya'ya mağlûp olmuştu. Bu felâketli günlerde harici işleri tedvire memur olan müverrih Thiers —ki sonradan cumhurreisi olmuştur— sulh teşebbüsüne girmeden evvel Âli paşanın da fikrini sormuştur.

Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı François - Joseph, Abdülâziz'in ziyaretini iade için İstanbul'a geldiği vakit, Âli paşayı da yalısında ziyaret etmek suretiyle onun devletler arasındaki itibarını anlatmıştı.

Âli paşa vefat ettiği vakit, Almanya imparatoru, paşanın notalarını yazdığı yazı takımını Başvekil prens Bismark vasıtasıyla terekesinden, yüksek bir bedelle satın aldırarak müze-ye koydurmuştur.

Sultan Abdülâziz, fevkalâde kibar, nazik ve mütevazî olan Âli paşanın nüfuzu, karşısında, bütün şiddetine rağmen bir şey söyleyemezdi. Âli paşanın, kendisine padişahlık ettirmediğini söyler, fakat ondan çekinirdi. Hattâ bir gün Abdülâziz:

— Allah şu adamı başımdan kaldırsın!

Dediği bir sırada, baş mabeyinci padişaha yaranmak için «Derhal azlinden kolay ne vardır?» şeklindeki mütalâasına karşı Sultan Aziz büyük bir hiddete kapılarak:

— Çık dışarı! Ben onu azletmeği senin kadar bilmiyorum? Azledip te Avrupaca bu kadar tanınmış bir adamın yerine kimi koyacağım?

Demişti. Yine Abdülâziz'in İmam-ı evvel Hasan Hayrullah efendiye bir gün:

— Âli paşayı işinden azletsem, başımıza ne işler çıkar?

Demek suretiyle onun kıymetini takdir ettiğini defalarca anlatmıştı.

Âli ve Fuad paşalar, padişaha ve hükümdarlık mevkiine fevkalâde hürmetkâr idiler. Fakat Bab-ı Ali ile hükümdar arasındaki münasebetlere de aynı şekilde asabiyetle bağlı idiler. Padişahın salâhiyetlerini, Bab-ı Alinin vazifesine karıştırmamağa çok dikkat ederlerdi. Onların kanaatine göre, padişah icrayı saltanat eder, fakat Bab-ı Ali icrayı hükümet ederdi. Bu kanaat ise, tam bir demokratik idare şekli, meşrutî bir şekil idi. Böyle olduğu halde, Meşrutîyetçiler ve Yeni Osmanlılar denilen bir zümre, bu değerli insanları tehzil etmek için ellerinden geleni yapmışlardır.

Meselâ, Âli paşaya karşı hudutsuz bir kin besleyen değerli şair Ziya paşa onun hakkında:

**Na's-i murdrımı seylaba atın
Süridürler köpeği öldürene**

mısralarıyla en büyük haksızlığı yapmış olduğu gibi, Namık Kemal de:

**Bilmem nedir lüzûmu vücûd-i habîsin
Dünyayı boynuzun mu tutar hey öküz teres!**

Âli paşanın hakikî değeri, onun vefatından sonra daha iyi anlaşılmıştır. Fakat ne yazık ki, onu istirkap eden, ona küfürler savuranların, memleket idaresini ellerine aldıkları

vakit, koca Osmanlı imparatorluğunun inkıraz çukuruna nasıl sürüklendiği, iş işten geçtikten sonra anlaşılmıştır.

Âli paşanın vefatiyle, Abdülâziz'in birinci devri, yâni iç ve dış siyasette memleketin başarılar gösterdiği, itibarının arttığı devir sona ermiş, bilhassa Rus siyasetinin korkunç tezahürlere başlamıştır.

Mahmud Nedim paşanın sadareti ve devlet idaresindeki bozukluklar:

Âli paşanın vefatı üzerine, Abdülâziz'in geniş bir nefes aldığı ve hattâ:

«İşte şimdi serbest oldum! Padişah olduğumu şimdi andım» dediği rivâyet edilir. Otoriter bir hükümdar olan Sultan Abdülâziz'in böyle düşünmesi mümkündür.

Sultan Abdülâziz, Âli paşadan sonra Rus dostluğu ile meşhur Mahmud Nedim paşayı makam-ı sadarete getirdi (8 Eylül 1871).

Mahmud Nedim paşa Gürcüdür. Eski vezirlerden Mehmed Necip paşanın küçük oğludur. Riyakâr, dalkavuk ruhlu, karaktersiz, menfaatperest ve ikbal için her türlü fenalığı irtikâba amâde nifakçı, fesatçı bir şahsiyettir. Sadaret makamına nail olmak en büyük arzusu idi. Sultan Aziz'in otoriter karakterini çok iyi bildiği için onun her arzusunu yerine getirmeyi, vazifelerinin başında sayardı. Bilgisi zayıftı, yabancı dil de bilmezdi. Mustafa Reşid paşanın himayegerdesi olmasına rağmen Reşid paşa onun karakterini sevmezdi. Hattâ onun hakkında:

«Bizim Mahmud Nedim, cıvık sabuna benzer, ne onunla el yıkanır, ne de çamaşıra gelir» dediği rivâyet edilir. Âli paşanın son sadrazamlığı sırasında Bahriye Nazırlığında bulunmuştur. Nezareti sırasında, Sultan Aziz'in gözüne girmek için Bahriye tahsisatından padişaha paralar takdim etmiştir.

Yine Bahriye Nazırlığı sırasında, Âli paşa aleyhinde padişaha tezvirlerde bulunduğv vâkidir. Mahmud Nedim paşa sadrazam olduktan sonra muayyen ve müstakar bir siyaset takip etmemiştir. Padişahın arzu ve iradeleri esas olmak üzere

re günlük bir siyaset takip etmiştir. Tanzimata taraftar olan değerli devlet adamlarını birer birer yerlerinden attı. «Memurları dama taşına» çevirdi. Vâliler, mekik dokumağa başladı. Bir yere tâyin edilen memurun, daha yerine varmadan bir başka yere tâyini çıkardı. 11 ay kadar süren bu ilk sadaretinde memurlar arasında aziller, tâyinler, sürgünlerle geçti. Devlet idaresinde istikrar ve emniyet kalmadı. Mahmud Nedim paşa ıslâhatın lüzumuna da kani değildi. Yabancı mütahassısları uzaklaştırdı. Tıp okulunda ve bazı okullardaki Fransızca derslerini kaldırdı.

Velhası Mahmud Nedim paşa, bu kötü icraatıyla hem Osmanlı sadrazamları arasında en korkunç ve tehlikeli bir sima olarak tanındı, hem de imparatorluğun, biraz düzelmeğe başlayan iç ve dış itibarını sifıra indirdi.

Mahmud Nedim paşa, dış siyasette «Rus dostluğunu» esas aldı. Sakim ve mânasız siyasetini «Uzak devletlere dayanmaktan ise, komşu olan bir devlet ile her nasıl olursa olsun uyuşup hoş geçinmek daha iyidir» prensibine dayamakta idi.

Vakıa komşu bir devletle iyi geçinmek muhakkak ki iyi bir şey ise de, bu komşu, Türklüğün en büyük düşmanı ve imparatorluğu ne pahasına olursa olsun parçalamak isteyen bir Rusya olursa, bu iyi komşuluğun ne gibi feci neticeler doğuracağını hesaba katmak gerekti. Mahmud Nedim paşa bu hakikatten tamamen gafildi. Nitekim bu isabetsiz ve tehlikeli siyaset, az kalsın imparatorluğun inkırazı ile neticelelenecekti.

Mahmud Nedim paşa, Fransa'nın yıkıldığını, İngiltere'nin Avrupa siyasetinde artık müessir olamayacağını sanmış ve buna padişahı ikna ederek bütün varlığıyla Rusya'ya sarılmıştı.

Mahmud Nedim paşa zamanında İstanbul'da en nüfuzlu yabancı devlet elçisi, Rus elçisi «İgnatief» idi. İgnatief, Mahmud Nedim paşanın akıl hocası idi. Bütün haricî siyaset, onun direktifi ile yürütülürdü. Hattâ memurların tâyini için bile Rus elçisinin fikri sorulurdu.

Rus elçisinin telkinleriyle memurlar dama taşına çevril-

diği gibi, ıslâhat teşebbüsleri de durdurulmuş, Osmanlı devleti en kötü bir orta zaman devleti gibi idare edilmeğe başlanmıştı. Devletin içte ve dışta itibarının kaybolması ise, Rus elçisinin arayıp ta bulamadığı bir şeydi. Bir Rus istilâ ordusunun yapamayacağı tahribatı, Mahmud Nedim paşa pekâlâ yapabilmekte idi.

Böyle bir siyasetin âkıbeti ise malûmdur. Garp devletlerinin itimadını kaybetmek suretiyle onların desteğinden mahrum kalacak olan bir Türkiye, ister istemez Rusya'nın, bu en büyük ve haşın Türk düşmanının kucağına düşecekti. Rusya'nın istediği de bu idi ve böyle bir âkıbet uzak değildi.

Bulgarlar meselesi:

Osmanlı hâkimiyetinde Bulgarlar, rahat ve huzur içinde yaşamakta idiler. Balkanlarda en geç milliyet cereyanlarına katılan millet, Bulgarlardır. Fakat, on sekizinci asırdan itibaren Ruslar, diğer Balkan milletlerinde olduğu gibi, Bulgarlarda da milliyet fikirlerinin uyanması, Osmanlı idaresine karşı isyan etmeleri için teşvik ve tahrik etmeğe başlamıştı. Buna rağmen Bulgarlar, ancak 19 uncu asır içinde kımıldanmağa başladılar. Fakat bu ilk kımıldanış, Osmanlı idaresine karşı olmaktan ziyade, mezhebi bir şekilde oldu. O zamana kadar Bulgar kilisesi, Fener ve Rum patrikliğine tâbi idi. Fener patrikhanesi ise Bulgaristan'da soygunculuktan başka bir şey yapmıyor, Bulgarları Rumlaştırmağa çalışıyordu.

Bulgaristan'da en mühim dinî makamlar Rumların elinde idi. Bu Rum papaslar, halktan türlü isimler altında bol para çekerlerdi. Fener Rum patrikhanesi, Bulgar kilise okullarını kaldırıyor, okullarda Rumca yazılmış kitaplar okunmasını temine çalışıyor, Bulgar dili ile âyin yapmağı yasak ediyordu.

On sekizinci asırda Balkan milletlerinin zaman zaman istiklâllerini almak için harekete geçmeleri, Bulgarlarda da milliyet fikrinin başlamasına sebep olmuş, fakat bu hareket, başlangıçta Rum patrikhanesine karşı olmuştu. Bulgar milliyet hareketlerinin başında, daha ziyade Bulgar papasları vardı.

Bulgarlardaki bu uyanışı, bilhassa Rusya destekliyordu. (1828 — 1829) Osmanlı - Rus muharebesi sırasında Ruslar, Bulgarlara İslav olduklarını hatırlatarak Osmanlı devletine karşı isyana tahrik etmeğe başlamışlardı. Aynı zamanda Sırp-
ların ve Yunanlıların Osmanlı devletine karşı isyanları, Bulgarları da bu yola gitmeğe hazırlamakta idi.

İlk defa bu hareketler, umumî isyan halinde değildi. Bir takım sergerdelerin dağlara çıkarak komitecilik yapmalarıyla başladı. 1821 de Mora, Eflâk ve Boğdan isyanları başlayınca Bulgarlar da bu yolda bir harekete başlamak istedilerse de, hazırlıkları vaktinde haber alınarak önüne geçildi. 1828—1829 Osmanlı - Rus harbi sırasında Bulgarlar, Rus ordusunda yüzbaşılığa kadar yükselmiş olan Mamarçef adlı bir sergerdenin idaresinde ayaklanmak istediler. 1835 te bu hareket tekrar edildi. Tirnovalı Velço da Mamarçef ile birleşerek isyana teşebbüs etti ise de, Türk makamları vaktinde bu hareketi bastırdı.

Artık Bulgarlarda da istiklâl fikri yer etmeğe başlamıştı. 1841 de Leskofça ve Niş kasabaları ve köy halkı isyan ettiler. Yolları keserek, Türkiyeri katletmeğe başladılar. Sırbistan beyi de Bulgar âsilerini tutuyordu. Oldukça güçlükle, sevk edilen askerlerle bu isyan da bastırıldı ise de, Rusya, gayri müslim tebaaya fena muamele ediliyor bahanesiyle müdahaleye yol açtı. İsyân bölgesine, tetkik için bir memur göndermek istedi. Fransa ve Avusturya da, Rusya'yı bu hususta yalnız bırakmak istemedikleri için birer memur göndermek istediler. Bu suretle, Bulgar isyanları da devletlerarası bir mesele rengini almak istidadını göstermeğe başladı. Ruslar casusları ile durmadan gizli beyannameler dağıtarak Bulgarların izzeti nefislerine hitap ediyor ve diğer Balkan milletleri gibi onları da isyana teşvik ediyordu.

Fransa'da patlak veren 1848 isyanının tesirleri Bulgaristan'da da görüldü. 1849 daki Vidin isyanı Bab-ı Aliyi iki sene uğraştırdı.

Çar, Bulgaristan'ın da müstakil bir devlet olması için diğer Avrupa devletleri üzerinde tesir icra etmeğe başladı. Fakat Kırım muharebesi gaillesi, Çar'ın bu teşebbüslerini muvakkat bir zaman için durdurdu.

Müstakil Bulgar kilisesi :

Fener Rum patrikhanesinin soygunculuğundan pek fazla canları yanmış olan Bulgarlar, 1848 de Mustafa Reşid paşaya müracaat ederek, Rum, Ermeni, Yahudi ve katolik cemaatlerinin birer kilisesi olduğu halde Bulgarların böyle müstakil bir kiliseleri olmayışından, bu yüzden dinî âyinlerini bile rumca yapmak mecburiyetinde kaldıklarından bahisle, müstakil bir kiliselerinin olması müsaadesini istemişlerdi.. Bab-ı Âli, bu Bulgar kilisesinin yapılmasına müsaade etmedi ise de, Fener de bir papas evi yapmalarına müsaade etti. Bu suretle, müstakil Bulgar kilisesine doğru ilk adım atılmış oldu.

1856 Paris muahedesini müteakip, bu muahede de zikredilen ıslahat fermanına dayanarak 1860 da Bab-ı Âli'ye bir heyet gönderen Bulgarlar, bundan sonra Rum patriğini ruhanî reis olarak tanımıyacaklarını bildirdiler. Fakat Bulgarlar, devletlerin müzaheretî olmadıkça emellerinde muvaffak olamayacaklarını anladıklarından Avusturya ve Fransa'nın müzaheretini temin etmeğe çalıştılar ve bir aralık Ermeni katolik kilisesi ile birleşmeği düşündüler. Bulgarların bu hareketi aforoz edildi. Bununla beraber Bulgarların ekserisi ortodoks olarak kalmakta devam etti.

Bulgarların Katolik kilisesine bağlanmasını, bu yoldan Avusturya ve Fransa'nın nüfuzu altına girmelerini hoş karşılamayan Rusya, bu defa müstakil Bulgar kilisesinin kurulmasını müdafaaya başladı ve Bab-ı Aliye bu yolda müracaatlara başladı.

Nihayet Bab-ı Ali, sürüp giden bu meseleyi bir fermanla halletmeğe karar verdi. (11 mart 1870) tarihli bir fermanla Bulgar kilisesinin, İstanbul Rum patrikhanesinden ayrılmasını ve bir Egzarh idaresindeki yeni kiliseye ruhanî daire olarak Bulgaristan ile Makedonya'nın bir kısmı tahsis edildi. Yalnız Egzerhlık namzedinin Bab-ı Alice kabulü ve Bulgar Sinodu tarafından intihabından sonra Rum patriği tarafından dinen tasdiki şarttı. Hattâ âyinler esnasında Rum patriğinin adının zikredilmesi de mecburî kılındı.

Bu yeni şekle göre Bulgarlar Rum patrikhanesinin nüfuzundan ve Rum papaslarının istismarından kurtulmuş oldular. Fakat Bulgarların asıl gayesi, dinî istiklâllerini aldıktan sonra Osmanlı idaresinden de kurtulmaktı.

Bulgar isyanı: (2 Mayıs 1876).

Müstakil Bulgar kilisesinin teşkili, ve son zamanlarda «Büyük Tuna ve vilâyeti» nin teşkili üzerine, bütün Bulgaristan'da idarî bir birlik vücuda geldikten sonra, Rus teşvik ve tahrikleriyle de Bulgar milliyetçiliği için artık müstakil Bulgaristan gayesini tahakkuk ettirme zamanının geldiğine hükmolunmuştu. Haddi zatında o sırada Bulgaristan'da bir isyanın çıkması için esaslı bir sebep yoktu ve Bulgar ahali, rahat ve huzur içinde Osmanlı idaresinden istifade etmekte.

Osmanlı hükûmeti, Rus tahrikçilerinin epeyce zamandan beri Bulgarları tahrik ettiğini, Bulgarların da millî bir isyan hareketine hazırlanmakta olduğundan haberdardı. Fakat sadrazam Mahmud Nedim paşa, Rus elçisi İgnatief'in iğfalâtına kapılarak buna ehemmiyet vermemekte ve hiç bir tedbir almamakta idi. Halbuki İgnatief, Mahmud Nedim Paşaya, Bulgar âsileri için müsamahalı hareketi tavsiye ederken, el altından isyanın sür'atle hazırlanması için âsilere haberler gönderiyordu.

1775 yılında kurulup çalışmağa başlayan ihtilâl cemiyetleri meydana çıkarıldı. Bunlar, Rusya'nın Filibe ve Rusçuk konsoloslarının yardımlarıyla kurulmuştu. Bu ihtilâlcilerin ihtilâl sahaları Kızanlık, Eski Zagre, Çırpan ve Hacı köy kazaları idi. Yakalanan ihtilâlcilerin muhakemesi sırasında Bulgaristan'da vukua gelecek olan ihtilâle Sırpların da yardım edecekleri, hattâ Osmanlı devletine harp açacaklarına dair deliller meydana çıkarıldı. Rusya'nın teşvik ve tahriki ise meydanda idi. Buna rağmen Rus elçisi İgnatief, muhtelif beyanlarıyla Mahmud Nedim paşanın âsiler hakkında esaslı bir tedip hareketine geçmesini önledi. İhtilâl hareketini ortaya çıkarmakta hizmeti görülen Edirne vâlisi

Hürşid paşa ile Filibe mutasarrıfı, Zagre ve Kızanlık kaymakamı azledildi. Serasker Hüseyin Avni paşa, muhtemel bir Sırp hareketi karşısında şimdiden tedbir alınması hakkında ısrar etmekte idi. O da makamından atıldı.

O sırada Rusyanın Filibe konsolosu, Kırım muharebesi sırasında Rus casusluğu yapan ve aslen Avratalanlı olan Naydankerof adında bir hain, Bulgar âsilerini teşkilâtlandırmaya memur edilmişti. Bu casusun plânına göre hazırlanan ve (27 nisa 1876) da Otluk-köyde toplanan komiteciler tarafından Filibe, Sofya, İhtiman vesair mühim merkezler tahrip edilmesi, müslümanların katliâm edilmesi ve mühim merkezlerin ele geçirilmesi gibi meseleler görüşüldükten sonra isyanın (13 mayıs 1876) da başlamasına karar verildi. Balkanların eteğinde bulunan Otluk - köy ve Avratalan mevkileri isyanın merkezi idi. Tahkim edilmiş olan bu yerlere, harbe yaramayan Bulgar kadın, çocuk ve ihtiyarları getirilecek ve bu sırada Filibe ve Pazarcığa ateş verilerek, kasaba ve köylerdeki Türkler katliâma uğratılacaktı.

Fakat isyan, tâyin edilen tarihten 11 gün evvel başladı. Bunun sebebi, Niko-Çorbacı adındaki bir çetecinin, isyanı mahaalî hükûmet erkânına daha evvelinden haber vermiş olması idi. Bu ihbar üzerine Avratalan merkezinde bazı tav-kifler yapılmaya başlayınca isyan da vaktinden evvel başlamıştı.

İsyân, nahiye müdürü Ali efendi ile iki zaptiyemizin sehit edilmesi ile başladı. İsyân hareketi sür'atle etrafa yayıldı. Sırp ve Rus ajanları da bu hususta büyük faaliyet sarfediyorlardı. Buna rağmen ihtilâl, bütün Bulgaristan'a sirayet etmedi. Rodop dağlarıyla Balkan silsilesi arasına sıkıştı. İhtilâle, daha evvelki hesaba göre 700 köy iştirâk edecek iken ancak 25 köy iştirâk etmişti.

Daha evvelden isyandan devletin haberdar olmasına rağmen, Rus elçisi İgnatief'in gıfâlâtına kapılan sadrazam Mahmud Nedim paşa tarafından hiç bir tedbir alınmamıştı. Filibe sancağında hükûmet kuvveti olarak ancak 300 kişi vardı. Hükûmetin bu gafleti yüzünden âsiler sür'atle harekete geçerek çeteciler müslüman köylerini yakıp yıkmaya, müslüman

halka karşı akla hayale sığmıyacak vahşetler ikına başladılar. Telgraf hatları kesildi, demiryolları tahrip edildi. Böylece 3000 kadar köy yakılmış ve 1000 den fazla müslüman Türk şehit edilmişti. Her taraf kan ve ateş içinde idi.

Hal bu feci şekli alınca Bab-ı Ali ve Mahmud Nedim paşa vehameti anlayarak derhal tenkil kuvvetleri gönderdiler. Tenkil kuvvetlerinin başına Çırpanlı Müşir Abdülkerim Nadır paşa, Serdar-ı ekrem unvaniyle geçirildi. Maiyetine de Ferik Hacı Adil ve Fazlı paşalar verildi.

(2 Mayıs 1876) da başlayan isyan (9 haziran 1876) ya kadar devam etmiş ve ancak 39 günlük bir tenkil hareketinden sonra bastırılabilmiştir. Bu tenkil hareketinde 4500 kadar âsi çeteci öldürülmüştür.

Hâdisenin aslı, metbu hükûmete karşı bir isyan olduğu ve âsilerin, bütün insanlık ve insaf ölçülerinin dışına çıkarak akla hayale gelmedik vahşetler irtikâp ederek müslüman halkı koyun boğazlar gibi boğazladıkları halde, isyanın tenkili dolayısıyla Avrupa'ya hükûmetin icraatı, hristiyan tebaanın katliâmı şeklinde aksettirildi. Esasen o sırada, Mahmud Nedim paşanın sakim siyaseti yüzünden Avrupa efkârı umumiyesi ve siyaset adamları arasında Osmanlı devletine karşı büyük bir itimatsızlık başlamış bulunuyordu. Bu yalan ve iftiraya müstenit katliâm velveleleri de buna inzımam edince, bütün Avrupa'da Osmanlı devletine karşı tehlikeli bir aksü-lâmel vukua geldi. Tam bu sırada Selânik vakasının vukuu, meseleyi büsbütün içinden çıkılmaz bir hale koydu.

Selânik vakası: (6 mayıs 1876):

Selânik vakası diye anılan hâdise, bir Bulgar kızının ihtida etmesidir. Avrathisarlı bir Bulgar kızı ferace giyip yaşamak tutunarak müslüman kıyafetine girmiş ve Selânik istasyonuna gelmişti. Kendisini hükûmet konağına götürmek üzere üç zaptiyeinin yanında hareket etmişti. Rivâyete nazaran bu kız, Selânik'e gelirken trende, müslüman olmak üzere gitliğini ifşa ettiği için biri Yahudi, diğeri hristiyan iki tren

memuru Amerikan konsolosuna ihbar etmişlerdi. Bu konsolos aslında Amerikalı değildir. (Lazari Perikli — Hacı Lazaro) adında Vodineli bir Rumdur. İşte (Selânik vakası) diye anılan hâdisenin baş aktörü Rus tabiiyetinde bulunan bu ne idüğü belirsiz şahıstır. Bu karışık milliyetli şahıs, ihbar telgrafını alır almaz, Rum ve Bulgarlardan mürekkep 150 kişiyi başına toplayarak, müslüman olmak isteyen Bulgar kızını, cebren iki zaptiyenin elinden, ferace ve yaşmağını parçalayarak zorla almış ve konsolosluk arabasıyla Amerikan konsoloshanesine götürmüştür.

Müslüman olmak isteyen Bulgar kızının acı feryatlarını işiten beş on müslüman ise, bu kudurmuş kalabalığa karşı bir şey yapamamıştır.

Hâdise müslüman ahali arasında büyük bir heyecan yaratmıştı. Ertesi günü üç beş bin kadar müslüman halk hükümet konağına giderek kızın hükümete teslimini büyük nümayişlerle istemişler ve sonra (Selim paşa camii) nde toplanmışlardır. Selânik vâlisi Baytar Mehmed Refet paşa, vilâyet erkânıyla nasihat etmek üzere halkın toplu bulunduğu yere gittiği vakit bunlar, halk tarafından yakalanarak camiin medresesine hapsedildiler.

Bu sırada işe Fransız ve Alman konsolosları da karıştı. Zabıta bölük ağası Hüsnü efendinin ihtarına rağmen bu iki konsolos halkın arasına girmekte ısrar ettiler ve esasen galeyan halinde bulunan halka kızın Amerikan konsolosunun evinde bulunduğunu, konsolos Selânik'te bulunduğu için derhal getirilemeyeceğini söyledilerse de kargaşalık sırasında halkın hücumuna uğrayarak ikisi de öldürüldüler.

Nihayet İngiliz konsolosunun delâletiyle Bulgar kızı hükümete teslim edildi. Alelusul Rus ve Rum kaynakları tarafından hâdise, bin bir mübalâğa ile Avrupa'ya aksettirildi.

Esasen bu hâdise tamamen mürettepti ve Rus tertibi idi. Bunun üzerine İstanbul'da bütün işlerin mürettibi olan Rus elçisi İgnatiyef'in başkanlığında İstanbul'da bulunan bütün büyükelçiler bir toplantı yaparak, büyük devletlerin Selâniğe filolarını göndermesine karar verdiler. Bu suretle Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya filoları Selânik limanı

önüne geldi. Bab-ı Aliden, hâdiseye sebep olanların şiddetle cezalandırılmasını istediler. Bab-ı Ali sür'atle Selânîk'e harp gemileriyle asker sevketti, vâli değiştirildi. Konsolosu öldürenlerin muhakemesi alenî olarak yapılarak bunlardan ikisi idam edildi. Daha bir çoklarına da ağır cezalar verildi. Bab-ı Alinin bu sür'atli icraatı karşısında yabancı devletlerin kara-ya asker çıkarmalarına lüzum kalmadı. Vakıa hâdis bu suretle kapanır gibi oldu ise de, akisleri büyük oldu. Asırlardan beri Hıristiyan misyonerleri bin bir şekiller içinde birçok kimseleri Hıristiyan olmağa zorladıkları halde bir hıristiyanın müslüman olması karşısında bu şekilde harekete geçmeleri ve müdafasız bir kızın güpe gündüz sokaklarda sürüklenmesi, müslüman halk üzerinde haklı olarak büyük bir tesir icra etti.

Tam bu sırada (10 mayıs 1876) da İstanbul'da talebe-i ulûmun nümâyîşi vukua geldi (1). Sadrazam Mahmud Nedim paşa azledildi. Yerine mütercim Rüştü paşa getirildi (12 mayıs 1876).

Berlin Memorandumu (13 mayıs 1876):

Rusya, Osmanlı imparatorluğunun iç işlerine müdahale etmek için hiç bir fırsatı kaçırmıyordu. Daha evvel başlamış olan Bosna - Hersek isyanı dolayısıyla andlaşma lâyihasından sonra (1) Selânîk vakasının meydana çıkması, Rus başvekili Gorçakof'un eline iyi bir fırsat olarak geçmiş oldu. (12 mayıs 1876) da Çar, Alman imparatorunu ziyaret maksadiyle Berlin'e gitmişti. Bu fırsattan istifade ederek Berlin'de Rus başvekili Gorçakof, Alman başvekili Bismark ve Avusturya başvekili Kont Andraşi arasında Osmanlı imparatorluğunda cereyan eden son hâdiseler mevzuu bahis edildi. Bu toplantıda, Gorçakof tarafından kaleme alınmış olan proje, «Berlin Memorandumu» şekline sokuldu. Bu memorandum, Paris

(1) Bu nümâyîş, iç Olaylar bahsinde ileride izah edilecektir.

(1) Bosna - Hersek isyanı, bu bahisten sonra yazılacaktır.

muahedesinde imzası olan devletlerin İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da tasvibine arzolundu.

Bu memorandumun esasları hlâsaten şöyledir:

«1 — Osmanlı imparatorluğunda yabancı devlet tebaalarıyla hristiyan tebaanın emniyetleri tehlikededir. Selânik vakasına benzeyen vakalar İzmir ve İstanbul gibi şehirlerde tekerrür edebilir. Binaenaleyh bu gibi hallere mâni olabilmek için, bu gibi yerlere büyük devletlerin tehlike vukuunda deniz kuvvetlerini göndermeleri, el birliği ile âsâyışı sağlamaları,

2 — Bosna - Hersek isyanının bir an evvel teskini için âsilerle iki aylık bir mütareke yapılması ve Andrası lâyihası esaslarına göre ıslâhata girişilerek tesviyesi,

3 — Türkiyenin, Avrupa'ya karşı olan taahhütlerinin müşterek kefalet altına alınması.

4 — Bab-ı Ali ile Bosna - Hersek âsileri arasında yapılacak müzakerelerde aşağıdaki hususlar esas olacaktır:

A — Yurtlarına dönecek olan muhacirlere hane ve kiliselerini yapmak üzere gerekli malzeme verilecektir. Osmanlı komiseri tarafından yapılacak yardımlar hususunda, ıslâhâtın yürütülmesi için 30 aralık tarihli notada zikredilen karma komisyon ile müzakere edilecektir.

B — İsyanın tamamen teskinine kadar Osmanlı askerlerinin tensip olunacak bir noktaya toplanması için Bab-ı Ali nezdinde tavsiyelerde bulunulacaktır.

C — Hristiyanlar da müslümanlar gibi silâh taşıyabileceklerdir.

5 — Mütareke müddeti içinde bunlar yapılmadığı takdirde devletler fiilen müdahale edeceklerdir.

Bu memorandumu, Fransa ile İtalya da kabul etti. Fakat İngiltere hükûmeti (15 mayıs 1876) da bunu kat'î bir lisanla reddetti. İngiltere, kendisinin Berlin müzakerelerinin dışında bırakılmasını, memorandumun bir ültimatom şeklinde tebliğ edilmesini, Paris muahedesinin Osmanlı imparatorluğuna askerî bir müdahalede bulunulacağına dair bir kayıt bulunmamasını sebep göstererek reddetmişti. Bunun üzerine Fransa ile İtalya da muvafakatlerini geri aldılar.

Bu hal karşısında memorandumun Bab-ı Aliye tebliğine imkân görülemedi. Bu sırada İngiliz donanması da Çanakkale Boğazı önüne gelmiş bulunuyordu. Türk efkârı umumiyesi tamamen Rusya aleyhine dönmüştü. Memorandumu imzalayan devletler 30 mayısta bunu Bab-ı Aliye tebliğe niyet etmişlerse de aynı gün Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi vâki olduğu için bu memorandum hiç bir suretle fiile çıkamadı.

Hersek isyanı: (1875 — 1876)

Almanya - Fransa arasında vukua gelecek 1870 harbinden sonra Fransa, Avrupa'daki nüfuzunu kaybetmiş, İngiltere de müstemleke imparatorluğu olarak deniz aşırı ülkelerde faaliyetlerde bulunduğu için, Avrupa işlerini ikinci plâna atmış, bu vaziyet dolayısıyla Avrupa kıtasında en fazla söz ve nüfuz sahibi olarak Rusya ve Çar İkinci Aleksandr, Almanya ve imparator Birinci Vilhelm, Avusturya imparatoru François Joseph kalmıştı. Bu üç imparator zaman zaman her üç memleketin hükûmet merkezlerinde toplanarak Avrupa meselelerini ve bilhassa Osmanlı imparatorluğu meselelerini yani Şark meselesini müzakere eder olmuşlardı.

Bu yıllarda Osmanlı imparatorluğunun Balkanlardaki tebaası, bilhassa Rusya'nın devamlı teşvik ve tahrikleriyle her an isyan çıkarmakta idiler. Bu arada, Bosna vilâyetinin Hersek sancağındaki hristiyan tebaa, müslüman arazi sahibi ağaların tazyikinden şikâyet başlamışlardı. Aslında bu mıntakadaki hristiyan çiftçiler, meselâ Rusya'daki köylülerden çok daha iyi hayat şartları içinde yaşamakta idiler. Bu mıntaka hristiyanları, ilk defa mültezimlerden şikâyet başladılar. Müslümanlar ve hristiyanlar arasında bir huzursuzluk başladı. Hristiyan tebaa, komşu milletlerin isyanlarından örnekler alarak, şikâyetlerini beynelmilel bir mesele haline getirmek için ecnebi devletlerine başvurular. Bab-ı Ali başlangıçta Hersek'te cereyan eden hâdiselere lüzumu kadar ehemmiyet vermedi.

Nihayet Hersek sancağının Nevesin kazası hristiyan tebaasından 100 - 150 kişilik bir grup, ağaya vergi vermemek ve

zaptiyelerin takibinden kurtulmak için Karadağ'a geçerek Karadağ prensi «Nikola — Nikita» ya sığındılar. Prens, bunların şikâyetlerini İstanbul'daki Rus elçisine bildirerek bu müstecilerin memleketlerine dönmesi için Bab-ı Ali nezdinde tavassutta bulunmasını istedi. Sadrazam Esad paşa da bunların affedilerek memleketlerine dönmelerine müsaade etti.

Bab-ı Alinin bu insanî muamelesi, Hersek ahalisini büsbütün şımarttı. Bu mültecilerin teşvikiyle ayaklanan hristiyanlar (5 haziran 1875) te bir kervan zaptettikleri gibi, birkaç zaptiyeyi de öldürdüler. Nevesin müdürünü de kaçırdılar. Böylece Osmanlı devletinin başına büyük Hersek gaillesi açılmış oldu.

Hersek'teki Türk kuvvetleri, âsilere nazaran çok azdı. İlk müsademelerde âsiler muvaffak oldular. Her tarafı kan ve ateş içinde bırakmağa başladılar. Hersek'in Avusturya hududu, isyanın merkezi halini aldı. Bosna vâlisi olan Müşir Deriş paşa, derhal âsilerine tenkiline girişeceğine, Bab-ı Aliden talimat istemekle vakit geçirmek suretiyle âsilerin işlerini kolaylaştırdığı gibi, kararsız bir kimse olan sadrazam Esad paşa da, âsiler üzerine asker sevki için emir vereceğine, âsilere nasihatçı gönderilmesini bildirdi. Bu müddet zarfında, âsiler muhtelif noktalarda iyiden iyiye tutunma imkânını bulmuşlardı.

Âsilerin Hersek'in cenubu garbisinde, Karadağ hududunda bulunan ve mühim bir yol kavşağı olan Trebin kasabasını muhasara ettikleri haberi geldiği vakit Bab-ı Ali işin vehametini ancak anlayabildi.

O sırada Bosna - Hersek vilâyetinin nüfusu 1,200,000 kaddı ve ekserisi müslüman idi ise de, bu ülkenin bir taraftan Sırbistan'a ve Karadağ'a, diğer taraftan Avusturyaya hududu oluşu ve mütemadiyen bu memleketlerden askerce ve mühimmatça yardım görmesi, Moskova'dan para ve zabıt yardımı alması gibi mühim âmiller yüzünden isyan bir kangren halini almıştır.

Ağustos ayından itibaren isyan, çok tehlikeli ve umumî bir şekil aldı.

Rusya, bütün neşir vasıtalarına müracaat ederek Hersek

isyanını, bin türlü tezvir ve iftiralarla mübalâğalandırarak müslüman Türklerin, hristiyan tebaaya vahşiyane (!) zulümler yapmakta olduklarını Avrupa efkârı umumiyesine yaymakta idi. Bu caniyane propaganda Fransa ve İtalya'da da tesirini göstermekte gecikmedi.

Bab-ı Ali, Hersek'te yalnız Hersek âsileriyle değil, aynı zamanda âsilere durmadan yardıma gelen Sırpılar ve Karadağlılarla da mücadele zorunda kalmakta idi. Hükûmet, Hersek'e oldukça mühim kuvvetler sevketti. Birkaç kumandan değiştirdi. En sonra Gazi Ahmed Muhtar paşa da gönderildi ise de müzminleşen isyan bertaraf edilemedi.

Hersek isyanı, Sultan Aziz'i çok telâşa düşürmüştü. İsyanın etrafa sirayet edeceğinden korkuyordu. Sadrazam Esad paşanın tutumundan müşteki idi. Meşhur Mahmud Nedim paşa —ifrat derecede Rus taraftarı olduğu için Nedimof denilirdi— «Bab-ı Ali, Hersek isyanını lüzumsuz yere büyütüyor, ben sadrazam olsam işi bir haftada bitiririm» şeklindeki palavrasını padişah ta işitmişti. Esasen padişahın Mahmud Nedim paşaya teveccühü vardı. Bu yüzden sadaret mevkiine onu getirdi.

Hersek isyanı karşısında Rusya, Avusturya ve Almanya'nın tutumları ve düşünceleri ayrı ayrı idi. Rusya, Osmanlı imparatorluğunun Balkanlardaki hristiyan tebaasının ilk kademede muhtariyet elde etmelerini maksadına uygun buluyordu. Avusturya imparatorluğu ise, 1859 da İtalya'da, 1866 da Almanya'da mağlûbiyete uğradıktan sonra Orta Avrupa'daki nüfuzunu kaybettiği için cenuba, Balkanlara göz dikmiş bulunuyordu. Bu düşünce ile Sırbistan ve Karadağ'da nüfuzunu arttıрмаğı, Bosna-Hersek'i de ilhakı düşünüyordu. Bu hususta Alman imparatoru da Avusturya'nın bu emellerini desteklemekte idi. Çünkü bu suretle Avusturya Orta Avrupa'da nüfuz iddiasından vaz geçecek, aynı zamanda Balkanlarda Rus - Avusturya menfaatleri çatışacağı için bu iki hükûmet te Almanya'nın dostluğunu kazanmağa çalışacaklardı.

Şu hale nazaran Avusturya için vaziyet elverişli idi. Avusturya'nın faaliyetleri Rusya'yı kuşkulandırmakta idi.

Bu sırada Fransa da, 1870 ten sonra kaybettiği prestijini telâfi kaygusu ile, Hersek isyanı dolayısıyla husule gelen buhranı ortadan kaldırmağa yeltendi. Bu maksatla Fransız Hariciye Nazırı «Duk Decages», 1856 Paris muahedesine imza koymuş olan devletlere bir nota vererek «âsilerin bir Avrupa müdahalesine güvendikleri için isyana devam ettiklerini, bu hale nihayet vermek üzere konsoloslardan teşkil edilecek bir heyetin Hersek'e gönderilmesini, bu heyet tarafından âsilere, hiç bir devletin kendilerine yardım etmiyeceğinin söylenmesi, Bab-ı Ali tarafından gönderilecek komiserle müzakereye girişmelerinin lüzumunu» tebliğ etmelerini teklif etti.

Bab-ı Ali bu teklifi kabul ederek Şuray-ı Devlet Reisi Server paşayı komiser olarak Mostar'a gönderdi.

Faizlerin indirilmesi kararı:

İşte bu sırada sadrazam olan Mahmud Nedim paşa zamanında «Faizlerin tenzili» kararı alındı ve Osmanlı devletinin mali itibarı bütün Avrupa'da hiçe indirilerek veleveleli bir buhranın doğmasına sebep oldu.

Kırım muharebesinden beri devletin masrafları fevkalâde artmış, buna mukabil varidat kaynakları kurumuştu. Masraflar ancak istikrazlarla kapatılabiliyordu. Gitgide borç miktarı 200 milyon lirayı buldu. Borcun resülmal ve faizi için her sene 14.000,000 lira tediye edilmekte idi. Son isyanlar dolayısıyla vâki olan askerî masraflar da fevkalâde ağırlaşmıştı. Bab-ı Ali, Avrupa devletlerinden borç para alamadığı vakit Galatadaki sarraflardan çok ağır faizlerle borç almağa başlamıştı. Mali durum hâd vaziyete gelmişti. Faizlerin dahi ödenmesi imkânı kalmamıştı. İşte bu sırada meşhur ve meş'um sadrazam Mahmud Nedim paşa, rivâyete nazaran Rus elçisi İgnatiyef'in mel'unca tavsiyesine uyarak «tenzil-i faiz» gibi tehlikeli bir tedbire baş vurdu.

(6 ekim 1875) te yapılan bu ilâna göre devlet, senede 14 milyon lira tutan «Düyûn-u Hariciye ve eshâm-ı umumiye faizleriyle re'sülmalleri tahsisatı»nın yarısını beş sene müddetle tenzil etti. Dış borçların ekserisi İngiltere ve Fransa'ya

idi. Bu karar üzerine Fransa ve İngiltere parlâmentolarında, gazetelerinde Türkiye aleyhine şiddetli bir neşriyat başladı. Zarar gören esham ve tahvilât sahipleri feryada başladı. Bu yüzden memleket içindeki esham ve tahvilât hâimleri de büyük zararlara uğradılar. İngiltere ve Fransa hükûmetleri kendi tebaalarına, bu tarihten itibaren Osmanlı devleti ile aktecekleri istikrazlardan dolayı mesuliyet kabul etmiyeceklerini ilân ettiler.

Devletin, içte ve dışta itibarı çok zedelenmişti. Rus elçisi İgnatiyefin keyfine pâyân yoktu. Böyle bir tedbir alınmadan evvel, alacaklı devletler ve esham hâimleriyle bir anlaşma yapılabilir ve bu takdirde mesele bu hali almazdı. Fakat Mahmud Nedim paşa, böyle bir tedbire baş vurarak tek taraflı tenzil-i fâiz yapmak suretiyle memlekete büyük bir zarar ika etmiştir.

Andraşi lâiyhası: (31 ocak 1876).

Hersek âsilerinin Sırbistan'dan ve Avusturya'nın teşvik ve müsamahasıyla Dalmaçya ve Hırvatistan İslavlarından durmadan yardım almaları, aynı zamanda Bab-ı Alinin işi gevşek tutmasıyla bir türlü esaslı tenkil hareketlerine girişmemesi, bir seneye yakın zaman geçtiği halde isyan bastırılmamasına sebep olmuştu.

İsyanın müzmin bir hal alması, bu isyanı bahane addederek gizli emeller takip etmekte olan Avrupa devletlerinin müdahalesine yol açtı.

Meselenin bir an evvel bir hal şekline bağlanması için Avusturya, Rusya ve Almanya hükûmetleri müdahaleye karar verdiler. Avusturya başvekili Kont Andraşi, Bab-ı Aliye ve rilmek üzere bir nota hazırladı. Notanın muhtevası, Paris muahedesi imzalayan devletlerden İngiltere, Fransa ve İtalya'ya da kabul ettirildi. Lâihanın mukaddemesinde mucip sebep olarak:

«Bab-ı Alinin şimdiye kadar 1839, 1856 fermanlarıyla ilân etmiş olduğu vaatlerinden hiç birisini yerine getirmediği, binaenaleyh bundan sonra yapılacak ıslâhatın devletlerce tasdik ve mürakabe edilmek şartıyla tatbik edilmesi icap ettiği, bu

notanın, Bab-ı Alinin işlerine herhangi şekilde müdahalede bulunmak maksadiyle olmayıp, sürüp giden Hersek isyanının bir an önce yatıştırılması için hazırlanmış olduğu» gösteriliyordu. Bundan sonra şu maddeler yer almakta idi:

- 1 — Hristiyan halk için tam bir din ve âyin serbestliği,
- 2 — İltizam usulünün kaldırılması,
- 3 — Çiftçilerin topraklarına sahip olmaları için gerekli tedbirlerin alınması,
- 4 — Vergilerin mahallî ihtiyaçlara sarfedilmesi,
- 5 — Nihayet bu ıslâhatın tatbikatına nezaret etmek üzere müslüman ve hristiyan tebaa temsilcilerinden mürekkep bir komisyon kurulması...»

Bu nota (31 ocak 1876) tarihinde İstanbul'daki elçiler tarafından ayrı ayrı ve şifahi olarak Bab-ı Aliye bildirildi. Bab-ı Ali bu notayı, ehemmiyetsiz bazı tadilat teklifiyle (12 şubat 1876) da kabul etti. Bu suretle Bab-ı Ali, ıslâhat işlerinde devletlerin iç işlerimize müdahalesini resmen kabul ve tasdik etmiş olmak gibi çok kötü bir çığırın açılmasına yol açtı. Halbuki İngiltere, Andraşi lâyihasını kabul eder görünmekle beraber, gizlice Bab-ı Aliye notanın kat'iyen kabul edilmemesini, reddedilmesini ehemmiyetle tavsiye etmişti.

Lâyiha bundan sonra âsilere tebliğ edildi. Âsiler, Rusya, Sırbistan ve Karadağ tarafından teşvik ve müzaheret gördükleri için bu tebliği reddettiler. Aynı zamanda Türk askerinin, altı nokta müstesna, Bosna - Hersek'ten çekilmesini, ve ıslâhatın tatbiki için devletlerin müşterek kefaletini istediler. Lâyihanın reddi, meseleyi çıkmaza soktu. Esasen âsiler Rusya, Sırbistan ve Karadağ'dan yardım almakta idiler. Aynı zamanda tam bu sırada, esasen içten içe kaynamakta olan Bulgaristan isyanı başladı ve her taraf kan ve ateş içinde kaldı.

Balkanlardaki durum böyle feci bir hal aldığı sırada, İstanbul'da da ayrı bir dram hazırlanmakta bulunuyordu. 10 mayıs 1876 da vukua gelen «Talebe-i ulûm» nümayişinden kısa bir zaman sonra Sultan Abdülâziz'in hal'i vukua geldi.

ABDÜLÂZİZ DEVRİNİN İÇ OLAYLARI

Darülfûnun kaidesi ile kaimelerin ilgasına başlanması (1 temmuz 1862)

İkinci Mahmud devrindeki iç ve dış gaileler münasebetiyle mali buhrana çare olmak üzere kâğıt para çıkarılmıştı. Sultan Mecid zamanında bu kaimelerin ilgası düşünülmüş ve bu münasebetle 5 milyon altınlık bir istikraz yapılmış ise de, Kırım karbinin fazla masrafları dolayısıyla buna imkân görülemedi. Aksine (14 nisan 1861) de (Bir milyar iki yüz milyon kuruşluk) kaime çıkarılmağa tevessül edilmişti. Yapılan ilâna göre bu kaimelerin tedavülü mecburî idi ve 18 senede tedavülden kaldırılacaktı. Fakat karşılığı olmadığı için git-tikçe kıymetten düşmüştü.

Fuad paşanın sadrazamlığı zamanında paşa, bu içinden çıkılmaz meselenin mutlak halledilmesini kendisine gaye edinmiş, bu hususta padişaha bir lâyiha takdim ederek evvelâ tasarruf yoluyla işe başlamış, sarayın, saraylıların masraflarını kesmiş, hattâ padişahın tahsisatından bile kesintiler yapmış, nihayet sarayda bulunan altın ve gümüş tezyinatın, evaninin eritilerek paraya kalbini de plânına almıştı. Sultan Abdülâziz, Fuad paşanın bu ıslâhat teşebbüsünü, memleketin hayrına olduğunu takdir ettiği için aslâ mümanaat etmemiştir. Yalnız bir defasında Sultan Abdülâziz Fuad paşaya:

— Nasıl olur? Sultanların seyir yerlenide su içtikleri gümüş tasları da mı ellerinden alacağız? demiş, Fuad paşa da şu dikkate şayan cevabı vermişti:

— Hay hay efendim, anları da alırız. Allah göstermesin, devleti âliyenize bir fenalık gelip te efendimiz başımızda ola-

rak kullarınız da rikâb-ih ümayunununuza sarılarak Konya ovasına doğru giderken Sultan efendilerimiz bu taslarla ayrılık çeşmesinde mi su içecekler? Efendimiz vâris-i saltanatsınız, lâkin bir medyum Türkiyeye vâris oldunuz!

Birçok yazarlarımız, Sultan Abdülâziz'i çok kötü bir şahsiyet olarak göstermeğe mütemayildir ve onun karakterini çizerken kasden, en küçük noksanlarını, bin bir mübalâğa ile anlatmaktan zevk alırlar. Fuad paşanın verdiği cevapta, paşaya isabet eden vatanperverlik ne kadar şayanı takdir ise, gururlu ve izzet-i nefesine düşkün olduğu herkesçe bilinen ve mutlak bir hükümdar olan Sultan Abdülâziz'in bir vezir tarafından yapılan şu acı hatırlatma karşısında aslâ hiddet eseri göstermeden boyun eğmesi de, çok daha fazla takdire şayan ve ibretâmidir.

Bu arada Londra'dan 8 milyon altınlık bir istikraz akte-dilmiş ve bununla «kaimelerin ilga ve imhası, muntazam dy-yûn-u umumiyenin itfası, masraf bütçesinde tasarruf temini» düşünülmüştü. Kaimelerin ilga ve imhası şu suretle yapı-lıktı:

Darülfunun kaidesine göre (1 temmuz 1862) den 13 ey-lüle kadar hükümet yüzde kırkını madenî para, yüzde altmı-şını da yüzde beş faizli «konsolid» denilen «Esham-ı Cedide» ile ödemek şartıyla, mevcut kaimeleri tedavülden kaldırmağa karar verdi. Bu şekli tesviyeye «Darülfunun kaidesi» denilme-sinin sebebi, bu muamelenin, Ayasofya'nın karşısındaki Ad-liye binası olduktan sonra yanmış olan eski Darülfunun bi-nasında yapılmış olmasındandır.

Mali buhranın giderilmesi için alınan tedbirlerden biri de tasarruf kaidesine riayet idi. Bu hususta Sultan Aziz bizzat nümune teşkil edecek güzel hareketlerde bulundu. Hazineden kendisine tahsis edilen miktardan ayda 5000, yani senede 60 bin kisesini hazineye iade ettiği gibi hânedan âzalarının ve saray masraflarının tahsisatından da mühim miktarda tasar-rufu temin etti.

Müsrif ve hava ve hevesine düşkün bir padişah olarak tasvir edilen Sultan Aziz'in şu hareketleri, onun mülk ve mil-let için ne kadar hayırhah bir hükümdar olduğunu ispata kâ-

fidir. Saltanatının son devirlerindeki suiistimallerde ise daha ziyade, Mahmud Nedim ve emsali karaktersiz devlet adamlarının hainane tesirleri olmuştur. Her vakit iddia edilmek mümkündür ki, Sultan Abdülâziz, iyi niyetli ve değerli devlet adamlarının tedbir ve hareketlerini daima tasvip etmiş, fedakârlıklarda bulunmuştur. Onun en büyük bedbahtlığı, son zamanlarında Âli ve Fuad paşalar gibi değerli devlet adamlarından mahrum oluşudur.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti:

Âli paşanın en uzun süren son sadrazamlığı sırasında «Yeni Osmanlılar — Genç Türkler» adı altında gençlerden teşekkül eden bir zümre meydana gelmişti.

Tanzimat devrinde, meşrutî idare, hattâ cumhuriyet şeklindeki bir idare tarzı için kenarda köşede konuşmalar başlamıştı.

«Yeni Osmanlılar» denilen zümrenin, Paris'te kurulduğu söylenirse de, daha evvel İstanbul'da temelini atıldığı malumdur. Bu cemiyetin kuruluşunda faaliyette bulunanlar arasında şair Ziya paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Mahmud Nedim paşanın büyük kardeşi Sağır - Ahmed beyin oğlu Mehmed bey, Reji Komiseri Kadri bey, Reşad bey, Agâh efendiler vardır.

Abdurrahman Şeref beyin kanaatine göre Yeni Osmanlıların maksadı «Âli paşanın ağır ve ezici politikasına nihayet vermek ve devlette hür bir idare vazetmek idi. Bunun için evvelâ Âli paşa düşürülecek, sonra onun yerine, yeni usul hür idareyi temin edecek bir heyet ikame edilecekti. Programlarında, icabederse Âli paşayı öldürmek te vardı.»

Bunların son gizli toplantıları Veli efendi çayırında, Abdurrahman Şeref beye göre Ayasofya camiinde yapılmıştır. Burada sanki her şey olup bitmiş, hükümeti devirip devlet idaresini ellerine almışlar gibi, yeni kabinenin teşkili için hararetili müzakereler cereyan etmiş, fakat kat'î bir netice alamamışlardır. Bu müzakere sırasında sadrazamlık mevkiine

Mahmud Nedim paşanın getirilmesini, cemiyetin ruhu makamında olan Mehmed bey teklif etmişti.

Bu Mehmed bey, Mahmud Nedim paşanın biraderlerinden olup namuslu, ciddi ve fazlî irfan sahibi Sağır Ahmed beyin küçük oğlu idi. Rivâyete nazaran bu namuslu adam, yâni Ahmed bey, Mahmud Nedim paşanın sadrazamlığı zamanında bir gün onun ziyaretine giderek ona: «Kötü yolda olduğunu, tuttuğu yolu değiştirerek ıslâhı meslek etmesini» nasihat yollu tavsiye etmiş, fakat kibirli ve değersiz bir şahıs olan Mahmud Nedim paşadan istihfaf ve istiskal görünce: «Bari Naimâ tarihini okusanız, bir parça mütenebbih olurdunuz» diyerek yanından ayrılmış ve ikbal devrinde bir daha semti-ne uğramamıştır. (1)

İşte bu Ahmed beyin oğlu ve cemiyetin ruhu olan Mehmed bey, akrabalık düşüncesiyle sadrazamlığa Mahmud Nedim paşanın getirilmesini tavsiye etmiş, diğer âzalar da Ahmed Vefik efendi üzerinde durmuşlar, böylece bir anlaşmaya varılamamıştı.

Aynı gün bu gizli cemiyetin toplantısı hükûmet tarafından haber alınmış, zabıta takibata başlamış, Sağır Ahmed beyin İstinyedeki yalısı basılmış ise de oğlu Mehmed bey bulunamamış, bu arada Mehmed bey, Nuri bey ve Reşad beyler Avrupay'a kaçmışlardır.

Ziya beyin (paşa), Âli paşaya olan şiddetli kininin bu cemiyete girmesinde en büyük âmil olduğu muhakkaktır. Vakiyle Ziya bey Mabeyin kâtiplerinden iken, Abdülâziz'in tahta çıktığı ilk günlerde padişaha yanaşmak istemiş, kendisine umduğu memuriyeti vermediği için Âli paşa aleyhine şiddetli maruzatta bulunmuştur.

Bu yüzden Âli paşa onu Mabeyin kâtipliğinden azlettirerek taşra memuriyetlerine tâyin ettirmiş ve işte bu yüzden Ziya paşa, hayatının sonuna kadar Âli paşanın aleyhinde bulunmuştur.

Mehmed bey, Nuri ve Reşad beyler, arkalarından Ziya bey, Agâh efendi ve Namık Kemal, Türkiyeden kaçarak Pa-

(1) Abdurrahman Şeref, Tarih müsahabeleri Sayfa 123

ris'te toplandılar. Rüşdiye muallimlerinden Ali Suavi de Paris'te onlara iltihak etti.

Paris'te bu gençleri, meşhur Mısırlı Mustafa Fazıl paşa himaye etmiş, her birine maaşlar tahsis etmiştir. Mustafa Fazıl paşa vaktiyle İstanbul'da Meclisi Hazine reisliği ve Maliye Nazırlıklarında bulunmuş, sonradan Âli ve Fuad paşalara şahsi işlerinden dolayı kızarak muhalefete başlamış ve Paris'e gitmiştir. Paris'te toplanan «Genç Osmanlılar» adındaki bu kimseler, Paris'te bulunan diğer Türk vatandaşlarından bir çoğunu da cemiyetlerine almışlar, hattâ Fransa'da Üçüncü Napolyon idaresinden memnun olmayan Fransız gençlerinden bir çoğunu da etraflarına toplamışlardır. Bu Fransızlar arasında meşhur müsteşrik Leon Cahun da vardır.

Sultan Aziz'in Paris seyahati sırasında Genç Türkler, Fransa hükûmeti tarafından muvakkaten Paris'ten uzaklaştırılmışlar, onlar da Londra'ya gitmişler ve orada Muhbir ve Hürriyet gazetelerini çıkarmağa başlamışlardır. Muhbir, Ali Suavi'nin gazetesi idi.

Abdurrahman Şeref bu Genç Osmanlılar hakkında şu mütalâayı serdedir:

«Bu gençlerin, devlet ve milletin hayrına matuf olan maksatları tebcile ve isimleri millet hafızasında saklanmağa sayandır. Vatanlarını terkederek gurbet diyarını ihtiyar etmeleri ve hükûmetin her türlü takibatını göze aldırmaları şüphe yok ki fedakârlıktır. Fakat istedikleri şey ne idi? Ve memlekette tatbiki mümkün mü idi? İşte buralarını tamamiyle tâyin ve tahmin edemiyorlardı. Evet! Arzuları hürriyet idi. Ama bu cazibeli kelimenin siyâsî medlûlü, lûgat kitaplarında ki mânası gibi açık ve muayyen değildir. Avlanması müşkül bir avdır. Anı getirdik demekle gelir mi? Gelse de yerinden hoşlanarak yerleşip kalır mı!.. Acaba muvaffak olsalardı ne yapacaklardı? Baş plânları Âli paşayı sadarettten atmak veya öldürmekti.

Farzedelim ki bunda muvaffak oldular. Bu halde hürriyet idaresi ne şekilde ve kimler tarafından kurulacaktı? Kanaatlerine göre ilk kabineyi Mahmud Nedim paşa veya Ahmed Vefik efendi teşkil edecekti. Halbuki bu mevkîe getirile-

cek bir adamın evvelâ iktidarı, vukufu, fikrî kanaati, zatî reyî, samimiyeti inceden inceye tetkik edilmeli idi. Halbuki namzetlerden Mahmud Nedim paşanın cibilliyet-i asliyesi, biraz sonra sadrazam olunca bütün çıplaklığıyla meydana çıkmıştı. Ahmed Vefik efendinin samimiyeti, vukufu, metaneti müsellem idi ise de istiklâl-i fikri ve tabiatının dürüstlüğü, böyle nazik ve pürüzlü bir işi tedvire müsait değildi. Devlet ricali arasında Yeni Osmanlıların meramını takdir ve terviç edecek bir büyük adam vardı. O da Fuad paşa idi. Fuad paşa memleket ihtiyaçlarını müdrik, hür bir idarenin feyizlerini takdir eden, cerbezeli ve böyle bir işi başaracak bütün meziyetleri hâiz ise de, muhitin ahvalini göz önünde tutarak, böyle bir tasavvurun tatbik kabiliyetini muhakkak görmedikçe, tehlikeli yola aslâ gitmiyeceği bilindiğinden elbette ona bu işi açamazlardı. Fakat bu iş duyulduktan sonra kendisince huşunetle telâkki olunmadığı, Paris yârânının da sevgilisi olduğu malûmdur.»

Sultan Abdülâzîz'in karakteri, mülk ve memleket hakkındaki iyi düşünceleri, zekâsı tetkik edilirse, şu hükme vasıl olmak mümkündür : Eğer Âli ve Fuad paşalar gibi, itimat ettiği kimseler tarafından hür ve meşrutî idare kendisine etraflıca anlatılsa ve böyle bir idarenin memlekete getireceği faydalar izah edilmiş olsaydı, Abdülâzîz'in böyle bir teklifi tehalûkle kabul edeceğinde şüphe yoktu.

Yeni Osmanlılar içinde memleketsever ve samimî olanlar elbette vardı. Fakat sırf siyasi menfaatleri ve şahsî ihtirasları için bu cemiyete girmiş olanlar da mevcuttu. Meselâ Yeni Osmanlılara milyonluk servetini bol bol veren Mısırlı Mustafa Fazıl paşa, Mısır veraset usulünün Osmanlı devletince değiştirilmiş olmasından dolayı Hidiv olmak hakkını kaybettiği için Âli ve Fuad paşalara düşman olmuş, bu yüzden bunlara muhalif olan Genç Osmanlıları himaye etmişti. Şüphesiz şair Ziya paşa da, daha ziyade Âli paşaya olan kini dolayısıyla bu zümreye katılanlardandır. Nitekim affedilerek İstanbul'a geldikten sonra tekrar Sultan Aziz'e ubudiyetnameler de yazmıştır!

Bu kasidelerinden bazı parçalar alıyoruz:

Bu mısralarda Ziya paşanın, Âli paşaya olan kininin sebebi açıkça itiraf edilmektedir:

Bir hasm-ı bî mürüvvete duş etti kim beni
 Kalb-i haşini bilmez idi rahm-ü şefkati
 İtfâya bezli hizmet ederdi haset idüp
 Her kimde görse zerre furuğ-u fiyâkati
 Enzâr-ı lûtfun etmiştim celb efendimin
 Abd-i kemînenin bu idi hep kabâhati
 Yalvardım itizar ve tazarrular eyledim,
 Aslâ tagayyür etmedi kin-i husûmeti
 Encâm kâr Kıbrıs'a nefyetmek istedi
 Gördüm ki cânâ kasdetmekti niyyeti
 Bir başka çâre kalmadı tahlis-i cân için
 Terk-i diyâra eyledim âhar azîmeti
 Bâis bu oldu terkime minneti cânıma
 Yoksa veliyyün nimetimin emr-ü hizmeti

Abdurrahman Şeref bey der ki:

«Bu satırlardaki şairane mübalâgalardan kat'ı nazar, Âli paşa hakkındaki efkâr ve hissiyatı açıkça görülmektedir. Halbuki paşadan gördüğü muamele «El-cezâ-i min cins-il-amel» nev'indendi.»

Yeni Osmanlılar, siyasî, dinî, içtimai kanaatlerinde de aynı fikirde değildiler. Avrupa'da neşrettikleri Muhbir, Hürriyet, Ulûm gazetelerinde birbirine zıt makaleler çıkmıştır. Yukarıda Abdurrahman Şeref beyden aldığımız parçada, Yeni Osmanlıların hürriyet istedikleri, fakat bunun nasıl tahakkuk ettirileceği hakkında esaslı bilgileri olmadığı izah edilmişti. Halbuki Âli ve Fuad paşalar da, haddi zatında padişahın mutlak hâkimiyetini, devletin mutlakıyetle idare edilir bir şekilde olmasını aslâ istemeyen, fakat o günün siyasî havası içinde daha hiç bir suretle hazırlanmamış olan memleket sahında geniş bir hürriyet rejiminin, Osmanlı imparatorluğunun inkırazına yol açacağı kanaatinde idiler.

Onlar, padişahın mutlak hâkimiyetini frenleyerek, Bab-ı Alinin istiklâlini temin ederek, merkezde ve vilâyetlerde seçimle toplanılan ilmi, idarî cemiyetler vasıtasıyla ve bir nevi demokratik usul ile memleketi idare etmeyi, asıl demokrasiye bu yoldan ve tedrici surette gitmeği düşünüyorlardı. Tuttukları yol, bu kanaatte olduklarını göstermektedir.

Osmanlı imparatorluğu, üç kıta üzerine yayılmış, çeşitli din ırk ve dillere ayrılmış ve her biri müfrit milliyet iddiaları ile galeyan halinde olan bir imparatorluktu. Yeni Osmanlıların bütün bu ırk ve milletlere eşit haklar vermek suretiyle meşrutî bir idare tarzı tesisini düşündükleri söylenebilir. Tedrici bir hazırlık devresi geçirmeden böyle bir tarzı idarenin birden bire tesisi ise, her halde imparatorluğun âkıbeti bakımından hayırlı olmazdı. Nitekim, daha ileride kanun-u esasiciler ve meşrutiyetçiler diyeceğimiz zümreler de aynı yolda ihtiyatsızca hareket etmek suretiyle, imparatorluğun, kısa bir zamanda çökmesine sebep olmuşlardır!

Yeni Osmanlılar bir müddet sonra dağıldılar. Mustafa Fazıl paşa İstanbul'a geldi. Ziya paşa da Âli paşanın vefatından sonra İstanbul'a gelerek padişahın verdiği rütbe ve memuriyetleri kabul etti. Adana vâlisi iken 1879 da orada vefat etti.

Namık Kemal bey daha evvel İstanbul'a gelerek İbret gazetesini neşre başladı. Nuri, Ebuzziya Tefik, ve İsmail Hakkı beyler de yazarlar arasında idi. Bu gazete Mahmud Nedim paşanın sadrazamlığı sırasında kapatıldı ve Namık Kemal bey Gelibolu mutasarrıflığına tâyin edildi. Mithat paşanın sadrazamlığı sırasında tekrar İstanbul'a geldi.

Gedikpaşa tiyatrosunda Kemal beyin (Vatan yahut Silistre) adlı piyesi sahneye konulduğu vakit, seyredenler tarafından fevkalâde alkışlanmış, hattâ Kemal bey sahneye çıkarılarak hakkında tezahürat yapılmış, daha sonra büyük bir kalabalık kendisini teşyi ederken:

«Yaşasın Kemal, yaşasın millet!» diye bağırılmışlar ve bu arada «Muradınız nedir?» «Muradımız budur» «Allah muradımızı versin!» sözleri işitilmişti.

Bu kelimelerden maksat, hürriyet taraftarı olduğu söyle-

nen veliaht Murad efendiye işaret etmekte. Ertesi gün piyes tekrar oynanırken Kemal bey tevkif edilerek Kıbrıs'a (Mago-sa) ya sürüldü. Nuri, Hakkı beyler Akkâ'ya, Ahmed Mithat efendi, Tevfik bey Rodos'a nefyedildiler.

Sultan Abdülâziz devrinde demokrasiye doğru atılan büyük adım:

Sultan Abdülâziz'i mutlak ve müstebit bir hükümdar ti-pinde, Âli ve Fuad paşaları da mutlakiyete taraftar kimseler olmak göstermek temayülünde olanlar çoktur. Fakat Sultan Abdülâziz devrinde cereyan eden birçok hâdiseler, yeni yeni teşekküller hiç te böyle olmadığını, bilâkis bu iki büyük ve değerli devlet adamının, tam ve hakiki birer demokrasi taraftarı olduklarını, fakat memleketin o günkü siyasi ve içti-mai bünyesi bakımından bunu, tedrici ve memlekete zarar vermiyecek bir şekilde tatbika taraftar olduklarını göster-mektedir.

1868 senesinde «Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye» ilga edilerek yerine iki Meclis, yâni «Şûray-ı Devlet ile» «Divan-ı ah-kâm-ı adliye» tesis edilmiştir. Bu yeni şeklin mânası çok bü-yüktür. Çünkü bu suretle icra ve kaza kuvvetleri birbirinden ayrılmış oluyordu.

Bu, «vahdet-i kuvâ» usulünün bırakılması ve buna muka-bil «tefrik-i kuvâ» prensibinin kabul edilmesi demektir. Bu da, demokrasiye giden en mühim yoldur.

Daha evvel 1864 yılında «teşkil-i vilâyat» nizamnamesi neşredilmişti. Bu nizamnameye göre vâllilerin, mutasarrıflar-ın, kaymakamların reisliğinde birer «Meclis-i idare» buluna-cak, mahalli idare âmirleri bu meclislerin tabii âzaları ola-cak, bundan başka müslim ve gayri müslim âzaları da seçim suretiyle bu mecliste bulunacaklardı. Bu âzalar iki sene için seçilecekti. Aynı şekilde vilâyetlerde de senede bir kere «Mec-lis-i umumi-i vilâyet» toplanacak, bu meclis de sancak ve kazalardan gelecek olan mümessillerden mürekkep olacak, bu meclis vilâyetin, ticaret, ziraat, sanayi, maarif ve nafia işlerini görüşerek neticeye bağlayacaktı.

Vilâyet nizamnamesinin neşrinden sonra İstanbul'da, yukarıda kaydettiğimiz gibi, «Meclis-i valây-ı ahkâmı adliye» lâğvedilerek yerine, «Şûray-ı Devlet» ve «Divan-ı Ahkâm-ı Adliye» teşkil edildi. Böylece icra işleriyle kaza işleri birbirinden ayrıldı. Şûry-ı Devlet, bir nevi millet meclisi idi. Çünkü bu meclisin teşriî salâhiyeti olduğu gibi bütçeyi de tanzim edecekti.

Abdülâziz bu hususta:

«Kim olursa olsun, hangi millete mensup olursa olsun bütün erbab-ı iktidarın Şûray-ı Devlete dahil olmasını isterim. Şûray-ı Devlet Suriyelilerin, Bulgarların, Boşnakların velhasıl tekmil anasının erbab-ı iktidarı için müşterek bir merkez olmalı ve bu erbab-ı iktidar vükelâya yardım etmelidir.»

Demek suretiyle, kendi salâhiyetlerinden bile feragat etmeğe âmade olduğunu ve demokratik bir düzenin kurulmasını tehalükle kabul ettiğini göstermiştir.

Şûray-ı Devlet, vilâyet meclisleriyle de el birliği edecek, bu meclislerin her birinden İstanbul'a birkaç mümessil gelerek vilâyetlerin ihtiyaçlarını hülâsa eden mazbatalarını müzakere edeceklerdi.

İlk toplantı (10 mayıs 1863) te yapıldı. Sultan Aziz irad ettiği nutuktan:

«Teşkilât-ı Cedide, kuvve-i icraiyenin kuvve-i adliye, diniye ve teşriiyeden tefriki esasına müstenittir» demek suretiyle dinle devlet işlerinin bile daha o zaman ayrılığını kabul etmiş oluyordu.

Bütün şu izahattan anlaşılmaktadır ki bizzat Abdülâziz ve iki değerli veziri Âli ve Fuad paşalar, devlet bünyesini sarsmadan tedrici bir şekilde şekli idareyi demokratik nizama doğru sür'atle ilerletmek gayesinde idiler

Ecnebilere mülkiyet hakkının verilmesi:

10 haziran 1867 de, mülkiyet hakkının ecnebilere de teşmili, beş maddelik bir kanunla kabul edilmiştir. Ecnebilerde, tamamiyle Türk kanunlarına tâbi olmak şartıyla bu hakkı

alacaklar, fakat tebaalarının bu haktan istifadesini isteyen devletler önce, Bab-ı Alinin şartlarını kabul edeceklerdi. Bu yeni kanunla, kapitülâsyonların bazı kayıtları da lehimize olarak tadil edilmiştir. İlk anlaşma Fransa ile (9 haziran 1868) de yapılmış, sonradan birçok devletler de bu nevi anlaşmalar yapmışlardır.

Beyoğlu yangını: (5 haziran 1870)

Bu büyük yangın, Beyoğlunda Feridiyede Valide çeşmesi sokağından çıkarak, şiddetli bir rüzgârın tesiriyle birçok kollara ayrılmış, Tarlabası, Kalyoncu kulluğu ve Beyoğlu cad-desi derhal ateş içinde kalmış, Galatasaray lisesi güçlükle kurtulabilmiş, İngiliz sefarethanesi tamamen yanmış, ve ri-vâyete nazaran 150 kadar insan yanmış, 3 - 4 bin bina kül haline gelmiştir.

Şinasi'nin ölümü: (13 eylül 1871)

Tanzimat devri siyasi bakımdan yeni ve dikkate şayan bir devir oluşu kadar edebiyat bakımından da şayanı dikkattir. Bu devrin en tanınmış şahsiyetlerinden biri İbrahim Şinasi efendidir. Şinasi efendi Boluludur. Küçük yaşında babası vefat ettiği için yetim kalmış ve kendisini annesi Esma hanım yetiştirmiştir. İptidai tahsilini bitirdikten sonra «Top-hane-i âmire mektubi kalemine» girmiş, İbrahim efendiden Arapça, Farsça, evvelce bir Fransız zatı iken ihtida ederek Reşad bey adını almış olan zattan Fransızca öğrenmiş, daha sonra devlet hesabına Fransa'ya tahsile gönderilmiştir. Şinasi efendi Paris'te Maliye ve edebiyat tahsil etmiş, dönüşünde Meclis-i Maarif ve Encümen-i Daniş, daha sonra Ulâ rütbesiyle Meclis-i Vâlâ âzâlıklarına tâyin edilmiştir.

Encüme-i Daniş, bir «Ulûm Akademisi» idi. (18 temmuz 1851) de, Bezm-i âlem valide sultanın, Sultan Mahmud türbesi yakınında yaptırmış olduğu «Dâr-ül-maârif» mektebinde açılmıştı. Bu meclisin aslî âzaları arasında Reşid paşa, Âli paşa, Hayrullah efendi, Ahmed Vefik paşa, Ahmed Cevdet paşa-

lar gibi devrin en değerli şahsiyetleri bulunduğu gibi fahri âzaları arasında da meşhur müverrih Hammer, İngiliz müsteşreki Radhause ve Fransız lûgatçısı Bianchi gibi mühim şahsiyetler de vardı.

Şinasi'nin siyasi ihtirası yoktu. Hattâ kendisine İzmir vâilisi verildiği halde bunu kabul etmemiş, gazeteciliği tercih etmişti. Evvelâ Agâh efendi ile birlikte «Tercüman-ı Ahval» gazetesini tesis etti. Bir müddet sonra 1862 de «Tasvir-i Er-kâr» ı çıkardı.

Gazetenin ilk sayısını Sultan Aziz pek beğendiği için Şinasi'ye 500 altın ihsan etmiştir.

Rivâyete nazaran Şinasi, bugünkü rayice göre 20 - 30 bin lira demek olan bu parayı, ihtiyacı olmadığından bahisle reddetmiştir. Zamanının büyük bir kısmını «büyük bir Türk lûgati» hazırlamakla geçirmiştir.

Abdülâziz devrinde muhtelif devlet hizmetleri:

«Sultan Abdülâziz devrinde devlet işleri, muhtelif meclisler yoluyla yürütülürdü. Bu meclislerin bazıları şunlardı:

Meclis-i Vükelâ: Şimdiki Kabine toplantısı demektir. Bu meclis sadrazamın başkanlığında «Serasker, Bahriye Nazırı, Hariciye Nazırı, Adliye Nazırı, Maliye Nazırı, Ticaret Nazırı, Nafia Nazırı, Zaptiye Nazırı, Evkaf Nazırı, Sadaret müsteşarı, Şûray-ı Devlet reisi ve vekilleri, Rusumat emini, Defter-i hakanî umum müdürü, İstanbul Şehremini...»

Şûray-ı Devlet: Bu meclis, Sultan Mahmud devrinde kurulmuş olan «Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliye» nin yerine ikame edilmişti. Vazifesi:

1 — Kanun ve tüzük tasarılarını inceler ve hazırlar,
2 — Her türlü mülki işler hakkında karar verir,
3 — Mülki ve idari makamlar arasında çıkan ihtilâfların merciini tayin eder.

4 — Mevcut kanunlar hakkında dairelerden gelen yazıları rey beyanı suretiyle cevaplandırır,

5 — Memurları muhakeme eder,

6 — Padişah ve Nazırlar tarafından herhangi bir mesele hakkında sorulan şeylere cevap verir..

Bu meclis 10 mayıs 1869 da merasimle açılmıştır. İlk reslisliğine Mithat paşa tâyin edilmiştir.

Meclis-i âlii icraat: Hersek isyanı dolayısıyla Mahmud Nedim paşanın sadareti sırasında 1875 te kurulan bu meclis, kısa bir müddet sonra ilga edilmiştir.

Vilâyet Teşkilâtı: 1864 te, yeni bir vilâyetler nizamnamesi çıkarıldı. Bu nizamnameye göre Osmanlı imparatorluğu vilâyetlere, vilâyetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köylere ayrıldı. Köyler, halk tarafından seçilecek muhtarlar vasıtasıyla idare edilecektir.

Osmanlı mülki teşkilâtı, Fransa mülki teşkilâtı nümune alınarak meydana getirilmiştir. İlk defa, bu yeni nizamnameye göre, Rusçuk, Vidin, Niş eyâletleri birleştirilerek (Tuna vilâyeti) adı altında yeni bir vilâyet teşkil edildi. Bundan maksat, yeni nizamnamenin tecrübe edilmesi idi. Bu vilâyete Mithat paşa tâyin edildi.

Mithat paşa yeni nizamnameye göre gerekli teşkilâtı yaptı. Yol ve şoseler yaptırdı. Zaptiye teşkilâtını ıslâh ederek eşkiyalığa mânî oldu ve âsâyişi temin etti. Çiftçiyi mürabahacıların elinden kurtarmak için kredi sandıkları kurdu. Tuna'da Türk ticaret gemileri işletti. Müslüman ve Hristiyan çocuklar için Sofya'da bir ıslâhhane açtı. Belediye teşkilâtını ıslâh etti. Bu suretle vilâyetin geliri iki yılda 26 bin keseden, 300 bin keseye yükseldi.

Bu tecrübe iyi netice verdiği için bütün Türkiye'ye teşmil edildi. Bu yeni nizamnameye göre imparatorluk aşağıdaki vilâyetlere ayrıldı:

«İstanbul, Edirne, Tuna, Bosna, Hersek, Selânik. Yanya, Mânastır, İşkodra, Cezayir Bahr-i Sefid, Girid, Hüdavendigar, Aydın, Ankara, Konya, Kastamonu, Trabzon, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Adana, Suriye, Halep, Bağdad, Basra, Hicaz, Yemen, Trablusgarp...»

Bunlardan başka Osmanlı imparatorluğuna bağlı diğer memleketler de vardı. Bunlar da:

«Eflâk - Boğdan prensliği, Sırbistan prensliği, Karadağ prensliği, Afrika'da Mısır ve Tunus beylikleri...»

Bu ülkeler, her sene Bab-ı Aliye muayyen bir vergi verirler, ve icabında askerce yardım yaparlardı.

Bu kadar geniş bir ülkenin idaresi kolay değildi. Bilhassa matlûp evsafa memur bulmak çok müşküldü. Bu yüzden bir teftiş mekanizması da teşkil edildi.

Abdülâziz devrinde Adalet teşkilâtı:

Tanzimat fermaniyle meydana gelen değişiklikler, gayri müslim tebaanın durumu dolayısıyla adalet müessesesinde de yeni gelişmeler yapıldı. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye teşkil edilerek reisliğine Ahmed Cevdet paşa getirildi. Bu meclis bir mahkeme karakterini hâizdi. Âzaları müslüman olan ve olmayan kimseler arasından seçilirdi. Bu meclis «Temyiz ve İstinaf meclisleri» adı altında ikiye bölündü. Mahkeme-i Temyiz, nizamiye mahkemelerinin cinayet ve adi hukuk dâvalarını temyiz ederdi. Hukuk ve ceza dairelerine ayrılmıştı. İstinaf mahkemeleri ise ceza, hukuk ve ticaret dairelerine ayrılmıştı. Bunlara «Nizamiye mahkemeleri» adı verilmişti. Bu mahkemeler müslim ve gayri müslim için müşterek merci idi. Aynı zamanda şer'i mahkemeler de ipka edilmişti. Bunlar evlenme, boşanma ve miras gibi ihtilâfları dinî kaidelere göre halledeceklerdi.

Şer'i mahkemeler Adliye Nezaretine bağlı olduğu halde başkanları Şeyhülislâmlar tarafından kadılar arasından tâyin olunurdu. Şu hale göre kadılar, hem şer'i mahkemenin ve hem de Nizamiye mahkemesinin başkanları idi.

Şer'i mahkemelerin dışında Nizamiye mahkemelerinin kurulması medrese ulemasının ve bu ulemanın tesiri altında kalan halkın tepkisi ile karşılandı.

Yeni mahkemeler için yeni kanunlar gerekmekte idi. Osmanlı devlet adamları yeni bir medenî kanuna ihtiyaç olduğunda birliktiler. Âli paşa Sultan Abdülâziz'e Avrupa devletlerinden alınacak bir medenî kanunun tedvinini teklif etmişti. Âli paşanın bu fikrine, Ahmed Cevdet paşa ile Şirvanî zâde

Rüştü paşa taraftar değildiler. Ahmed Cevdet paşa hakikaten âlim, fazıl, değerli ve inkılâpçı ruhlu bir şahsiyetti. Fakat o kendi ihtiyaçlarımıza göre bir medenî kanun hazırlanması taraftarı idi. Avrupa'nın medenî kanununun alınmasına taraftar değildi.

Bu iki tarz düşünce hakkında bir karar vermek üzere Âli paşa, Fuad paşanın reisliğinde bir komisyon teşkil etti. Uzun müzakere ve münakaşalardan sonra «Kod sivil—Medenî kanun» un alınması fikri bırakılarak, Cevdet paşanın fikri kabul ve fıkıh kitaplarından faydalanılarak muamelâta dair, zamanın icaplarına uygun bir «mecelle-i ahkâm-ı adliye» yazılması kararlaştırıldı.

Mecelle:

Bu yeni mecellenin tedvini için teşkil edilen komisyonun başına Ahmed Cevdet paşa getirildi. Bu komisyonda devrin en tanınmış hukuk bilginleri de vardı. Uzun çalışma'ardan sonra mecelle, bir mukaddeme ile on altı kitap halinde hazırlandı ve 15 cildi 1874 te, 16 ncı cildi 1878 de tamamlandı.

Mecelle intişar ettikten sonra, hem Nizamiye, hem de Şer'i mahkemelerde tatbik edilmesi için emir verildi. Mecelle, adliyede bir disiplin, bir birlik tesis etmiş oldu. Mecelle çok veciz bir Türkçe ile yazılmıştır.

Abdülâziz zamanında ordu ve bahriye:

Sultan Abdülâziz orduya büyük bir ehemmiyet verir ve yakından alâkadar olurdu. Geniş Osmanlı imparatorluğunun müdafaası için kalabalık bir orduya lüzum olduğu aşikârdır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile bütün müslim ve gayri müslim tebaanın askere alınması esası vazedilmiş olmasına rağmen, tatbikatta asker, daha ziyade Anadolu ve Rumeli'deki Türklerden alınır idi. Bosna - Hersek ve Arnavutluk halkından asker almak imkânı çok zordu. Arabistan'da asker alınmazdı. Sözü'n kisası, imparatorluğun müdafaası, Türk milletine düşüyordu.

Hristiyan tebaanın asker olması da birçok mahzurları

ortaya koymakta idi. Uzun düşüncelerden sonra hristiyan tebaa için nakdi bedel usulüne zaruret görüldü.

Bundan sonra orduda ıslâhat lüzumu hâsıl oldu. Evvelâ bir Hassa alayı teşkil edildi, ordu için yeni kıyafet kabul edildi ve modern silâhlarla teçhizi, Tophane ve askeri okulların ıslâhı düşünüldü. Abdülâziz devrinde askerin kıyafeti daha şatafatlı bir hale getirildi. Fransızların zuhaf dedikleri Ceza-yir askerlerinin kıyafeti kabul edildi, biraz sonra bu elbiseler daha pratik hale konuldu.

Ordunun yeni ve modern silâhlarla teçhizi için Prusya'ya ıgneli tüfek sipariş edildi. Şnayder, martin ve Vincester tipi tüfeklerden beş altı yüz bin kadar alındı. Zabıtlara ilk defa olarak tabanca verildi. Daha sonra Alman Krup fabrikaları tarafından yapılmakta olan toplanla bataryalar teşkil edildi. Tophaneye bağı fabrikalarda en yeni tüfek, top ve mermi yapacak şekilde tesisler kuruldu.

Osmanlı ordusunda yeni usulde yetişmiş zabıt sıkıntısı çekiliyordu. Abdülâziz harp okulu için yeni bir bina yaptırdı. Bu okula yabancı öğretmenler getirildi. Askeri okulların ıslâhatını yapmak üzere altı Türk ve üç yabancidan mürekkep bir komisyon kuruldu. Daha sonra 1869 da Serasker Hüseyin Avni paşa tarafından esaslı ıslâhata girişildi.

Padişah, Hüseyin Avni paşayı sevmezdi. Bunda da ne kadar haklı olduğu, onun tarafından tahtından indirilmesiyle sabittir. Ona itimat etmezdi. Fakat Âli ve Fuad paşalar ona güvenmekte idiler. Yeni bir askeri kanuna göre ordu Nizamiye, Redif ve Müstahfız olmak üzere üç kısma ayrıldı.

Bütün Osmanlılar için nazari olarak askerlik hizmeti mecburi idi. Fakat İstanbul halkı ile Girid halkı bu mecburiyetten müstesna idi. Askerlik hizmeti kur'a usulüyle idi. Fakat gönüllüler ile bedel mukabili askerlik yapmak isteyenler de kabul edilirdi. Nizamiye ordusunda hizmet dört yıld. Bu hizmeti bitirenler ihtiyata girerlerdi. Bunun müddeti bir yıld. Redif sınıfın hizmet müddeti altı yıld. Bu hizmeti bitirenler de 8 yıl müstahfız sınıfında kalırlardı. Nizamiye sınıfın mevcudu 173.000, ihtiyat sınıfın 53.000, redif sınıfın 182.000 idi.

İmparatorluğun yedi ordusu vardı: «Birinci ordu (Hassa

ordusu) İstanbul'da, ikinci Tuna ordusu Şumnu'da, üçüncü Rumeli ordusu Manastır'da, dördüncü Anadolu ordusu Erzurum'ma, beşinci Suriye ordusu Şam'da, altıncı Arabistan ordusu Bağdad'da, yedinci ordu Yemen'de» idi.

Abdülâziz zamanında donanma:

İkinci Mahmdu zamanında donanma ihmal edilmiş durumda idi. Daha sonra da donanmaya fazla ehemmiyet verilmemişti. Fakat Abdülâziz tahta çıkar çıkmaz donanmaya büyük bir ehemmiyet verdi. 1863 - 1864 bütçesinin yarısını donanmanın ıslâhına ayırttı. İstanbul, İzmit tersaneleri ıslâh ve tevsî edildi. Yeni Avrupa donanmalarında esas, zırhlılar teşkil ediyordu. Hükûmet bu zırhlıları İngiltere'den satın almak suretiyle temin etmek zorunda kaldı. Harp gemisi adedi arttıkça iyi denizci ihtiyacı da kendisini göstermekte idi. Osmanlı bahriyesinde ise bu noksandı.

Buna rağmen Abdülâziz devrinde donanma, 30 zırhlı ve 76 sı ahşap olmak üzere 106 gemiye yükselmişti. Bundan başka yelkenli harp gemileri de vardı. Büyük masraflarla vücutta getirilen bu donanma, o devirde dünyanın üçüncü, hattâ ikinci derecede kuvvetli bir donanması halinde idi. Abdülâziz'in donanmaya verdiği kıymet ve sarfettiği emek cidden şayanı takdirdir.

Abdülâziz devrinde maarif hareketleri:

Bu devirde Osmanlı imparatorluğunda «Devlet maarif müesseseleri, medreseler, cemaat eğitim müesseseleri ve yabancı tabiiyette bulunan şahıs ve cemiyetlerin eğitim müesseseleri» vardı.

Abdülâziz devrinde Rüştîyelere ehemmiyet verildi. Adetleri süratle arttırıldı. 1860 ta 57 Rüştîye okulu mevcut iken 1874 te 386 Rüştîye açılmış bulunuyordu. İlk kız rüştiyesi 1861 de İstanbul'da açılmıştı. 1867 den sonra Rüştîye okullarına hristiyan çocuklarının alınması da prensip olarak kabul edil-

di. Okuma yaşını geçirmiş olanlar için de Bayezit civarında bir okul açıldı.

1869 da bir maarif-i umumiye nizamnamesi neşredildi. Bu nizamnameye göre:

1 — İlk öğretim mecburiyeti vazolundu.

2 — Okullar şöyle sınıflandırıldı: «Sıbyan okulları, mahalle ve köy okulları, Rüştîye okulları (beş yüz haneli kasa-balarda), idadiye okulları (orta okul), Sultaniye okulları (Lise, vilâyet merkezlerinde), Darülfunun (Üniversite, İstanbul-da).

3 — Ayrıca İstanbul'da bir Darülmuaallimin (Erkek Öğretmen okulu), bir de «Dâr-ül-Muallimat — Kız öğretmen okulu) açılması kararlaştırıldı.

Sultan Aziz Avrupa seyahatinden döndükten sonra (eylül 1868) de tedrisatı Fransızca olmak üzere Galatasaray Sultanisini açtırdı. Bu okulun öğretmenleri Fransız idi. Bazı dersler müstesna, bütün dersler Fransızca okunmakta idi. Bu okula müslim ve gayri müslim bütün tebaa çocukları girebileceklerdi. Bu lisenin açılması muhtelif cephelerden tenkide uğradı ise de, kısa bir zamanda büyük bir alâka gördü.

Bunlardan başka bir de Darülfunun açılması kararlaştı. Zaten daha evvel 1845 te bu husus kararlaştırmıştı. Fakat bunun için bina, öğrenci ve kitap lüzumu aşıkardı. Darülfunun tedrisatını takip edebilecek öğrenci yetiştirme için evvelâ 1849 da «Dâr-ül-Maarif» adıyla bir okul açıldı. Öğretmen yetiştirmek üzere de Avrupa'ya talebe gönderildi. Kitapları yabancı dillerden tercüme etmek üzere de bir «Encümen-i Dâniş» kuruldu. Buna rağmen daha birçok seneler Darülfunun açılmadı. Abdülâziz tahta geçince Fuad paşanın sadrazamlığı sırasında bu mevzu yine açıldı. Nihayet (8 şubat 1870) tarihinde sadrazamın ve bütün devlet ricalinin huzuriyle «Darülfunun-u Osmanî» açıldı. Fakat muhtelif zümreler tarafından Darülfunun aleyhine kesif bir propaganda açıldı. Maalesef bunun neticesi olarak 1871 senesi sonuna doğru Darülfunun kapatıldı. 1874 te Cevdet paşanın Maarif Nazırlığı zamanında tekrar tedrisata başlandı.

Bunlardan başka Abdülâziz devrinde devlet dairelerine

memur yetiştirmek için mekteb-i mahrec-i aklâm (1862), yabancı dil öğrenmek için lisan mektebi (1864), Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye (1866), eczacı mektebi (1879), Kaptan ve Çarh-çı okulu (1870), Dârülmuallimat (Kız öğretmen okulu 1870) açıldı.

1868 de Mithat paşa, Sanayi mekteplerinin kurulmasına memur edildi. İlk Sanayi mektebi, İstanbul'da Sultanahmet-te açıldı. (1869) da da bir kız Sanayi okulu açıldı.

Ayrıca özel öğretim de itibar görmeğe başladı. İlk özel okul «Darüşşafaka» dır. Bu okul 1865 te teşekkül eden «Cemiyet-i tedrisiye-i islâmiye» tarafından açılmıştır.

Bütün bu mekteplerde tedrisat Türkçe idi. Yabancı kitapların tercümesi için Türkçenin genişletilmesi, sadeleştirilmesi lâzımdı. Bu husustaki çalışmalar çok verimli oldu. Türkçe sür'atle bir ilim lisanı halini aldı. Cevdet paşa tarafından mecellenin tedvini, Türkçenin aynı zamanda bir hukuk dili olabileceğine de en güzel delil idi. Türkçenin sadeleştirilmesinde muharrirlerin, edebiyatçıların büyük rolü oldu.

Abdülâziz zamanında İstanbul'da neşredilen gazetelerin sayısı arttı. Taşra vilâyetlerinde de gazete neşredilmeğe başlandı. 1865 te ilk basın kanunu neşredildi. Gazete çıkarmak için hükûmetin müsaadesi şarttı. Sahibinin otuz yaşını geçmesi ve bir mahkûmiyeti olmaması kayıtları vardı. Abdülâziz devrinin sonuna doğru İstanbul'da neşredilen gazeteler şunlardı:

«Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Vakit, İstikbal, Sadâkat, Atmaca, Sabah, Hayat, Ceride-i Askeriye, Ceride-i Tıbbiye-i askeriye, Cihan...»

Abdülâziz devrinde malî durum ve istikrazlar:

Sultan Abdülâziz devrinde iç ve dış gaileler, isyanlar birbirini takip etmişti. Devletin ekseri daireleri olduğu gibi maliye teşkilâtı da fevkalâde perişandı. Esasen devamlı isyanlar, buhranlar dolayısıyla fazla masraf yapılmak zoru hâsıl olmakta idi. Buna mukabil gelir kaynakları mahduttu. Vergi

tahsili usulleri bozuktu. Bu yüzden malî buhran, bütün Abdülâziz devrinin başlıca galesi idi. Para ihtiyacını karşılamak için istikraz ve kâğıt para ihracı yolları açıldı.

Abdülmecid devrinde altı senede dört istikraz aktedilmişti. İlk istikraz 1854 te yapılmıştı. Abdülmecid'in son günlerinde 1860 ta dış borçlar yekûnunu 3.000.000 keseyi bulmuştu. Bu borçlar için amortisman ve faiz olarak yılda 210 bin kese ödeniyordu. İç borçlar ise 2.000.000 kese idi. Ayrıca tedavülde 2.000.000 kese kâğıt para vardı. Bütçede büyük bir açık mevcuttu. Hükûmet bu açığı yeni kâğıt para çıkarmakla karşılamağa karar verdi. Bu karar, büyük bir heyecanın husule gelmesine sebep oldu. Hükûmet mecburen Borsa hanını kapattı ve kâğıt parayı altınla değiştirmeye başladı. Malî buhranın Avrupa'daki akisleri de çok derin oldu. Devletin itibarı zedelendi.

Malî ıslâhata lüzum vardı. Fuad paşanın tasarladığı ıslâhat şöyle idi:

«Her yıl bir bütçe neşredilmesi, tasarrufa riayet olunması, yeni gelir kaynaklarının bulunması, kâğıt paranın kaldırılması ve borçların tesviyesi için iç ve dış istikrazlar yapılması...»

Fuad paşa tasarruftan işe başladı. Saraydaki altın ve gümüş evaniyi eritip paraya tahvile karar verdi. Padişahın itirazına rağmen yolundan dönmedi. Hattâ Sultan Aziz'in aylık tahsisatından 5000 kese indirdi.

Fuad paşa daha sonra yeni vergiler ihdas etti. Tütün tuz inhisarlarından gelir temin etti. Posta pulu ihdas etti. Gümrük resmini yüzde 5 ten, yüzde 8 e çıkardı. Gümrüklerde kuvvetli bir disiplin kurdu.

1861 yılına kadar İstanbul'da emlâk üzerinden vergi alınmazdı. Fuad paşa İstanbul'daki emlâk üzerine de bir vergi tarhetti.

Bu ıslâhattan sonra Fuad paşa (1863 — 1864) yılı bütçesini vücuda getirdi. Bütçeye nazaran borçların faizleri bütçenin yüzde 16 sını teşkil ediyordu. Bu hale nazaran yeniden bir dış istikraz aktedilmek suretiyle borçların ödenmesinde bir mahzur yoktu. Fuad paşa bu hususları Londra, Paris malî

müesseselerine tafsilâtiyle bildirdi. Bu istikraz ile kâğıt para da ortadan kaldırılacaktı. Kâğıt paranın tedavülden kaldırılması ve iç borçlar için 4.000.000 keseye ihtiyaç vardı. Evvelâ Osmanlı Bankasının tavassutu ile Londra'da Devaux mali müessesesinden 8.800.000 Osmanlı altını bir istikraz yapıldı. (1862. Bunun yarısı ile kâğıt para kaldırılacak, yarısı ile dalgalı borçlar ödenecekti.

1865 te hükûmet ödenmesi icap eden borcunu bankaya yatıramadı. Borcu borç ile ödemek icap ediyordu. 6.600.000 liralık bir istikraz daha aktedildi (1865). Aynı sene ikinci bir istikraz daha aktedildi.

Girid buhranı dolayısıyla masrafların fevkalâde artması yüzünden devlet 1867 tarihinde yüzde 15 ve yüzde 9 faizli bir iç borç temin etti. Abdülâziz'in Paris seyahatinden dönüşünde, imparatoriçe Öjeni'nin İstanbul'u ziyareti münasebetiyle Osmanlı - Fransız dostluğundan istifade edilerek Fransa'dan 24.444.442 Osmanlı altını bir borç daha alındı. Bu borç için bir kısım vilâyetlerin âşârı karşılık gösterildi.

1870 te hükûmet Rumeli şimendifer hattının inşası için Avusturyalı Baron Hirsch ile bir mukavele imzaladı. Bu teşebbüs için de 34.848.001 Osmanlı altını istikraz yapıldı. Fuad ve Âli paşaların vefatından sonra sadrazam olan Mahmud Nedim paşa, istikraz işlerine daha fazla yol açtı. Devlet artık borçlarla yaşamağa alışmıştı. 1871 de Mhmud Nedim paşa, yeni kurulmuş olan Ostro Ottoman bankasının tavassutu ile 12.238.000 Osmanlı altını bir istikraz akdetti. Bu borç için Edirne, Tuna, Selânik vilâyetlerinin varidatı ile, Anadolu ağnam vergisi karşılık gösterildi.

1873 te 30.555.556 Osmanlı altınlık, 1874 te 44.000.000 Osmanlı altınlık iki istikraz daha aktedildi.

Nihayet Mahmud Nedim paşa tarafından 1875 mali iflâsı ilân edildi (Bu iflâs, daha evvelki bahiste izah edilmişti). Bu sakat tedbirin mahiyeti şöyle idi: (Beş sene müddetle muntazam borçların faizlerinin yarısı nakit, diğer yarısı yüzde 15 faizli bir senetle ödenecekti).

Bu karar, ellerinde tahvilât olanlar arasında müthiş bir heyecan ve panik yarattı. Avrupa'da umumî efkâr tamamen

aleyhimize döndü. Hakkımızda çok ağır yazılar yazıldı. Bütün bu tedbirsizliklerden haksız olarak Sultan Abdülâziz mesul tutuldu. Mahmud Nedim paşa ve emsali kötü niyet sahibi vezirlerin fena idareleri, Abdülâziz'in üzerine yıkılmıştı. İstanbul'da Talebe-i ulûm nümayişleri oldu ve neticede Abdülâziz hal'edildi.

Abdülâziz zamanında nafia hizmetleri:

Abdülâziz zamanında inşa edilmiş olan demiryolları şunlardır:

1 — Çernavoda - Köstence hattı.	66 Kilometre
2 — İzmir - Aydın hattı	73 Kilometre
3 — İzmir - Kasaba hattı	93 Kilometre
4 — Varna - Rusçuk hattı	220 Kiliometre

daha sonra İstanbul'u Avrupa merkezlerine bağlayan hat inşa edildi. 1874 İstanbul - Edirne hattı (319 kilometre), Edirne - Dedeoğaç hattı (148 kilometre) inşa ve işletmeye açıldı. Edirne - Sofya hattının da 243 kilometrelik kısmı ikmal edildi. Bu hatlar, yabancı şirketler tarafından yapılmış ve pek çok dedikodulara, suüstimallere yol açmıştı. 1871 den itibaren demiryollarını devlet, kendi yapmağa karar verdi. Bu suretle Mudanya - Bursa, Haydarpasa - İzmit hatları, 76 kilometrelik Kasaba - Alâşehir hattı inşa edildi.

Telgraf hattı çekilmesine Abdülmecid devrinde başlanmıştı. Abdülâziz devrinde bu faaliyet devam etti. 1864 te işletmekte olan telgraf hatlarının uzunluğu 267 fersah, inşa edilmekte olanların ise 304 fersah idi.

Yine Abdülâziz zamanında İstanbul'da yabancı kumpanyalar tarafından tramvay yapıldı, Galata ile Beyoğlu arasında tünel işletmesi kuruldu. Karaköy ile Eminönü arasında demir bir köprü yapılması bu devrin nafia hizmetleri arasındadır. (1).

(1) Osmanlı tarihi, cild 7, Enver Ziya Karal.

Abdülâziz zamanında birkaç saray yapılmıştır. Evvelâ meşhur Çırağan sarayını yaptırdı. Bu saray, saray mimarı, Karabet kalfanın oğlu Hassa mimarı Serkis tarafından yapılmış, yapıya Müşir Mahmud paşa nezaret etmiştir. İnşasına 1863 te başlanmış, 1867 de tamamlanmıştır. Sarayın 3 - 4 milyon altına mal olduğu rivâyet olunur. Çırağan Sarayı, eski Osmanlı mamirisini andırmaktadır. İç ve dış tezyinatı fevkalâde idi. Saltanat kapısı fevkalâde muhteşem, mefruşatı ise göz kamaştıracak kadar zengin idi. Tezyinat ve ihtişamı bakımından Avrupa saraylarından bile üstün sayılırdı. Saray üç binadan mürekkepti. 1 — Esas saray (hâlen yanmış ve harap durumdadır) 2 — Harem dairesi (şimdi Beşiktaş Kız lisesidir) 3 — Ağalar dairesi (Şimdi İ.E.T.T. malzeme deposudur). Binanın etrafında geniş bahçeler, havuzlar, köşkler bulunmakta idi. Sarayın inşası tamamlandıktan sonra padişah buraya nakletmiş ise de, sonrdan sıkılarak buraya terketmiştir.

Abdülâziz 1865 te Beylerbeyi sarayını Hassa mimarı Serkis beye yaptırdı. Bu sarayın yerinde İkinci Mahmud tarafından yaptırılmış ahşap bir sahil saray vardı. Abdülâziz bunu yıktırarak, dışı tamamen mermer kaplamalı, içi fevkalâde tezyinatlı Ampir tarzındaki şimdiki sarayı yaptırdı. Saray iki katlıdır ve her iki katta da geniş iki salon ve bu salonlara açılan odalar vardır. Alt salonda fevkalâde işlemleri ile meşhur bir havuz vardır. Sarayın duvarları tablolar, sanatkârane yazılarla süslüdür. Sarayın her tarafında bol bol şark tezyini sanatının en güzel örnekleri kullanılmıştır. Arka tarafında geniş bir bahçe havuzlar, ve iki mermer köşk daha vardır. İmparatoriçe Öjeni, İran Şahı Nasirüddin Şah burada misafir edilmiştir.

Bunlardan başka Sultan Aziz Kâğıthane kasrını esaslı surette tamir ettirmiş, Çekmece ve İzmit köşklerini yaptırmıştır. Sultan Aziz'in validesi Pertevniyal Sultan tarafından 1871 de Aksaraydaki (Valide camii) yaptırılmıştır.

Talebe-i ulûm nümayişleri: (10 mayıs 786)

Hâdise , meşhur müfsit, müzevir ve değersiz bir şahsiyet olan Mahmud Nedim paşanın sadrazamlığı zamanında olmuş-

tur. Mahmud Nedim paşa bu ikinci sadaretine (25 ağustos 1775) tarihinde tâyin edilmişti. Mahmud Nedim paşa sadarete geçer geçmez Hüseyin Avni paşayı Seraskerlikten azletmiş, Mithat paşayı da Nazırlığından istifa ettirmişti. Bu ikisi de, Sultan Abdülâziz'i tahtından indirmek için gizli teşebbüslerde bulunmakta idiler.

Bu sırada iç ve dış vaziyet çok karışıkta. Hersek isyanı, Bulgar ihtilâli, Selânik vakası, Avrupa efkârı umumiyesinde çeşitli kaynaklardan kasden yapılan mübalâğalı şayialarla Osmanlı devleti aleyhine çevrilmiş, memleket içinde de bu gibi dış hâdiseler ele alınarak, Sultan Aziz'in aleyhine geniş bir propaganda faaliyetine geçilmiş bulunuyor ve memleket efkârı umumiyesi de heyecana düşürülmüş bulunuyordu. Halkın bu heyecanı, Mithat paşanın, Abdülâziz aleyhine harekete geçmesine bahane oldu. Rivâyete nazaran Mithat paşa, veliaht Murad Efendinin sarrafı Hiristaki vasıtasıyla Murad efendiden aldığı paralarla talebe ve halktan mürekkep bir kalabalığı nümâyış yapmaları için teşvik etmiştir.

Yine rivâyete nazaran Mithat paşanın bu teşebbüsüne Ziya paşa, Agâh efendi, Şirvanî - zâde Ahmed Hulûsi efendi, veliaht Murad efendinin sarrafı Hiristaki ve bilhassa Yenikapı Mevlevihane Şeyhi Osman efendiler de vardır.

Yine muhtelif kaynaklardan, bilhassa Rus elçisi İgnatiyef tarafından şehirde her dakika yeni bir şayia çıkarılmakta idi. Bu şayialara göre gûya Müslümanlar hristiyanları katliâma uğratacaklrmış, Mahmud Nedim paşa, hattâ Sultan Aziz âsayaşın temini için Rus askerlerini İstanbul'a getirilmesi için İgnatiyef'e müracaat etmişler... İgnatiyef bu suretle Avrupa efkârını da heyecana düşürmek maksadını güdüyordu. Nitekim bazı Avrupalı elçiler bile tereddüde düşmüş bulunuyorlardı. Hattâ, bu yalan şayialara bir renk vermek için İgnatiyef, Rus elçiliğinin etrafını Hırvatlardan topladığı 150 silâhlı ile çevirterek gûya emniyet tertibatı almıştı.

Nihayet, ekserisi Rumelili talebe ve halktan mürekkep olan yine ekserisi para ile tutulmuş bulunan bir garip kalabalık (10 mayıs 1876) çarşamba günü Fatih, Bayezid, Süleymaniye medreselerinden hareket etti. Yolda ne idüğü belirsiz

binlerce insan daha bu kalabalığa katıldı. Kalabalık Bab-ı Ali önüne geldi:

«Şeyhülislâm Hasan Efendiyi istemeyiz!

«Mahmud Nedim paşa sadareten çekilsin!

Nidalarıyle bağrıışmağa başladı. Daha evvel sadrazam Mahmud Nedim paşa Bab-ı Aliden, Şeyhülislâm da Meşihat dairesinden kaçmışlardı. Nümayişçiler aynı zamanda Mithat paşanın sadarete Hayrullah efendinin Şeyhülislâmlığa getirilmesini de istemekte idiler. Küçük bir kuvvet göndermekle Sultan Aziz bu karma karışık kalabalığı dağıtabilirdi. Fakat kan dökülmesini istemediği için nisihatçı göndermek hatasında bulundu. Baş mabeyinci Hafız Mehmed bey ile, Ser yâ-ver Halil paşayı bu güruhun yanlarına gönderdi. Bu hareket, talebe-i ulûm nümayişçilerini büsbütün şımarttı.

Mahmud Nedim paşanın azli ve yeni Vükelâ Heyeti:

Sultan Aziz'in belki en büyük kusuru, Osmanlı devlet adamları arasında belki en karaktersiz, müfsit ve ahlâksız bir adam olan Gürcü Mahmud Nedim paşaya lüzumundan fazla itimat etmesidir. Talebe nümayişi neticesinde belki de istemiyerek onu azletti. Rus elçisi İgnatiyef'in emrinden çıkma-yan bu seciyesiz vezir, hem devletine, hem padişahına en büyük fenalıkları yapmıştı.

Sadrazamlığa mütercim Mehmed Rüştü paşa, Şeyhülislâmlığa Hüseyin Hayrullah efendi, Seraskerliğe de Hüseyin Avni paşa getirildi. Mithat paşa da Vükelâ heyetine memur edildi. Bunların dördü de Sultan Abdülâziz'e karşı kin besleyen kimselerdi. Bunlara, yani Sultan Aziz'e karşı düşmanlıklarıyla maruf olan bu dört şahsa: «Erkân-ı Erbaa» denir. Sultan Aziz de bunların, kendisini sevmediklerini bildiği halde, öyle tehlikeli bir zamanda dördünü birden devletin en yüksek mevkilerine getirmesi, gafletin, kaderin bir cilvesidir.

Nitekim Sultan Aziz bu adamlar hakkında daha evvel bilmünasebe şu sözleri söylemekle, onların hüviyetlerini gayet güzel tesbit etmiştir.

Mütercim Rüştü paşa, kendisini hamiyetli ve dindar göstermeğe çalışır, aslında orta derecede bir adamdı. Padişah karşısında fevkalâde riyâkârane tavır ve hareketlerde bulunurdu. Buna rağmen Sultan Aziz onu sevmez ve şunları söylerdi :

«Bu adam her şeye itiraz eder de devlete yarayacak bir iş olsun meydana koymaz. Benim ecdadım bu gibilerin akıyla hareket etseydi, Konya ovasında koyun sürüleriyle Hayme-nişin olmaktan kurtulamazdık. Biraderim Abdülmecid Han merhumun asrında yetişmiş olduğu için hale göre istihdam ediliyor.» (1)

Hüseyin Avni paşa tiyneten kindar bir adamdı. Seraskerlik ve sadrazamlık gibi en yüksek makamlarda kullanıldığı halde, azledilmesini bir türlü hazmedemediği için Sultan Abdülâziz'e karşı sönmez bir kin beslemişti. Hattâ bu şahıs kinini Şirvanî - zâde Rüştü paşaya şu sözlerle açıklamıştı:

«Evvelce iikimiz de İstanbul'dan uzaklaştırıldık. İleride tekrar felâkete uğrayacağımızı kim temin eder? Padişah her istediğini yapmağa Mahmud Nedim paşa zamanında alıştı. Lâzım gelen çare görülerek teceddüt şahrahına gidilmek icap eder.» Fakat Rüştü paşa onun bu korkunç tasavvuruna yüz vermemişti. Hüseyin Avni paşa, padişaha olan kini yüzünden sağa sola baş vurmaktan, teşebbüslerden vaz geçmezdi. Bir defasında padişah Alemdağ kasrına gittiği vakit onu tutmağı ve şehzade Murad'ı tahta geçirmeği tasarlamış, fakat padişahın erken dönüşünden dolayı bu işi başaramamıştı. Hattâ Mısırlı prens Halim paşaya, Sultan Aziz'i bir fedai vasıtasıyla öldürtmeği bile teklif etmiş, fakat hakaretle reddedilmiştir.

Mithat paşaya gelince, saltanat değişmesini kendini gaye edinmişti. Bu yüzden Hüseyin Avni paşaya yanaşmıştı. Bu ikisinin, talebe nümâyişleri sırasında bile padişahı tahtından indirmek istediklerine dair kayıtlar mevcuttur.

Dörtler iş başına getirildikleri gün Sultan Aziz bunları huzuruna kabul ederek: «Sizi halk istediği için memur ettim. Bakalım şimdi ne yapacaksınız?» sözleriyle onlara itimadı

(1) Mehmed Memduh, Mir'at-ı şunat sahife 65.

olmadığını açıkça belirtmişti. Buna karşı Rüştü paşa dalkavukluk ederek:

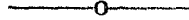
— Efendimiz, halk bizi ne bilsin? İştihâr-ı namımız, teveccühü şahaneniz sayesinde! demişti.

Dörtler, padişahın bu sözlerinden, onun kendilerine itimat etmediğini, mecburiyet dolayısıyla bu mevkie getirdiğini, ilk fırsatta yine Mahmud Nedim paşayı sadarete geçireceğini tahmin ederek, maksatlarına ulaşmak için acele etmenin lüzumuna kani olmuş olsalar gerektir.

Dörtlerden, padişahın hal'ı için fetva veren Sultan Aziz'in imamlığını yapmış olan, seciyesiz Şeyhülislâm Hayrullah efendi hakkında Sultan Aziz şu sözleri söylemişti:

«Hayrullah efendi bizim dairede iken «Müfsit imam» derlerdi. Rüştü paşanın tavsiyesiyle şimdi Şeyhülislâm nasbettik. Allah vere de bir haltetmesel!»

İşte Sultan Aziz'in hal'ını tertipleyen dörtlerin hüviyetleri bu idi.

SULTAN ABDÜLÂZİZ'İN HAL'I

Sultan Aziz'i tahttan indiren dörtlerin içinde yalnız Mithat paşa, Meşrutiyet taraftarı idi. Diğerleri tamamen hissi ve şahsi düşünceleriyle hareket etmekte idiler. Mithat paşanın da, fikren beraber olmadığı bu adamlarla hal' içinde birlik olması affedilir şeylerden değildir.

Padişahın hal'ı hususunda, epeyce zaman evvelinden beri gizli görüşmeler, kararlar olduğu anlaşılmaktadır. Vükelâdan hiç birisi, Bahriye Nazırı Kayserili - Ahmed paşa müstesna olmak üzere keyfiyetten haberdar edilmemişti. Hal'ın en hararetli ve asabiyetli taraftarı ve müşevviki şüphesiz kindarlığıyla meşhur olan Serasker Hüseyin Avni paşanın bu meş'um teşebbüsüne ilk vâkıf olan ve ona iltihak eden her halde Mithat paşa olmuştur. Görünüşe nazaran sadrazam Rüştü paşa ile, Şeyhülislâm Hayrullah efendi son günlerde haberdar edilmişler ve bu fikre iltihak etmişlerdir.

Hüseyin Avni paşa, geceli gündüzlü mütemadiyen bu hal' işini düşünmekte ve bu işe taraftar toplamakta idi. Hüseyin Avni paşa son Seraskerliği sırasında Dâr-ı Şûray-ı askeri reisi Müşir Redif paşayı bu fikrine imale etmiş, o da hâdisede en büyük rolü oynayan Süleyman paşayı kandırmıştır.

Sadrazam Rüştü paşa, padişaha dalkavuklukta pek ileri gittiği halde, bu son sadrazamlığında mevkiinden emin değildi. Azledilerek yerine Mahmud Nedim paşanın getirileceğinden şüpheli idi. Buna rağmen padişahı tahttan indirmek gibi bir fikri olmadığı söylenebilir. Bir gün «Padişahın böyle mütemadiyen istediği parayı bu yoklukta nereden bulup vermeli? Ne çare ki kendisini bu meslekten çevirmenin de imkânı yok» dediği vakit Hüseyin Avni ve Mithat paşalar tarafından hal' fikri açıldığı vakit sadrazam evvelâ tereddüt etti, fakat Mithat paşanın «Eğer maksatta ittifaktan ayrılırsan Beyazıt meyda-

nında millet seni pare pare edeceğini bilmelisin» şeklinde tehdit etmiş, o da bizzarur onlarla birlik olmuştur.

Hüseyin Avni paşa bunlardan başka son günlerde bacarığı olan Dâr-ı Şûray-ı askeri âzasından Mirliya Hüseyin Sabri paşayı, Mirliya Necip paşayı, Seraskerlik Seryâveri Miralay Mustafa beyi, Hassa Meclisi âzasından Miralay Hacı Reşid beyleri de kendi tarafına çekmiştir.

Bundan sonra, bir padişahın tahttan indirilmesi için lâzım olan fetvanın temini icap ediyordu. Sıra Şeyhülislâm Hayrullah efendinin ikna edilmesine gelmişti. Bir gece Mithat paşanın konağında, Anadolu kadı-askerlerinden Fetva emini Kara Halil adındaki seciyesiz şahsiyetin de bulunduğu bir mecliste: «Padişahın mülk ve milleti tahrip ve beytûlmalî israf ettiğinden» bahis açılarak fetva meselesi ortaya atıldığı vakit Kara Halil:

«Böyle bir emri hayra çarşaf kadar fetva veririm» demiş, sabık İstanbul kadısı Şirvanî - zâde Ahmed Hulûsî efendiyi de, Şeyhülislâm Hayrullah efendi kandırmıştır.

Meselenin mühim taraflarından birisi de, Sultan Abdülâziz'in yerine geçirilecek olan veliaht Murad efendi meselesi idi. Veliaht Murad efendi uzun zamandan beri, bir an evvel tahta geçmek için birçok kimselerle temaslarda bulunuyordu. Bilhassa Mithat paşanın bu iş hakkında Murad efendi ile sıkı bir temas temin ettiği muhakkaktır. Mithat paşa Murad efendi ile doğrudan doğruya olmaktan ziyade, Ziya Paşa, Murad efendinin sarrafı Hiristaki ve doktoru Kapolyon ve Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman efendiler vasıtasıyla temasta bulunduğu zannolunmaktadır.

Veliaht Murad efendi, Sultan Aziz'in tahttan indirilmesini her an beklemekte ve belki de hazırlıklardan kendisine muntazamen malûmat verilmekte idi.

Şimdi işin en mühim cephesi geliyordu. Ordunun ve donanmanın da bu işe dahil olması icap ediyordu. Hüseyin Avni paşa, Serasker olması dolayısıyla, bu sıfatından istifade ederek Harp Okulu Kumandanı Süleyman paşa ve Şûray-ı Askerî reisi Redif paşa ve Bahriye Nazırı Kayserili - Ahmed paşa ile temaslار yaparak bu hususu da temin etmişti. Hal' plânı bütün teferruatıyla tesbit edildi. En mühim vazife Süleyman paşaya düşmekte idi. Hal' keyfiyetini Hüseyin Avni paşa sırf şahsî garazei için yaptığı halde, Süleyman paşa gayet

samimi olarak, devletin meşruti idareye kavuşmasını temin gayesiyle hareket etmekte idi. Hüseyin Avni paşa tarafından bu suretle ikna edilmişti.

Süleyman paşa bu samimi düşünceleriyle Mekteb-i Harbiye zabıtlarından bir kısmını da elde ettiği rivâyet edilir. Bunlardan bazıları şunlardır:

İstanbul Merkez Kumandanı Mirliya Mustafa Seyfi paşa, Mekteb-i Harbiye Dahiliye Miralayı Ahmed Hıfzı bey, Manastırlı Rifat efendi, Kolağası Bedri efendi... Dolmabahçe sarayını maiyetlerindeki neferleriyle muhasara ederek hal' keyfiyetini fiilen idare edenler de Hassa beşinci talia taburu binbaşısı İzzet efendi, Dördüncü talia taburu binbaşısı Osman ağa, Hariciye birinci alay zabıtlarından binbaşısı Ethem bey, Tarabya ve Büyükdere telgrafhanesini işgal eden İstinye karakol yüzbaşısı Halil ağa ve veliaht Murad efendinin adamlarından yüzbaşı Necip efendilerdir...

Bütün bu hazırlıklar tamamlanırken, hal' hakkındaki fetvanın da hazır olması icap ediyordu. Vâkıa Şeyhülislâm Hayrullah efendi daha evvel bu hususta elde edilmiş idi ise se son dakikaolarda tereddüd etmişti. Şeyhülislâm bu işin şimdilik geri bırakılması taraftarı görünüyordu. Kendisine derhal Süleyman paşa gönderildi. Paşa Şeyhülislâma :

«Efendi hazretleri, artık iş işten geçti. Şu dakikada birçok muhterem paşalar daimi bir tehlike içinde bulunuyorlar. Bunların hayat ve selâmeti sizin elinizdedir» dedi. Meşru bir sebep yok iken, her hususta padişahlığa lâıyk ve bütün hasletleri hâiz bir hükümdar hakkında hal' fetvâsı vermek kolay değildi. Bir padişahın, halife'nin hal' edilmesi için ya mecnun olması, yahut da küfre müteallik bir harekette bulunması icabederdi.

Şeyhülislâm Hayrullah efendi, bu iki şarttan hiçbirisi mevcut değil iken maalesef muhtelif tesirler altında aşağıdaki fetvayı vermekten çekinmedi :

FETVA SURETİ

(Emir'el-mü'minin olan Zeyd, muhteellüşşuur ve umûr-u siyasiyeden bibehre olup emval-i miriyeyi mülk ve milletin tâkat ve tahammül edemeyeceği mertebe masarif-i nefsiyesine sarf ve umur-u

diniyye ve dünyeviyyeyi ihlâl ve teşviş ve mülk-i milleti tahrip edip bekaası mülk ve millet hakkında muzır olsa, hal'i lâzım olur mu?

Elcevap «Olur».

İşte Sltan Aziz bu acaip fetvâ üzerine hal'edilecekti. Sultan Aziz'e şuuru muhteldir demek için hakikaten bunu diyen adamın şuurunun muhtel olduğundan şüphe edilir. Umur-u siyasiyeden bi-behre demek ise düpedüz bir mugalatadan ibarettir.

Hal' keyfiyeti nasıl oldu?

Dörtler, Sultan Aziz'in hal'ını halk arasında da haklı göstermek için yalan ve iftiralarla dolu bir takım şayialar çıkarmağı ihmal etmemişlerdi. Birbiri ardı sıra halk arasında şu rivuâyetler doladı. Gûya Sultan Aziz veraset usulünü değiştirerek, Murad efendi yerine büyük oğlu Yusuf izzettin efendiyi veliahtlığa getirecekmiş... Bunu temin etmek için de İstanbul'a 40.000 kişilik bir Rus ordusu getirecekmiş. Devlet hazinesinde bir kuruş bile yokken padişahın saray hazinesinde, şahsına sarfedilmek üzere elli milyon lira varmış.

Bu propaganda çok ustalıkla tertip edilmişti. Türk milleti bilhas-sa Rusya hakkında daima kuşkulu idi. Halkın can alacak noktaları tahrik ediliyordu.

Bütün bunlar hazırlandıktan sonra tahttan indirilme işinin gün ve saatini tâyin kalmıştı. Abdülâziz'in bu işlerden hiç haberi olmamıştı. Hiç bir kasdı olmaksızın 29 mayıs pazartesi sabahı Abdülâziz, Hüseyin Avni paşayı saraya davet etti. Hüseyin Avni paşa, padişahın halk işinden haberdar olduğunu zannederek, mazeret beyaniyle saraya gitmedi ve derhal arkadaşlarını Seraskerlik dairesine topladı ve derhal, tâyin edilen zamandan evvel bu işi bitirmeğe karar verdiler. Tertip şöyle idi:

Süleyman paşa, Harp okulu talebesiyle birlikte sarayın veliaht dairesini, yâni Beşiktaş çarşı cihetini abluka edecekti. Redif paşa, Gümüşsuyu ve Taş kışladaki Redif taburlariyle Dolmabahçe tarafını kordon altına alacaktı.

Bahriye Nazırı Kayserili - Ahmed paşa, donanma efradiyle sarayın deniz tarafından hariçle irtibatını kesecekti. Saray muhafazasına memur er ve zabitlerin, silâhları alınarak Taş kışlaya hap-

sedileceklerdi. Eğer saraydan bir mukavemet yapılacak olursa, donanmadan ve Harp okulu tepelerinden saray topa tutulacaktı. Abdülâziz'in Derviş paşayı Serasker tâyin ederek mukavemet etmesi ihtimali dolayısıyla Haliç köprüsü açık tutulacaktı. Derviş paşanın Yüksekalkadırmadaki konağın da askerle ihata edilecekti.

Süleyman paşanın kat'i ısrarı üzerine harekâta, sabahleyin saat 4,30 da başlanılmağa karar verilmişti. Sabahın bu erken saatinde hiç bir şeyden haberi olmayan Sultan Aziz uykuda bulunuyordu. 300 kadar Mekteb-i Harbiye talebesi Taş kışladan gelerek Dolmabahçe sarayını kuşattı, donanma deniz tarafını tuttu, Süleyman paşa da karadaki muhasara kuvvetlerinin başına geçti.

Dolmabahçe etrafında bu hareket olurken, hareketin mürettepleri ve Redif paşa, Serasker Hüseyin Avni paşanın Kuzguncuktaki yalısında bulunuyorlardı. Her halde bundan maksatları, eğer hareket muvaffak olmazsa, kendilerinin bundan aslâ haberleri olmadığını idia etmelerine bir vesile olsun içindi. Sabahleyin Mithat paşa, mütercim Rüşti paşa, Şeyhülislâm Hayrullah efendi Bab-ı Seraskeriye gitmek üzere kayıkla Bahçekapısına geçtiler. Hüseyin Avni ve Redif paşalar da Salıpazarına çıktılar.

Artık her şey tamamdı. Yalnız veliaht Murad efendiyi haberdar etmek kalmıştı. Süleyman paşa, yanında beş altı zabıt olduğu halde veliaht Murad efendinin dairesine gitti. Murad efendiye, hal' keyfiyetinin salı günü öğle üzeri yapılacağı bildirilmiş, daha erkene alınması hususu haber verilememişti. Vehim ve korku içinde öğle zamanını bekliyordu.

Sabahın erken saatinde Süleyman paşayı elinde tabanca ile görünce, hal' keyfiyetinin duyulduğunu zannederek büyük bir korkuya kapıldı. Dairesinden çıkmak istemedi. Bir tertip karşısında kaldığı vehmi ile telâşa düştü. Paşa ile beraber çıkmak istemedi. Validesi de feryatlarıyla onu büsbütün korkutmuştu. Sarayın dışında beklemekte olan Hüseyin Avni paşa biat ederek Seraskerlik dairesine götürdü. Orada da sadrazam, Şeyhülislâm ve Mithat paşalar biat ettiler.

Bütün bu fevkalâde haller, hal'ın erkene alınması keyfiyeti, yeni padişah Sultan Murad'ın âsabı üzerinde çok vahim tesirler husule getirmişti.

Artık meselenin yalnız Sultan Azi'e duyurulması kalmıştı. Çün-

kü 30 mayıs sabahı erken saatlerde sokaklarda münadiler yeni padişahın cülüsünü ilân ederken diğer taraftan da cülüs topları atılmakta idi.

Sultan Abdülziz bu top sesleri ile uyanmıştı. Yatak içinde topların atılış sayısını saymağa başladı. Bunların sayısı 7 yi geçince büyük bir telâşa kapılarak yatağından sıçradı ve:

— Bu toplar, cülüs topları olacak! diye söylendi.

Hali' keyfiyetini tebliğe, baş mabeyinci Hafız Mehmed, başkâtip Hafız Mehmed beylerle, Darüsaade ağası Cevher ağa memur edilmişlerdi. Bunlar vaziyeti Sultan Aziz'e söyleyebilmek için büyük tereddütler geçirdiler. Fakat Sultan Aziz her şeyi anlamıştı, derhal sükûnetini elde ederek:

— Ne yapalım, kader böyle imiş...

Dedikten sonra saltanata Murad efendinin geçirildiğini öğrenince:

— Acaip demiş ve, böyle olacağını biliyordum. Çünkü Salâtin-i salifeden benim gibi bu devletin ilây-ı şevket-ü-şânına hizmet edenler düçar-ı felâket olmuşlardır. İşte onların gördükleri felâket benim hakkımda da zuhura geldi.

Kelimelerini ilâve etmişti. Hal' keyfiyeti sarayda çoktan duyulmuş, saraylıların feryad ve figanı başlamıştı. Bu feci sahne arasında Sultan Aziz Dolmabahçe rıhtımından beş çiftte kayığa bindirildi. Aynı kayığa başkâtibi ile, baş mabeyinci ve şehzadelerinden Yusuf izzettin ve Celâleddin efendileri de aldı. Diğer kayıklarda aile efradı ve diğer şehzadeler bindirildiler. Bundan sonra bu küçük kabile, Dolmabahçe önünde sıralanmış olan ve Sultan Aziz'in büyük gayret ve himmetlerle dünyanın üçüncü deniz kuvveti haline getirdiği muhteşem donanmasının önünden derin bir üzüntü ve yeis içinde geçerek Saray burnuna götürüldü. Sultan Aziz, Topkapı sarayında Şehit Üçüncü Selim'in dairesine konuldu. Bu hal, Sultan Aziz'in âsabını bozmuştu. Yeni padişaha el yazısı ile derhal şu meşhur mektubunu yazdı:

«Evvelâ Cenab-ı Allaha, sonra atebe-i şevketlerine sığınırım. Cülüs-u hümayunlarını tebrik ile beraber, millet hizmetinde mesai sarf etmiş isem de muvaffak olamadığıma teessüf, zât-ı mülûkânelerinin muvaffakiyetini temenni ederim. Millet'in itilâ-i şânına, devletin temin-i istikbaline vasıta olabilecek sebepleri zât-ı melikdârilere

âmade etmiş olduğumu unutmazlar sanırım. Kendi elimle silâhlandırdığım askerin beni bu hale koyduğunu hatırlamalarını arz ve tavsiye ederek, mürüvvet ve insanlık, sıkılmışlara yardım etmek meziyetini gösterdiğinden, bulunduğum tengenây-ı ızırabdan halâs ile bir mekân-ı mahsus için inâyet-i şehriyârlarını rica eder ve saltanat-ı âliye-i Osmaniye, Sultan Mecid hânedanını tebrik eylerim.»

Sultan Abdülziz Han, Topkapı sarayında üç gün kaldıktan sonra Ortaköyde Çırağan sarayı yanındaki hâlen Kabataş erkek lisesinin bulunduğu «Fer'iye» dairesine nakledilmiştir.

Sultan Abdülâziz Hanın karakteri, hususiyetleri, hal'ı hakkında gösterilen sebeplerin değersizliği ve hal'ı tertip edenlerin mahiyetleri:

Sultan Abdülâziz Han tahta çıktığı vakit 32 yaşı içinde idi. Şehzadeliği zamanında iyi ve mazbut bir tahsil görmüştü. Edebi kûltürü kuvvetli idi. Güzel yazı yazardı. Esaslı bir Türk terbiyesi almış, Arapça ve Farsça öğrenmişti. Güftesi ve bestesi kendine ait olan şu kıt'a onundur:

**Bi-huzûrum nâle-i mürğ-i dil-i divânenen
Fark olunmaz cism-i bîmârım bozulmuş lânden
Bunca derd-ü mihnete katlandığım âyâ neden
Terk-i cân etsem de kurtulsam şu mihnethânenen**

Büyük kardeşi Sultan Abdülmecid Han, zayıf, nahif bir bünyeye malik olduğu halde, Sultan Abdülâzzi Han, güçlü kuvvetli, pehlivan yapılı ava, ciride, ata binmeğe meraklı, etvar ve harekâtında azametli ve heybetli bir şahsiyet idi. Sultan Abdülmecid, son zamanlarında israfları ve sefahati yüzünden halkın gözünden düştüğü vakit, bütün erkânın ve halkın gözü ve ümidi, bu heybetli ve Türk terbiyesiyle yetiştirilmiş olan Sultan Abdülâziz'e dikilmisti. Ve şüphesiz halkın bu kanaati yerinde idi.

Sultan Aziz, fıtraten hür tabiatli ve hürriyet muhibbi idi. Çok samimi idi, hayatı boyunca düşündüğünden gayri ne bir şey söylemiş, ne de yapmıştı. Zamanında yapılan teşkilât, noksan olmakla beraber demokrasiye doğru atılmış adımlardır. Meselâ Şûray-ı Dev-

let, vazifeleri, teşkilâtı bakımından meşrutiyete doğru atılmış bir köprüdür, küçük bir Millet Meclisi hüviyetindedir. Bu nevi teşkilâtı müşkülâtsız kabul ve hattâ teşvik etmekle Sultan Aziz, kendi mutlak salâhiyetlerinden geniş mikyasta ferağat etmiş oluyordu. Onu mutlakiyetçi ve müstebit bir hükümdar diye tanıtanların, bu hususları görmemezliğe geldikleri anlaşılıyor.

Sultan Abdülâzi Hana tevcih edilen en büyük kusur, onun sonradan lüzumsuz israflarda bulunmuş olmasıdır. Zamanında yapılan saraylar ve kasırlar buna misal olarak gösterilir. Yapılan istikrazların hep israf edildiği insafsızca yazılır. Fakat her nedense Avrupa'dan borç olarak alınan bu paralarla Sultan Abdülâziz Han, dünyanın üçüncü derecede kuvvetli ve muhteşem bir donanmasını vücuda getirdiği, devrine göre son model ve modern harp malzemesinden olan Şeşhaneli ve «Martini Hanri» tüfeklerini Londra ve Amerika'dan getirterek, ordumuzu, düşmanlarımızı korkutacak derecede kuvvetli bir topluluk haline getirdiği, bu modern silâhların Türkiyede yapılabilmesi için Tophanede mükemmel imalâthaneler yaptırdığı, Çanakka- le Boğazını büyük istihkâmlarla takviye ettiği hususları zikredilmez ve değer verilmez.

Saraylara gelince, Çırağan, Beylerbeyi sarayları, Ayasâğa köşkü, Yıldız köşkü gibi, her biri en güzel birer mimari eseri olan âbideleri yaptırtmanın israf olduğunu söylemek te yersiz olsa gerektir. Üç kıta üzerine yapılmış, dünyanın en büyük bir imparatorluğunun hükümet merkezinde, o güne kadar herhangi bir ecnebi prens, hükümdar veya devlet adamlarını misafir edip ağırlayacak hemen hemen hiç bir bina yoktu. Devlet erkânının, zenginlerin yahılarından, konaklarından başka bir resmî bina mevcut değildi. Devletler münasebetlerinin pek girift bir hale geldiği, hükümdarların, prenslerin diğer memleketlerle temas için seyahatler icra ettiği böyle bir devirde, eğer bu saraylar, köşkler yapılmısaydı, Türkiyeyi ziyarete gelen hükümdarlar nerelerde misafir edilecekti? Böyle düşünüldüğü takdirde bu sarayların yapılmasından dolayı Sultan Abdülâziz'i suçlandırmak değil, takdir etmek icap eder sanırız.

Hal' hakkındaki fetvada («şuuru muhtel, umur-u siyasiyeden bibehre, mülk ve milleti tahrip) gibi sebepler gösterilmiştir! Şu aşâğıda kaydedeceğimiz birkaç hâtıra ve Abdülâziz Han hakkındaki şe-

hadetlerden sonra, bu fetvanın ne kadar asılsız ve gareze müstenit olduğu meydana çıkacaktır.

Sultan Abdülâziz büyük bir vatanperverdi. Mülk ve milleti tahrip değil, imar için büyük gayret ve himmetler sarfetmişti. Onun zamanında Rusya'dan Gloyoviski adında bir ressam getirtilmişti. Bu ressam birçok kıymetli tablolar yapmıştı. Bunlar arasında «Mohaç ve Viyana muhasarası» nı temsil eden tablolar da vardı. Bu tabloların mevzu ve esaslarını Sultan Aziz vermişti. Ressam Gloyoviski, Mohaç meydan muharebesini tasvir eden tablonun krokisini padişaha gösterdiği vakit, levhadaki Türk şehit ve yaralıların sayısına tahammül edemiyerek bunların bir kısmını çizmişti. Padişahın tarifine göre ikinci krokiyi hazırlayan ressam tekrar bunu hünkâra gösterince, padişah yerde yatar görünen birkaç Türk şehidini daha çizdiği vakit ressam:

— Şevketmeap demiştir, bir üçüncü krokiyi takdim edecek olursam koca Mohaç sahrasında, zat-ı şahanelerinin bir tek Türk yaralı ve şehidi bulundurmıyacağınıza tamamiyle kanaat getirmiş bulunuyorum!

Demişti. Büyük vatanperver Sultan Aziz, hakikaten bir tek Türkün ölümüne bile tahammül edemeyecek kadar necip ve asil bir karaktere malikti.

Sultan Aziz Paris ve Londra seyahatleri sırasında, her şeye dikkat etmiş, Türk milleti için faydalı olabilecek pek çok şeyleri not ederek, memlekete döndüğü vakit bunları tatbik etmeğe çalışmıştır. Görüşü cidden kuvvetli bir şahsiyetti. Bir gün sofrada, Fuad paşa vasıtasıyla İngiltere kraliçesine:

«Medeniyetin meşalelerini Fransa'da, tatbikatını İngiltere'de gördüm!» demişti. Bu sözlerdeki derin hakikat elbette dikkate şayan-
dır (1). Meşhur elçilerimizden Sadullah paşanın hâtıratındaki şu bent te, Abdülâziz'in büyüklüğüne ne güzel misaldir (12).

«Sırbistan beyi Prens Milân İstanbul'a geldiği vakit huzura kabul edilmişti. Bu kabul sırasında Hüseyin Avni paşa da vardı. Zat-ı şahane ve prens Milân birer koltuğa oturmuşlardı. Biz (yâni Sadullah paşa ve Hüseyin Avni paşa) ayakta duruyorduk. Prens Milân,

(1) Zekâi Konrapa, Bolu tarihi, 416

(2) Aynı eser.

Sırbistan arazisinin darlığından dolayı gayri memnun olan Sırp-
ların taarruzuna uğraması ihtimaline binaen, kendisinin selâmetini te-
min için Sırbistan'a bir miktar toprak ihsanını istirham eyledi.

Baktım, merhumun (Sultan Aziz'in) rengi değişti. Hiddetlendi.
Sadrazam ise ondan ziyade hiddetli idi. Sultan Abdülâziz prenze:

— Sizi her türlü tehlikeden korumak için âsakir-i şahanemi sevk
ederim. Arazinizi genişletmeğe gelince, istediğiniz yerlerin her ka-
rışı, nice millet efradının kanı pahasına alınmış olduğundan, onu
ihsan etmeğe hakkım ve salâhiyetim yoktur.

Buyurdu. Ömrümde bu derece vakurane söylenmiş bir söz işit-
medim desem mübalâğa etmemiş olurum.»

Şu güzel hâtıralar, Sultan Aziz'in milleti ve memleketi için ne
kadar derin bir hassasiyet sahibi olduğunu göstermeğe kâfi olsa
gerektir.

Müstebit ve mutlakıyetçi olarak iftiralara uğratılan Sultan Ab-
dülâziz, Bab-ı Aliden gelen maruzata, tâyinlere aslâ itiraz etmez,
hükûmetin icraatını tasdik ederdi. Fakat bazen çok yerinde mütalâ-
alarla bu tasdiki icra ederdi. Vükelânın vazifelerine müdahale etmez-
di. Meselâ askeri mektepler Nazırı Galip paşa işkodra vâililiğine in-
ha edildiği vakit başkâtibe:

— Canım, bu bizim baş mâbeyincimiz Galip paşa değil mi? Öm-
ründe o İstanbul'dan dışarı bir adım bile atmamıştır. Bu gibi ehem-
miyetli vilâyetlere derece derece yetişmiş, tecrübe görmüş kimseler
tâyin edilse daha münasip değil mi? demişti. Abdülâziz'in şu mütâ-
lâasında insafla mütalâa edilirse haklı olduğu muhakkaktır. Halbu-
ki, padişahın bu kadarcık bir kaydı ihtirazisi, Bab-ı Alide âdeta bir
mesele yapılmıştı. Padişahın, hükûmet icraatına müdahale telâkki
edilmişti.

Galip paşadan sonra da askeri mektepler nazırlığına Süleyman
paşanın tâyini hususu arzedildiği vakit te Seraskere:

— Bu Süleyman paşa, sarı benizli, kırmızı yüzlü, zayıfça olan
zat değil mi? Suphanallah, bu sima bir türlü benim hoşuma gitmi-
yor, mamafih Allah hayırlı etsin!

Demişti. Abdülâziz'in insanlar hakkındaki kuvvetli teşhisine
hayret etmemek mümkün değildir. Hakikatte bu garip mütalâada
bulunduğu Süleyman paşa, Sultan Abdülâziz'i tahtından indirmek
istiyenlerin başında idi!

Padişahın hal'inde resen mesul olan Mithat, Hüseyin Avni ve Rüşti paşalarla Şeyhülislâm Hayrullah efendinin bu hususta ısrar ve ihtirasla uğraşmalarının sebepleri ne idi?

Sadrazam mütercim Rüşti paşa hakkında çok zeki ve görüşle-
rinde isabetli bir hükümdar olan ikinci Abdülhamid şöyle derdi :
«Mürâî, iki yüzlü idi. Her şeyi yapacakmış gibi yaltaklanır, fakat,
elinden hiç bir şey gelmezdi. Bütün hareketleri sahte idi.»

Sultan Abdülâzi Han, Mütercim Rüşti paşanın riyakârlığından
âdeta iğrenir ve onu beğenmezdi. En yüksek mevkilere getirildiği
halde mazul kalmayı bir türlü hazmedememişti. Bu yüzden «Zama-
nında on bir yıl açıkta kaldım!» sözleriyle bu iğbirarını tekrarlardı.
Bununla beraber, bir padişahı hal'etmek gibi büyük bir işe karışa-
cak kadar kendisinde cür'et ve cesaret yoktu. Her halde, bu işe ka-
rışması, Hüseyin Avni paşanın şerrinden korktuğu için olsa gerek-
tir.

Hüseyin Avni paşaya gelince, tiynet itibariyle fevkalâde kinci
idi. Mahmud Nedim paşa zamanında rütbesi alınarak isparta'ya
sürgüne gönderildiği için padişaha sonsuz bir kin ve gariz bağlamış,
o günden itibaren hünkârı tahtından indirmeği kurmuş ve bunu
menfur bir inat ile takip ve tertip etmiştir. Hüseyin Avni paşanın
sarayın gözünden düşmesinin başka sebepleri de vardı. Rivâyete gö-
re alay günlerinde paşa, saray kadınlarına söz atar ve sarkıntılık
yaparmış. Bir başka rivâyete göre de hazine dar kalfalarından biri
ile gizli münasebeti varmış.. Abdurrahman Şeref bey merhum:

«Kadın efendilerden biri ile münasebeti olduğunu» kaydeder...
Bundan başka Hüseyin Avni paşanın gayri meşru yollarla temin et-
tiği büyük bir serveti vardı ve bu husus halk tarafından dedikodu
mevzuu olmuş ve saray da bunlara vâkıf bulunmuştur.

Padişahı tahtından indirenlerden birisi de Mithat paşadır.
Dörtlerin içinde hal' işini, şahsi garizinden ziyade bir kanaat mah-
sulü olarak yapan, her halde yalnız Mithat paşa idi. Mithat paşa
Meşrutiyetçi idi. Memleketin Millet Meclisi ve bir kanunu esasi ile
idare edilmesinin lüzumuna ve faydasına kani idi. Kendisi Bağdad
ve Tuna vâililiklerinde bulunmuş, ve bu vazifelerde hakikaten mu-
vaffak olmuş ise de, devlet adamı olarak imparatorluğu idare ede-
bilecek kabiliyette geniş kavrayışlı bir şahsiyet olmadığı söylenir.

Rüşvet ve irtikâbı olmadığı anlaşılmaktadır. Abdurrahman

Şeref bey onun hakkında: «Hulûs-u niyeti, hamîyyet-i vataniyesi, namus ve istikameti hakkında dil uzatmak insafsızlık olur» demektedir. Mithat paşanın en büyük kabahati, Sultan Abdülâziz'i, ıslâhı mümkün olmayan bir müstebit hükümdar olarak tanımasıdır. Halbuki Sultan Abdülâziz'in, saltanatının ilk yarısında Âli ve Fuad paşalar gibi değerli devlet adamları karşısında ne kadar mutedil, demokratik idareye ne kadar yatkın ve hüsnü niyet sahibi bir insan olduğunu anlayabilmiş olsa ve hattâ, Meşrutiyet ve kanunu esasi fikrini hünkâra açmış olsaydı, öyle tahmin edilir ki, çok vatanperver bir insan olan padişah bunu kabul eder, ve onu tahtından indirmeğe teşebbüs etmezdi.

Sultan Abdülhamid Hüseyin Avni paşa için:

«Hain ve nankördü, icraatı hep garezkârlıktan ileri geliyordu.» Dedigi gibi, Mithat paşa için de:

«Farfara idi, ne yaptığını bilmez, zamanını takdir edemezdi» mütalâalarında bulunurdu. (1)

Şu izahattan anlaşılmaktadır ki, Sultan Aziz'i tahtından indirme işi, şahsi kin ve garezi yüzünden evvelâ Hüseyin Avni paşanın kafasında doğmuş ve bu fikri senelerce geliştirmek için meşûm bir ısrarla uğraşmıştır. Diğerleri tamamen Hüseyin Avni paşanın kini-ne, garezine âlet olmuşlardır.

Kaderin garip bir cilvesidir ki Sultan Aziz bu saydığımız şahsiyetleri yakinen tanıdığı, onların hüsnü niyetlerinden emin olmadığı halde, tahttan indirilişinden biraz evvel, Talebe-i Ulûm nûmayişini müteakip her dördünü de iş başına geçirmiş, sanki kendi felâketini, kendi eliyle hazırlamıştır.

Rüştü paşayı sadrazam yapmakla, kendi namına bütün otoriteyi onun eline teslim etmiş, Hüseyin Avni paşayı Seraskerliğe tâyin etmekle, orduyu onun eline bırakmış, Hayrullah efendiyi Şeyhülislâm yapmakla kendi hal'ini meşru hale getirecek olan fetvanın kolaylıkla verilebilmesine yol açmış, Mithat paşayı Heyeti vükelâya memur etmekle Meşrutiyetçilerin ekmeğine yağ sürmüştü. Devlet otoritesini, orduyu, ilmiye sınıfını, rejimi değiştirmek iddiasında olanları yâni düşmanlarına teslim etmiş bulunuyordu.

(1) Abdurrahman Şeref, Tarih Müsahabeleri.

Muhteris birkaç kişilik bir zümre, eğer iyi idare edilseydi belki Osmanlı padişahlarının en büyüklerinden olacak kabiliyet ve meziyetlere sahip bir hükümdarı, hiç tatmin etmeyen vâhi ve garezkârane isnatlarla tahtından indirmişlerdir. Fetvada Sultan Abdülâziz'e isnat edilen sebepler hiç te hakikate uygun değildir. Fetvada:

1 — Şuuru muhtel deniliyordu. Bunu reddetmek için misal aramağa lüzum yoktur. Bütün harekâtı, sözleri ve muhakeme tarzı onun tam ve mükemmel bir surette şuuruna hâkim olduğunun delilidir.

2 — Umur-u siyasiyeden behresiz deniliyordu. Memleketin müdafaası esbabını tamamlamak için geceli gündüzlü çalışarak orduyu asrî silâhlarla teçhiz eden, dünyanın en kudretli bir donanmasını vücuda getiren, iç ve dış siyasetin en buhranlı devirlerinde memleketin selâmeti için çareler arayan, Âli ve Fuad paşalar gibi değerli devlet adamlarını yıllarca devlet hizmetinde kullanan bir adama bu sıfatı izafe etmek, çocukları bile güldürecek kadar vâhi bir şeydir.

3 — Müsriftir deniliyor. Bu hususu daha yukarıki satırlarda izah etmiştik. Alınan borç paralarla orduyu ve donanmayı o güne kadar görülmemiş bir kuvvete çıkaran, kaleleri tahkim ve takviye eden bir hükümdara, bu paraları neden buralara sarfettin demek insafsızlık olur. Bu arada şahsı için de yaptığı masraflar olsa, hattâ bu masraflar israf telâkki edilse bile, tahtından indirilmek için bir sebep teşkil edemezdi.

4 — Umur-u diniye ve dünyeviyeyi ihlâl ve teşviş etti deniliyor. Sultan Aziz dindardı. Namazını kılar, Kur'an okur, bütün dini fariyelerini ifa ederdi. Onun umur-u diniyeyi ihlâl ettiğine dair bir tek misal gösterilemez. Umur-u dünyeviye için ise, hükümdarlık hakkının icap ettirdiği bütün işleri, gayet samimi bir şekilde ifa ettiğine göre bu da varit olamaz.

5 — Mülk ve milleti tahrip ettiği iddiası ise hakikaten acınacak bir iftiradır.

Aslında, Sultan Aziz devrinin son yıllarında işler fena gitmeğe başlamış ise bunun asıl müsebbipleri, dalkavuk tabiatlı, menfaatperest ve seciyesiz devlet adamları idi. Fakat maalesef, bütün kabahat bu büyük ve değerli Osmanlı padişahına yüklendi.

SULTAN ABDÜLÂZİZ,İN AİLE DURUMU

Babası: İkinci Mahmud.

Annesi: Pertevniyal Sultan.

Zevceleri: Dürr-i Nev, Gevheri, Eddil, Hayrandil, Nesrin,
Mîr-i Şah, Yıldız.

Erkek çocukları: Yusuf İzzettin Efendi, Mahmud Celâ-
leddin efendi, Mehmed Selim efendi, Abdülme-
mecid efendi (Son halife), Mehmed Seyfeddin
efendi, Mehmed Şevket efendi.

Kız çocukları: Saliha sultan (Kurt zâde Ahmed Zülfi pa-
şa ile evli), Emine, Nâzime (Ali Halid paşa ile
evli), Esmâ (Çerkes Mehmed paşa ile evli), Emi-
ne (Çavdar oğlu Mehmed Şerif paşa ile evli),
Fatma, Münire...

SULTAN ABDÜLÂZİZ DEVRİ SADRAZAMLARI

Kıbrıslı - Mehmed Emin Paşa (Üçüncü defa):

Daha evvel Sultan Abdülmecid devrinde iki defa sadaret mevkiinde bulunmuştur. Abdülmecid'in son, Abdülâziz'in ilk sadrazamıdır. Dürüst, tok sözlü, Arapça, Fransızca, Rumca dillerine ve devlet işlerine vâkıf bir şahsiyetti. Olur olmaz her iş için padişâhın huzuruna çıkmak âdeti idi. Bu yüzden Sultan Aziz kendisinden hoşlanmazdı. Sultan Aziz'in bilhassa donanmayı süratle kuvvetlendirmek istemesine ve bu yüzden bütçede donanmaya fazla para ayrılmasını istemesine muvafakat etmediği için azledilmiştir.

Tâyini (23 Mayıs 1360), azli (6 Ağustos 1861) dir.

Mehmed Emin Âli Paşa (Dördüncü sadareti):

Abdülmecid devrinde üç defa sadarette bulunmuştur. Osmanlı devlet adamlarının, bilhassa harici siyasette emsâli nadir bulunur derecede kıymetlilerinden ve büyüklerindendir. Hal tercümesi. Abdülmecid devri sadrazamları listesinde. (Sayfa 130).

Bu defaki sadarete (6 ağustos 1861) de tâyin edilmiş, (22 kasım 1861) de azledilmiştir.

Keçeci - zâde Mehmed Fuad Paşa (İlk sadareti):

Meşhur Şair Keçeci - zâde İzzet Mollanın oğludur. Annesi Hibetullah hanım tarafından Merzifonlu Kara Mus-

tafa paşa sülâlesine mensuptur. 1815 yılında İstanbul'da doğmuştur. Gençliğinde ilmiye mesleğine intisap etmiş, cami derslerine devam etmiştir. Sonra, İkinci Mahmud tarafından Galatasarayda tesis edilmiş olan (Tibhâne — Tıbbiye» mektebine devam ederek doktor oldu, bu sırada Fransızca öğrendi. Bu sırada Mustafa Reşid paşanın dikkatini çekerek onun teşviki ile doktorluğu bırakarak 1837 de Bab-ı Alide tercüme odasına girdi. Burada da zekâsı ve kabiliyeti sayesinde sür'atle yükseldi. 1841 de Londra sefareti başkâtipliğine, 1843 te Madrid, bir yıl sonra da Lizbon muvakkat elçiliklerinde bulundu. 1845 te Divan-ı Hümayun tercümanı, 1846 da Amedçi oldu. 1848 de Macar ihtilâli genişleyip te Eflâk ve Boğdan'a sirayetinden korkulduğu için ve Bab-ı Ali de Macar ihtilâlcilerinin ilticasını kabul ettiğinden Fuad Efendi komiserlikle Bükreş'e memur edildi. Daha sonra bazı hususların müzakere ve tanzimi için fevkalâde murahhas ve büyükelçi olarak 1849'da Petersburg'a gönderildi.

Macar mültecileri meselesinde Fuad efendinin, siyasi hususlardaki kabiliyeti, metaneti ve hizmeti büyük olmuştur. Petersburg'ta iken rütbei Bâlâ ile sadaret müsteşarı oldu ve Âli paşanın sadarete getirildiği sene 1852 de Hariciye Nazırlığına tâyin edildi, Rus fevkalâde elçisi prens Mençikof'un İstanbul'a gelişinde, münasebetsiz ve kaba hareketleri dolayısıyla Hariciye Nazırlığından istifa etti. 1853 te, Rus harbi sırasında kimıldanmağa başlayan Mora Rumlarını göz altında bulundurmamak üzere Yanya'ya gönderildi ve Yunan çetelerini tenkil etti. Buradan dönüşünde Meclis-i Tanzimat reisliği ilâvesiyle ve rütbei vezaretle ikinci defa Hariciye Nazırlığına tâyin edildi (1855). 1858 de üçüncü defa Hariciye Nazırlığına tâyin edildiği sırada meşhur Lübnan hâdisesi ve Şam kıptalı vukua geldi. İsyanın sür'atle tenkili için salâhiyeti fevkalâde ile Suriye'ye gönderildi (1870). Bu vazifeyi ne kadar büyük bir sür'atle ifa edip memlekete hizmet ettiği hususu, daha evvelki (Lübnan hâdisesi) bahsinde

tafsilâtiyle yazılmıştı. Fuad paşa Şam'da bulunduğu sırada Abdülâziz tahta çıkmış bulunuyordu.

Ser-Kurenâ vasıtasıyla kendisine (22 kasım 1862) de sadrazamlık mührü gönderildi. Fakat kısa bir müddet sonra istifa etti, bundan sonra Meclis-i Vâlâ riyasetine ve bir ay sonra Seraskerliğe getirildi ve 1863 te Abdülâziz'in maiyetinde Mısır seyahatinde bulundu. Bu seyahatte yâver-i ekrem tâyin edildi. Mısır dönüşünde ikinci defa sadrazamlığa getirilerek 1866 yılına kadar kaldı. Bir kere daha azledildikten sonra, beşinci defa Hariciye Nazırlığına getirildi ve bu vazifesi sırasında Abdülâziz'le birlikte Avrupa seyahatine çıktı.

Kalb hastalığı vardı. Avrupa seyahati onu çok yormuştu. Sultan Abdülâziz'i idare etmek kolay değildi. Dönüşünde hastalandı. Evvelâ tebdil hava için Yakacığa gitti. Sonra doktorların tavsiyesiyle, İtalya yoluyla cenubi Fransa'da Nis şehrine giderek orada vefat etti (12 şubat 1869 — 29 şevval 1285). Vefatı üzerine mübarek nâşi bir vapura konularak Paris elçiliği imamı meşhur Tahsin hoca da cenazenin başında olduğu halde İstanbul'a getirildi. Cenazesi büyük bir ihtifal ile kaldırılarak Fazlı paşada Üçler camii yanına defnedildi.

Yusuf Kâmil paşa vefatına:

Sadr-ı firdevs makam oldu Fuad paşaya

Mısraını tarihe düşürmüştür.

Fuad paşa hiç bir işde ümitsizliğe kapılmak âdetinde değildi. Osmanlı imparatorluğunun artık yıkılmak üzere olduğuna kani olup ümitsizliğe kapılanlara karşı, Türk milletinin aslâ mahvolmuyacağını, imparatorluğun yıkılamayacağını, Avrupa barışı için bir Türkiyenin zaruri olduğunu söylerdi. Hele Avrupalılara karşı, o devirde başlayan aşâğılık fikrine aslâ kapılmaz, başını dik tutardı.

Onun zekâsına ve hazırcevaplılığına dair pek çok fıkralar anlatılır. Birkaç tanesini yazıyoruz:

Fuad paşa: «Yolumu kaybettiğimden korktuğum zaman derhal Rusların hareketlerine bakarım. Hareketimi alkışlıyorlarsa yanlış yolda olduğumu anlarım. Bana kızıyorlarsa yoluma devam ederim. Doğru yolda olduğum muhakkaktır» dermiş.

Ecnebi elçilerin müdahalelerine müsaade etmezdi ve onlara:

«Bize süflörlük ediniz, fakat sahneyi ve rollerin icrasını bize bırakınız.» dermiş.

Tanzimatçılar, memleket imarı ve iç işler için fazlaca meşgul olamamışlardır. Yalnız Fuad paşa İstanbul caddelerini açtırmak için bazı istimlâkler yapılmasına, kaldırımlar yapılmasına lüzum görmüştü. Halk paşanın bu hareketini beğenmiyor, söyleniyor ve lânet ediyordu. Paşa bunları duyduğu halde icraatından vaz geçmiyordu. Bir gün yeni açılan caddeleri ve kaldırımları metheden bir zata: «Evet, o kaldırımlar, bize atılan taşlarla yapılıyor!» demiştir.

Fuad paşa, devrin değerli şahsiyetlerinden Ahmed Vefik paşa için şöyle söylemiş:

«Ahmed Vefik efendi binek taşı büyüklüğünde bir pırlantadır. Ne tezyinata yarar, ne de kaldırıma konur!»

Ecnebilerin bulunduğu bir toplulukta muhtelif devletlerin azamet ve kudretinden bahs olunurken Fuad paşa:

«En kuvvetli devlet Osmanlı devletidir. Siz dışarıdan biz içeriden yıkmaya çalıştığımız halde yıkamıyoruz» demişti.

Sultan Abdülâziz bir gün kendisiyle Âli ve mütercim Rüştü paşalar arasında ne fark olduğunu sormuştu. Fuad paşanın cevabı şöyle oldu:

«Üçümüz bir ırmak kenarına indiğimiz zaman, karşı tarafa geçmek için bir köprü kurulsa ben hemen atılır yürür geçerim, Âli paşa köprüünün sağlam olup olmadığını yoklar ve geçit arar, Rüştü paşaya gelince o, bir alay asker geçmeyince köprüye ayak bile basmaz!»

Bu ilk sadaretine (22 kasım 1861) de tâyin edilmiş (2 ocak 1863) te istifa etmiştir.

Yusuf Kâmil paşa:

1808 de Arapkir'de doğmuştur. Gök-beyi sülâlesine mensuptur. Babasının adı Mehmed beydir. Babası küçük yaşta öldüğü için amcası gümrükçü Osman paşa tarafından himaye gördü. 1833 te Mısır'a giderek, Kavalalı Mehmed Ali paşanın hizmetine girdi ve onun kızı Zeynep hanımla evlendi. Üsküdar'daki «Zeynep Kâmil hastahanesi» bunların hayratıdır. Mısır'da mükemmel Fransızca öğrendi. Hattâ meşhur «Telemaque» ı tercüme etti. 1849 da İstanbul'a geldi. Abdülmecid devrinde «Meclis-i Vâlâ-i adliye» ve «Encümen-i Maarif» reisliklerinde ve Ticaret Nazırlığında bulundu. Bir aralık sadaret kaymakamlığında bulundu ve bu sırada sadrazam Fuad paşanın istifası üzerine sadrazamlığa getirildi.

Vakur, dürüst ve izzeti nefesine düşküncü. Rivâyete nazaran Mısır'da iken, Mehmed Ali paşa, birisine hiddetlenerek sofrasındakileri kovmuştu. Yusuf Kâmil paşa yerinden kalkmayınca Mehmed Ali paşa ona da: «Sen de kalk, çık» demiş, o vakit Kâmil paşa: «Kalkarım ama bir daha sofranıza oturmam!» cevabını vermiştir.

(5 ocak 1863) te tâyin edilmiş, (1 haziran 1863) te azledilmiştir.

Keçeci - zâde Fuad paşa (ikinci sadareti):

(1 haziran 1863) te tâyin edilmiş, (4 haziran 1866) da azledilmiştir. (Hal tercümesi için birinci sadaretine müracaat).

Mütercim Mehmed Rüştü paşa (İkinci sadareti):

Birinci sadareti Abdülmecid zamanındadır. Bu defaki sadarete (5 haziran 1866) da tâyin olunmuş, (11 şubat 1867) de istifa etmiştir.

Mehmed Emin Âli paşa (Beşinci sadareti):

(11 şubat 1867) de tâyin olunmuş, (7 eylül 1871) de

de vefat etmiştir. «Hal tercümesi için bundan evvelki sadaretlerine müracaat).

Mahmud Nedim paşa:

Gürcü Mehmed Necip paşanın oğludur. 1818 de İstanbul'da doğmuştur. Kendisini Reşid paşa himaye etmiştir. Öyle olduğu halde Reşid paşa onu beğenmezdi ve onun hakkında «Bizim Mahmud Nedim, cıvık sabuna benzer, ne el yıkanır, ne çamaşıra gelir» dermiş. Abdülmecid zamanında vezirlik verildi. Sayda, Şam, İzmir, Trablus garp vâililiklerinde bulundu. Ve daha sonra Ticaret Nazırlığına getirildi. Bahriye Nazırı olduğu sırada, Âli paşanın vefatı üzerine sadrazamlığa getirildi.

İyi bir tahsil görmediği gibi, devrin diğer vezirleri gibi kendi kendini yetiştirmeye de çalışmamıştır. Ecnebi lisanlarından hiç birisini bilmezdi. Buna mukabil Saray ve Bab-ı Ali çalışmalarına vâkıftı. Entrikacı, müfsit, karıştırıcı, dalkavuk tabiatlı idi. Devrin Mustafa Reşid, Âli ve Fuad paşalar gibi dev devlet adamları yanında çok sönük kalmış, ve belki de bu yüzden kendisinde bir aşağılık duygusu husule gelmişti. Menfaatperest ve bilhassa ikbal ihtirası içinde idi. Şahsî meziyetile yüksek mevki-lere çıkamıyacağını bildiği için, bu hususta yegâne yolun, padişahın gözüne girmek olduğuna kani olmuştu. Her vesile ile padişaha dalkavukluk ederdi. Hattâ sık sık Sultan Aziz'e: «Efendimiz bir padişah-ı müstebitsiniz, her emir ve fermanınızı icraya muktedirsiniz!» demek suretiyle onun gözüne girmeye çalışırdı.

Sadrazam olduğu vakit değerli bütün vezirleri, devlet adamlarını, kendine rakip olmasınlar diye lüzumlu lüzumsuz tâyinlerle taşraya çıkarmıştı. Memurlar onun zamanında uzun zaman yerlerinde kalamazlardı ve onları «Dama taşı gibi» oynatırdı. İdare tarzı bir programa müstenit değildi. Keyfi ve gelişî güzeldi. Kendinden evvel Mustafa Reşid paşa İngiltere, Âli ve Fuad paşalar Fransa siyasetini tutmuşlardı. Mahmud Nedim paşa ise,

Rus elçisi İgnatıyef'in tam ve kat'i tesir ve nüfuzu altında kalarak Rusya'ya yanaşmak ve gûya Rusya ile dost olmak siyasetini takip etti. Kültürü, tarih bilgisi, Rusya'nın bize dost olamayacağını, dost görüldüğü zamanlarda ise, daha ziyade fenalık yapacağını tahmin edemeyecek kadar noksandı. Nitekim onun zamanında Avrupa demokrasileri bizden yüz çevirmiş, Rus elçisi İgnatıyef'in tavsiyeleriyle görülen işler yüzünden de Osmanlı imparatorluğu inkıraz çukuruna doğru sürüklenmiştir.

Kendisine halk arasında, Rus taraftarlığı dolayısıyla «Nedimof» denirdi.

Bu birinci sadaretine (8 eylül 1871) de tâyin olunmuş, (30 temmuz 1872) de azledilmiştir.

Mithat Paşa:

Rusçuklu Hacı Eşref efendinin oğludur. Babası kadı idi. İstanbul'da 1822 yılında doğmuştur. Asıl adı «Ahmed Şefik» idi. Mithat mahlası divan kalemindedir. Evvelâ Divan-ı hümayun kalemine girdi. Devrin şöhretli hocalarından devrin ilimlerini öğrenmeğe çalıştı. Fransıca ve Farsça öğrendi. Sonra da vilâyetlerde kalem hizmetlerinde bulundu. Anadolu ve Rumeli'de teftiş vazifeleriyle dolaştı, 1858 de Avrupa'ya gitti. Paris, Londra, Belçika ve Avusturya'yı dolaştı. 1860 de rütbe-i vezaretle Niş vâlisi oldu. Bu vazifede muvaffak olduğu görülerek 1864 te, yeni teşkil olunan Tuna vâililiğine tâyin edildi. Bu vazifede üç sene kadar kaldı. Buradan sonra Şûrayı Devlet reisi oldu, bir sene sonra da Bağdad vâililiğine gönderildi (1868). Bağdad'dan sonra İstanbul'a geldi. Bir ay sonra Edirne vâililiğine tâyin edildiği sırada, hareket etmek üzere ken sadrazamlık mevkine getirildi.

Tuna ve Bağdad vâililiklerinde muvaffakiyet göstermiştir. Abdürrahman Şeref bey onun hamiyetli ve vatanperver bir kimse olduğunu yazar. Meşrutî idare kurulmadıkça, devletin eski satvetini bulamayacağına kani

idi. Mithat paşanın bu husustaki kanaatinde bir müphem ve belki de sakat nokta vardı. O, sultan Abdülâziz başta oldukça Meşrutiyetin kurulamayacağına inanmıştı. Her halde bu kanaatinde hatalı idi. Âli ve Fuad paşalar zamanında Abdülâziz, pekâlâ demokratik idare tarzına intibak edebileceğini göstermişti. Mithat paşa da bunu tecrübe edebilir, Mahmud Nedim paşanın iğfalatından kurtarıp ona meşrutî idare tarzını izah ve kabul ettirebilirdi. Halbuki o, daha tehlikeli ve haksız yolu tercih etti. Maksadına ulaşmak için Sultan Abdülâziz'i tahtından indirmeği gaye edindi. Sultan Abdülâziz'in hal'indeki rolü, o bahiste gösterilmişti.

Bu ilk sadarete (31 temmuz 1877) de tâyin edilmiş, (19 ekim 1872) de azledilmiştir.

Mütercim - Mehmed Rüştü paşa (Üçüncü sadareti):

İlk sadareti Sultan Abdülmecid zamanındadır. Bundan evvel Abdülâziz devrinde de kısa bir müddet sadrazamlığı vardır. Abdülâziz'e karşı riyakârane hareketlerde bulunurdu. Fakat Abdülâziz kendisinden hoşlanmazdı. Hal' işindeki rolü, o bahiste yazılmıştır.

Bu defaki sadaretine (19 ekim 1872) de tâyin edilmiş, (15 şubat 1873) te azledilmiştir.

Sakızlı - Ahmed Esad paşa:

Sakız adasında 1828 de doğdu. Babası «Kule ağası» denilen Mehmed ağanın oğludur. Paris sefareti ataşeliğinde, Dâr-ı Şûrây-ı askeri âzalığı ve reisliğinde, birkaç vâhiliklerde bulundu. 1871 de Seraskerliğe getirildi. İyi bir tahsil görmüştü. Avrupa'da bulunduğu için garp ahvaline vâkıftı. Değerli, faziletli bir kimse idi. Nisbeten genç bir yaşta sadrazam olması, yüksek vazifelerde fazlaca bulunmamış olduğu için sadrazamlığı istirkep edilmiş ve Hüseyin Avni paşa ile Şîrvânî - zâde Rüştü paşanın şikâyetleri üzerine sadrazamlıktan azledilmiştir.

Bu birinci sadaretime (15 şubat 1873) te tâyin olunmuş, (15 nisan 1873) te azledilmiştir.

Şirvanî - zâde Melumed Rüşti paşa:

1828 de Amasya'da doğmuştur. Babası, Amasya'da yerleşmiş olan Şirvan Türklerinden değerli ulemâdan mu-tasavvuf Mevlânâ İsmail Şecaettin'dir.

Âlim, fazıl, dürüst ve değerli bir şahsiyetti. Gençliğinde Bayezid camii derslerine devam etti. Bab-ı Alide çalışırken dikkati çekti. Fuad paşa ile birlikte Suriye'ye gitti. 1861 de Meclis-i Vâlâ âzası oldu. İki yıl sonra da rütbei vezaretle Suriye vâililiğine tâyin edildi. Daha sonra, Evkaf-ı hümayun, Maliye, Dahiliye, Maarif Nezaretlerinde bulundu.

Sadarete (15 nisan 1873) te tâyin edildi ve (13 şubat 1874) te azledildi.

Hüseyn Avni paşa:

İsparta'nın Gelendost köyünde, Odabaşı oğullarından Ahmed efendi adında birisinin oğludur. 1820 de doğmuştur. Rivâyete nazaran babasına, salığından dolayı «Eşek - Ahmed» denirmiş. 16 yaşında iken İstanbul'a gelmiş, medreseye girmek üzere iken yönünü değiştirerek Harp okuluna girmiştir. Kırım seferinde Serdar-ı ekrem Ömer paşanın yanında bulundu.

Âli paşa bu karışık karakterli adamdan hoşlanmazdı. Fakat Fuad paşa onu himaye ettiği için sür'atle yükselmeğe başlamıştır. Girid isyanında vazife aldı. Seraskerliğe kadar yükseldi. Muhteris bir adamdı. Çok kibirli, inatçı ve kindardı. Devrinin yazarları onun hakkında rüşvet almakta pek ileri gittiğine şehadet ederler. Sarayı ve diğer dürüst devlet adamlarını kendinden soğutan büyük bir kusuru daha vardı. Kadınlara karşı düşkün, ve bu düşkünlüğü külhanbeyliği şeklinde âmiyane idi. Konağında kadın meclisleri tertip ettiği halk arasında mütevatirdi.

Hattâ, saraya mensup kadınlardan bazılarına söz attığı veya münasebette bulunduğu söylenirdi. Sultan Aziz Hüseyin Avni paşayı hiç sevmezdi. Bu kötü huylarından dolayı Mahmud Nedim paşanın sadareti zamanında İsparta'ya sürgün edildi. O andan itibaren Sultan Abdülâziz'e deve kını gibi kin bağlamıştı. Buna rağmen iki yüzlü bir adamdı. Sultan Aziz'e karşı riyakârane hareketleriyle tekrar mevki sahibi olmasını bilmiş, kendini Seraskerliğe tâyin ettirmiştir. Rivâyete nazaran Sultan Aziz'in gözüne girmek için harbiye tahsisatından gizlice saraya para bile takdim etmiştir.

Bu ilk sadaretinde, önce, değerli bir devlet adamı olan Şirvânî - zâde Rüştü paşayı Halep vâililiği ile İstanbul'dan çıkarmış ve sadrazamlıkla Seraskerliği uhdesinde cemetmek suretiyle devletin en kudretli adamı olmuştu. Sultan Aziz tarafından bu mevkilere getirilen bu nankör adam, sadrazamlığı müddetince padişahı tahtından indirmek için uğraşmış, zaman zaman suikast teşebbüslerinde bulunmuş, fakat muvaffak olamamıştır.

Sultan Aziz'in hal'ı işinde baş rolü oynamıştır. Bu husustaki tafsilâtı «Sultan Aziz'in hal'ı» bahsinde yazılıdır.

Sadrazamlığa (15 şubat 1874) te tâyin olunmuş, (25 nisan 1875) te azledilmiştir.

Sakızlı - Ahmed Esad paşa (İkinci sadareti):

(26 nisan 1875) te tâyin olunmuş, (25 ağustos 1875) te azledilmiştir.

(Hal tercümesi, birinci sadaretinde yazılıdır.)

Mahmud Nedim paşa (İkinci Sadareti):

(26 ağustos 1875) te tâyin olunmuş, (11 mayıs 1876) da) azledilmiştir. (Hal tercümesi, birinci sadaretinde yazılıdır.)

Mütercim - Mehmed Rüşti paşa (Dördüncü sadareti):

Sultan Abdülâziz'in son ve Beşinci Murad'ın ilk sadrazamıdır. Padişahın hal'ı bunun zamanında ve onun da iştirâkiyle olmuştur. Hal tercümesi daha evvelki sadaretlerinde yazılıdır.

Bu defaki sadarete (12 mayıs 1876) da tâyin edilmiş, (19 aralık 1876) da istifa etmiştir.

SULTAN AZİZ DEVRİ ŞEYHÜLİSLÂMLARI**Mehmed Sadüddin Efendi:**

(27 aralık 1858) de tâyin olunmuş (23 kasım 1863) te azledilmiştir. İlmi, fazlî, tok sözlüğü ile maruftu.

Ömer Hüsameddin efendi:

(23 kasım 1863) te tâyin olunmuş, (9 ağustos 1866) te tâyin olunmuş, (9 ağustos 1866) da azl olunmuştur. Üçüncü Selim devri ulemâsından Cemal efendinin oğludur.

Hacı . Mehmed Refik efendi:

(9 ağustos 1866) da tâyin olunmuş, (30 nisan 1868) de azledilmiştir. Boşnaktır. Bosna'nın Çelebi - pazarı kasabasındandır.

Akşehirli - Hasan Fehmi efendi:

(30 nisan 1868) de tâyin olunmuş, (17 eylül 1871) de de azledilmiştir. Ilgınlı Osman efendinin oğludur.

Ahmed Muhtar Efendi:

(17 eylül 1871) de tâyin olunmuş, (5 kasım 1872) de azledilmiştir. Sadrazamlardan Koca - Yusuf paşanın torunudur.

Turşucu - zâde Hacı Ahmed Muhtar efendi:

(6 kasım 1872) de tâyin olunmuş, (11 haziran 1874) te azledilmiştir. Babası, Turşucular kâhyası İbrahim ağadır. Aslen Safranboluludur. Zeki ve değerli bir ilim adamıdır.

Hasan Hayrullah efendi:

(11 haziran 1874) te tâyin olunmuş, (19 temmuz 1874) te azledilmiştir. Padişah imamı idi. Tersane yoklamacılarından Hamdullah efendinin oğludur. Sarayda padişahı eğlendirmek için mukallitlikler yaptığı için ağır başlı kimseler yanında kıymeti yoktu. Tezvirilikte pek ileri olduğu için sarayda kendisine «müfsit imam» denilirdi. Yükselişini, ikbalini Sultan Aziz'e medyun olduğu halde, onun tahtından indirilmesi için fetva vermekle karaktersizliğini göstermiştir. Bu ilk şeyhülislâmlığından azil dolayısıyla, Sultan Aziz'e karşı kin beslediği anlaşılmaktadır.

Akşehirli Hasan Fehmi Efendi: (İkinci Şeyhülislâmlığı):

(19 temmuz 1874) te tâyin olunmuş, (11 mayıs 1876) da azledilmiştir.

Hasan Hayrullah efendi (İkinci Şeyhülislâmlığı):

(12 mayıs 1876) da tâyin olunmuş, İkinci Abdülmecid zamanında (26 temmuz 1877) de azledilmiştir. Sultan Aziz'in son şeyhülislâmıdır ve padişahın hal'i fetvasını vermekle kötü bir nam bırakmıştır.

ABDÜLÂZİZ DEVRİ KAPTAN-I DERYALARI

Damad - Mehmed Ali paşa:

(21 ekim 1858) de tâyin edilmiş (2 ocak 1863) te azledilmiştir. Abdülmecid'in son Kaptan-ı Deryasıdır. Beşinci kaptan-ı deryalıdır.

İngiliz - Mustafa paşa:

(2 ocak 1863) te tâyin edilmiş, (17 ocak 1863) te azledilmiştir.

Ateş - Mehmed paşa:

(17 ocak 1863) te tâyin olunmuş, (20 ocak 1865) te vefat etmiştir.

Ahmed Vesim paşa:

(21 ocak 1865) te tâyin olunmuş, (29 mayıs 1865) te azledilmiştir. Sultan Aziz'in, Türk donanmasını, dünyanın en kudretli donanması yapmak hususundaki çalışmalarında en büyük rolü olan kimse budur. Tok sözlü, dürtüst ve samimî bir kimse idi. Tahsilini İngiltere'de ikmal etmişti. Bahriye Nezaretinin teşkilinden sonra Bahriye Nazırı da olmuştur.

Halil İbrahim paşa:

(29 mayıs 1865) te tâyin olunmuş, (15 nisan 1866) da Tophane müşirliğine naklolunmuştur.

Damad - Mehmed Ali paşa:

(15 nisan 1866) da tâyin olunmuş, (15 mart 1867) de Kaptan-ı Deryalığın lâğvı üzerine ayrılmıştır.

Beşinci Murad

(Otuz Üçüncü Osmanlı Padişahı)

(M. 1876 — H. 1293)

Babası: Sultan Abdülmecid

Annesi: Şevkefzâ kadın efendi

Doğduğu tarih: (21 eylül 1840) (24 Recep 1256) pazar.

Tahta çıktığı tarih: (30 mayıs 1876) (6 cemazielevvel
(1293) salı.

Tahta çıktığı sırada yaşı: 35 sene, 8 ay, 10 gün (36 yaşı
içinde).

Tahttan indirildiği tarh: (6 ağustos 1876) (10 Şaban
1293) perşembe.

Tahttan indirildiği sırada yaşı: 36 yaşı sonlarında.

Saltanat müddeti: 93 gün.

Tahta cülûs ve il kgünler:

Beşinci Murad, Hal' ve cülûs işinin salı günü öğle üzeri olacağını samıyordu. Sultan Aziz'in tahttan indiriliş saati ise, son dakikada değiştirilmiş ve sabahın erken saatine alınmıştı. Fakat bu keyfiyet Sultan Murad'a bildirilememişti. Kendisine, beklediği zamandan evvel, padişahlığı haberi verildiği vakit buna inanmadığı gibi fevkalâde de korkmuştu. Sultan Aziz Dolmabahçe sarayından Topkapı sarayına nakledildikten sonra Beşinci Murad da bir arabaya binerek Serasker kapısından hareket etti. İlk biat merasimi Serasker dairesinde ve pek az kimse tarafından yapılmıştı. Sadrazam Mütercim-Rüşti ve Mithat paşalar ile diğer vükelâ da onu takip etti. Sirkeci iskelesine inildi. Yol boyunca halk, yeni padişahı alkışlamakta idi.

Halkın bu sevincinin bir sebebi vardı. Sultan Abdülâziz'in son yıllarında iç ve dış hâdiselerin çokluğu, buhranlar dolayısıyla memlekette umumî bir huzursuzluk yaratılmıştı. Veliâht Murad efendi ve taraftarları, bilhassa Sultan Abdülâziz'i tahttan indirmeğe karar vermiş olanlar, Sultan Aziz aleyhinde akla hayale gelmedik yalanlar ve iftiralarla halkı padişahı soğutmağa çalışmışlardı. İşlerin kötü gidişinden Mahmud Nedim paşa ve ona benzeyenler mesul olduğu halde, bütün kabahat Sultan Abdülâziz'e yüklenmişti. Hakikatleri bilmeyen halk kitlesi ise bir nisbet dahilinde buna inanmıştı. Bilhassa Hüseyin Avni paşa ve yârânı her türlü vasıtaya müracaat ederek Sultan Aziz'in kötülemişlerdi. Halkın zahiri sevinci bundan ileri geliyordu. Aynı zamanda, hal' keyfiyetinin aktörleri, veliaht Sultan Murad'ı da o kadar çok methetmişler, o şekilde halka anlatmışlardı ki, zavallı halk, Osmanlı padişahlarının en büyüğü ve kabiliyetlisi olarak tanıtılan Beşinci Murad'ın tahta geçmesiyle bütün işler bir anda düzeli verecek zannına kapılmıştı.

Beşinci Murad, hassas, terbiyeli, sevimli bir şehzade idi. Tahsiline büyük itina gösterilmişti. Edebi kültürünü Gerdan Kıran Ömer efendi gibi değerli bir zattan almış, genç yaşında Fransızca öğrenmeğe başlamıştı. Musikiye merakı ve istidadı

vardı. Pişano derslerini Muzika-i hümayun kumandanı Guatelli paşa ile Augusto Lombardi adındaki İtalyandan almıştı. Daha fazla garp kültürünün tesiri altında kalmış demokratik idare tarzına taraftarlığı şâyi olmuştu. Bu bakımdan Yeni Osmanlılar denilen zümre, onun tahta çıkmasını arzu etmekte idiler. Sultan Aziz kendisini Mısır ve Avrupa seyahatlerinde yanında götürmüştü. Fransa ve İngiltere’de, devlet adamları ve hükümdar ailesi yanında büyük bir alâka görmüş, hattâ bu fazla alâka Sultan Aziz’i hiddetlendirmişti. Londra’da bulunduğu vakit İngiltere veliahdının delâletiyle Fran - Mason cemiyetine de girmişti.

Veliahtlığı zamanında, Abdülâziz Kurbağalıdere’deki köşküni şehzade Murad’a tahsis etmişti. On beş senelik veliahtlığı senelerinin çoğunu burada geçirmiş, bazen kış aylarında Dolmabahçe sarayındaki veliaht dairesine gelmiş, bazen de Bebekteki Nispetiye köşkünde kalmıştır.

On beş senelik veliahtlığı zamanında yeni Osmanlılarla devamlı temas halinde bulunmuştur. Bunlardan bilhassa Şinasi ve Namık Kemal beyler en fazla kendisiyle temas halinde idiler. Sonraları Şinasi, veliahdın yanına gitmekten vazgeçmiş ve münasebetini kesmiş olduğu halde Namık Kemal Murad efendiyi sık sık ziyaret etmekte devam etmiştir. Ziya paşa da Murad efendinin propagandasını yapar ve ziyaretlerde bulunurdu. Mithat paşa veliaht Murad efendi ile doğrudan doğruya temas etmezdi. Fakat Ziya Paşa ve veliahtın tabibi Kapolyon efendi vasıtasıyla onunla hali temasta idi. Mithat paşa, demokratik idareye taraftar görünen Murad efendinin padişah olmasından başka çıkar yol görmemekte idi.

İşte veliaht Murad efendinin şehzadeligi böyle geçmiş, bir an evvel tahta çıkmak için devamlı olarak çalışmış, kendisi de, memleketi kurtarabileceğine inandırılmış ve inanmıştı.

Cülûs günü çok yağmurlu bir gündü. Sirkeci rıhtımına geldikten sonra oradan saltanat kayığı ile, Sultan Aziz’in yaptırdığı muhteşem donanmanın önünden selâmlanarak geçti ve Dolmabahçe sarayına geldi. Yeni padişahın cülûsundan, daha ne İstanbul halkının umumunun, ne de erkândan birçoğu-

nun haberi yoktu. Serasker konağında vâkıa ilk biat yapılmıştı ama, bunlar mahdut kimselerdi. Bu biat merasiminde bulunmayanlar da, Dolmabahçe sarayında sultan Murad'a biat ettiler.

Sultan Murad, biat merasiminde fevkalâde yorgun, bezgin, hattâ bitkin bir halde idi. Gözlerinde canlılık yoktu. Yalnız, kalabalık arasında, nüktedanlığı ile tanınmış Vehbi Mollayı gördüğü vakit kendini tutamıyarak gülmeğe başlamış ve bu, bir müddet devam etmiştir. Onun bu hali, dikkati çekmekten hâli kalmamıştı. Daha sonra da Hristiyan ruhanî reislerini kara cübbeleriyle görünce ürkmüş ve geriye doğru çekilmişti.

Daha ilk günden Sultan Murad'ta tabii olmayan haller görülmeğe başlamıştı.

Sultan Aziz'in hal'ından müteessir olanlar da vardı. Kadirşinas va hakikate vâkıf olan bu zatlar, Sultan Aziz'in nahak yere hal'edildiğine kani idiler. Bunlar arasında Bahriye Nazırı Hacı Vesim paşa ile, eski sadrazam Yusuf Kâmil paşa, teessürlerini cülûsun birinci günü meydana vurmaktan çekinmemişlerdi. Hacı Vesim paşa, cülûs haberini alınca Dolmabahçe sarayına gelmiş, Sultan Murad'ın huzurunda bir müddet kaldıktan sonra çıktığı vakit kalabalık arasında Şeyhülislâm Hayrullah efendiyi görmüştü. Hayrullah efendi Sultan Aziz'in pek çok ihsanlarını görmüş bir kimse olduğu halde hal'ı için o meşhur fetvayı vermişti. Vesim paşayı görünce «Acaba seninki şimdi nasıldır?» demiş. Paşa da: «Kim?» diye sorunca «Canım kim olacak, mahlu' hâkan!» cevabını vermişti. O vakit Vesim paşa, Hayrullah efendinin nankörlüğü karşısında çok müteessir olmuş ve: «Aman efendi hazretleri, bol bol aylıkları, ihsanları alırken sizinki idi de, hal'edildikten sonra mı bizimki oldu?» sözleriyle terslemişti.

Eski sadrazamlardan Arapkirli Yusuf Kâmil paşa da biat için Dolmabahçe sarayına geldiği vakit karşılaştığı sadrazam Rüştü paşaya, kendini tutamıyark:

— Rüştü paşa... İyi Bo... yediniz!

Suretiyle başlayarak ağzına geleni söylemişti.

Sultan Abdülâziz'in ölümü faciası: (4 haziran 1876) (11 Cemazielevvel 1293) pazar:

Sultan Abdülâziz Han hal'edildiği gün Topkapı sarayına götürülmüş ve orada kendisine Üçüncü Sultan Selim'in daire-si tahsis edilmişti. Bu hal, Sultan Aziz'e çok dokundu. Derin bir yeise kapıldı. Sultan Selim şehit edilmişti. Bu dairede oturacak bir yer bile yoktu. O gün hava çok yağmurlu olduğu için kendisi ve aile efradı sırsıklam ıslanmışlardı. Bu haleti ruhiye içinde daha fazla dayanamadı, yukarıda bir suretini verdiğimiz mektubu Sultan Murad'a yazarak baş mabeyincisi Hafız Mehmed bey vasıtasıyla Dolmabahçe sarayına gönderdi. Bu mektubunda, Osmanlı saltanatını Sultan Murad'a ve Abdülmecid hânedanına tebrik ediyor, ve bulunduğu yerdeki ıstırabından bahsederek bir başka yere naklini rica ediyordu.

Sultan Murad, bir gün evvel koca imparatorluğa hâkim olan Sultan Aziz'in bu acıklı mektubunu okuyunca çok müte-essir oldu ve:

«Amcam hakkında bu hakareti aslâ kabul edemem. Topkapı sarayına gönderilmesine razı değilim, saraylardan hangisini arzu buyurlarsa oraya nakl buyurulsun...» iradesinde bulundu.

Daha sonra mabeyinci Hafız Mehmed beyden Sultan Aziz'in halini sordu: «Korkmayınız, merak buyurmasınlar, ben zalim değilim» dedi. Daha sonra yazdığı bir mektubu Mehmed bey vasıtasıyla Sultan Aziz'e gönderdi. Bu mektubunda Sultan Murad şöyle yazıyordu:

«Tezkire-i aliyyenizi kemâl-i dikkat ve rikkat ile mutâlea ettim. Hakkımda şâyan buyurulan eltâf-ı celilelerine teşekkür ederim. Mücerred mukadderât-ı ilâhiyyeden olan şu hal üzerine hakk-ı âlinizde müretteb zimmet-u fütüvvet ve mürüvvet her ne ise icrâsını diriğ etmiyeceğime kalbî âlileri şahadet eder. Ârâm buyurulan mahallin hâl-i harâbisine gelince, buna vukuf-u sahih olmuyarak ihtiyar olunmuş ise de, şimdi ona bir çâre aranılmakta olduğu gibi sâir sûrette esbâb-ı huzur ve âsâyişlerine dahî bezl-i mesâi olacağımı te'mine ibtidar eylerim.»

Bu mektup, Sultan Abdülâziz'i tatmin etmemişti. Daracık ve kasvetli sarayda, başına gelen elemli hâdiseden sonra uzun müddet durmağa tahammülü yoktu. İki gün, ıstırap ve elem-ler içinde geçti. Baş mabeyinci Mehmed bey, bütün samimi-yeti ile kendisini teselliye çalıştığı halde muvaffak olamıyor-du. Sultan Abdülâziz, kendisinin öldürüleceğinden korkuyor-du. Onun da taraftarları vardı. Sultan Murad'ı tahta geçiren-ler ile, Sultan Aziz'i sevenler arasında bir hâdise çıkabilir, bu da tabiatıyla, bir gailenin çıkmasını önlemek için Hüseyin Avni paşa ve yârânı tarafından Sultan Aziz'in öldürülmesiyle önlenebilirdi! Sultan Aziz bütün bunları biliyor ve görüyordu.

Bu düşüncelerle, hiç olmazsa huzur içinde kalabilmesi için, bulunduğu yerin değiştirilmesini çok acıklı bir mektup daha yazarak Sultan Murad'dan rica etti. Hassas bir insan olan Sultan Murad, dünkü padişahın bu mektubu karşısında daha fazla teessür duyarak bir mektupla onu hem teselli etti, hem de yerinin değiştirilerek, Fer'iyeye nakledileceğini, bu ye-ni yerin hazırlığının bir gün içinde tamamlanacağını bildirdi. Mektubunu baş mabeyinci Ethem bey vasıtasıyla gönderdi ve ona şu sözleri tenbih etti:

«... Bu tezkereyi hâkipay-ı şâhânelerine takdim ile mah-susan mübarek dest-i şâhânelerini öperim. Hiç teessüf buyu-rulmasın... Sarayların hepsi kendilerindir. Hangisini arzu buyurlarlarsa oraya teşrif buyursunlar...»

Sultan Abdülâziz, Ortaköydeki Fer'iyeye sarayını arzuladı. Şimdi bu bina, Galatasaray lisesi ilk kısmının bulunduğu da-iredir.

Sultan Abdülâziz Han Fer'iyeye sarayında:

Sultan Murad'ın baş mabeyincisi Ethem bey 1 haziran 1876 akşamı, Topkapı sarayına gitti. Sultan Murad, Abdülâzi-zin Fer'iyeye nakline onu memur etmişti. Sultan Aziz, ertesi cuma günü harekete hazırlandı. Ethem bey o gece Topkapı sarayında kaldı. Ertesi cuma sabahı Sultan Aziz eşyasını ha-zırlamış bulunuyordu. Sultan Aziz, kendi baş mabeyincisi Ha-fız Mehmed bey ve ikinci mabeyincisi bey ile birlikte

arabaya bindi. Sarayın sahil kısmına inildi. Sahilde, vaktiyle Hain Hüseyin Avni paşaya hediye etmiş olduğu 5 çifte hazır duruyordu. Bunu Hüseyin Avni paşa, bitmeyen kinini tatmini için hazırlatmış ve Sultan Aziz bu beş çifte ile Beşiktaş'a Fer'iye sarayına nakledilirken, Çengelköyündeki yalı-sının önünden geçirilerek götürülmesini tertip etmişti. Elbette bu feci sahne, hassas ve izzeti nefesine düşkün hünkârı çok müteessir etmişti. Hüseyin Avni paşaya gelince, Sultan Aziz'in bu facialı gidişini, köşkünden mel'un ve meş'um bir haz ile seyretmişti.

Beş çifte Fer'iye sarayının rıhtımına geldiği vakit, bütün rıhtımın süngüli askerlerle tutulmuş olduğunu gördü. Onların arasından geçerek saraya yürüdü. Birbirini takip eden talihsizliklerden biri daha burada Sultan Aziz'e büyük bir darbe oldu. Askerin başında bulunan binbaşı İzzet bey adında biri, hünkârın baş mabeyincisi Hafız Mehmed beyi, padişahla beraber saraya girmekten menetti. Sultan Aziz, binbaşının bu hareketinden çok müteessir oldu. Daha sonra validesi Pertevniyal sultan, şehzadeler, kalfa ve hazinedarlarla harem ağaları gelmişti. Binbaşı İzzet bey, harem ağalarını da içeriye almadı ve geri çevirerek Topkapı sarayına gönderdi.

Harem ağaları, efendilerinden ayrılmamak için bağrıışmağa başladıkları gibi, saraylı kadınların feryadı da sahneyi çok acıklı bir hale getirdi. Bütün bu olup bitenleri Sultan Aziz pencereden seyrediyordu. Sultan Aziz bu suretle bütün sadık adamlarından, muhafızlarından ayrılmış bulunuyordu. Bu hal de hünkâra çok dokundu ve âkıbeti hakkında acı düşüncelere dalarak: «Benim işim artık Allaha kalmıştır» dedi.

Fer'iye sarayındaki günler Sultan Abdülâziz için çok elemli hâdiselerle geçti. Bir gün bahçede mabeynici Ethem bey ile dolaşırken, vazifeli bir zabıt, bu tarafa gitmenin yasak olduğunu söyledi, Sultan Aziz birkaç adım daha attığı için çok terbiyesizce ve küstahça bir tavırla:

«Size söylüyorum, Aziz efendi...» şeklinde hitap etti. 15 yıl hükümdarlık etmiş, memlekete hizmet etmiş, gururlu, halis ve mert bir Türk hâkanı olan, ve daha birkaç gün evvel huzurunda yerlere kadar eğilen, yüzüne bakmağa bile cüret

edemiyen bir kimsenin kendisine küstahça «Aziz efendi!» diye hitap etmesi, onun kalbinde, tedavi edilsine imkân olmayan yaralar açtı. Her halde bu adamlara, bu şekilde hareket edilmesi öğretilmiş, tenbih edilmişti. Kin ve garezi bir türlü sükûnet bulmayan Hüseyin Avni paşanın tertipleri olsa gerek. Türk asalet ve necabeti, sevk-i talihle başına böyle bir felâket gelmiş olan kimseye, ve bilhassa bir hükümdara bu şekilde hitaba aslâ müsaade etmezdi. Halbuki onu küçültmek, ona hakaret etmiş olmak için vesileler icat edilmekte idi. Vâkıa bu nevi aşağılık hareketler, o büyük hâkanın kadir ve kıymetini küçültmezdi ama, ne olursa olsun, dün bir imparatorluğun mutlak hâkimi idi. Bugün bu nevi hareketlere maruz kalınca, ne derecede acı hislerle kalbinin yaralandığı izahtan müstağnidir.

Bu hâdiseler Abdülâziz Han üzerinde çok elîm tesirler husule getirdi. Kendisinin öldürüleceğine kat'î gözle bakmağa başladı. Valide Pertevniyal Sultan ise, oğlunu teselli için uğraşıyordu. Sultan Aziz, bilhassa Hüseyin Avni paşanın kin ve garezinden çekiniyordu. Daha Abdülâziz Han hükümdar olduğu sırada Hüseyin Avni paşanın şuna buna söylediği birçok şeyler vardı ki, bunlar onun padişahı öldürmeğe niyetli olduğuna en kat'î deliller olarak gösterilebilir.

Meselâ Hüseyin Avni paşa bir gün Mısırlı Mustafa Fazıl paşaya «Ondan intikam almadıkça Allah canımı almasın!» demişti. Kilerci bşıyı elde ederek padişahı zehirletmek istediği de bilinmektedir. Mısırlı Halim paşaya, padişahı öldürecek bir fedai tedarikini teklif ettiği gibi, Adliye Nazırı Akif paşaya da yine böyle bir suikast için bir Arnavud tutulmasını söylemişti. Böyle bir fedai Arnavud vaktiyle Zaptiye müşiri Hüsnü paşa tarafından yakalanmıştı.

Sultan Aziz Hanın vefatı hâdisesi:

(4 haziran 1876— 11 Cemazielevvel (1293)

pazar, saat 9,30.

Resmî izaha ve verilen rapora göre Sultan Aziz'in vefatı şöyle gösterilmiştir: Sultan Aziz Fer'iye sarayına nakledildik-

ten sonra zamanının ekserisini Kur'anı Kerim okumakla ve ibadetle geçirmekte idi. 3 haziran cumartesi günü, Binbaşı İzzet bey, yaver Fahri beye: «Abdülâziz'in yanında bir ruvelver ve bir pala vardır. Onları alıp getiriniz» demişti. Fahri bey bunu padişaha söylemekten çekinerek valide sultana söyledi. Hakikatte padişahın yanında tabanca yoktu, pala da ikinci hazine dar tarafından muhafaz ediliyordu. Padişahın haberi olmadan bu pala o gün alındı.

4 haziran pazar günü sabahı Sultan Aziz odasında bulunan annesinden sakalını düzeltmek için bir makas istedi. Validesi bunda bir mahzur görmiyerek verdi. Bundan sonra Sultan Aziz, odasında yalnız kaldı. Kapiyı içeriden kapadı. Müddet biraz uzayınca valide sultan şüphelenerek kalfalara ve merdiven başında bulunan Fahri beye şüphesini haber verdi. Kapiyı vurdularsa da cevap alamayınca, kapı zorlanarak valide sultan, Fahri bey ve diğerleri ile birlikte telâş ve heyecanla içeri girdiler. Sultan Aziz minderin üzerinde sağ tarafına yatmış kanlar içinde idi. Kesilen kol damarlarından kanlar akıyordu. Önündeki küçük masada açık olarak Kur'anı Kerim durmakta idi. Vâkıa daha ölmemişti. Göz kapakları hareket ediyordu, fakat konuşamıyordu.

Valide sultan, Şehit oğlunun üzerine kapanarak feryat etmeğe başlamıştı. Saraydaki feryat ve figan, Fer'iye karakolundan duyulmuştu. Binbaşı İzzet bey hemen saraya gelerek sağa sola emirler vermeğe başlamıştı.

Saraydaki telâş ve feryadı, karşı sahildeki köşkünden gözetlemekte olan Serasker Hüseyin Avni paşa hemen beş çiftesine atlayarak üç beş dakika içinde Fer'iye sarayına geldi. Teessürden çılgına dönen saray kadınlarının feryatlarını haşın bir tarzda menettikten sonra, Sultan Aziz'in yarı ölü nâşını Fer'iye karakoluna naklettirdi ve kahve ocağında neferlere mahsus olan içi ot dolu şiltelerden birinin üzerine uzattı. Padişahın ölüsüne karşı dahi kininden vaz geçemiyor, cesedine de hakaret etmekten zevk alıyordu. Hüseyin Avni paşa, pencerelerden birinden kopardığı bir perdeyi nâşın üzerine örttü ve derhal devlet erkânına haber gönderdi. Daha sonra yerli ve yabancı 19 doktor tarafından ceset, gayet sudan bir

muayeneden geçirtildikten sonra bir rapor verildi. Bu rapor, «cürüm âletinin meydanda olduğundan, cesedi haricen muayene ettiklerinden, hâdisenin kol damarlarını kesmek suretiyle intihara delâlet ettiğinden» bahsetmekte idi.

Raporda imzası olan doktorlar şunlardı:

«Dr. Marko, Dr. Nuri, Dr. Soto, Dr. Espagnol, Dr. Marcel, Dr. Yatropulo, Dr. Abdünnur, Dr. Servet, Dr. de Castro, Dr. Maroen, Dr. Jules Melicen, Dr. Konstantin Karatodori, Dr. Dickson, Dr. Vitalis, Dr. Edvard Spadaro, Dr. Nurican, Dr. Melyan, Dr. Mustafa, Dr. Mehmed.»

Raporun dikkate değer bazı fıkralarını aşağıya alıyoruz:

«..... Abdülâziz Hanın sebeb-i mevtini tahkik etmek üzere Çırağan sarây-ı hümayûnu ittisalinde bulunan karagolhâneye giderek orada alt katta bulunan bir odaya götürdüler. Yerde serilmiş bir şilte üzerinde cesedi gördük... Kolundaki bezi kaldırdığımızda sol kolunun bükümünün biraz aşağısında beş aşır-i zira' (santim) tûlünde üç santim umukunda bir ceriha müşahede eyledik... Cerihanın istikameti yukarıdan aşağıya doğru idi... On santimetre tûlünde ve ziyâde keskin, yan tarafında ufak bir düğmesi bulunan bir makas irâe olundu... Hudâvendigâr-ı sâbıkın bâlâda zikrolunan cerihaları bununla icra etmiş olduğunu bizlere beyan ettiler...

Biz de şu kararı verdik... Vefata, seyelân-ı dem sebep olmuştur... Bize irâe olunan âlet, mezkûr cerihaları husule getirebilir... Bu âlet-i cerihadan bir intihar, yâni telef-i nefis vukua geldiği istidlâl olunuyor.»

Rapor gayet sathî, basit ve sudandır. Sultan Aziz'in elbisesi bile soyulmadan, haricî bir görüşle tanzim edilmiştir. Esasen raporun ifadesi de çok soğuktur. Muayeneden ziyade rivâyete istinaden verilmiş benzemektedir.

Sultan Aziz'i tahtından indirenler tarafından yapılan intihar rivâyeti böyledir. Buna, hemen hemen hiç kimse inanmamıştır. Aşağıda teferruatıyla izah edildiği vakit görüleceği gibi, ne halk kitlesi, ne de erkânın ekserisi intihar telâkkisine bir türlü inanamamışlardır. Halk arasında Sultan Aziz'in feci bir şekilde öldürüldüğü kanaati hemen hemen umumî idi ve büyük bir üzüntü yaratmıştı.

İntihar ve öldürme rivâyetlerinin Tahlili: (1).

Sultan Abdülâziz hanın vefatı hâdisesi, bugüne kadar birbirine zıt birçok rivâyetlerin husule gelmesine sebep olmuş ve bir türlü kat'i neticeye bağlanamamıştır. Umumiyetle iki rivâyet vardır. intihar, suikast.

Her iki şekli müdafaa edenlerin de gösterdikleri deliller mevcuttur. Fakat bu deliller arasında intihara aitt olanlar çok zayıf görülmektedir. Sultan Aziz'in vefat ettiği odadan, hiç bir adli, tıbbi, zabıta tahkikatı yapılmadan alelacele karakola götürülmesi çok şayanı dikkat görülmüştür. Bu suretle hâdisenin vukuu tarzı âdeta kasden karanlıkta bırakılmıştır. Sonradan Sultan Abdülhamid Han, bu hâdisenin tahkiki için Yıldızda bir muhakeme açtırmıştır. Hâdisenin izahı sırasında, bu mahkemenin zabıtlarından da pasajlar alınacaktır.

Sultan Aziz tahtından indirildiği sırada devlet idaresi başında diktatör durumunda olan Serasker Hüseyin Avni paşa, Mithat paşa, Sadrazam Mütercim Rüştü paşa ve Şeyhülislâm Hayrullah efendilerin elinde bulunuyordu. Bunlarla birlikte Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed paşa, Ticaret Nazırı Mahmud Celâleddin paşa da devlet idaresinde hâkim durumdadırlar. Yeni valide Sultan, yâni Sultan Murad'ın annesi «Şevkefzâ sultan» da işlerin sevk ve idaresinde tesirli durumdadır.

Bu heyet tarafından, gûya Sultan Aziz'in muhafazasına memur edilmek bahanesiyle Sultan Murad'ın emektar adamlarından (Ceza-yirli Mustafa Pehlivan, Yozgadlı Pehlivan Mustafa Çavuş, Boyabadlı Hacı - Mehmed Pehlivan) adlarında ne idüğü belirsiz, cahil, fakat kanlı ve merhametsiz üç kişi de bekçi, korucu ünvanları altında Feriye sarayına sokulmuştur.

Daha evvel de bildirdiğimiz gibi, Sultan Aziz'in kendi adamlarından hiç biri Feriye sarayına sokulmamış, Sultan Aziz tamamen yalnız bırakılmıştır. Yalnız kadınlar yanında bırakılmıştır. ikinci ma-

(1) Sultan Aziz'in vefatı hakkındaki deliller için birçok eserlerle beraber, bilhassa bu hususta en mükemmel tahlili yapmış olan değerli tarihçi İsmail Hakkı Danişmend'in eserinden istifade edilmiştir. (izahlı Osmanlı tarihi kronolojisi).

beyinci Fahri beyin, Hüseyin Avni paşa ve yârânı tarafından elde edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca muhafız kıtası zabıtlarından Binbaşı İzzet, Necip ve Kolağası Ali beyler de Sultan Murad taraftarları tarafından elde edilmiş bulunuyordu.

Cumartesi - pazar gecesi Cezayirli Mustafa, Yozgadlı Mustafa, Boyabadlı Hacı - Mehmed Pehlivanlar Fer'iye karakoluna gönderilmişler, ve buradan sabaha yakın gizlice, Mabeyinci Fahri bey tarafından içeriye alınmışlardır. Rivâyete nazaran saraya girerken Fahri bey, Yozgadlı Mustafa pehlivana beyaz saplı keskin bir çakı vermiştir. Bu canileri Sultan Aziz'in bulunduğu daireye, daha evvel elde edilmiş olan Reyhan ve Rakım isimlerindeki iki haremağası almıştır.

Hiç bir şeyden haberi olmayan padişah, odasında yapayalnız olduğu bir sırada bu şahıslar birdenbire padişahın odasına girmişler, Fahri bey, daha ne olduğunu farkında olmayan padişahın kollarını yakalamış, Cezayirli Mustafa pehlivanla, Boyabadlı Mehmed, padişahın dizlerine oturmuşlar, Yozgadlı Mustafa da padişahın kollarındaki damarları kesmiştir.

Sultan Aziz yalnız «Aman Allah!» diye bağırabilmiş, ve her şey beş dakikada olup bittikten sonra Cezayirli Mustafa pencereden, diğerleri koridordan savuşup gitmişlerdir. İşte bundan sonradır ki valide Pertevniyal Sultan ve saraylılar şüphelenerek padişahın odasına girmişler, ve hünkârı yerde kanlar içinde bulmuşlardır.

İntihar ve katil rivâyetleri bu suretle hülâsa edilebilir. Her iki rivâyete ait mütalâalar ve deliller mevcuttur. İki rivâyete ait delilleri aşağıya alıyoruz:

Evvelâ hâdisenin intihar olduğu rivâyetine ait delilleri sıralayalım:

1 — Vak'a sabahın 9,30 unda olmuştur. Gündüz gözüyle, altı kişilik bir katiller gürhunun, yüzlerce cariye'nin bulunduğu saray koridorlarından, kimseye görünmeden geçip, padişahın odasına girdiğini kabul etmek kolay değildir.

2 — Güçlü kuvvetli bir insan olan Sultan Aziz'in, hiç mücadele etmeden, mukavemet göstermeden teslim olması mümkün değildir. Eğer mesele katil şeklinde olsaydı, odanın içinde mücadeleye ait emareler ve bağırıp çağırılmalar olur ve bunlar da dışarıdan duyulurdu.

3 — Ekserisi elçilikler doktorları olmak üzere 19 doktorun da in-

tihar şeklinde birleşmeleri, hâdisenin intihar olduğuna delâlet eder. Bu raporda, mücadele edildiğine dair bir kayıt yoktur.

4 — O gün Sultan Aziz'in hizmetinde bulunan beşinci hazinedar Arz-ı Niyaz kalfa, hâdisenin intihar olduğuna şahadet etmiştir.

5 — Abdülâziz gururlu, izzeti nefsine düşkün bir hükümdardı. Tahtından indirilmeği hazmetmesine imkân yoktu. Esasen daha şehzadeliliği ve padişahlığı zamanında kafasında intihar fikri mevcuttu. Nitekim aynı kanaat oğlu Yusuf izzettin efendide de mevcuttu ve o da sonradan intihar etmiştir. Abdülâziz bu sabit fikrini birkaç kere tekrarlamıştır. Nitekim daha Topkapı sarayında iken baş mabeyinci Hafız Mehmed beye: «Bir parça zehir bulmak mümkün olmaz mı? Varsa getir... Bundan sonra benim hayatım mucib-i fitnedir» demişti.

Fer'iye sarayına nakledildikten sonra da def'atla «Bu dünyada artık bizim için tat kalmadı» demiştir. Bu yüzdendir ki, kendisinin intihar etmek niyetinde olduğundan şüphe edilerek yanında cerh âleti veya başka türlü silâh bulundurulmamasına dikkat edilmiştir.

Padişahın, tahtından indirilmek gibi bir hâdiseye tahammül edemeyeceği daha başka sözleriyle de anlaşılmaktadır. Yıldırım Bayezidin Ankara harbinde esaretini, Üçüncü Napolyon'un Sedan'da teslim oluşunu bir türlü hazmedememiş, teslim olmaksızın intihar etmeleri daha doğru olurdu, diye ağzına geleni söylemiştir.

6 — Cesedi muayene eden ve rapora imza koyan doktorların hepsi itimada şayan kimselerdir. Hatır veya tehdit ile hilâfı hakikat rapor verecek kimseler değildir. Bilhassa doktor Dikson sefaret doktoru, Melicen de harem-i hümayun hekimidir. Bunlardan hiç biri, vakanın katil olduğuna dair bir kayıt düşmemişlerdir.

7 — Bu hususta valide Pertevniyal sultanın bir sözü de, intiharı teyit eder. Valide sultan oğluna makas vermek suretiyle kendisini suçlu bulmuş ve «Oğlumun canına kıyan ben oldum!» diye feryat etmiştir.

8 — Vâkıa, vak'adan beş sene sonra Abdülhamid tarafından Yıldızda kurulan fevkalâde mahkemede katillerin, cürümlerini itiraf ettikleri zabıtlar da görülmüş ise de, bunların tazyik ve işkence neticesinde böyle ifade verdikleri tahmin edilebilir. İşkence edildiğine dair bir takım vesikalar da vardır.

9 — Yıldız mahkemesinde, valide Pertevniyal Sultan ifade vermekten çekinmiştir. Eğer hakikaten oğlunun şehit edildiğine dair

kat'i bir bilgisi olsaydı, hakikati ifade etmek hususunda en fazla tehalük gösterecek kimse o olurdu.

Sultan Aziz'in intihar ettiğine dair olan rivâyetler bu suretle hü-lâsa edilebilir. Bunlar daha ziyade, hissi sebepler olarak görülmekte, maddi delillere istinat etmemektedir. Buna mukabil padişahın şehit edildiğine dair olan rivâyet ve deliller de aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1 — Evvelâ doktorların raporu, ihticaca salih değildir. İntihara delil olarak göstermeğe kâfi değildir. Çünkü doktorlar, Sultan Aziz'in nâşını etraflıca muayene etmemişler, ettirilmemişlerdir.. Hattâ doktorlar bu husus üzerinde durdukları vakit Hüseyin Avni paşa hiddete kapılarak buna mâni olmuş ve «Bu cenaze Ahmed veya Mehmed Ağanın cesedi değildir. Bir padişaha aittir, onun her tarafını açtırıp size gösteremem» demiştir. Bunu vak'a nüvis Abdurrahman Şeref bey ifade etmektedir. Hüseyin Avni paşanın böyle bir hareketi elbette mucib-i şüphe dir. Vücudunda, öldürülmeğe dair emareler olup olmadığı muayene edilmeli idi. Fakat o feci anda doktorlar, Hüseyin Avni paşanın bu sert ve hiddetli çıkışı karşısında ancak sathî bir görüşle raporlarını tanzim zorunda kalmışlardır.

Dikkate şayan olan nokta şudur ki, Mabeyin etibbasından Ömer bey/paşa, raporu imzadan istinkâf etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Avni paşa pürhiddet ona:

— Edepsizlik ediyorsun? diye hakaret ettikten sonra, apoletlerini sökerek derhal askerlikten taretmiştir. Aynı şekilde raporu imza etmeyen ve ismi kat'i olarak bilinmeyen diğer bir doktor da Trablusgarbe sürgün edilmiştir. Doktor Marko paşa da muayeneye evvelce iştirâk etmediği halde, raporu imza etmek zorunda kalmıştır.

Bu rapor, daha o zaman Avrupa matbuatında da tenkit edilmiş ve raporun, esaslı bir tetkike müstenit olmadığı iddia edilmiştir.

2 — Mithat paşa, Abdülhamid zamanında teşkil edilen Yıldız mahkemesine, İzmir'den getirilirken yolda yapılan istintakta, vaka günü raporu okuduğu vakit «Vakanın kendi eseri fiili idiğine pek te kuvvet göremediğini, fakat diğer vükela ses çıkarmadığı için kendisinin de sustuğunu» ifade etmiştir.

3 — Hal' fetvasında Sultan Aziz'in şuurunun muhtel olduğu ifade edildiği halde bunun böyle olmadığı bütün âsâriyle meydanda görülmekte idi. Halbuki yeni hükümdar Beşinci Murad, daha tahta çık-

tıgı günden itibaren delilik ârazı göstermeğe başlamıştı.

Bu hale göre Vükelâ arasında, yeniden Sultan Aziz'in tahta çıkarılması fikrinin gelişmesi imkânı mevcuttu. Bu takdirde padişahı tahttan indiren Hüseyin Avni paşa ve yârânının âkıbeti şüphesiz iyi olmazdı. Bu bakımdan Hüseyin Avni paşanın ve arkadaşlarının, bir an evvel Sultan Aziz'in vücudunu ortadan kaldırmakta hayatî zaruretleri vardı.

Esasen bilhassa Hüseyin Avni paşanın, daha padişah sağ iken, bir çok kimselere, meselâ Mısırlı Mustafa Fazıl paşaya: «Ondan intikamımı almadıkça Allah canımı almasın!» dediği gibi, kilercibaşı vasıtasıyla padişahı zehirletmek istediği, fakat muvaffak olamadığı Mısırlı Halim paşaya: «Padişahı öldürecek bir fedai tedarikini teklif ettiği, Adliye Nazırı Akif paşaya da yine böyle bir suikast için bir Arnavud tutulmasını söylediği, böyle bir Arnavud suikastçısının Zaptiye Müşiri Hüsni paşa tarafından yakalandığı da sabit olan hakikatlerdendir. Binaenaleyh, tekrar Sultan Aziz'in tahta geçmesi ihtimali karşısında, Hüseyin Avni paşanın padişahı öldürtmesi kadar tabii bir şey yoktur.

4 — Yine Yıldız mahkemesi zabıtlarına nazaran Mithat paşa bu hâdise hakkında «Sultan Aziz'in muhafazası Hüseyin Avni paşa ile, Kayserili Ahmed paşaya havale edilmişti. Mademki katil fiili kendi eseri değildir, başkaları tarafından vaki olmuştur, o halde bu ikisinin tertibiyle vukua geldiği aşikârdır» demek suretiyle fiilin intihar olmayıp, katil olduğunu itiraf etmiştir. Mithat paşanın daha şayanı dikkat ifadeleri de vardır.

Meselâ Yıldız mahkemesi huzuruna çıktığı vakit:

«Allaha şükür ki bu mahkeme huzuruna sırkat ve rüşvet gibi ah-lâk ve fazileti insaniyeyi lekedaredecek bir töhmet ile olmayıp, sahîh olsa bile, gayreti millîye ve hamîyyeti vataniyeden münbais olmak iktiza eden bir madde için çıkıyorum» demek suretiyle, katil fiilini, tevilen itiraf etmiştir. Mithat paşanın, Sultan Aziz'in şehit edilmesini gayreti millîye ve hamîyyeti vataniyye icabı olarak telâk-ek etmesi cidden şayanı ibrettir. Ne gariptir ki daha evvel vaki olan Patrona Halil, Kabakçı Mustafa ve daha sonraki buna benzer bütün ihtilâller, hep vatan ve millet mefhumları siper edilerek yapılmıştır.

Yine Mithat paşa, Yıldız mahkemesi ifadelerinde, vaka günü Fer'îye sarayına giderken «Hakan müşârunileyhin muhafazası pek

müşkül ve tehlikeli olduğundan bu şekildeki vuku vefatı pek iyi oldu» dediğini de itiraf etmiştir.

5 — Vefat eden şahıs, bir hükümdar olduğu halde, hükûmet tarafından adli tahkikat namına hiç bir şey yapılmamıştır. Hâdisenin akabinde karakola gelen devlet erkânı yalnız mabeyinci Fahri bey, iki haremağasını dinlemişler ve onların ifadelerini sahîh kabul eder görünerek başkaca tahkikat yapılmasına lüzum görmemişlerdir. Halbuki sarayda bu hâdise için şehadetine müracaat edilecek pek çok kimse vardı. Başta valide Sultan olmak üzere, kadın efendiler, cariye-ler mevcuttu. Gûya valide sultanın şehadetine, «Kendisini iz'âç etmiş olmamak için» müracaat edilmemişti!

6 — Şer'i ilâm da vakayı intihar şeklinde göstermekte ise de, bu ilâmı tanzim eden sadreyn Müsteşar muavini Tahsin efendi, cenaze kaldırıldıktan sonra Feriye sarayına gelmiş ve esasen hâdisenin faillerinden olduğu anlaşılan Mabeyinci Fahri beyi dinlemekle iktifa etmiş ve ilâmını bu malûmata göre tanzim etmiştir. İlâmda «Sultan Aziz'in tahttan indirildikten sonra şuuruna hâle geldiğinden» bahsedilmektedir. Halbuki hal' hakkında verilen fetvada padişahın şuurunun muhtel olduğu hal'a sebep gösterilmekte idi. Vefattan evvelki fetva ile, ölümden sonraki ilâm-ı şer'i, böylece birbirini nakbetmekte idi.

7 — Vak'a günü Vükelâdan biri «Meselenin bir kere de valide sultandan tahkikini teklif etmiş, buna Maliye Nazırı Yusuf paşa tarafından:

— Hüseyin Avni paşayı göndermeli... Valide Sultan başına bir şey vursun da görsün! şeklinde cevap verdiği gibi, Yusuf Kâmil paşa da Hüseyin Avni paşa hakkında:

— Mel'un herif, padişahın başını yedi, Beşşir-il-kaatil bi'l-katıl hükmü elbette hakkında tecelli eder.

Demişti. Bütün şu ifadeler, padişahın öldürülmesinde Hüseyin Avni paşanın baş rolü oynadığını, katil fiilinin mürettibi olduğunu sarahaten göstermektedir.

8 — Sultan Aziz'in yanında bir pala bulunmakta idi. Padişah her halde bunu, bir suikaste kurban edilmesi ihtimalini düşünerek yanında icabında bir müdafaa âleti olarak bulundurmakta idi. Suikastın icrasından bir iki saat evvel bu pala, alınarak karakol götürül-

müş, böylece Sultan Aziz, tamamen kendini müdafaadan mahrum bir hale getirilmiştir.

9 — Sultan Aziz'in Fer'iye sarayına nakli hususu görüşülürken, nasıl muhafaza edileceği mevzuu bahis olduğu vakit Hüseyin Avni paşa: «O iş benimle, Kayserili'nin —Bahriye Nazırı Ahmed paşa— bileceği bir iştir» demişti. Hüseyin Avni paşanın Sultan Aziz'e karşı olan kin ve garezi de malûm olduğuna göre bu cümlelerin mânasını tahlil etmek icabeder.

10 — Padişaha yapılacak suikastın mürettep olduğuna delâlet eden mühim hâdiselerden biri de şudur. Mustafa Naili paşa - zâde Veliüddin efendi vaka sabahı, Hüseyin Avni paşanın Kuzguncukta-ki yalısında bulunuyordu. Onun anlattığına göre Hüseyin Avni paşa «Dik dik ve sık sık» pencereden, Fer'iye sarayına bakmakta imiş ve bu hal Veliüddin efendinin dikkatini çekmiş. Kısa bir müddet sonra Fer'iye sarayındaki cariyelerin feryadını işitince Hüseyin Avni paşa, daha evvelinden hazır bulundurduğu beş çifteye hemen atlayarak karşıya geçmiştir. Sultan Aziz'in şehadetine bu suretle önce Hüseyin Avni paşa yetişmiştir. Şu hal, Hüseyin Avni paşa'nın öldürülme vakasından haberdar olduğunu, hattâ mürettibi olduğunu, vak'anın saat ve dakikasını dahi bilmekte bulunduğunu, o meş'um ânı bekleyip penceresinden gözetlediğini göstermektedir.

11 — Hüseyin Avni paşa saraya gelir gelmez evvelâ, feryad ve fiğan içinde olan kadınları sert ve haşın tavrıyla susturmuş ve sonra, resmi tahkikat yapılması ve adli tabib tarafından cesedin bulunduğu yerde hiç kımıldatılmamış olduğu halde muayene edilmesi zarurî iken, bütün bunlara lüzum görmeden cesedi alelacele karakola götürerek âdi bir şilte üzerine atıvermesi şüpheyi câlib olduğu kadar, daha karakola götürüldüğü vakit bile vefat etmemiş bulunan hâkan hakkında en küçük bir müdahalede bulunulmaması, hiç olmazsa kan damarları daha üst taraftan sıkılmak suretiyle, kanın seyelânına mâni olunmamış olması da, yaralının ölümüne sebep olma bakımından çok mühimdir.

Beş sene sonra Yıldız muhakemesinde ifade veren ve karakola sonradan gelmiş bulunan o günkü sadrazam Mütercim Rüşti paşa, «Karakola çıkarıldığı vakit kendisinde eser-i hayat varmış, sonra

münkati olmuş olduğunu dahi söylediler. Hekimler de orada hazır idi. Anlar da, merhumun karakola getirildiği vakit eser-i hayat mevcut olduğunu tasdik eylediler.» demişti.

Hâdiseyi müteakip Hüseyin Avni paşa'nın Kuzguncuk'tan gelişine, na'sın karakola nakline ve hekimlerin toplantısına kadar daha hayatta bulunduğuna göre Sultan Aziz, cerhten sonra hiç olmazsa bir saate yakın daha yaşamış demektir. Bu müddet zarfında tıbbi bir müdahale yapılmamış olmasının teviline imkân olmasa gerektir.

Yine Yıldız muhakemesindeki istintakta, mabeyin müşiri Damad Nuri paşa, hâdis kendisine haber verildiği vakit «doktor Marko paşayı arayıp bulunuz» diye emir verdiğini ifade etmiştir.

Halbuki mekteb-i Tıbbiye Nazırı olan Marko Paşa Kuzguncukta oturmaktadır. Seylân-ı demden üç beş dakikaya kadar ölmesi kat'i olan bir mecruh için, kim olursa olsun en yakın bir doktoru çağırarak en tabii bir hal iken, tâ Kuzguncuktan doktor çağırarak elbette merhumun ölümüne sebep olacaktır. Mahmud Celâleddin paşa «mirât-ı Hakikat» ında «En zoruri tedabir-i evveliyeye bile tevessül edilmemiş olmasından» şikâyet eder.

Vakanüvis Lûtfi efendi de şu dikkate şayan noktayı tesbit etmiştir:

«Merhum, gözlerini Hüseyin Avni paşaya dikerek vefat etmiştir.»

12 — İntihar fikrini kail olanlar, valide sultanın, vaka günü kendini tedavi etmek isteyen doktora:

«Oğlumun canına ben kıydım. Bana doktor göndereceğinize celâlât gönderin» dediği rivâyet edilir. Halbuki bu hâdiseyi Abdurrahman Şeref bey de başka türlü anlatır. Ona göre Valide Sultan: «Evlâdım şehit oldu. Beni de şehit etsinler, bana hekimin lüzumu yoktur!» demiştir.

13 — Sultan Azzi'in büyük oğlu Yusuf İzzettin efendi, vaka hakkında çekingen davranmış, kat'i ifadeli bir şey söylememiştir. Halbuki son halife olup o sırada sekiz dokuz yaşında bulunan Abdülmecid efendi, çocuk olmasına rağmen, her halde aile muhitinde her vesile ile söylenen sözlerin bir mümessili gibi, babasının, yani sultan Aziz'in şehit edildiğini söylemiştir.

14 — Ali Emiri efendi tarafından, Osmanlı Tarih ve Edebiyat mecmuasında neşredilen, Abdülâziz'in ablası, şair Adile sultanın şu mısraları da bir hakikatın ifadesi olarak kabul edilmelidir:

Nasıl yanmam kime oldu olanlar şâh-ı devrâna
 Bilinmez oldu hâli kıydılar ol zıll-ı Yezdan'a
 O gitti mülk-i ukbâya firâkı geçti tâ câna
 Sarâya velvele saldı cihânı koydu efgaana

Nasıl hemşiresi bu (Âdile) yanmaz o Hakaana
 Ki kıydı bunca zâlimler karındâş-ı cihanbâna

Merhum üstad Abdurrahman Şeref bey, vaka sırasında ifadele-
 rine müracaat edilmemiş olan saray kadınlarının ve cariyelerin ka-
 naatleri hakkında «Türk Tarih Encümeni mecmuasındaki» yazısın-
 da şöyle demektedir:

«Sultan Abdülâziz'in haremünde bulunan cariyeler intihara aslâ
 kail olmayıp merhumun başkaları tarafından katil ve ifna edildiği
 kanaatini beslerler ve bu kanaatlerinde ısrareylerler, ve biperva
 söylerlerdi.»

15 — Cariyeler arasında yalnız Arz-ı Niyaz adındaki beşinci ha-
 zinedar kalfa, intihar olduğu hakkında şehadet etmiştir. Fakat onun
 da, Hüseyin Avni paşanın sarayda bulunan eli olduğunu «İbn-ül-
 Emin Mahmud Kemal bey» son sadrazamlar adlı eserinde kaydeder.
 Buna mukabil, saraydan çıkıp, Mahmud Celâleddin paşanın oğlu
 Münir paşa ile evlenmiş olan Pervin-Felek hanım, vakanın intihar
 olmayıp şehadet olduğuna şahitlik edenlerdendir.

16 — Gûya Sultan Aziz'in muhafazası bahanesiyle Feriye sara-
 yına sokulan, aslında Sultan Aziz'i öldürmeğe memur olan Ceza-
 yirli ve Yozgadlı Mustafa pehlivanlarla, Boyabadlı Mehmed'e, vak-
 adan sonra yüzer altın aylık bağlandığı gibi, 30 ar altın da mükâfat
 verilmiştir. Bu korucu, bekçi makulesine yüz altın gibi büyük bir
 meblâğ maaş bağlanması, her halde sebepsiz olamazdı.

17 — Mabeyinci Fahri beyin de, Yıldız mahkemesindeki bir ifa-
 desı calib-i dikkattir. (İbn-ül-Emin beyden):

«Ben, Sultan Aziz kendisini öldürdü diyemem. Öldürmedi dahi
 diyemem. Ben zaten Mustafa ile Mehmed ağanın oraya gelişini pek
 boğunmemiştim.»

18 — Merhum Hâkanın cenazesini Sultanahmed şeyhi Ömer
 efendi gasletmiştir. Yıldız mahkemesindeki ifadesinde Ömer efendi:
 «Cesedin kalbinin etrafı mosmor olduğunu yemin ederek ifade et-

miştir.» Aynı zamanda hâdisе günü Sultan Aziz'in üzerinde bulunan hırka da mahkemede teşhir edilmiş ve kalb hizasında bir delik müşahade olunmuştur. Gasl hizmetinde bulunan Hırka-i Şerif hademelerinden yedisi de kalb hizasındaki morluğu gördüklerini, aynı zamanda hünkârın iki dişinin kırık ve sakalının bir tarafının yoluk olduğunu da söylemişlerdir.

19 — Bir insanın sağ eliyle sol kolunun derinliklerine kadar bir ceriha açarak damarlarını kestikten sonra, müteakiben sol eliyle de sağ kolunun damarlarını kesmesi mümkün görülmemektedir.

20 — Abdülâziz, hal'ından itibaren mütemadiyen öldürölmek korkusu ve vehmi içinde bulunurken, kendini öldürmesi imkân dahilinde görölemez. Esasen dindar bir kimse olan ve Fer'iye sarayında gece gündüz namaz kılıp dua okumakla meşgul olan bir insanın, dinen haram olan bir fiili, yâni intiharı irtikâp etmesine imkân verilemez.

Bütün şu ifadelerden, delillerden, Yıldız mahkemesi zabıtlarından ve hâdiseye isimleri karışan kimselerin şahsiyetlerinden anlaşılmalıdır ki, Sultan Abdülâzi Han şahsi kın ve gazez, siyasi korku ve zaruretlerle şehit edilmiştir.

Hal' ve cölüs sırasındaki saray yağması :

Sultan Murad'ın cölüsü sırasında sarayda çirkin bir yağmacılık olmuştur. Mahmud Celâleddin paşa «Mer'at-ı Hakkat» adındaki eserinde bu yağmayı gayet açık olarak anlatır: «Hal' işine öneyak olanlar, Abdülâziz'in biriktirmiş olduğı altın ve tahvilâtı, gûya hazinenin sıkıntısına çare olmak için müsadere ettiler. Fakat böyle karışık ve buhranlı bir günde haram lokmalarla zengin olmak isteyenler, Abdülâziz'in varisi yerine geçip, saltanata ait bir kısım malları gasp etmeğe yol buldular. Bunların başında Sultan Murad'ın validesi Şevkefzâ valide Sultan vardı. Sultan Aziz'in validesinin dairesinde bulunan altınlar, damad Nuri paşa tarafından aşırıldı. Abdülâziz'in ailesine ait mücevherler, değerli eşyalar gasbedildi. Bunların büyük bir kısmı, yeni padişahın, bir milyon lirayı bulan borçlarına mukabil hâdisenin mürettepleri tarafın-

dan Sultan Murad'ın sarrafı Hırstaki'ye verildi. Bir kısmını da yeni valide sultanla, damad Nuri paşa aldı. Sultan Murad'ın eniştesi olan bu Nuri paşa muhtelif kasr ve kâşanelerde bulunan kıymetli eşyayı ve Hâs ahırdaki cins atlardan dilediği kadarını çalmıştır.»

«Sultan Aziz'in hal'ı sırasındaki bu yağmadan sonra, vefatı günü de ikinci bir yağma olmuş, padişahın cesedi saraydan karakola götürülürken, valide sultanın kulağındaki küpeler, parmaklarındaki yüzükler zorla alınmıştır.»

Sultan Aziz'in cenaze merasimi:

Güya tıbbî ve şer'î tahkikat yaptıktan sonra Sultan Azizin nâşî deniz yoluyla Topkapı sarayına nakledilerek orada teşhiz ve tekfini yapıldı. Cenaze töreninde fazla kimse yoktu. Sultan Mahmud türbesine defnedildi.

Sultan Murad'ın kısa süren hükümdarlığı ve deliliği:

Sultan Abdülâziz'in hal'ından şehit edildiği güne kadar Beşinci Murad'ın akli müvazenesinde esaslı bir bozukluk görünmedi. Bu müddet zarfında hal'ı yapan ve diğer vükelâ arasında şekli hükûmet hakkında toplantılar ve münakaşalar vukua geldi. Mithat paşa, Sultan Aziz'in hal'ını sırf, Meşrutiyetin ilânını temin için yapmıştı. Fakat sadrazam Rüşti Paşa, Hüseyin Avni paşa ve Şeyhülislâm Hayrullah efendiler aynı kanaatte değildiler. Nitekim, cülûs günü Mithat paşa tarafından hazırlanan Hatt-ı hümayunda kanunu esasi ve meşrutiyet kelimelerine mütercim Rüşti paşa ile Hüseyin Avni paşa şiddetle itiraz ederek, hatt-ı hümayunda bu hususların müphem kelimelerle geçştirilmesine sebep olmuşlardır.

Daha sonra Dolmabahçe sarayında Sultan Murad'ın huzurunda bir toplantı yapıldı, bu toplantıda Mithat paşa, meşrutiyetin ve kanunu esasının ilânının lüzumunu delilleriyle ve kat'î bir lisanla izah etti. Sultan Murad'ın bu sözlerden memnun kaldığı görülmüyordu. Hüseyin Avni paşa suratını as-

mış, diğer vükelâ seslerini çıkarmamışlardı. İkinci olarak Hüseyin Avni paşa konuştu. Mevcut buhranlı günlerin münakaşa ve meclislerle değil, şiddetli icraatla hal ve fasl edilebileceğini söyledi.

O gün kat'i bir netice alınamadı. Bundan sonraki toplantı (8 ağustos 1876) meşihat dairesinde yapıldı. Bu toplantıda ilk toplantıda olanlardan başka Redif paşa, hal' işinde mühim vazifeler görmüş olan Mekâtib-i askeriye nazırı Süleyman paşa, Kadı-asker Seyfüddin, fetvâ emini Halil efendi, Amedçi Mahmud Celâleddin, Sadaret mektupçusu Memduh beyler de iştirâk etti.

Bu toplantıda sadrazam Rüştü paşa meşrutî idare aleyhinde şiddetli bir konuşma yaptı. Süleyman paşa, sadrazama hitaben: «Saltanat değişikliği istibdadı korumak için olmadı. Herkes bu vazifeyi, milletin istikbali içi nüzeline aldı. Bu işi yapanların ne Sultan Aziz'e bir düşmanlığı, ne de Sultan Murad'a bir mensubiyetleri yoktur...» dedi ise de Serasker tarafından «Asker siyasete karışmaz!» sözleriyle susturuldu. Mithat paşa söz alarak kanunu esasının ilânından ve bir millet meclisi teşkilinden uzun uzadıya bahsederek, sadrazam Rüştü paşanın istibdat idaresi taraftarlığını şiddetle reddetti. Namık paşa, sırf müslümanlardan mürekkep bir meclis teklifinde bulundu. Rüştü paşa, onun fikrini de reddetti.

Bu uzun münakaşada şahısların kanaatleri şu yolda hülâsa edilebilir: Mithat paşa, Halil paşa, Server paşa, Süleyman paşalar, Meşrutiyet fikrini müdafaa etmişler, Rüştü paşa, Rıza paşa, Hâlet paşa, Halil efendi de bu fikri reddetmişlerdir. Cevdet paşa, Saffet paşa ve Seyfüddin efendiler, iki tarafı telif etmeğe çalışmışlar, Hüseyin Avni paşa, Redif paşa, Yusuf paşa, Kayserili - Ahmed paşa ve Şeyhülislâm Hayrullah efendi söze karışmamışlardır.

Bu toplantıda da bir karara varılamadı. Bundan sonra süratle, Serasker Hüseyin Avni paşanın diktatörlüğü, bütün idareye hâkim olmağa başladı.

Sultan Murad'ın haleti ruhiyesi:

Sultan Murad veliahtlığı zamanında içkiye fazlasiyle düşkün idi. İçkinin, onun sıhhati ve haleti ruhiyesi üzerine fena tesirleri olmuştu. Bununla beraber şuurunda bir aksaklık yoktu. Fakat Abdülâziz'in hal'edildiği gün, hâdisenin vaktinden evvel vukuu ve bir takım aksi tesadüfler sultan Murad'ın dimağı üzerinde şiddetli akisler yapmış, haleti ruhiyesi birdenbire değişmeğe başlamış, devamlı olarak baş ağrısından şikâyete başlamıştı. Sultan Murad'ın deliliğine ait ilk belirtiler, birinci ve ikinci selâmlık resimlerinde vukua gelerek vükelânın dikkatini çekmişti. Sultan Aziz'in şehadeti hâdisesi ise onun üzerinde çok meşum bir tesir yaratmış, birbirini tutmayan sözler söylemeğe başlamış, baş ağrısından şikâyetleri artmış ve nihayet derin bir sükûna dalmış, kimse ile konuşmaz olmuştu. Tebdil hava için Yıldız sarayına götürülmüş ise de, orada kendisini elbisesiyle havuza atmak gibi hareketlerde bulunmuş, ikinci selâmlık resminde de, camiin merdivenlerinden inerken çıkmak, çıkarken inmek gibi acaip hareketler yapmış, dönüşte ata ters binmek istemişti.

Padişahın deliliğinde bilhassa doktor Kapolyon'un tesiri olduğu söylenir. Sultan Murad'ın rahatsızlığı artmağa başladığı sırada doktor Kapolyon onu sıcak banyoya sokmuş, daha sonra da şakaklarına, boynuna ve kulaklarının arkasına 70 sülük tutmuştu. Bu suretle hastanın âsabı tamamen zaafa uğrmıştı. Zaman zaman, huzuruna giren vükelâyı öpüp kucaklamağa başlamış, sık sık:

— Kan istemem, padişahlık istemem! şeklinde söylenmeğe başlamış, padişahın bu hallerinin halk arasında yayılması için cuma selâmlıklarına çıkarılmamağa başladığı gibi, kılıç layı da geri bırakılmıştır. Hükûmet erkânı deliliği gittikçe artan Sultan Murad'ın bu halini, halka duyurmamağa gayret sarfetmekte idiler.

Çerkes Hasan vakası:**(15/16 Haziran, Perşembe****Cuma gecesi) 1876 :**

Çerkes Hasan, Çerkeslerin Zevş kabilesi beylerinden Gazi-is-mail beyin oğludur. Sultan Aziz'in haremî Neş'erek kadın efendinin kardeşidir. Binaenaleyh, bu kadın efendinin çocukları olan şehzade Şevket efendi ile, Esmâ sultanın dayılarıdır. 1872 yılında Harbiye'den mülâzım olarak çıktı. Sultan Aziz zamanında saray tarafından himaye edildiği için Dâr-ı Şûray-ı Seraskeri yâverliğine tâyin edildi, biraz sonra Hassa müşirliği yâveri oldu ve Kolağası rütbesiyle şehzade Yusuf izzettin efendinin maiyetine verildi. Abdülâziz'in hal'ı üzerine Hüseyin Avni paşa tarafından Bağdad'da bulunan Altıncı orduya memur edildi ise de gitmedi. Bunun üzerine hâdiseden bir gün evvel tevkif edildi ise de (16 haziran 1876) derhal hareket edeceğine dair Redif paşaya söz verdiği için tahliye edildi.

Çerkes Hasan o sırada 26 yaşında idi ve çevik, cesur, atılgan ve bilhassa iyi silâhşördü. Hüseyin Avni paşadan birkaç defa Bağdad'a gönderilmemesi için müracaatlarda bulunmasına rağmen reddedildiği için ona karşı düşmanlığı vardı.

Fakat bilhassa Sultan Aziz'i tahttan indirdiği ve onun ölümünde baş rolü oynadığı için Hüseyin Avni paşadan intikam almağa karar verdiği cereyanı ahvalden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Sultan Aziz'in kadın efendisi ve Çerkes Hasan'ın kardeşi olan Neş'erek kadın efendi, hal'dan sonra Fer'iye sarayına götürülürken örtünmüş olduğu şal, bir zabıt tarafından cebren üzerinden alınarak açık saçık bırakılmış, zaten hasta olan kadın efendi vakadan dört gün evvel, yâni 11 haziranda vefat etmişti. Her halde, Sultan Aziz'in şehit edilmesinden herkesçe mesul sayılan Hüseyin Avni paşaya karşı olan intikam hissini bu hâdise ile de körüklemiş olmalıdır.

Bağdad'a gitmek vaadiyle serbest bırakıldığı gün eniştesi olan merhum Kaptan-ı Derya Ateş Mehmed paşanın Cibalideki konağına gitmiştir. Zaten bekâr olduğu için orada ikamet etmektedir. Çerkes Hasan, yemekten sonra odasına çekilerek yanına iki dolu tabanca ile Çerkes kamasını aldı ve veda etmek üzere Hüseyin Avni paşanın yalısına gideceğini söyliyerek Cibalideki konaktan çıktı. Bir kayığa atlayarak, Serasker Hüseyin Avni paşanın Paşa limanındaki yalısına

gitti. Fakat orada, Seraskerin, Mithat paşanın Beyazitte Tavşanta-sındaki konağında toplantıda olduğunu öğrendi ve aynı kayıkla Sir-keciye dönerek, rivâyete nazaran bir lokantada içki aldı ve biraz son-ra bir kira beygiri ile doğruca Mithat paşanın konağına yollandı.

O sırada, işlerin çokluğundan vükelâ, gündüz meclislerinden son-ra, devlet işlerini görüşmek üzere her gece vükelâdan birinin konağın-da toplanmağı âdet edinmişlerdi. O geceki toplantıda Mithat paşadan başka, sadrazam Rüştü paşa, Hariciye Nazırı Reşid paşa, Serasker Hüseyin Avni paşa, Bahriye Nazırı Kayserili - Ahmed paşa, Maarif Nazırı Cevdet paşa, Defter Hâkanı Nazırı Yusuf paşa, Hasan Rıza, Şerif Hüseyin ve Halet paşalarla Sadaret müsteşarı Said efendi, Amedçi Mahmud Celâleddin ve Sadaret Mektupçusu Memduh beyler vardı.

Çerkes Hasan, konağın alt katını boş bularak ikinci kata çıktı. Buradaki nöbetçi ağalar içki ve oyunla meşguldü. Bunlara «Hüseyin Paşayı görmek istediğini» söyledi. Mümkün olmadığı cevabını alınca «Öyleyse yarın hâkipayilerine yüz sürerim» diyerek odadan çıktı. Fa-kat üst kata çıkan merdivenleri boş görünce sessizce üst kata çıktı.

Toplantı salonunun önünde iki nöbetçi ağa vardı. Bunlardan bi-ri uyuklamakta idi. Diğeri de karlı su almak üzere kilere inmmişti. Bu fırsattan istifade ederek Çerkes Hasan, toplantı kapısının aralığı-nan içerisini dikkatle süzerek herkesin oturduğu yeri tesbit etti. Bu sırada aşağıdaki ağa gelerek kapıdan çekildi. Çerkes Hasan «Muhak-kak paşayı görmem lâzım, yaverlerden birisini çağırınız da içeriye haber versin» dedi. Ağa da bir yaver çağırmağa gittiği sırada süratle toplantı kapısını açarak içeriye daldı ve gür ve korkunç sesiyle:

«Davranmayınız!.. Davranma Serasker!» diye bağırdı. Orada olan-lar şaşırdılar. Çerkes Hasan silâhını Seraskere karşı boşalttı. Hüse-yin Avni paşa yere yıkıldı. Herkes can havliyle birer tarafa saklan-mağa, sıvışmağa çalışıyordu. Çerkes Hasan, Hüseyin Avni paşanın hâlâ ölmediğini görerek birkaç el silâh daha attı. Bu sırada Kayse-rili - Ahmed paşa, Çerkes Hasan'ın arkasına geçerek kollarını sıkıca yakaladı. Bu boğuşma sırasında orada olanlar birer kolayını bulup odadan kaçabildiler. Odada yalnız, korkudan koltuğuna yığılmış ola-rak Reşid paşa kalmıştı. Kayserili Ahmed paşa, Çerkes Hasan ile da-ha fazla uğraşamayacağını anlayarak onu bir tekme ile itti ve diğer odaya kendini atabildi. Bu boğuşma sırasında Çerkes Hasan, Kay-

serili Ahmed paşayı, elindeki kama ile muhtelif yerlerinden yaralamıştı. Bu sırada yerde serili yatan Hüseyin Avni paşa sürünerek sofaya doğru gitmeğe başlamıştı. Çerkes Hasan üzerine atılarak kamasıyla onu delik deşik etti. Korkusundan bir koltuğa yığılı bulunan Hariciye Nazırı Reşid paşayı bir kurşunla vurdu, kamasıyla de boğazını kesti. Bu sırada Mithat paşanın adamlarından Mühtedi Mehmed Ağa, bir ekmek bıçağı ile Hasan'ı ensesinden yaraladı ise de, Çerkes Hasan'ın bir kurşunu ile yere serildi.

Aşağıdaki nöbetçi ağalar, yaverler üçüncü kata çıkmışlardı. Bu arada Hasan paşa karakolundan, Serasker kapısından imdat istenilmişti. Gelen zaptiyeler Çerkes Hasan'a ateş etmeğe başladılar. Çerkes Hasan da ateş ediyordu. Zaptiyelerden biri vuruldu, biri yaralandı. Askerler konağa dolmuşlardı. Çerkes Hasan «Ben askere silâh atmam!» diyerek teslim oldu. Fakat merdivenlerden indirilirken Bahriye Kolağası Şükrü bey kendisine ağır hakaretler savurarak kılıcını çekip üzerine saldırınca, Çerkes Hasan çizmesinde sakladığı tabanca ile onu da vurup öldürdü.

Çerkes Hasan ilk sorgusundan büyük bir soğukkanlılık gösteriyordu. Yaralarına bakmak üzere gelen cerrahı da «Ya asılacağım, ya kurşuna dizileceğim, yaralarımı tedavi etmek abestir» diyerek reddetti.

Sorgusunda bilhassa, şeriki cürümleri olup olmadığı meselesi üzerinde duruldu. Çerkes Hasan, hiç bir cürüm ortağı olmadığını, her şeyi tamamen kendi düşünce ve kararıyla yaptığını, Sultan Aziz'in hal' ve şehadetinden çok müteessir olduğunu, esasen Hüseyin Avni paşaya da garezi bulunduğunu ifade ısrar etti. Harp divanının kararıyla idama mahkûm edilerek 18 haziran 1876 da Beyazıt meydanında asıldı.

Hâdise halk arasında büyük akisler yaptı. Hüseyin Avni paşanın öltürülmesinden hemen hiç kimse, ne vükelâ, ne de halk müteessir değildi. Bilâkis, Sultan Azi'e karşı yaptığı caniyane hareketinden dolayı memnuniyet husule geldi. Tam diktatörece, kibir ve gururla herkesi kırmakta oluşu yüzünden, vücudunun ortadan kaldırılmasına bilhassa vükelânın da çok memnun kaldığı rivâyet edilir. «Katil, cezasını bulmuştu». Halk arasında ise Çerkes Hasan, âdeta milli bir kahraman gibi senelerce anılmıştır.

Sırbistan ve Karadağ harbi:

Rusya, Balkanlardaki İslav tebaamızı ve yarı müstakil İslâv devletlerini durmadan Osmanlı devletine karşı isyana, harbe teşvik etmekte idi. Bu teşvik ve tahrik neticesinde, ilk isyan hareketi Bosna - Hersek'te görüldü. Âsiler, hem Rusya'dan, hem de Sırbistan ve Karadağ'dan devamlı olarak yardım görmekte idiler. Bu iki hükûmet (26 mayıs 1876) da Osmanlı hükûmetine karşı bir ittifak muahedesi de akdettiler. Bab-ı Ali, Bosna - Hersek'te bir isyanı beklemekte ve Sırbistan ile Karadağın hareketlerini bu yüzden dikkatle takip etmekte idi. İki hükûmetin askerî hazırlıklarını sür'atle ilerletmeleri karşısında sadrazam Mütercim Rüşti paşa, iki hükûmetten iza-hat isteyerek, seferberliklerinin sebebini sordu. Evvelâ, uyus-turucu cevaplar geldi. Fakat (22 haziran 1876) da durum bir-denbire değişti. Sırp prensi Milân verdiği cevapta:

«Bosna - Hersek'teki isyanın Sırbistan'ın zararını mucip olduğunu, hudut köylerinin tecavüze uğradığını, bunun önü-ne geçmek üzere Bosna - Hersek'in Sırp askerleri tarafından işgal edilmesini» istediği gibi. Karadağ prensi de Hersek'in bir kısmını istedi. Esasen aynı gün iki hükûmet askerleri de Morava nehrini geçerek Osmanlı ülkesine tecavüze başladılar. (2 temmuz 1876).

Bunun üzerine Sırlar üzerine Serdar-ı ekrem Çırpanlı Abdülkerim Nadir paşa, Karadağ cephesine de Ahmed Muhtar paşa gönderildi. Sırp ordusu başkumandanlığını da meş-hur Rus generali Cernayef deruhte etmişti. (Bu harbin tafsi-lâtı, Sultan Abdülhamid Han zamanında yazılacaktır).

Balkanlarda başlayan bu harp, sür'atle bir Türk - Rus harbine doğru gitmekte idi. İşte tam bu sırada deliliği sakla-namaz hale gelen Beşinci Sultan Murad, tahtından indirildi.

Beşinci Murad'ın tahtından indirilmesi: (31 ağustos 1876)

Bu sırada, Sultan Murad'ın hastalığı, deliliği artık sakla-namaz hale gelmiş bulunuyordu. Bab-ı Aliden gelen evrak,

valide sultan ve başkâtip Sadullah bey tarafından, bin müşkülâtla padişaha imza ettirilebiliyordu. Padişahın devlet işleriyle meşgul olacak şuura malik olmaması, sadrazam Mütercim Rüşti paşanın işine geliyordu. Müstakilen iş görmek daha kolaydı. Mithat paşa ise durmadan kanunu esasının ilânını istiyor, fakat Rüşti paşa, böyle bir zamanda bunun sırası olmadığını söyliyerek, kulak asmiyordu. Ulemâ arasında ise, şuuruna malik olmayan bir padişah zamanında cuma namazının ciz olmayacağına dair sözler dolaşmağa başlamıştı.

Bu sırada başlayan Sırp - Karadağ muharebesi, malî müşkülât başsız kalan devletin büsbütün perişan hale gelmesine sebep olmuştu.

Padişahın akli durumu dolayısıyla, Cuma selâmlığına çıkarılmıyordu. Her nasılsa bir cuma, selâmlığa çıkarıldı. Araba içinde bir köşeye büzülerek gidip geldi. Dönüşünde resmi üniformasını üzerinden çıkarmadı ve bu elbise ile sabahladıktan sonra erken saatlerde Dolmabahçe sarayının alt katından bir pencereyi kırarak bahçeye çıktı. Burada kendisini «kayık havuzuna» atmak isterken yakaladılar. İçeri almak çok zor oldu. Parmaklıklara sarıldığı için, bendegân, ellerine vurdular. Bu hali yukarıdan gören valide sultan hepsini tekdir etti. Veliâht Abdülhamid efendi bu durumu, derhal sadrazama bildirdi.

Hususî doktoru Kapolyon'un yanlış ve cahilâne tedavileri, tabii olarak aksi tesir yapmakta ve hastalık gün geçtikçe şiddetini arttırmakta idi. Viyana'dan getirilen ve meşhur tıp otoritelerinden olan doktor Laydersdorf, hastayı diğer doktorlarla birlikte umumî bir muayeneden geçirdikten sonra, hastanın iyileşebileceğini, Viyana'daki kliniğinde altı haftalık bir tedavinin kâfi geleceğini bildirdi. Fakat padişahın Viyana'ya gönderilmesi mahzurlu görüldü. Vapurla sık sık denizde dolaştırılmağa başlandı.

Veliâht Abdülhamid efendi, bu halleri dikkatle takip ediyor, padişahın hastalığının gayri kabili tedavi olduğunu yayıyor, ve vükela ile görüşmeler yapmağa çalışıyor ve kanaatlerini onlara anlatarak, tebdili saltanat için zemin hazırlıyordu. Abdülhamid efendi en ziyade eniştesi Mahmud Celâled-

din paşa ve Hassa ordusu kumandanı Redif paşa ile temas halinde idi.

Nihayet vükelâ arasında, padişahın tahttan indirilmesi- nin zaruretime kail olundu. Yerine geçmesi gereken Abdülhamid efendiden ise, Mütercim Rüştü paşa ile Mithat paşa emin olamıyorlardı. Padişah olunca takip edeceği hattı hareket ne olacaktı?

Mithat paşa, Abdülhamid efendinin kanaatlerini öğrenmek için kendisiyle temasa memur edildi. Mithat paşa veliahta, padişahın akli durumunu anlattıktan sonra «Kendisine muvakkaten işten el çektirilerek, naip sıfatıyla devleti idare edip edemeyeceğini, sormuş, fakat şiddetle red cevabı almış ve «Ancak padişahlığı kabul edebileceğini, bunun için de sultan Murad'ın artık hükümdarlık yapamayacağına dair kat'i bir tabip raporunun alınmasını» şart koşturmuştur.

Daha sonra Mithat paşa ile mütercim Rüştü paşa, Abdülhamid efendi ile Kâğıthane çiftliğinde bir görüşme yaptılar. Bu mülâkatta Abdülhamid efendi, Mithat paşaya fevkalâde iltifatlarda bulundu ve «Meşrutiyet ve meşveret usullerine dayanmayacak bir hükûmeti aslâ kabul etmem!» dedi. Bundan sonra da bir münasebetle fevkalâde kıymetli olan kol düğmelerini çıkararak yadigâr olarak verdi. Kanunu esasının ilânından, Mithat paşanın arzu ettiği meşrutiyet şeklinden daha geniş hürriyetler verilmesine taraftar olduğundan bahsetti. Mithat paşa, hüsnü niyet sahibi idi. Bütün gayesi, meşrutiyeti ve kanunu esasiyi ilân etmektir. Abdülhamid'in bu cazip sözlerine inanarak sevindi. Fakat Mütercim Rüştü paşa daha kurnazdı, hâlâ müteredditti. Onun tereddüdünü de Redif paşa izâle etti: «Eğer sadrazam cülûs işini biraz daha geciktirirse, biz çaresine bakacağız!» sözleriyle asker in işe müdahale edeceğini hissettirdi.

Padişahın hal'i için fetva lâzımdı. Sultan Aziz için hal' fetvası veren Şeyhülislâm Hayrullah efendi, bu defa da Sultan Murad için fetva verdi:

«İmâm-ül-müslimîn, cünûn-u mutbik ile mecnûn olmağa imâmetten maksûd fevtolsa uhdesinden akd-i imâmet münhal olur mu? Beyan buyurula. «El-cevab: Allâhu-â'lem olur.»

Fetvadaki cünûn-i mutbik, daimî cinnet (delilik) demektir.

Toplanan Meclisi vükelâ da sadrazam padişahın durumunu, doktorların mütalâa ve raporlarını, fetvayı okuyup izah etti. Mithat paşa müalâasını söyledi. Yalnız Tophane müşiri Rıza paşanın muhalefet reyîyle Sultan Murad'ın hal'ı kararlaştırıldı.

Bunun üzerine bütün vükelâ, ulemâ, mazul ve mansub bütün ulemâ ve erkân «Sırbistan meselesi hakkında bir meclisi umumî aktedileceğinden bahisle» Topkapı sarayına davet edildi. Mahmud Celâleddin paşa, haberi Abdülhamid'e müjdeledi. Bundan sonra Abdülhamid'i saraydan alarak Sultan Abdülmecid'in dördüncü haremi Perestu kadın efendinin Nişantaşındaki konağına gönderdi. Topkapı Sarayı askerle muhafaza altına alındı. Ertesi günü bütün ulema ve vükelâ Topkapı sarayında toplandı. Sadrazam Mütercim Rüstü paşa gözlerinden yaş akarak padişahın durumunu, memleketin ahvalini izah etti ve «Şu halde şer'i şerifin icabı ne ise beyan buyurulsun!» diyerek Şeyhülislâm Hayrullah efendinin yüzüne baktı. O da Fetva emini Kara Halil efendiye işaret etti. Hazırlanmış olan fetva okundu.

Bundan sonra sadrazam, Şeyhülislâm ve Mithat paşa, Hırkai Saadet dairesinde beklemekte olan şehzade Abdülhamid'e giderek, meclisin kararını ve fetvayı bildirdiler. (31 Ağustos 1876 — 10 Şaban 1293).

Böylece, Beşinci Murad'ın çileli hayatı sona ermiş oldu.

Beşinci Sultan Murad, tahttan indirildiği vakit 36 yaşını bitirmek üzere idi. Saltanat müddeti 93 gündür. Aşağıdaki mısralar, onun hayatını çok güzel tasvir etmektedir:

**Doksan üçte doksan üç gün pâdişâh-ı dehr olup
Göçtü mâtemgâhına sultan Murâda nâ - Murad**

Sultan Murad, hal'edildikten sonra Çırağan sarayına kapatıldı. Orada uzun yıllar yaşadı ve (29 ağustos 1904) tarihinde vefat ederek Yenicami türbesinde, annesinin yanına gömüldü.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

(İkinci Mahmud, Abdülmecid, Abdülâziz ve Beşinci Murad devirlerine ait)

- Ahmed Refik:** Mahmud Sâninin validesi, Toem, 87
Reşad Kaynar: M. Reşid paşa ve Tanzimat, Ankara 1955
Ahmed Cevded: Tarih (İstanbul 1309) XI, XII
Ahmed Lûtfi: Tarih (İstanbul 1306 - 1290) I — IV.
Mehmed Esad: Üss-i zafer (İstanbul 1343)
Kâmil Paşa: Tarih-i Siyasî (İstanbul 1327)
İorga: (Bekir Sıtkı tercümesi) Ankara 1948.
M. Süreyya: Nuhbet-ül-Vakayi.
Juchereau de St. Deniy: Hist. de l'Empir Ottoman (Paris 1844).
Ata tarihi:
Moltke: Lettres sur l'Orient (Paris 1854).
İ. M. Uzunçarşılı: Alemdar Mustafa paşa
Ş. Altundağ: Kavalalı M. Ali paşa isyanı, Mısır meselesi (Ankara 1945).
Mahmud Celâleddin paşa: Mir'ât-ı Hakikat (İst. 1326)
İbn-ül-Emin Mahmud Kemal: Osmanlı devrinde Son sadrazamlar. (İstdanbul 1940).
Ali Haydar Midhat: Midhat paşa (İstanbul 1325).
Ahmed Midhat: Üss-ü İnkılâp (İst. 1295).
Memduh Paşa: Mir'ât-ı Şüûn (İzmir 1328). Hali'ler ve iclâslar).
Engelhardt: Türkiye ve Tanzimat (ter. 1328).
Emile Bourgeois: Man, Hist, de Polit. étrangère.

Jonquière (A. de la): Hist. de l'Empire Ottoman (P. 1881)

Ahmed Sâib: Vaka-i Sultan Aziz (Mısır 1326)

İlmiye Salmamesi: Osmanlı Şeyhülislâmları.

Hâmid-Muhsin: Türkiye tarihi.

Zekâi Konrapa: Bolu tarihi.

Abdurrahman Şeref: Tarih musahabeleri.

Abdurrahman Şeref: Târih-i Devlet Osmâniye

Hayrüddin: Vesâik-i târihiye ve siyasiye

İ. Hami Danişmend: İzahlı Osmanlı tarihi Kronolojisi

Mustafa Nuri Paşa: Netayic-ül-vukuat

Ali Fuad : Ricâl-i Mühimme-i siyasiye (İst. 1928).

Uluğ İğdemir: Kuleli vakası.

Ed. Driault: La question d'Orientt. (Paris 1909).

Ahmed Refik: Türkiye'de mülteciler meselesi (İst. 1926)

Enver Ziya Karal: Osmanlı tarihi VII. (Ank. 1956)

Osman Ergin: Türkiye Maarif tarihi.

Netayic-ül-Vukuât: Mustafa Nuri paşa.

Charles Morawitz: Les Finances de la Turquie.

Cavid Baysun: Mustafa Reşid paşa.

Ahmed Rifat: Verd-ül-Hakayık.

Ali Fuad: Ricâl-i Mühimme-i siyasiye.

Cevdet paşa: Tarih.

Ata (Tayyar-zâde): Enderun tarihi.

Cevdet paşa: Mârûzat ve tezâkir

Ziya paşa: Zafernâme

Fatma Aliye: Cevdet paşa ve zamanı

Hayreddin: Vakaayi-i siyâsiye ve tarihiye

İslâm Ansiklopedisi.

Abdurrahman Şeref: Yeni Osmanlılar ve hürriyet.

İhsan Sungu: Tanzimat ve yeni Osmanlılar

Mithat paşa: Üss-ü inkılâp

Sakir paşa: Yeni Osmanlılar tarihi.

Zeki Pakalın: Son sadrazamlar ve Başvekiller

Hâfız Mehmed bey: Hakaayik-ül Beyan fi hakk-ı Cennet-mekân Sultan Abdülâziz Han

Hâlimî efendi: Sultan Abdülâziz Han Hazretlerinin Avrupa seyahatnamesi.

Halûk Şehsüvaroğlu: Sultan Aziz

Ali Kemâlî Aksüt: Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa seyahatleri.

Ali Tanoğlu: Mısır ve Süveyş kanalı

Ahmed Rifat efendi: Verd-ül-Hakaayık

Süleyman paşa: Hiss-i inkılâp

Ziya Paşa: Verâset mektupları.

Mehmed Memduh paşa: Esvât-ıs-sudur

M. Galip ve A. Rıza: 13 üncü asr-ı hicride Osmanlı Ricâlî

Basiretçi Ali: Yarım asırlık vakayii mühimme

Charles Mismar: Souvenir du mond musulman

Engelhardt: La Turquie et le Tanzimat

L. Garday: Voyage du Sultan Abdülâziz de Stanbul au Caire.

Rifat paşa: Muharrerât-ı nâdire

Le Baron de Testa: Portte Ottoman

Henry Elyot: Vakayi-i Sultan Aziz.

Djuvara: Cent projets du Partage de la Turquie

Mehmed Galip: Fuad paşanın vasiyetnamesi.

Mehmed Memduh: Kuvvet-i İkbal-Alâmet-i zeval

Ahmed Saib: Rehnumay-i İnkılâp

M. Zeki Pakalın: Tanzimat Maliye nazırları

Mehmed Hayrullah: Sadr-i Esbak Âli paşa

Suavi: Bakilere ibret

Abdurrahman Şeref: Sultan Aziz'in vefatı (T.T.F.)

Uzun Çarşılı: Sultan Abdülâziz vakasına dair Vakanüvis Lûtfi efendi risalesi.

Uzun Çarşılı: Çerkes Hasan vakası.

Ebululâ Mardini: Cevdet paşa.

Midhat Cemal Kuntay: Namık Kemal

Ahmed Rasim: İstibdattan Hâkimiyeti Milliyeye.

Mehmed Ali Aynî: Darülfunun tarihi

Mehmed Esad: Mekteb-i Harbiye Tarihi

Server İskit: Türkiyede matbuat rejimi.

- Bélin:** Essai sur l'Histoire économique de la Turquie.
Osman Kadri: Mecelle-i umuru bedeliye
Refîî Şükrü Suvla: Tanzimat devrinde istikrazlar.
Hakkı Yenâl: Osmanlı borçları tarihi.
Ubicini: Etat Present de l'Empire Ottoman
Victor Dérad: La Revolution Turquie.
A. Vambéry: La Turquie.
Malcolm Mac Coll: Le Sultan et les Grandes Puissances
A. Heidborn: Les Finances Ottoman
Kirkor Kömürçian: Türkiyede imparatorluk devri dış borçları.
Gorianow: (Ali Reşad, Macar İskender) Devlet-i Osmaniye - Rusya siyaseti.
A. J. Toynbee: Turkey
Jonquiere: Histoire de l'Empire Ottoman
Paul Henrie: Türkiye nasıl parçalandı?
Paul İmbert: La Revolution de l'Empire Ottoman
Ali Kemal: Mesele-i Şarkıye
Cemal Tukin: Osmanlı İmparatorluğu Boğazlar meselesi
Süleyman Kâni İrtem: Boğazlar meselesi.
Abdurrahman Şeref: Tarih-i Devleti Osmaniye.
Yorga: Osmanlı tarihi (Bekir Sıtkı Baykal)
Ahmed Rasim: Osmanlı tarihi
Ali Reşad: Devleti Osmaniye Asrı hazır tarihi.
Ali Suavi: Defter-i âmel-i Âli paşa
Ali Said: Saray hâtıraları
Mükrimin Halil Yinanç: Tanzimattan meşrutiyete kadar bizde tarihçilik.
Mahmud Esad Paşa: Mecmua-i Muahedat
M. Zeki Pakalın: Mahmud Nedim paşa
M. Zeki Pakalın: Mithat paşa
M. Zeki Pakalın: Hüseyin Avni paşa
Mehmed Süreyya: Sicil-i Osmani
-

İNDEKSLER

**(Aile isimleri, yer isimleri şahıs
isimleri, kronoloji)**

ŞAHİS İSİMLERİ

A

Abbas paşa (Tosun paşanın oğlu):

22,

Abdülâziz: 51, 103, 118 132, 133, 135,

141, 142, 143; 154; 155; 157, 158,

159, 162, 163, 164, 165, 166, 167,

168, 173, 179; 183, 184, 186, 197.

202, 203, 204, 205, 207

212, 214, 216, 217, 218, 219, 220,

221, 222, 223, 224, 225, 226, 227,

228, 230, 231, 233, 234, 235, 236,

238, 239, 241, 242, 243, 244, 247,

249, 251, 253.

258, 259, 260, 261, 262,

263, 264, 265, 266, 267, 268, 269,

270, 271, 272, 273, 274, 275, 277,

278, 279, 280, 282.

Abdülhamid II: 269, 270, 283, 284,

285, 286.

Abdülhamid Efendi (Şehzade): 155,

163.

Abdülkerim Nadir paşa (Serdar-ı

Ekrem): 80, 193, 283.

Abdülmeccid: 11, 12, 13, 15, 27, 40,

43, 45, 46, 51, 59, 77; 79; 83, 109,

112, 114; 116; 121; 123; 124; 127,

131, 135, 142, 203, 222, 257, 261.

Abdülmeccid efendi (Abdülâziz'in

oğlu son halife): 274.

Abdünnur (Doktor): 266.

Abdurrahman Şeref (Müverrih):

12, 42, 46, 117, 123, 128, 133, 205,

207, 209, 240; 241; 274, 275.

Adosidi paşa (Eski Girid valile-
rinden): 94.

Agâh efendi (Yeni Osmanlılardan)
205, 214.

Ahmed Cevdet paşa: 213, 216, 217
220, 221.

Ahmed Esad paşa (Sakızlı) 251,
253.

Ahmed Fevzi paşa (Hain, Firari):
12, 14, 20, 124.

Ahmed Mithat Efendi: 211

Ahmed Muhtar paşa (Gazi): 199,
283.

Ahmed paşa (Kayserili, Bahriye
Nazırı): 230, 231, 233, 267, 271, 273,
278, 281, 282.

Ahmed Paşa (Nazir Arabistan Mü-
şiri): 105, 106.

Ahmed Raif Hikmet bey (Şeyhül-
islâm): 135.

Ahmed Vefik Paşa: 110, 150, 208
213, 247.

Ahmed Vesim Paşa: 256.

Akif paşa: 25, 26, 43, 264, 271.

Albert (Prens Kraliçe Viktorya'nın
kocası): 99.

Aleksandr (Rus çarı): 101, 197
Aleksandr Jan (Romanya) Prensi): 148.
Aleksandr Kuza (Romanya Prensi): 102.
Ali Necip bey (Valide kethüdası): 13.
Âli Paşa: 99, 100, 116, 117, 118, 119, 120, 128, 130, 131, 132, 134, 143, 144, 147, 158, 162, 174, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185, 186, 205, 206, 207; 209; 210, 211, 212, 213, 216, 217, 241, 242, 244; 245; 248; 249; 251; 252.
Ali Rıza paşa (Cezayirli): 152.
Ali Suavi: 205, 207
Andraşi (Avusturya Başvekili): 65, 195, 196.
Arif bey (Beylikçi): 94, 113
Arifi bey (Âmedî hulefasından, baş sır kâtibi): 94.
Arz-i Niyaz kalfa (Sultan Aziz'in intiharı hakkında şahadet eden carıye): 275.
Âşir paşa (Belgrad muhafızı): 150
Ateş Mehmed paşa (Kaptan-ı Der-ya): 155, 256, 280.
Augusto Lombardi (V. Murad'ın musiki öğretmeni): 259.

B

Baytar Mehmed paşa: (Selânik vâlisi): 194.
Bezm-i âlem Sultan (Abdülme-
 cid hanın annesi): 11, 110, 116
Bismark (Almanya Başvekili): 182, 184, 195.

Bianchi (Fransız âlimlerinden) : 110, 214.
Bourqpeney (Fransa'nın İstanbul elçisi): 54, 93.
Brunnow (Baron, Paris kongresinde Rıya Murahhası): 94
Buol (Kont, Avusturya Hariciye Nazırı) : 73, 93.

C

Cafer - Dem Paşa (Arnavud): 113,
Can Robert (Fransız generali): 89, 90.
Cassimis Perier (Fransa Başvekili 60.
Cavour (Kont, Paris kongresinde Sardunya murahhası): 94.
Celâl Bey (Meclisi Tanzimat kete-besinden): 94.
Celâleddin Efendi (Abdülâzizin oğ-lu): 235.
Cemil paşa (Paris konferansında Türk murahhası): 93.
Cevdet paşa: 110, 278, 281.
Cevher Ağa (Aarissaaade ağası): 235.
Ceylângâr (Abdülme-
 cid'in zevcesi) 116.
Cezzar - Ahmed Paşa: 52.
Charles (Rahip): 54
Charles (Romanya prensi): 148, 149, 168.
Clarandon (Paris kongresinde İngiliz murahhası): 93.
Cowley (Lord, Paris kongresinde İngiliz murahhası): 93.

Ç

Çengeloğlu Tahir Paşa: 46, 47, 48, 49.

Çerkes Hasan: 280, 281, 282.

Çerkes İsmail paşa: 82.

Çernayef: 283.

D

Danilo (Karadağ Prensi): 71, 103, 146.

De Castro (Doktor): 266.

Derviş paşa (Bosna valisi): 198, 234

Dickson (Doktor): 266, 269.

Disraeli (Lord, İngiliz başvekili) : 160.

Drauin (Fransa Hariciye Nazırı) : 78,

Duk Decages (Fransa Hariciye Nazırı): 200.

Dûz-i Dil (Abdûlmecid'in haremî) 116.

E

Ebuzziya Tevfik Bey: 210.

Edouard (İngiliz Veliâhtı): 167.

Edvard Spadorn (Doktor): 266

Esad Efendi (Vakanüvis ilk Maarif Nazırı): 110.

Esad Muhlis paşa: 43,

Esad Paşa (Sadrazam): 198, 199.

Espagnol (Doktor): 266

Etem Bey (V. Murad'ın Baş mabeyincisi): 264, 268, 272, 275.

F

Fazlı Paşa (Müşir): 120,

Ferdinand (Avusturya imparatoru): 62, 64

Ferdinand de Lesseps: 112.

Fotyadi bey (Türkiyenin Atina elçisi): 177.

Françoise de Hatzfeldt (Paris kongresinde Prusya murahhası): 94.

François Joseph (Avusturya imparatoru): 62, 87, 88, 158, 168, 184, 197.

Fuad Paşa: (Keçeci zâde): 99, 100, 102, 105, 106, 107, 116, 117, 118, 119, 120; 132; 144; 154; 155, 156, 157, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 183, 184, 185, 203, 204, 205, 207, 208; 209; 211, 212; 217; 218; 222, 241, 244, 247, 248, 249, 251, 252,

G

Galip paşa (Askerî Mektepler nazırı): 239.

Gazi İsmail Bey (Çerkes Hasan'ın babası): 280.

Giyom (Yunanistan kralı): 170.

Gloyoviski (Ressam): 238.

Gorçakof (Rus generali): 78, 79; 82, 83; 86, 88, 91, 172, 180, 195.

Grivas (Yunan sergerdesi): 84.

Guatelli (Muzika-i Hümayun kumandanı, V. Murad'ın piyano hocası): 259.

Guizot (Fransa Başvekili): 60.

Gülcemal (Abdûlmecid'in zevcesi) 116,

Gülüştü (Abdûlmecid'in zevcesi) : 116.

H

Hacı Mehmed pehlivan (Boyabad-
lı, Sultan Abdülâziz'in katille-
rinden): 267, 268, 275.
Hacı Mehmed Refik Efendi: 254
Hacı Mihal (Girid âsilerinin ser-
gerdesi): 171.
Hacı Saip efendi (Deâvî nazırı):
13.
Hacı Vesim paşa (Bahriye Nazırı)
260.
Hafız Mehmer Bey (Sultan Azizin
Baş mabeyincisi): 227, 235, 261.
Hâlet Efendi: 121,
Hâlet Paşa: 278, 281.
Halil Efendi (Kara) (Fetva emini)
278, 286.
Halil Müdevver: 55
Halil Paşa (Sultan Aziz'in Ser ya-
veri): 227,
Halil Rifat paşa: 54, 137, 138
Halim Paşa (Mısırlı Prens): 228,
264, 271.
Hamilton Seymour (İngilterenin İs-
tanbul elçisi): 70.
Hammer: 110, 214.
Hasan Fehmi efendi (Muallim-i
Sultani): 163, 254, 255.
Hasan Paşa (Mirliva, tahtar): 113.
Hasan Rıza paşa (Serasker): 118
137, 142, 143.
Hayri Efendi (Ayaşlı Şair) 153.
Hasan Hayrullah Efendi (Şeyhül-
islâm): 110, 213, 227, 229, 230,
231, 232, 234, 240, 241, 255, 260,
277, 278, 285, 286,
Hekimoğlu Ali paşa: 35.

Hristaki Efendi (Şehzade Muradın
sarrafı): 231, 276.

Hurşid paşa: 192.

Hübner (Paris kongresinde Avus-
turya Murahhası): 93, 132, 184,

Hüseyin Avni paşa (Serasker) :
192, 218, 227, 228, 230, 231, 232,
233, 234; 238; 240; 241; 251; 252,
258, 262, 263; 264; 265; 267, 268,
270, 271, 272, 273, 274, 277; 278
280. 281, 282

Hüseyin Dâim paşa: 113.

Hüseyin Sabri paşa: 231.

Hüseyin Paşa (Zaptiye Müşiri): 264
271.

Hüsrev paşa (Koca): 123, 124, 125.

I

İbn-ül-Emin Mahmud Kemal bey
(Son sadrazamlar müellifi):
275.

İbrahim paşa (Mehmed Ali paşa-
nın oğlu): 20, 21, 57.

İbrahim Sârim paşa (Sadrazam):
59, 129.

İgnatiyef (Rus elçisi): 187, 191,
192, 227, 250.

İsa (Peygamber): 72

İsmail Hâmi Dânişmend

İsmail Paşa (Mısır hidivi): 118, 154
155, 156, 158, 159, 160, 161.

İsmail-ül-Atraş (Marunî reislerin-
den): 105.

İzzet bey (Binbaşı, Feriye sarayın-
da muhafız): 263, 265, 268.

İzzet Mehmed paşa (Darendeli) :
42, 52, 67, 123, 126.

J

- Jean Sobieski: 88
 Juanvil (Kral Lui Filip'in oğlu): 27
 Jules Melicen (Doktor): 266, 269.

K

- Kabakçı Mustafa: 271,
 Kostantin Karatodori (Doktor) :
 266.
 Kadri Bey (Reji Komiseri): 205
 Kapolyon (Şehzade Murad'ın hu-
 susi tabibi): 231, 259, 279, 284.
 Kara Halil Efendi (Fetva emini) :
 231.
 Kara Todori paşa: 174.
 Kara Yorgi (Sırp Knezi): 50.
 Karaşanin (Sırp başvekili): 150.
 Katerina (Rus Çariçesi): 69.
 Kel Ahmed bey (Abaza): 49.
 Koca Hüsrev Paşa (Sadrazam): 12
 13, 14, 15, 24, 26, 27, 34, 42, 43,
 57, 67.
 Kornilof (Rus amirali): 80, 91.
 Kossuth (Macar Vatanperveri): 62
 64, 65.
 Kostaki efendi: 94.
 Köse Akif Efendi: 14, 15.
 Küçük Hüseyin Paşa (Kaptan-ı
 Derya): 123.

L

- Lazari Perikli (Amerikan konsolo-
 su): 194.
 Leon Cahun: 207.

- Leopold II. (Belçika kralı): 167
 Lendersdorf (Viyanalı meşhur
 doktor): 284.
 Lord Aberdin (İngiltere başvekili):
 78.
 Lui Filip (Fransa Kralı): 19, 27, 61,
 63.
 Lui Napoleon (Fransa Reisisum-
 huru): 61, 71, 72, 73, 74.
 Lûtfi (Vakanüvis): 29, 274.

M

- Mahmud II: 11, 12, 15, 22, 24, 25, 26
 27, 29, 57, 68, 69, 110, 115, 116,
 121, 122, 124, 127, 225.
 Memduh bey (Sadaret Mektupçu-
 su): 278.
 Mahmud Celâleddin efendi (Amed-
 çi): 278, 281.
 Mahmud Celâleddin paşa (Ticaret
 Nazırı): 267, 275, 276, 284, 286.
 Mahmud Nedim paşa: 186, 187, 188,
 191, 192, 193, 195, 199, 200, 201,
 205, 206, 208, 210, 223, 224, 226;
 227, 28, 230; 240; 249; 251, 251,
 258.
 Mahmud Noked: 54,
 Mamarçef (Bulgar, çete reisi): 189
 Marcel (Doktor): 266
 Marko (Doktor): 266, 270
 Maroen (Doktor): 266
 Mazlûm bey (Meclisi vâlâ âzası) :
 20, 21.
 Mehmed (Doktor): 266

Mehmed Ağa (Mühtedi, Çerkes
Hasan'ı ekmek bıçağı ile yara-
layan adam): 282.

Mehmed Bey (Sağır Ahmed bey
oğlu): 205, 206.

Mehmed Ali paşa (Sadrazam): 75,
76, 93, 256

Mehmed Ali paşa (Damad): 133,
137,, 138, 142, 155.

Mehmed Ali paşa Kavalalı: 12, 14,
15, 16, 17, 18, 19, 20; 21, 22, 24,
26, 57, 58, 98, 123, 125, 128, 154,
168, 172, 248.

Mehmed Arif efendi (Meşrep-zâ-
de, Şeyhülislâm): 136:-

Mehmed Emin Âli paşa: (Sadra-
zam): 28, 67, 73, 75, 94, 96.

Mehmed Emin paşa (Kıbrıslı): 134
133, 144, 244

Mehmed Emin Rauf Paşa (Sadra-
zam): 12, 42, 43, 58, 121, 122,
123, 124, 126, 130.

Mehmed Necip paşa (Mahmud
Nedim paşanın babası): 186.

Mehmed Reşad Efendi (Şehzade):
115.

Mehmed Rüstü paşa (Mütercim) :
135, 227, 228, 234, 240, 247, 248,
251, 254,

Mehmed Sadettin efendi (Şeyhül-
islâm): 136, 254.

Mehmed Said paşa (Damat): 136

Mehmed Selim paşa (Sayda vâlisi)
53.

Melyan (Doktor): 266

Memduh bey (sadaret mektupçu-
su): 281.

Mencikof (Prens): 123, 128, 133.

Metternich (Avusturya başvekili):
56, 60, 61, 63, 64.

Mihal (Sırp knezi): 50, 151, 152.

Mihal Sturtza (Boğdan voyvodası)
62.

Milan (Sırp prensi): 238, 283.

Miloş (Sırp Knezi): 50.

Mir Beşir: 52, 53,

Mir - Kasım: 53

Mirko (Karadağ prensi Danilonun
babası): 146.

Mithat paşa: 114, 210, 215 221, 226,
227, 228, 230, 231, 234, 240, 241,
250, 258, 259, 267, 270, 271, 277,
278, 281, 282, 284, 286

Molé (Fransa Başvekili): 60

Mougel (Süveyş kanalını açan mü-
hendislerden): 112.

Moustier (Fransız elçisi): 173.

Mozurus paşa (Türkiyenin Londra
elçisi): 66, 182.

Murad V.: 226, 231, 233, 234, 235,
257, 258, 259, 260, 261, 262, 267,
270, 276, 277, 279, 283, 286.

Murad efendi (Veliaht): 155, 163.

Musa Paşa (Topçu feriki): 85

Mustafa Asım Efendi (Şeyhülis-
lâm): 135.

Mustafa Bey (Miralay) 231.

Mustafa Fazıl paşa (Mısırlı): 156,
207, 208, 210, 264, 271.

Mustafa Naili paşa: 46, 133, 134,
173.

Mustafa Nuri paşa (Serasker, Sır
kâtibi): 53.

Mustafa paşa (İngiliz): 256

Mustafa Pehlivan (Cezayirli, Abdülâziz'in katillerinden): 267, 268, 275.

Münir Paşa: 275.

Mustafa Resid paşa (Sadrazam):

21, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 40, 41, 42; 43; 50; 56; 57; 58; 65, 67, 73, 75, 76, 78, 96, 99, 100; 115, 117, 118, 119; 122; 124; 125; 126, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 183, 186, 190, 213, 249.

Mustafa Tevfik Paşa (Menemenli) 82.

N

Nakhimof (Rus amirali): 81, 89, 91
Nâlandil (Abdülmeccid'in zevcesi) : 116.

Nâmık Kemal: 205, 206, 210, 211, 225, 259.

Namık Paşa (Arabistan ordusu Müşiri): 55.

Napier (İngiliz komodoru): 18, 19, 20.

Napolyon III. 78, 82, 83, 92, 95, 99, 101, 105, 162, 164, 165, 166, 170, 172, 173, 180; 181; 269.

Nâvekmisal (Abdülmeccid'in zevcesi): 116.

Nazır Ahmed paşa (Ferik): 82

Necip Paşa (Mirliva): 231

Nergis (Abdülmeccid'in zevcesi) : 116.

Nesrin (Abdülmeccid'in zevcesi) : 116.

Nesselrod (Rus Hariciye Nazırı) : 77, 78.

Neş'erek (Kadın efendi, Çerkes Hasan'ın kız kardeşi, Abdülâziz'in zevcesi): 280

Neveser (Abdülmeccid'in zevcesi): 116.

Niko (Çorbacı): 192

Nikola (Rusya Çarı): 50, 60, 62, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 74, 76, 82, 87, 88, 90, 98, 145, 198.

Nobar paşa: 160

Nuri Bey (Yeni Osmanlılardan) : 206.

Nuri paşa (Damad): 276,

Nûkhet-sezâ (Abdülmeccid'in zevcesi): 116.

O

Obronoviç (Sırp Knezi): 50.

Orlof (Prens, Paris kongresinde Rusya murahhası): 94.

Osman Bey (Piyale kaptanı): 14.

Osman Efendi: (Yenikapı Mevlevî hane şeyhi): 226, 231.

Osman paşa (Patrona), Sinop limanında Osmanlı gemileri kumandanı): 81

Othon (Yunan kralı): 84

Ö

Öjeni (Fransa imparatoriçesi): 157 223, 225.

Ömer bey - Paşa (Mabeyin tabiplerinden): 270.

Ömer efendi (Sultanahmet şeyhi, Yıldız mahkemesi şahitlerinden): 276.

Ömer Efendi (Gerdankıran, V inci Murad'ın hocası): 258.

Ömer Hüsamedin Efendi: 254

Ömer paşa (Serdar-ı ekrem): 53, 71, 72, 79, 80, 84, 88, 143, 146, 163, 173, 174, 176.

P

Palmerston (Lord, İngiltere başvekili): 20, 78.

Paskieviç (Rus kumandanı): 64, 83.

Patrona Halil: 271,

Pehlivan Mustafa (Yozgatlı, Sultan Abdülâziz'in katillerinden) 267, 268, 275.

Pelissier (Fransız generali): 91.

Perestu (Abdülmeccid'in zevcesi) : 116, 286.

Pertev paşa: 25, 26

Pertevniyal Valide Sultan (Sultan Aziz'in validesi): 225, 243, 263, 264, 269.

Pervin - Felek hanım (Abdülâziz'in öldürüldüğüne şahadet eden kadın): 275.

Pi IX. (Papa): 73

Poujade (Fransız konsolosu): 54.

Radhouse (İngiliz müsteşarı): 110, 214.

R

Raglan (Lord İngiliz kumandanı): 85, 91.

Rakım (Haremağalarından): 268

Rasim (Kuleli vak'asında bulunanlardan): 113.

Rasim paşa: 166

Rauf paşa: 50.

Redif paşa: 230, 231, 234, 278, 280, 285.

Reşat Bey (Yeni Osmanlılardan) : 205, 206.

Reşit paşa (Hariciye Nazırı): 281, 282.

Reyhan (Haremağalarından): 268,

Rifat paşa (Sadrazam): 21, 75,

Rıza paşa: (Cihan seraskeri): 50, 51, 278.

Rüştü paşa (Mütercim): 258, 267, 273, 277, 278, 281, 283, 284, 285, 286.

Rüştü Paşa: (Şirvanizade): 216, 251, 252.

S

Sadullah Bey (V. Murad'ın başkâtibi): 284.

Sadullah Paşa: 238, 239,

Saffet paşa: 278.

Said efendi (Sadaret müsteşarı) : 281,

Said paşa (Mısır Valisi): 112.

Said paşa (Damad): 67

Said paşa (Ticaret nazırı): 13.
Saint Arnaud (Mareşal, Fransız kumandanı): 85, 89.
Sami Bey (Mehmed Ali paşanın hususî kâtibi): 18.
Selim III: 24, 261
Serfiraz (Abdülmecid'in zevcesi): 116.
Serkiz (Hassa mimarı): 225.
Servet-Sezâ (Abdülmecid'in zevcesi): 116.
Seyfüddin efendi (Kadı asker): 278,
Shilder (Rus Generali): 85, 86.
Soto (Doktor): 266.
Stupford (İngiliz amirali): 20,
Stadford of (Redclif) (İngiltere'nin İstanbul elçisi): 70, 75, 100.
Sult (Mareşal, Fransa başvekilî): 27.
Süleyman (Kanunî): 72
Süleyman Paşa (Harp okulu kumandanı): 231, 232, 239.
Süleyman Paşa (Mekâtib-i askeriye nazırı): 278.
Süleyman Rifat paşa: 137.

Ş

Şarl X (Fransa kralı): 60.
Şâyeste (Abdülmecid'in zevcesi): 116.
Şekip Efendi (Hariciye nazırı): 54, 55, 56.
Şems-i nûr (Abdülmecid'in zevcesi): 116.
Şerif Hüseyin paşa: 281.

Şevkefza (II. Murad'ın annesi): 116, 257, 276.
Şeyh Feyzullah (Hezargradlı): 113
Şeyh İsmail: 113.
Şeyh Şâmil: 92
Şinasi: 214, 259.

T

Tahir paşa (Çengelöğlu): 136.
Tahsin efendi (Sadrazam Müsteşar muavini): 272.
Tevfik Paşa (Mısır Hidivi): 160, 161.
Tevhide Hanım (Hidiv İsmail paşanın kızı): 118, 157.
Theodore de Manteuffel, (Paris kongresinde Prusya murahhası): 94
Tier (Fransa Başvekilî): 18.
Tîr-i Müjgân (Abdülmecid'in zevcesi): 116.
Todleben (Rus generali): 91
Tosun paşa (Mehmed Ali Paşanın oğlu): 22

V

Velço (Tırnovalı Bulgar çetecisi): 189.
Veliyüddin efendi (Mustafa Naili paşa zâde): 273.
Verd-i Cenân (Abdülmecid'in zevcesi): 116.
Viktor Emanuel II (Piemonte kralı): 89.

Viktorya (İngiltere kraliçesi): 101,
129, 162, 167.

Villamarina (Marki, Paris kongre-
sinde İtalyan murahhası): 94.

Vitalis (Doktor): 266.

W

Walewski (Fransız Hariciye nazırı)
93, 95.

Wilhelm (Almanya imparatoru) :
132, 197.

Y

Yatropulo (Doktor): 266.

Yusuf İzzeddin Efendi (Abdülâzi-
zin oğlu): 235, 274.

Yusuf Kâmil Paşa: 154, 155 248,
260, 272.

Yusuf Paşa (Maliye Nazırı): 272.

Ziya Paşa (Şair): 153, 205, 206, 208,
209, 210, 231, 259.

YER İSİMLERİ

A

Adriyatik denizi: 102, 103
Akdeniz: 18, 48, 54, 68, 112, 124, 157
168.
Akkâ: 17, 18, 19.
Alma suyu: 88.
Almanya: 182, 194, 197, 199.
Amerika: 105.
Anadolu: 40, 51, 52, 85, 92, 219.
Arabistan: 217, 219
Arnavutluk: 217.
Atina: 84.
Avratalan: 192.
Avrathisar: 193
Avusturya: 15, 16, 17, 18, 22, 53, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 79, 87,
92, 93, 96, 98, 100; 101; 102, 103,
107, 108, 128, 132, 147, 148, 151;
178, 181, 182; 184; 189; 190; 194,
198, 199, 201.
Ayasofya: 58, 204
Ayazağa köşkü: 237,

B

Bağdad: 219, 250, 280.

Balaklava: 88, 89.
Balkanlar: 50, 87, 283.
Baltık Denizi: 74.
Bavyera: 167.
Bayezid: 281.
Bebek: 259.
Belçika: 60, 167.
Belgrad: 149, 150, 151, 152
Berlin: 164.
Berr-üs-şam: 16
Beşike Limanı: 78, 80.
Beylerbeyi Sarayı: 237.
Beyrut: 18, 19, 54, 55, 56, 105.
Bibesko (Eflâk voyvodası): 62.
Boğazlar: 68, 77, 98, 183.
Boğdan: 50, 61, 62; 70, 71, 77, 78,
79, 83, 87, 95, 101, 148, 156, 180,
189, 216.
Bosna: 47, 152, 195, 217, 283.
Budin: 168.
Bulgaristan: 70.
Bursa: 46, 131, 224
Bükreş: 71, 86, 148, 179.

C

Cebel-i Dürüz: 50
Cebel-i Lübnan: 51, 53, 54, 55, 56.

99, 104, 108.

Cibâli: 280.

Cidde: 99, 104.

Cizre: 58.

Cizzin: 105.

Cünye Limanı: 55.

C

Çanakkale: 46, 163.

Çatana: 80, 106.

Çırağan Sarayı: 266

Çırnaya çayı: 91.

Çırpan: 191.

Çukurçeşme: 150.

D

Dalmaçya: 201.

Deyr-ül-Kamer: 53, 105.

Dolmabahçe sarayı: 143, 168, 232,
233, 235, 258, 259, 260, 261, 284

E

Edirne: 26, 43, 127, 179, 191, 215, 223
224.

Eflâk: 50, 61, 64, 70, 71, 77, 78, 79,
83, 86, 87, 95, 101, 148, 156, 180
216.

Elyse sarayı: 164.

Epitropia: 171.

Erzurum: 219.

Eskice: 150.

Eski Zağra: 191, 192.

F

Fas: 101.

Felemenk: 105.

Fer'iye sarayı: 236, 262, 263, 265, 267
268, 269, 273; 275, 276; 280.

Filibe: 192.

Filistin: 17, 106

Finlandiya: 92.

Fokşani: 102.

Frankfurt: 61.

Fransa: 15, 16, 17, 18, 20, 22, 27, 50,
53, 54, 55; 59; 61; 63; 64; 66, 67,
72, 73, 74, 75, 78, 79, 81, 83, 85,
87, 93; 96, 98; 100; 101; 107; 108,
147, 157, 160, 171, 172, 178, 180,
181, 182, 184, 189, 190, 194, 196,
197, 200, 201; 238; 259.

G

Gelibolu: 46, 210, 280,

Girid: 17, 46, 70, 132, 154, 162, 163,
164, 165, 168, 170, 171, 172, 173,
174, 175; 176, 179, 218, 252.

Gladova: 150, 151.

Gözleve: 91.

H

Hacı köyü: 191.

Hasbeyya: 105.

Haşeyya: 105.

Havran: 52

Hersek: 145, 146, 195, 196, 198, 199,
200, 201, 217, 283.

Hırvatistan: 201.

Hicaz: 17.

Hollanda: 60.

Hünkâr iskelesi: 69.

I

Isparta: 240.

İbrail: 62.

İhtiman: 192.

İngiltere: 15, 16, 17, 18, 23, 50, 53,
57, 60, 67, 68, 71, 74, 77, 78, 79;
80, 81, 83, 85, 87, 92, 93, 98; 100;
101, 103, 107, 108, 122, 128, 147,
148, 157, 160; 166; 170; 173, 178,
180, 182, 196, 197, 201, 219, 259.

İsfakya dağları (Girit'te): 171.

İskenderiye: 15, 18, 19, 123

İspanya: 60.

İstanbul: 14, 15, 16, 17, 18, 47, 50, 52,
57, 58, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73,
74, 75; 76; 77; 78, 81; 88, 97, 101
121, 123, 127, 128, 133, 147; 148;
150; 154; 155, 156, 158, 184, 187,
194, 195; 196, 208, 210, 212, 215,
219, 221, 222, 224, 228, 238, 259.

İsveç: 92.

İşkodra: 146.

İtalya: 60, 61, 64, 101, 147, 178, 182,
194, 196.

İzmir: 131, 196, 270

İzmit: 219, 224.

K

Kabataş: 236.

Kafkasya: 92.

Kâğıthane: 225.

Kâğıthane çiftliği: 285.

Kahire: 155.

Kalafat: 80, 83.

Kalas: 86.

Karadağ: 71, 72, 102, 103, 145, 146,
147, 199, 202, 2083.

Karadeniz: 77, 93, 96, 179, 181, 182.

Kars: 95.

Kavala: 22.

Kesriye: 133.

Kıbrıs: 211.

Kılburun: 91.

Kırım: 69, 77, 88, 90, 95, 96, 97, 99,
106, 179, 189, 200.

Kızanlık: 191, 192.

Kızıldeniz: 111, 112, 157,

Koblenz: 167.

Konya: 228.

Kronstadt: 92.

Kudüs: 72, 73, 75.

Kuzguncuk: 234, 274.

L

Lehistan: 60, 69, 78.

Lefkoşe: 189.

Londra: 17, 18, 22, 27, 56, 64, 66, 77,
111, 124, 129, 131, 166, 167, 168,
204; 207; 257.

Lübnan: 52, 53, 56, 105.

M

Macaristan: 61, 64,

Magosa: 211.

Malokof Tabyası: 91, 111.

Malta: 77.

Manastır: 219.

Manş denizi: 166.

Marsilya: 164.

Medine: 16.

Memleketeyn (Eflâk, Boğdan): 100
147.

Mısır: 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 28,
40, 41, 42, 54, 57, 58, 70, 71, 98;
101, 112, 123, 129, 154, 156, 158,
159; 259.

Midilli: 46, 163.

Mora: 24, 47, 168, 189

Morava nehri: 283,

Moskova: 198.

Mostar: 200.

Mudanya: 46, 224.

Musul: 113.

N

Napoli: 163.

Nevesin Kazası: 197, 198.

Nispetiye köşkü: 259.

Niş: 189, 215.

Nizip: 14, 15.

O

Odesa: 91.

Olmütz: 64.

Oltaniçe: 80, 86.

Otluk köy: 192.

Ortaköy: 236, 262.

Orta şark: 68.

Osborn: 101.

P

Paris: 56, 63, 93, 95, 96, 97, 98, 99,
100, 101, 102, 107, 127; 128; 147;
150; 162; 164; 165; 167, 178, 179,
181, 196, 223.

Paşa Limanı: 281.

Petersburg: 70, 82, 83, 92.

Piemonte: 78, 89.

Pire: 84.

Prusya: 16, 17, 18, 23, 54, 79, 87, 100
163, 107, 108, 147, 148; 167; 178,
180, 181, 182, 184, 218.

Prut nehri: 71.

R

Rodop dağları: 192.

Rodos: 211

Romanya: 101, 102, 147, 148.

Rumeli: 40, 51, 80, 81, 83, 85 .

Ruşçuk: 168, 215.

Rusya : 16, 17, 18, 20, 23, 50, 54, 60,
65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74,
77; 78; 79; 82; 83; 85; 87, 90, 92,
95, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 107,
108, 122, 128, 145, 147, 148, 152,
167, 177, 178; 180; 181; 182, 189,
190, 194, 197, 199; 202; 283.

S

Saint Nicolas kalesi: 80.

Sakız: 163.

Sahpazarı: 237.

Sardunya: 78, 100, 101, 128.

Sayda: 53, 105.

Sedan: 269.
 Selânik: 193, 195, 196, 223.
 Scmendire: 150, 151,
 Sırbistan: 70, 150, 189, 191, 199, 201
 238, 283.
 Silistre: 85, 86.
 Sinop: 81, 82, 83.
 Sirkeci: 281.
 Sivastopol: 88, 89, 90, 111.
 Sofya: 192.
 Stutgart: 101.
 Suriye: 17, 20, 52, 54, 106, 107, 219.
 Süveys: 57, 112, 157.

Ş

Şabaç: 150, 151.
 Şam: 16, 105.
 Şeyh Şamil: 80.

T

Tekirdağ: 125.
 Tesalya: 173.
 Topkapı Sarayı: 29, 118, 143, 235,
 236, 258, 261, 262, 263, 269, 277,
 286.
 Torino: 89.
 Trablus Garp: 101, 270.
 Trablusşam: 19.
 Tuileries Sarayı: 164.
 Tuna: 77, 80, 82, 86, 87, 93, 95, 100,
 191, 215, 223, 250.

Tunus: 101, 124.

Tutrâkan: 80.

Türkiye: 17, 22, 27, 45, 50, 62, 65, 67,
 69, 70, 71, 77, 78, 83, 87, 91, 93;
 95, 96; 98; 100; 102; 103; 107;
 108, 168, 179, 184, 196, 201, 204,
 206, 237.

Ü

Üsküdar: 248.

V

Varna: 46, 85, 88, 89, 111, 168

Varşova: 87, 88.

Veli Efendi Çayırı: 205.

Vidin: 80, 168, 189, 215.

Viyana: 60, 62, 64, 78, 87, 92, 162,
 164, 167, 168, 284.

Y

Yerköyü: 86.

Yeşiltepe: 91.

Yılan adası: 100.

Yıldız Köşkü: 237, 267, 279.

Yozgat: 25.

Yunanistan: 84, 168, 173, 177, 178.

Z

Zahle: 105.

AİLE İSİMLERİ

A

Arnavutlar: 51.

B

Boşnaklar: 212.

Bulgarlar: 188, 189, 190, 191, 194,
212.

Burbonlar: 60.

Ç

Çerkezler: 61, 63.

D

Dürziler: 17, 52, 53, 54, 56, 105.

F

Fransızlar: 97.

H

Hırvatlar: 226.

İ

İngilizler: 97.

İran Devleti: 79.

İslavlar: 72, 201.

K

Katolikler: 73.

L

Lehliler: 62, 64.

M

Maan - Oğulları: 52.

Macarlar: 61, 63, 64, 65.

Mârûniler: 52, 53, 54, 56, 105.

O

Ortodokslar: 50, 73, 75.

Osmanlı Devleti: 13, 16, 20, 24, 26,
28, 29, 34, 40, 43, 50, 55, 57, 62,
65, 66, 68, 69, 70; 71; 75; 77; 79;
84, 87, 90, 93, 94, 95; 96; 99; 100,
101, 102, 103, 104, 106; 107, 111,
112, 119, 128, 146; 148; 149; 152,
154, 155, 156, 158, 162, 172, 173,
174, 179, 182; 184; 189; 191, 193,
200, 201, 208, 247, 283.

Osmanlı imparatorluğu: 24, 41, 4557, 63, 67, 68, 69, 97, 98, 99, 100,
111, 145; 158; 165, 167, 173, 180,
182, 186, 195, 196, 197, 199, 209,
219.**P****Piemonteliler:** 61.**R****Rumlar:** 46, 47.**Ruslar:** 80, 83, 86, 92, 94.**S****Sırlar:** 63, 80, 119.**Türkler:** 56, 65, 66, 83, 99, 104**V****Vehhâbiler:** 24.**Y****Yeni Osmanlılar:** 259.**Yunanlılar:** 46, 83, 84.

KRONOLOJİ

KRONOLOJİ CETVELİ

- 1823 25 Nisan (Abdülmecid'in doğumu).
1825 16 ağustos (Müttefiklerin Çırnaya zaferi).
1830 7 şubat Abdülâziz'in doğumu.
1833 8 temmuz (Hünkâr İskeleyi muahedesi).
1839 1 temmuz Abdülmecid'in tahta çıktığı tarih.
1839 3 kasım Gülhane Hattı hümayununun okunması.
1840 15 temmuz Londra konferansı.
1840 21 eylül V. ci Muad'ın doğduğu tarih.
1841 13 Temmuz (Boğazlar mukavelenamesi).
1843 6 eylül (Yeni Ahz-ı asker usulünün ihdası).
1844 25 haziran Abdülmecid'in İzmit seyahati.
1845 İdadilerin teşekkülü.
1845 14 eylül Şekip Paşa Beyrut'a gider.
1846 29 nisan Abdülmecid'in Varna seyahati.
1846 19 temmuz Kavalalı Mehmed Ali paşa İstanbul'a gelir.
1846 28 eylül (Rauf paşa azledilir, Mustafa Reşid paşa sadrazam olur).
1846 30 kasım (Dede Efendinin vefatı).
1847 Maarifi umumiye Nezaretinin ihdası.
1851 18 temmuz (Encümen-i Dâniş açılma merasimi).
1853 28 şubat Prens Mençikof İstanbul'a gelir.
1853 26 eylül Rusyaya harp ilânına karar verilmesi.
1853 4 ekim Rusyaya harp ilân edilir.
1853 27 ekim serdar-ı ekrem Ömer paşa Kalafatı işgal eder.
1853 2 kasım (İngiliz - Fransız filoları İstanbul önüne gelir.)
1853 30 kasım Ruslar Sinop limanında Türk gemilerini yakar.
1854 Aydın demiryolu inşaatının başlaması.
1854 5 ocak, Türklerin Çatana zaferi

- 1854 12 mart Osmanlı - İngiliz - Fransız ittifakı.
 1854 27 mart İngiltere ve Fransa Rusya'ya harp ilân eder.
 1854 31 mart Müttefik kuvvetleri Gelibolu'ya gelir.
 1854 17 nisan (Serdar-ı ekrem Ömer paşa Kalafat zaferi-
 ni kazanır.)
 1854 10 mayıs Karayova'da Türk zaferi.
 1854 14 Haziran (Boyacı köy mukavelesi).
 1854 6 Ağustos Bükreş Türk ordusu tarafından işgal edilir
 1854 20 Eylül Avusturya kuvvetleri Eflâk - Boğdan'ı işgal
 eder.
 1854 25 eylül (Müttefikler Sivastopol muhasarasına baş-
 lar).
 1854 25 ekim (Ruslar Balaklava'da mağlûp olur).
 1854 5 kasım İnkerman zaferi.
 1855 2 mart Çar Nikola ölür.
 1855 28 Haziran ilk Osmanlı istikrazı.
 1855 9 eylül ilk telgraf hattının işlenmesi.
 1855 19 eylül (Sivastopol müttefikler tarafından zapt-
 edilir.)
 1855 27 kasım Kaıs, Rusların eline geçer.
 1855 16 aralık Avusturya imparatoru Rus çarına, ültima-
 tom verir.
 1856 18 şubat. İslâhat fermanı
 1856 25 şubat Paris konferansı açılır.
 1856 30 mart (Paris muahedesinin imzası).
 1858 7 ocak Mustafa Reşid paşanın vefatı.
 1859 24 Nisan Süveyş kanalı hafriyatının başlaması.
 1859 14 eylül (Kuleli vakası).
 1861 Karadağ isyanı.
 1861 25 Haziran (Sultan Abdülmecid'in vefatı).
 1861 25 haziran (Abdülâziz'in tahta çıkışı).
 1862 1 temmuz (Kaimelerin ilgası).
 1862 31 ağustos Londra sulhu.
 1862 Eylül/Ağustos (İstanbul konferansı).
 1864 (Lisan mektebinin açılması).
 1864 (Vilâyetler kanunu).
 1866 (Tıbbiye mektebinin açılması).

- 1867 10 Haziran (Ecnebilere mülkiyet hakkının verilmesi)
 1867 21 haziran (Abdülâziz Avrupa seyahatine çıkar.)
 1867 30 Haziran Abdülâziz Paris'e vasıl olur.
 1867 10 temmuz Abdülâziz Londrada.
 1869 18 Şubat (Paris konferansı).
 1870 (Kaptan ve çarkçı okulunun açılması).
 1870 (Kız öğretmen okulunun açılması).
 1870 11 mart (Bulgar Kilisesi Rum Patrikhanesinden ayrılır.)
 1870 5 Haziran (Beyoğlu yangını).
 1871 17 ocak (Londra konferansı).
 1871 13 eylül (Şinasi'nin ölümü).
 1876 31 ocak (Andraşi lâyihası).
 1876 2 Mayıs Bulgar isyanı.
 1876 6 mayıs (Selânik vakası).
 1876 10 mayıs (Talebe-i Ulûm nümayişi).
 1876 13 mayıs Berlin Memorandumu.
 1876 26 mayıs Sırbistan - Karadağ ittifakı.
 1876 30 mayıs Abdülâziz tahttan indirilir.
 1876 30 mayıs (V. Murad'ın tahta çıktığı tarih.)
 1876 4 Haziran (Abdülâziz'in şehadeti. Pazar saat 9.34).
 1876 15/16 Haziran Perşembe/cuma Çerkes Hasan vakası
 1876 18 Haziran Çerkez Hasan'ın idamı.
 1876 2 temmuz (Sırp ve Karadağlıların tecavüzü).
 1876 6 Ağustos V. Murad'ın tahttan indirildiği tarih.
 1876 31 Ağustos V. Murad'ın tahttan indirilmesi.
 1879 (Eczacı mektebinin açılması.)
-

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

5	İKİNCİ MAHMUD DEVRİ ŞEYHÜLİSLÂMLARI
6	İkinci Mahmud Devri Kaptan-ı Deryaları.
8	İkinci Mahmud Devri Baş defterdarları.
8	İkinci Mahmud Devri Reis-ül-küttapları.
11	ABDÜLMECİD DEVRİ
12	Tahtâ cülûs ve ilk günler
14	Mehmed Ali paşa, Mısır ve Boğazlar
17	Londra muahedesi.
20	Mehmed Ali paşaya Mısır veriliyor.
23	Boğazlar mukavelenamesi
24	Tanzimat-ı Hayriye
25	Âkif ve Pertev paşalar
34	Tanzimatın getirdikleri.
42	Tanzimatın içte ve dışta tesirleri
45	Abdülmecid'in seyahatleri.
46	Çengel oğlu Tahir paşa
52	Cebel-i Lübnan meselesi.
57	Mehmed Ali paşa İstanbul'da
60	1830 — 1848 inkılâpları.
61	Balta limanı muahedesi.
63	Macar mültecileri meselesi.

Sayfa

67	Devletler rekabeti ve tanzimatçılar
69	Çarın ve Rusya'nın ezeli plânı
71	MAKAMAT-I MÜBAREKE MESELESİ
74	Mençikof'un İstanbul'a gelişi
77	Kırım harbi
79	Rusya'ya harp ilânı
80	Oltanıçe, Çatana, Kalafat zaferleri
81	Sinop felâketi
84	Osmanlı - İngiliz - Fransız ittifakı
86	Yerköy zaferi
87	Boyacıköy mukavelesi
88	Kırım'a asker çıkarılması,
90	Çar Nikola'nın ölümü.
91	Sivastopol'un zaptı.
93	Paris kongresi
94	1856 İslâhat fermanı
95	Paris muahedesinin esasları
100	Memleketeyn meselesi
102	Karadağ meselesi
104	Cidde ve Cebel-i Lübnan meseleleri
109	ABDÜLMECİD DEVRİNDE İÇ OLAYLAR
109	Asker alma usulü, İdadilerin teşkili, Dede efendi- nin ölümü.
110	Maarif-i Umumiye Nezareti, Encümen-i Dâniş
111	İlk Osmanlı istikrazı, ilk telgraf hattı.
112	Süveyş Kanalı, Aydın demiryolu, Kuleli vakası.
115	SULTAN ABDÜLMECİD'İN VEFATI
116	Abdülmecid'in aile durumu
117	Mustafa Reşid, Âli paşaların mukayesesı

Sayfa

121	Abdülmeceid devri sadrazamları
121	M. Emin Rauf paşa
123	Koca Hüsrev paşa
126	İzzet Mehmed, Mustafa Reşid paşa
129	İbrahim Sârım paşa
130	Âli paşa
133	Damad M. Ali, Mustafa Naili paşalar
135	Mütercim Rüştü paşa
135	Şeyhülislâmlar
136	Kaptan-ı Deryalar

139 SULTAN ABDÜLÂİZ DEVRİ

145	Karadağ isyanı
146	İşkodra sulhu
147	Eflâk - Boğdan meseleleri
149	Sırbistan olayları
150	İstanbul konferansı
154	Sultan Aziz'in Mısır seyahati
158	Hidiv İsmail paşa
162	Sultan Aziz'in Avrupa seyahati
169	Girid isyanı
174	Âli Paşa Girid'de
178	Paris Konferansı kararları 1869
179	Karadeniz'in tarafsızlığı
182	Londra konferansı 1871

183 SULTAN AZİZ DEVRİNİN İKİNCİ SAFHASI

186	Mahmud Nedim paşa sadareti
188	Bulgarlar meselesi
191	Bulgar isyanı
193	Selânik vakası
195	Berlin memorandumı
197	Hersek isyanı

Sayfa

200	Fâizlerin indirilmesi
201	Andraşi lâyihası
203	ABDÜLÂZİZ DEVRİ İÇ OLAYLARI
203	Kaimelerin ilgası 1862
205	Yeni Osmanlılar cemiyeti
211	Demokrasiye gidiş
213	Beyoğlu yangını, Şinasi'nin ölümü
214	Muhtelif devlet hizmetleri, teşkilât
225	Talebe-i Ulûm nümâyişleri
230	SULTAN ABDÜLÂZİZ'İN HAL'İ
243	Abdülâziz'in aile durumu
244	Abdülâziz devri sadrazamları
244	Fuad paşa
249	Mahmud Nedim paşa
250	Mithat paşa
252	Hüseyn Avni paşa
254	Şeyhülislâmlar
256	Kaptan-ı deryalar
256	BEŞİNCİ MURAD DEVRİ
261	Sultan Abdülâziz'in vefatı faciası
276	Sarayda yağmacılık
280	Çerkes Hasan vakası
283	Sultan Murad'ın tahttan indirilmesi
287	Bibliyografya
287	İndeksler

ZUHURİ DANIŞMAN YAYINEVİ YAYINLARI

1 — Yeni İslâm Dini Ansiklopedisi:

(İslâm dinine ait bütün itikad, ibadet ve ahlâk bahisleri, kelime ve istilâhları, alfabe sırasıyla ve açık bir dille izah edilmiştir. 2000 kelime, 530 sayfa büyük kıtada, üzeri yaldızlı yazılı bez ciltli.. fiyatı: 30 lira.

2 — Talebe velilerinin kitabı:

Okulda çocuğu olan ve onu hem terbiye, hem derslerinde muvaffak olarak yetiştirmesi için en pratik tedbirleri ihtiva eden çok mühim bir eser... Fiyatı: 5 lira.

3 — Bir Muallim konuşuyor:

Öğretmen ve veli tipleri.. Fiyatı: 5 Lira.

4 — Endülüs'te İslâm cengâverleri (Tarihî eser)

PEK YAKINDA NEŞREDİLECEK OLAN ESERLER

- 2 — Garnata'nın son günleri (Tarihî eser)
- 3 — Bizans'ın son günleri (Tarihî eser)
- 4 — Fatih Sultan Mehmed (Tarihî eser)
- 5 — Kanunî Sultan Süleyman (Tarihî eser)
- 6 — İslâm tarihi (2 cilt, her cilt 600 şar yüz sayfa)
- 7 — Dünya tarihi (2 cilt, her cilt 600 şar yüz sayfa)
- 8 — Osmanlı imparatorluğu tarihi ansiklopedisi
- 9 — Osmanlı ve İslâm tarihleri Kronolojisi (Diyagramlarla)
- 10 — Deli Pervâne